

דשוננו

כתב-עת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה

פרד חמישים ושניים, ה'תשמ"ח

התוכן:

3	— להבדלי כתיב של שמות בתקופת בית שני	ט' אילן
8	— ש' ארבל-רווה "מי בעל משפטי יגש אלי (יש' נ, ח) בין דפוסי סגנון מקראי לתרגום —	ש' אבישור
18	בבואה מאפדית — לשון המקרא באורה של לשון חז"ל — לתרומתו של ר' שלמה פרחון,	נ' נצר
26	בעל "מחברת הערוך"	
68	— הוראת המלה 'מפקד' באוסטרקון תל עירא	י' גרפינקל
75	— עיון בפעלים לוקאטיביים-סימטריים	א' בורזובסקי
81	— להתפתחות השימוש ב"את" בעברית המקרא	י' לרנר
94	— מבעיות המילונאות העברית-ערבית והערבית-עברית בשנים האחרונות	י' דנה
106	— השם הקיבוצי כקישוט ספרותי בתקבולת המקראית	י' בזק
112	— הניקוד הארצישראלי — המחקר והישגיו	י' יהלום
144	— תפיסתו התחבירית של ר' יהודה חיוג'	נ' קינברג
157	— יוזמן פהן גדול ומתנות הפהונה	מ' גיל
165	— כלום נשתמרו עקבותיו של הזוגי	י' בלאו
169	בתחום הפינאניים והפועל בעברית המקרא	
176	— שני דיוקים שמן המקרא	י' בן-דוד
178	— האומנם השתמשה אשת איוב ב"לשון נקיה כלפי מעלה"?	מ' רוטנברג
180	— מקורו של בניין נופעל	א' קימרון
191	אוסף של טקסטים ארמיים מארץ-ישראל	ביקורת
194	דין בהיסטוריה של הארמית	י' בלאו
200	מחקר חדש על הצבעים במקרא (ובעברית בכלל)	י' בלאו
204	— ספר יובל לכבוד שמואל עברי	מ' שורץ
204	— יהודה רצהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר ר' סעדיה גאון	הערות
	— תיקון	י' צדקה
	— תיקון	מ' קטן

עֲתוּבוֹת הַמַּחְבְּרִים הַמְּשַׁתְּתָּפִים בַּחֲבֵרֶת זוֹ:

טל אילן, נווה יעקב 21/40, ירושלים 97 350
ד"ר שושנה ארבל-רווה, החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת חיפה, חיפה 31 999
פרופ' יצחק אבישור, רח' הוז 3, סביוני דניה, חיפה
ד"ר ניסן נצר, רח' עציון 19, נתניה 42 241
ד"ר יוסף גרפינקל, נווה יעקב 21/40, ירושלים
אסתר בורוכובסקי, רח' המרגנית 30, רמת-גן 52 584
יואל לרנר, רח' משגב לדך 31, העיר העתיקה, ירושלים 97 500
ד"ר יוסף דנה, שדרות מאפו 9א', חיפה 34 361
השופט יעקב בזק, רח' נרקיס 7א', ירושלים 92 461
פרופ' יוסף יהלום, רח' עזה 66, ירושלים 92 384
ד"ר נפתלי קינברג, רח' המסילה 11, הרצלייה 46 580
פרופ' משה גיל, אוניברסיטת תל-אביב, הפקולטה למדעי הרוח, רמת-אביב, תל-אביב 69 978
פרופ' יהושע בלאו, רח' הגדוד העברי 12, ירושלים 92 345
ישראל בן-דוד, רח' אלקלעי 11, ירושלים 92 223
מאיר רוטברג, בית אבות "משען", רח' ברוצקי 68, רמת-אביב, תל-אביב 69 052
ד"ר מיכאל שורץ, רח' ארלוזורוב 10, ירושלים 92 181

בהתקנת החוברת לדפוס ובהגהתה

סייעה דבורה בן-ישראל

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

מִצְבּוֹ בְּנוֹ מִשְׁחֵה ז"ל

להבדלי כתיב של שמות בתקופת בית שני *

הקדמה

אישים בימי בית שני ובתקופת המשנה (עד שנת 200 לספירה) הנושאים את השמות יוחנן, יונתן, יוסף וישוע ניתן למצוא במקורות שונים: בכתביו של יוספוס, בפריית החדשה, בספרות התנאית ובחומר האפיקרפי, כלומר גלויסקמאות, כתובות, חרסים ופפירוסים שנמצאו במדבר יהודה. השמות האלה נכתבים באחת משתי הצורות: בה"א ההנייה ובלעדיה: יוחנן—יהונן, יונתן—יהונתן, יוסף—יהוסף וישוע—יהושע. תפוצת השמות במקורות השונים מצביעה על התופעה הבאה: בעוד שצורה אחת, למשל יהוסף, מופיעה בקביעות בחומר האפיקרפי, מופיעה הצורה השנייה — יוסף — בקביעות בחומר הספרותי. לעניין הזה שייכים המקורות הכתובים עברית בלבד, שכן ביננית לא ניפר הבדל בין שתי צורות הכתיב האלה, מכיון שאין בה תעתיק הולם לאות העברית ה"א באמצע מלה.

פירוט הממצא

יוחנן — יהונן — במקורות האפיקרפיים מופיעה הצורה יהונן 30 פעם¹. הצורה "יוחנן" מופיעה שש פעמים בלבד, מתוכן בשתי פעמים אין הקריאה המוצעת בטוחה² ופעם אחת אין פרסום מלא של הכתובת³. מכאן שרק בשלוש

---

* מאמר זה הוא פרק מתוך עבודת מ"א (ר' הע' 29), שנכתבה בהדרכתו של הפרופ' מ' שטרן.

1. א"ל סוקניק, קדם ב' (תש"ה), 30; נ' אביגד, ידיעות החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה כ"ה (תשכ"א) 144; י' ידן, ידיעות כ"ו (תשכ"ב), 227; כ"ט (תשכ"ה), 125; מצדה — בימים ההם בזמן הזה, חיפה, תשכ"ו, 189; י' פולוצקי, ארץ ישראל ח' (תשכ"ז), 48; י' משורר, מטבעות היהודים, תל-אביב, 1967, מס' 19; ד' בר"ג, א"י י"א (תשל"ג), 102; J. B. Frey, *CIJ* nos: 1192; 1244; 1248; 1285; 1301; 1335; 1342; 1348; 1379; 1393; J. T. Milik, *LA* 7 (1956), 242; *DJD* II, Oxford, 1961, 101; 115; 135; 142; 153; 173; 176; J. Naveh, *IEJ* 20 (1970), 35; P. Bar-Adon, *BASOR* 227 (1977), 17.
2. J. T. Milik, *LA* 7 (1956), 243–4; E. Puech, *RB* 90 (1983), 503.
3. P. Figuaris, *Decorated Jewish Ossuaries*, Leiden, 1983, 13.

פעמים⁴ הקריאה של השם יוחנן בטוחה. בספרות חז"ל, לעומת זאת, מופיע השם יוחנן 24 פעמים⁵ ואילו הצורה יהוחנן איננה מופיעה כלל.

יִוֶּנֶתַּן — יְהוֹנָתָן — במקורות האפיקוריים מופיעה הצורה יהונתן 22 פעמים⁶. הצורה יונתן מופיעה פעם אחת בלבד, במקום שהקריאה איננה בטוחה⁷. וכמו כן מופיעה הצורה ינתן על בולה של ינאי הכהן הגדול⁸, אולם בולה זו פתובה כולה בקיצור נמרץ ולא רק הה"א נפלה כי אם גם הו"ו והמלה גדול פתובה כ"גדל". בספרות חז"ל, לעומת זאת, מופיע השם יונתן 9 פעמים⁹ ואילו הצורה יהונתן איננה מופיעה כלל.

יֹוֶסֶף — יְהוֹסֵף — במקורות האפיקוריים מופיע השם יהוסף 42 פעמים¹⁰. 5 פעמים מופיעה הצורה יוסף, שמתוכן במקרה אחד אין הקריאה בטוחה¹¹ ובשני מקרים נוספים מופיעה הצורה בספר פופולארי¹², ללא תצלום, וייתכן שמדובר בתרגום ממקור יוני. במקורות חז"ל אין הצורה יהוסף מופיעה כלל. הצורה יוסף מופיעה 12 פעמים¹³.

יִשׁוּעַ — יְהוֹשׁוּעַ — במקורות האפיקוריים מופיעה הצורה ישוע 20

-
4. ר' הסתרין, פתובות מספרות, ירושלים, תשל"ג, 244; פריי, לעיל הערה 1, מס' J. T. Milik, *DJD II*, 118; 1394.
  5. ריכוזו כל בעלי השמות האלה נמצא בספרו של א' הימן, תולדות הנאים ואמוראים ב', לונדון, 1910, עמ' 653–694. וראה עוד ב' פתובות כ"ו ע"א דרך ארץ זוטא פ"ט.
  6. א"ל סוקניק, ספר יובל לקרואים, ירושלים, 1936, 93, קדם ב' (תש"ה), 30; י' ידן, ידיעות כ"ה (תשכ"א), 57; כ"ו (תשכ"ב), 228; י' משורר, לעיל הערה 1, מס' 5; נ' אביגד, א"י י' (תשל"א), 47; קדמוניות ט' (תשל"ו), 69; J. T. Milik, *Dominus Flevit*; 69; *Cerusalemme*, 1958, 87 (twice), 92; *RB* 61 (1954), 183 (twice); *DJD II*, 101; 105; 130; 142; 145 (thrice); 150; 154; J. Naveh, *IEJ* 20 (1970), 35.
  7. J. T. milik, *DJD II*, 165.
  8. נ' אביגד, קדמוניות ח' (תשל"ו), 119.
  9. הימן, לעיל הערה 5, עמ' 697–704. וראה גם יבמות קכ"ב ע"ב.
  10. י' ידן, ידיעות כ"ו (תשכ"ב), 230; 231 (פעמים); כ"ט (תשכ"ה), 124; החיפושים אחר ברי'פוכבא, תל-אביב, 1971, 233; י' פולוצקי, לעיל הערה 1; ב' מזור, א"י י' (תשל"א), 19; פריי, לעיל הערה 1, מס' 1190; 1242; 1285 (פעמים); 1290; 1291; 1299; 1343; 1344; J. T. Milik, *Dominus Flevit*, 89; 96; *RB* 61 (1954), 183; *DJD II*, 1379; 1373; 1348 (twice); 105; 106; 115; 118; 128; 142; 145; 156 (five times); 176; A. Reifenberg, *Ancient Hebrew Art*, New York, 1950, 65; L. T. Geraty, *BASOR* 219 (1975), 73; Puech, *RB* 90 (1983), 497; 503. E. Testa, *Herodion*, Jerusalem 1972.
  - 69.
  11. J. T. Milik, *DJD II*, 139.
  12. י' ידן, החיפושים אחר ברי'פוכבא, עמ' 233, 236.
  13. הימן, לעיל הערה 5, עמ' 742–755. וגם תוספתא פלים ב"מ ג' ח', ויזמא ל"ח ע"ב.

פעמים¹⁴ ואילו הצורה יהושע מופיעה פעם אחת בפרסום פופולארי וללא תצלום ופעם אחת בכתובת¹⁵. בספרות חז"ל לעומת זאת, מופיע השם יהושע 14 פעמים¹⁶ ואילו הצורה ישוע נוגעת לישו הנוצרי בלבד¹⁷.

בכתיבת השמות אין כללים קבועים: בעוד שיוחנן, יונתן ויוסף מופיעים בצורתם המקוצרת בספרות חז"ל ובצורתם השלמה יותר בחומר האפיקרפי, הרי שלגבי השם יהושע הממצא הוא הפוך: בחומר הספרותי השתמרה הצורה השלמה ואילו בחומר האפיקרפי, זו המקוצרת.

ניתוח התופעה

אילו מצאנו בחומר האפיקרפי את שתי צורות הכתיב של השמות האלה ובחומר הספרותי את שתי צורות הכתיב, היינו יכולים לומר שמדובר למעשה בשני שמות שונים. הממצא בעל האופי הכמעט אחד שהבאנו כאן מעיד שמדובר למעשה, בכל אחד מן המקרים האלה, בשם אחד בעל שתי צורות כתיב שונות¹⁸. כיצד נסביר זאת? אמנם מדובר באישים שחיו ופעלו בזמננו, אך בעוד שהממצא האפיקרפי משקף את האופן שבו כתבו אישים אלה את שמם שלהם, הרי שספרות חז"ל הועלתה על הכתב עשרות ואף מאות שנים לאחר מכן, על ידי סופרים ועורכים. מכאן שצורת הכתיב המופיעה בחומר הספרותי משקפת בנדאי את התקופה שבה נכתבה ולא את התקופה שהיא מתארת. כלומר השוני הוא פרונולוגי.

אבל האם באמת משקפות הצורות הבאות לידי ביטוי בספרות חז"ל את המציאות של זמנן? הממצא האפיקרפי הכתוב עברית, המאוחר לתקופת המשנה בארץ-ישראל הוא דל, אך עולה ממנו, שבמידה שארבעת השמות האלה מופיעים בו, צורתם זהה לזו המופיעה בספרות.

ה ש מ י ה ו ש ע — מופיע בשלוש צורות כתיב שונות בבית שערס: יושוע,

14. י' ידן, ידיעות כ"ה (תשכ"א), 55; אנצ' לחפירות ב', 387; החיפושים אחר ברוכבא, 248; נ' אביגד, א"י ח' (תשכ"ז), 135; פולוצקי, לעיל הערה 1, 50; פריי, לעיל הערה 1, מס' 1318; 1345; 1365; ריפנברג, לעיל הערה 10; פיגוריס, לעיל הערה 3, 21; J. T. Milik, *Dominus Flevit*, 94; 99; *DJD* II, 88 (twice); 142; 152; 153; 156 (twice); L. Y. Rahmani, *IEJ* 18 (1968), 222.

15. י' ידן, לעיל הערה 12, עמ' 234; א"ל סוקניק, לעיל הערה 6, עמ' 92.

16. הימן, לעיל הערה 5, עמ' 620–652.

17. תוספתא חולין ב' כ"ב ו"כ"ד. צורה זו מופיעה גם בשמו של בעל המשלים בן סירא נ"א, ל (מהדורת האקדמיה ללשון העברית עמ' 67) וקשה להכריע אם את כתבי היד מן הגניזה יש ליחס לחומר האפיקרפי או לחומר הספרותי.

18. דוגמה לכך יכול לשמש שמו של יוחנן הורקנוס, המופיע פיוחן פהן גדול בספרות חז"ל למשל סוטה ט, י וקיהוחן פהן גדול על מטבעותיו, ראה משורר, לעיל הערה 1.

יהושוע ויהושע¹⁹. שתי הצורות הראשונות מופיעות על שני ארונות באותו אולם קבורה והן נוגעות לאותו נקבר. גם בכתובות בתי הפנסת מופיע השם בשלוש צורות פתיב: יהושוע, יושוע וישוע²⁰. בבית העלמין ביפו מופיעה הצורה יהושוע²¹. מכאן שבחומר האפיקרפי של שלהי התקופה הרומית וראשית התקופה הביזנטית אין צורת פתיב אחידה לשם ישוע, והצורה יהושוע, המופיעה בספרות חז"ל, חודרת וחופסת את מקומה של הצורה ישוע מימי בית שני.

ה ש ם י ו ח נ ן — מופיע בכתובת מבית שערים²² ובכתובות מבית הפנסת בכפר נחום ובסוסיה²³.

ה ש ם י ו ח נ ת ן — מופיע בכתובת מבית שערים²⁴.

ה ש ם י ו ס ף — מופיע על שתי כתובות מבית שערים²⁵.

ממעט הממצא שהבאנו אי-אפשר לעשות סטטיסטיקה ולקבוע מסמרות, אולם על המגמה עצמה אפשר להצביע: צורות הפתיב, המופיעות אחר-כך בחומר הספרותי, מתחילות להופיע בחומר האפיקרפי, והצורות האופייניות לימי בית שני הולכות ונעלמות.

מסקנות

עד כה הצבענו על קיומה של תופעה יוצאת דופן — שינוי פתיב בשמות מסוימים בימי בית שני ולאחריו. גם הסברנו שהגורם לשינוי הוא כרונולוגי, כלומר צורות הפתיב השונות משקפות רבדים היסטוריים שונים. אולם עובדה זו עדיין איננה עונה על השאלה, מדוע, בזמנים שונים נכתבו שמות מסוימים באופן אחד ואילו בתקופות אחרות חל שינוי והם נכתבו אחרת. הבעיה כפולה משום שההסבר המבוקש צריך להשיב לא רק על השאלה מדוע חל השינוי, אלא גם מדוע מתגלות מגמות בלשוניות הפוכות לגבי השמות יוחנן, יונתן ויוסף המתקצרים, לעומת השם יהושע, המתארך.

ראשית יש לומר, שבתקופה שבה הועלו דברי חז"ל על הכתב התייחדה העברית כמעט אך ורק לספרי הקודש ולעיסוק בהם. השפה שבה אנו מוצאים את רוב העדויות האפיקרפיות היהודיות בנות הזמן היא יִנְיִית²⁶. שמות עבריים אופייניים מקבלים

19. נ' אביגד, בית שערים ג', ירושלים תשל"ב, ולפי הסדר עמ' 183, 184–183, 179.

20. י' נוה על פסיפס ואבן, תל אביב תשל"ח, ולפי הסדר, עמ' 125, 120, 118.

21. פריי, לעיל הערה 1, מס' 897.

22. אביגד, לעיל הערה 19, עמ' 172.

23. נוה, לעיל הערה 20, ולפי הסדר עמ' 38, 115.

24. אביגד, לעיל הערה 19, עמ' 181.

25. ב' מור, בית שערים — פרשת החפירות א', ירושלים תשי"ח, עמ' 137.

26. ראה למשל מ' שוֹנְבֵּה, ב' ליפשיץ, בית שערים ב' — הפתובות הינניות, ירושלים,

צורה ארמית. השם יהודה, דרך משל, הופך ליוֹדֶן²⁷. גם השם יוסף, אשר בו אנו עוסקים, משנה במקרים רבים את צורתו ליוֹסָה²⁸ או ליוֹסִי²⁹. משום שהעברית חדלה לשמש כשפת יום-יום והתייחדה לספרי הקודש, אפשר לשער, שההשראה לפתיב של שמות עבריים היה המקרא. האומנם זה ההסבר?

ה ש ם י ן ס ף — בתנ"ך מופיעה הצורה יוסף מעל 100 פעמים. הצורה יהוסף מופיעה פעם אחת בלבד (תה' פא, ו). הפתיב יוסף בספרות חז"ל יש בו חזרה אל הפתיב המקראי השכיח.

ה ש ם י ה ו ש ע — בתנ"ך מופיעה הצורה יהושע מעל 100 פעמים. הצורה ישוע מופיעה 27 פעמים, כולן בספרים מובהקים של ימי בית שני (עזרא, נחמיה וְדברי הימים).

ה ש ם י ן ח נ ן — בתנ"ך מופיעה הצורה יוחנן 14 פעמים והצורה יוחנן 9 פעמים, תמיד בספרים המובהקים של ימי בית שני (עזרא, נחמיה וְדברי הימים). גם בשני המקרים האלה הפתיב המופיע בספרות חז"ל הוא חזרה אל הפתיב המקראי השכיח.

ה ש ם י ן נ ת ן — בתנ"ך מופיעה הצורה יונתן 40 פעמים ואילו הצורה יונתן — 68 פעמים. במקרה זה אין חזרה לפתיב המקראי השכיח, אולם שתי הצורות נפוצות כמעט באותה מידה.

חזרה אל הפתיב המקראי התקני הוא הסבר המתרחץ גם את התארכות השם יהושע וגם את התקצרות יתר השמות. זהו הסבר אחד ויכולים להיות טובים ממנו. על אלה נשמח לשמוע.

תשכ"ז. כתובות מקיסרי ראה למשל: 71 (1965), 72 (1961), 115–21; B. Lifshitz, *RB* 68 (1961), 247–58; A. Negev, *RB* 78 (1971), 50–9; 74 (1967), 98–107; 7; 384–7 (1964), לגבי הממצא האפיגרפי מיפו ראה פריי, לעיל הערה 1, מספרים 892–960.

27. ראה תפוצתו של השם בחקופה האמוראית, הימן, לעיל הערה 5, עמ' 616–619. המוקדם ביותר ביניהם הוא תנא בדור יבנה. בבית שערים ראה אביגד, לעיל הערה 19, עמ' 173, 174, 182. מזר, לעיל הערה 25, עמ' 140. בכתובות בית הפנסת ראה נה, לעיל הערה 20, עמ' 152 באינדקס. ביפו ראה פריי, לעיל הערה 1, מס': 892, 900.

28. ראה נה, לעיל הערה 20, עמ' 152 באינדקס.
29. ראה הימן, לעיל הערה 5, עמ' 705–742. על אופיו הארמי של קיצור זה ראה עבודת המ"א שלי, "שמות היהודים בארץ ישראל בימי בית שני ובחקופת המשנה — מחקר סטטיסטי", ירושלים תשמ"ד, מהדורה מתוקנת, עמ' 89–90.

שָׁגַל = ša ekalli = SAL.É.GAL

הקריאה האפדית לצירוף השומרי SAL.É.GAL היא ša ekalli, ומשמעותה "מלכה". כפי שיתברר בהמשך דברינו, כך הדבר בפרט בתקופה הניאו-אשורית. אולם יש לציין, כי לא מלכתחילה נתקבלה קריאה זו לשומר-גרמה שלפנינו, ואף הוראתו של הצירוף לא הייתה מחוֹנֶרֶת מלפנים.

מתחילה, היה סבור לנרסברגר¹, כי sal.šā(g).é.gal יש לקרוא ekallitu. פוֹן־סוֹדוֹן² היה סבור, כי לא אך SAL.ŠĀ.É.GAL יש לקרוא ekallitu, אלא אף SAL.É.GAL. דבריו נוגעים לשורה 40 בטקסט שבו הוא דן³, שבה מופיעה צורת הרבים SAL.É.GAL.MEŠ, ומכך מסיק הוא, כי התואר הזה אינו בא תמיד לציון "מלכה" בלבד. למראה מקום זה אצל פוֹן־סוֹדוֹן, וְלִקְרִיאה SAL.É.GAL כ־ekallitu מִפְנֵה גם פוֹן־בִּיֶסֶינג⁴.

בורגר⁵ מוסיף עוד מראי מקום אחדים אשר, אפשר, יש בהם כדי לחזק אפשרות קריאה זו.

SAL.É.GAL. -la-at⁶, SAL.KUR-i-ti⁷, SAL.É.GAL-tú⁸. מצורת הרבים שמביא בורגר בספרו⁹, MÍ.É.GAL.MEŠ-šu, וכן מצורות הרבים המופיעות בטקסט, שבו דנים פוֹן־סוֹדוֹן וְנֶן־דְרִיל, לעיל, מסיק בורגר, כי הצירוף SAL.É.GAL, אינו מכונן אך ל"מלכה". מסתמך הוא על מראי מקום נוספים מתקופות שונות,

1. B. Landsberger, ZA 41, (NF 7), 1933, p. 298.

2. W. von Soden, ZA 45 (NF 11), 1939, p. 51.

3. במקום שלעיל, עמ' 44. ותרגומן של השורות עם שינוי קל בקריאה, ראה E, CAD,

עמ' 61b.

40) SAL. É.GAL.MEŠ i-ra-ga-m[u ma-a] al-ka-ni

41) SAL.É.GAL DUMU. SAL-ki-na [...] qa-bi-ra

(40) "הם קראו ל (רוחן של ה) מלכות (הקודמות) (או: לאלמנות ולאמהות של המלכים) לאמר: 'באנה (41) את המלכה בתכן (...) קברנה'".

4. W. von Bissing, ZA 46, (NF 12), 1940, p. 155, n. 4.

5. R. Borger, Assyrisch-babylonische Zeichenliste (AOAT 33),

Neukirchen-Vluyn, 1978, pp. 133–134 (No. 324).

6. G. van Driel, The cult of Assur, Assen, 1969, p. 98, IX, 52' ראה:

7. ABL, מס' 57, שורות 9, 15.

8. ABL, מס' 1295, Rs 5.

9. R. Borger, Die Inschriften Asarhaddons Königs von Assyrien (AfO/B 9),

Osnabrück, 1967, p. 114, line 22.

בחלקם נזכרים בהמשך דברינו. לנו לא נותר אלא לומר, שבדורג הביא את כל הרמיזות הללו בכפיפה אחת. הוראתה של השומרוגרמה שבה אנו דנים, בנדיא אינה זהה בכל הטקסטים שהזכיר.

ויידנר¹⁰ בדונו בצו של תגלת פלאסר ה-א' (1114–1076 לפנה"ס) אומר לנו, כי לצד אם המלך ולצד נשי המלך נזכרות אף ה-*sinnišāti ša ekallim*, עמן נמנה המספר הרב ביותר של נשים מדרגה נמוכה יותר, ראה שורות 15, 35, 42, 47, 68, 81, 84, 87, 91, 103, 105, 107, 111–112.

בהערה במאמרו אומר ויינר¹⁰, כי בזמן מאוחר יותר הופך *sinnišāt ekalli* להיות תוארה של האישה הראשונה במעלה לצד המלך האשורי, כלומר, של אשתו הראשית של מלך זה. ויינר ציין עניין חשוב. משתמע מדבריו, כי בתקופה הניאו-אשורית התואר SAL.É.GAL הוא תוארה של המלכה. אך נפנה את תשומת הלב לקריאתו *sinnišāt ekalli*. אף בורגר היה סבור, כי יש לקרוא צירוף שומרי זה באופן הזה. בספרו¹¹ מופיעה הצורה *MÍ.É.GAL-šu*. זהו תוארה של אשתו של פרעה תרהקה מלך פוש. מציין שם בורגר, כי אין לקרוא כפוף-סודן, במראה המקום שלעיל, כי אם פשוט *sinnišāt ekalli*.

נראה, כי אף איילרס¹² סבור, כי יש לקרוא צירוף זה *sinnišāt ekalli* או *sinništi ekallim*. בשני המילונים הגדולים¹³ מקובלת הקריאה *ša ekalli*. קריאה זו, על-פיהם, באה לצירופים: SAL.É.GAL ו-SAL.KUR. על-פי הנאמר ב-CAD קריאה זו משוערת. אחד השיקולים, שהביא לקריאת SAL.É.GAL כ-*ša ekalli**, לדברי הכותבים, היו ההתאמות: *LU.GIŠ.GIGIR = ša narkabati*; *LU.SAG = ša reši*. אלה מאששות את הקריאה *ša ekalli* יותר מאשר את הקריאה **sinnišāt ekalli*.

בורגר לא קיבל את הקריאה *ša ekalli*, ובביקורתו על הערך שב-CAD¹⁴, שטח את טיעוניו לאי-הסכמתו זו. הוא נשאר נאמן לקריאה *sinnišāt ekalli*. נדסברגר¹⁵ מתחשב בכל הטיעונים אשר העלה בורגר, אך סבור הוא, כי אכן מהאנלוגיה *LU.SAG = ša reši* נלמד, כי SAL.É.GAL יכול להיות הצירוף הלוגוגרפי היחיד העומד מאחורי *ša ekalli*.

10. E.F. Weidner, Hof-und Harems-erlasse assyrischer Könige aus dem 2. Jahrtausend v. Chr., AfO 17, 1954-1956, pp. 257-293.

11. Borger, Esarhaddon. p. 99.

12. W. Eilers, Semiramis, Entstehung und Nachhall einer altorientalischen Sage (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Sitzungsberichte, 274, Band 2. Abhandlung), Wien, 1971, pp. 36-37, n. 54.

13. E, CAD, ע' 61-62; AHw ע' 193a.

14. R. Borger, XVIII, Bi. Or., 1961, ע' 151-152. טיעוניו של בורגר מעוגנים

בעיקר באי-קבלתו את שאילת שָׁלֵל מ-*ša ekalli* האכדי. ועל-כך נתעכב בהמשך.

15. B. Landsberger, Akkadisch-Hebräische Wortgleichungen, Festschrift zum 80 Geburtstag von W. Baumgartner (VTS 16), Leiden, 1967, pp. 198-204.

אף קאופמן¹⁶ סבור, כי הקריאה *ša ekalli*, בתמורה לשומר־גרגמה *SAL.É.GAL*, אינה נתונה בספק.
 די ראיות לנו, כי התואר *SAL.É.GAL* בתקופה הניא־אשורית אכן מכונן לאשתו הראשונה במעלה של המלך, ובעצם למלכה. נתפנו בו הנשים הבאות:
 (1) שמו־מֶת¹⁷: *SAL.É.GA [L ša¹ šam-] ši^d Adad*
 (2) נִקְה־זִכְתוּ¹⁸: *fNaqi'a SAL.É.GAL ša Sin-aḥḥē-erība šar KUR Aššur*
 וכן *fZakutu SAL.KUR ša Sin-aḥ [ḥē erība]*
 מִשְׁמֶשֶׁת נִקְה־זִכְתוּ כֵּאֵם הַמֶּלֶךְ לְצַד בְּנֵה אֶסְרַחְדוֹן וּלְצַד נַכְדֵּה אֶשּׁוּרְבַּנִּיפַל, שׁוֹב אֵין הִיא מִתְקַרֶּאת בְּתוֹאֵר *ša ekalli*, כִּי אִם פּוֹנִים אֵלֶיהָ כֹּאֵל — *ummi šarri*.
 (3) *SAL. dTaš-me-tum šar-rat SAK.É.GAL ša¹⁹ Tešmētum-šarrat*
d sin-aḥḥē-erība
 (4) *Ešarra-hamât* הִיא *ša ekalli* שֶׁל אֶסְרַחְדוֹן²⁰. אִישָׁה זֹו נִזְכֶּרֶת בַּעֲדֵי מְקוֹמוֹת, בִּשְׁנַיִם מֵהֶם קֶשֶׁר הַדָּבָר בְּמוֹתָה²¹. נִרְאֶה, כִּי מְדוּבָר בְּאֶשֶׁת אֶסְרַחְדוֹן, אֲשֶׁר לִפִּי הַפְּרוֹנִיקָה שְׁלוֹ, מִתָּה בִּשְׁנֵה הַשְּׁמִינִית לְמַלְכוּתוֹ.
 (5) *Aššur-šarrat*²², הִיא *ša ekalli* שֶׁל אֶשּׁוּרְבַּנִּיפַל, וְאִם כִּי הַכְּתוּבָה שְׁבוּרָה מוֹבֵן הַכְּתוּב: *SA [L].É. [GAL]*.
 נָשִׁים אֵלוֹ הֵיוּ בְּמַעֲלָה הַרְמָה בִּיּוֹתֵר לְצַדוֹ שֶׁל הַמֶּלֶךְ. הֵן אֵינֵן מְכוֹנוֹת *šarratu* =

- S.A. Kaufman, *The Akkadian Influence on Aramaic* (AS, 19), Chicago 16.
 and London, 1974, p. 97, and n. 335.
 W. Andrae, *Die Stelenreihen in Assur*, WVD OG, 24, Leipzig, 1913, p. 17.
 11, Abb. 12, line 2.
 18. בּוֹרְגֶר, אֶסְרַחְדוֹן, עִמ' 116, וְאִם כִּי כֹאֵן הַשְּׁלֵמָה; ADD, מִס' 1239, ADD, מִס' 645.
 רֹאֵה אֵף דִּיּוֹן אֶצֶל ADD, C.H.W. Johns, כֶּרֶךְ II/1, עִמ' 163–164. כֶּרֶךְ IV, עִמ' 160–159.
 וּבִכְרֶךְ IV כֶּבֶר אֹמֵר הוּא: "...We now see that she was that and in all probability queen". כֶּרֶךְ זֶה יֵצֵא ב־1923.
 F. Delitzsch, *Keilschrifttexte aus Assur*, *Historische Inhalts* (KAH), I. 19.
 Leipzig, 1911, n 50.
 W.G. Lambert, *An Eye-stone of Esarhaddon's Queen and*: אֹדוּתֶיהָ רֹאֵה: 20.
Other Similar Gems, RA 63, 1969, pp. 65–66.
 E. Nassouhi, *Textes divers relatifs à l'histoire de l'Assyrie*, MAOG, 21.
 III/1-2, Leipzig, 1927, pp. 21–22:

5) *SAL é-šār-ḥa-mat /.../*

6) *SAL.É.GAL-šu*

בּוֹרְגֶר, אֶסְרַחְדוֹן, עִמ' 10:

4) *bīt kimahhi* (KI. MAḤ) (4) "קֶבֶר (מְזוּלִיאִים)

5) *[šá] mí É. ár.ḥa.mat* (5) (שֶׁל) אֶשְׁר־חֶמֶת

6) *ša ekalli-šu* (6) "אֶשֶׁת הָאֶרְמוֹן" שְׁלוֹ

22. Andrae, *Stelenreihen*. p. 8, Abb 4.

מלכה. בתקופה זו מגיעות נשים אלו למעמד של מלכה בפועל, אך אין התואר "מלכה" משמשן שימוש רשמי. נראה, כי נתייחד לשם כך הצירוף ša ekalli = SAL.É.GAL.²³ תואר זה מציין אף מלכות זרות. כך לגבי אשתו של תרהקה מלך פוש (מצרים)²⁴ ולגבי אשתו של Teumman מלך עילם.²⁵ כן מופיע התואר במראי מקום נוספים.²⁶

מן האישים ומן הפקידים, המקיפים את ה-SGL.É.GAL, עולה בלי ספק, כי אכן מדובר באישה הראשונה במעלה בארמון, במלכה. יש לה פקידים בכירים משלה, וארמון משלה. ונופיר אחדים מן האישים ומן הפקידים העומדים לרשותה:

1. סופר²⁷: $\text{tupšarru} = \text{A.BA ša SAL.É.GAL}$
2. משגיח, או מנהל של הארמון²⁸: $\text{rāb kišri (GAL.KA.KÉŠ) ša SAL.KUR}$
3. נוהג מרכבתה²⁹: ובנדאי זהו תואר לפקיד פלשהו בחצר המלוכה האשורית.
4. אורג³⁰: $\text{mukil appāti (LÚ. DIB.KUŠ.PA.MEŠ) ša SAL.É.GAL}$
5. פקיד גבוה (העומד בראש)³¹: $\text{išparu (LÚ.UŠ.BAR) ša SAL.É.GAL}$
6. פקיד גבוה (העומד בראש)³¹: $\text{ša rēši (LÚ.SAG) SAL.É.GAL}$
7. מנהל משק הארמון³²: $\text{abarakku (LÚ.IGI.DUB) SAL.É.GAL}$
8. סוכנת (ממונה על משק ביתה)³³: $\text{mi ša-kín-ti [š] a É.MĪ. 'E.GAL}$
9. שליח (במרכבת הקרב)³³: $\text{tašlišu (LU.3-šu) ša SAL.É.GAL}$
- וכן יש לה SAL.É.GAL בית משלה, ונכון יותר, היכל, ארמון משלה (E)³⁴.
מנענו עצמנו עד הנה, מלהזכיר את ההקבלה ša ekalli = שָׁגַל.

אך יש לציין, שמרבית החוקרים, הנוגעים באחד משני המונחים הללו, מודקקים בהכרח לרעהו. במקרא באה מלה זו במקומות הבאים: תה' מה, י — "בנות מלכים ביקרוֹתֶיךָ, נָצְבָה שָׁגַל לימִינֶךָ, בַּכֶּתֶם אֶפִּיר"; נחמ' ב, ו — "ויאמר לי המלך והשָׁגַל

23. ראה הערתו של ח' תדמור בעניין הזה, אצל נ' אביגד, בולות וחומות מתוך ארכיון ממלכתי מימי שיבת ציון, קדם 4, ירושלים, 1976, עמ' י' הערה 20.
24. ע' לעיל הע' 11.
25. M. Streck, Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige (VAB 7) vol. II, Leipzig, 1916, p. 42, line 6: SAL.É.GAL... ša Teumman ša Elamti.
26. ראה ABL מס' 437, שורות 13–14; ABL מס' 633, שורה 16; פון-סודן, 45 ZA, עמ' 44 שורות 40–41, ציטטנו אותו לעיל, ראה הערה 3.
27. ADD, מס' 185, edge 1.
28. ADD, מס' 594, שורה 6: rab kišri ; CAD, k, עמ' 443a.
29. ADD, מס' 444, שורות 13–14; A/II, CAD, עמ' 182b.
30. ADD, מס' 642, שורות 3–4; I/J, CAD, עמ' 255a.
31. ADD, מס' 287, שורה 7; AHW, עמ' 974ab.
32. ABL, מס' 393, שורות 10–11; A/I, CAD, עמ' 336.
33. S. Dalley, J.N. Postgate, The Tablets From Fort Shelmaneser, British School of Archaeology in Iraq, 1984, p. 12; p. 88.
34. ADD, מס' 612, שורות rev. 11–12; AHW, עמ' 1339a.

יֹשֶׁבֶת אֲצִלוּ..."; דנ' ה', ב — "... וישתון בהון מלכא ורברכנוהי שְׁגָלְתָּה וּלְחַנְתָּה".
וכך בפס' ג, ובפס' כג — שְׁגָלְתָּךְ.

מתחילה הוצעו אפשרויות שונות למקורה ולאופן גזירתה של מלה זו³⁵:
שֶׁאֵף נָשִׁים מִתְדַמֵּר נִשְׂאוּ שָׁם זֶה, תּוֹפֵס זֹאת כְּכִינוּי, כְּתוּרָא אֲשֶׁר הוֹפִיעַ אֵף כֶּשֶׁם
פְּרָטִי, וְהוּא מִתְקַשֵּׁר אֶל שְׁגַל הָעִבְרִית.

מילרד³⁷ מְמַשֵּׁךְ בְּקוֹ שְׁבוּ הַחֵל קְקוֹ, אִם כִּי כֶּ-20 שָׁנָה לֵאחֲרָיו. נִרְאָה לוֹ הַגִּיזוּנִי
לְהַסְפִּיר אֶת הַשֵּׁם הָאֱלֹהִי שְׁגַל הַמוֹפִיעַ בְּאַרְמִית מֵאוּחֶרֶת, כִּי-מֶלֶכָּה", לְקַבֵּל, כִּי מְקוּרֹוּ
בִּ-šā ekalli^f, וְכִי מִשְׁמֵשׁ הוּא בְּאוֹתוֹ אוֹפֵן כְּמוֹ Šarratum, Bēltum, ו־Malkatum.
לְדַבְּרִיו, קִיּוּמוֹת רֵאיוֹת לְמִצִּיאֹתָהּ שֶׁל אֵלָּה אֲרַמִּית הַמְכֻנָּה שְׁגַל הָרַבָּה קֹדֶם
לְטַקְסִטִּים מִ-Hatra וּמִתְדַמֵּר שֶׁהוֹפִירָם קְקוֹ.

רֵאיוֹנֵי שְׁחֻקְרִים אֵלּוּ, בְּדֶרֶךְ-כֵּלל נִסּוּ לְמִצּוֹא אֶת מְקוּרָהּ שֶׁל הַמְלָה שְׁגַל לֹא בִּ-šā
ekalli הָאֲפִדִּי. יֵשׁ לֹאמֹר, שֶׁכֹּכֵר בַּעַת זֶה, וְאֲפִילוּ קֹדֶם לָכֵן, רִמּוֹז מִי־מִחְזָקִים אֶל
הַקֶּשֶׁר הָאֲפִדִּי. פִּיזוֹר³⁸ הִיָּה סְבוּר, כִּי הַמוֹפִיעַ בְּתַלְמוּד הַבְּבִלִי דְּבֵית — צִיּוֹן לֵאשִׁיָּה,
הוּא תִּרְגוּם שֶׁל šā ekalli, "זֶה שֶׁל הָאֲרָמוֹן". נִרְאָה, כִּי פְּנִנְתּוֹ, כִּי דְּבִית נֹצֵר בְּהַשְׁפַּעַת
שְׁמוֹת עֵצִים עִם šā, כְּמוֹ šā rēši šā ekalli. בְּתוֹרָא הַזֶּה, לְדַבְּרִיו, כּוֹנֶנֶתָּ אֵף אֲשֶׁתּוֹ שֶׁל
הַמֶּלֶךְ הַבְּבִלִי, וּמִמֶּנּוּ נִגְזֹר אֵף שְׁגַל הָעִבְרִי.

קְאוּפְמָן³⁹ מַעִיר עַל דְּבָרָיו אֵלּוּ שֶׁל פִּיזוֹר. אֹמֵר הוּא שֶׁהַצּוּרָה עִם הַסִּיּוּמָת

35. נביא מדבריהם של חוקרים אחדים:

P. Haupt, Heb. ŠĒĠĀL, Queen = Arab. ṬAJLĀ', JBL 35, 1916, pp. 320-322.
הָאוּפֵט קוֹשֶׁר שְׁגַל אֶל šigrēti האשורִי. קְרִיאָתוֹ זֶה הִיא תְּמִירַת sekretu(m) הַיְדוּעָה לְנוּ כִּיּוֹם.
רֹאֵה: AHW, עמ' 1036a, וְכִנְרָאָה הַפְּנִנָּה לֵאשִׁיָּה הַכְּלוּאָה, אִי הַסְגוּרָה בְּאַרְמוֹן וּמִכָּאן הַקֶּשֶׁר
אֶל פִּילְגִשִּׁים. רֹאֵה אֵף: C. Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik
der Semitischen Sprachen, Band I, Hildesheim, 1961, p. 231: hebr. šegal > šigrēti,
A. Bertholet, Die Bücher Esra und Nehemia, Tübingen und Leipzig, 1902, p. 49.
רִבִּי: בֹּא עֲלֵיהֶם סִנְחָרִיב הָרֶשַׁע בְּאַרְבַּעִים וְחֲמֵשָׁה אֲלֵף אִישׁ בְּנֵי מַלְכִּים יוֹשְׁבִים בְּקִרְוֹנוֹת שֶׁל
זֶה, וְעִמָּהֶן שְׁגִלוֹנוֹת וּזְנוּנוֹת". עוֹד רֹאֵה: S. Feigin, Word Studies, AJS 43, 1926, pp. 46-48.
פִּיזְגִין אֵינוֹ מְקַבֵּל, כִּי מִלַּת שְׁגַל נֹבַעַת מִ-šā ekalli וְכִי מִשְׁמַעָּה מֶלֶכָּה. הוּא קֶשֶׁר זֹאת
אֶל הַמְלָה שְׁגָר — רַחֵם שֶׁל בַּעֲלֵי-חַיִּים. עַל-דֶּרֶךְ שׁוֹפ' ה', ל — "רַחֵם רַחֲמָתִים לְרֹאשׁ גְּבֵר"
(פִּילְגִשׁ אַחַת, שְׁתֵּי פִילְגִשִּׁים) שֶׁם הָעֵצִים שְׁגַל = פִּילְגִשׁ, וְכֵן הַהֶתְפַּחַחֹות בְּפוֹעֵל שְׁגַל.

A. Caquot, La déesse šegal, Semitica IV, Paris, 1951-1952, pp. 55-58. 36
לְדַבְּרִיו, אֶת הַחֻקִּירָה יֵשׁ לְבַצֵּעַ בְּתַחֲסוֹם הָאֲשׁוּרִי-בְּבִלִי, מְקוֹר הַמְלָה בְּמִסּוֹפּוֹטָמִיָּה, וְחֻזְרָה
לְעִבְרִית לֹא לְפָנֵי הַתְּקוּפָה הַפְּרִסִּית.

A.R. Millard, Šā Ekalli — ŠGL — Dsagale, UF 4, 1972, pp. 161-162. 37

Peiser apud F. Perles, Babylonisch — talmudische Glossen, OZ, N 8, 38

1905, p. 336.

39. בְּסִפְרוֹ הַנּוֹפֵר, עמ' 97, הָעֵרָה 335.

dbythw (דביתו?) "אשתו", אשר עדיין איננה מוסברת, מוסיפה חוסר ודאות למקורו של המונח "בת".

ההנחה, כי שגל שאולה מ-šā ekalli מקובלת במילונים הגדולים. כך ב-AHW, וב-CAD אנו מוצאים חשיבה לאחר. את קריאת הצירוף SAL.É.GAL כ-šā ekalli מבססים הפותחים, מלבד על האנאלוגיה שאותה כבר הזכרנו, אף על הימצאותה של המלה שגל בעברית ובארמית מקראית. לדברי הפותחים פאן משמשת מלה זו כתואר לאשתו של מלך זר, והיא גזורה מהאפדית כפי שהמונח לפילגש, לְחָנָה גזור מ-lahḫinatu (a) האפדי⁴⁰.

כבר הזכרנו את ביקורתו של בורגר על הערך šā ekalli ב-CAD, ועיקרי דבריו נוגעים להנחת בעלי המילון בדבר שאילת שגל מהאפדית. לדבריו היינו מצפים פאן ל-šā ekalli כפי שמ-šā rēši יש לנו סרס. ובמקרה של שאילה הייתה אף נשמרת ה-k של *ekallu⁴¹. דבר אחר, אם SAL.É.GAL בניהו-אשורית מכוון לאשת המלך, לאשתו הרמה במעלה של המלך, הרי שְׁגָלְתָּה או שְׁגָלְתָּךְ בדנ' ה זהות במעלתן ל-SAL šā E.GAL להן מייחדים בעלי ה-CAD משמעות שונה, ועוד נתעכב על-כך בהמשך. ועוד אומר בורגר, כי אין זה כלל נראה, כי משם עצם המכוון לאשתו רמת המעלה של המלך, היו גוזרים בעברית פועל אשר משמעו "לשכב, לבעול, לאנוס", ולאחר מכן באו צורות הקרי במסורה מתוך רצון לדחוק את הפועל שגל⁴¹.

לנדסברגר⁴², כבר בתחילת דיונו בעניין הזה מניח את השוואה šā ekalli : שגל מלפה. הוא מתחשב בכל הטיעונים שהעלה בורגר אך, לדבריו, שגל פְּלִחְנָה הושאלו לעברית ולארמית באותו הזמן, בעת שהנסיכים הסוריים-ארץ-ישראלים אימצו להם את נוהגי החצר של המלכים האשוריים. כלומר, עם נהגים אלו עבר גם התואר הזה אל חצרות המלכים במערב, והדבר נתרשש במאות 8/9 לפנה"ס⁴³.

קאופמן פותב זאת באופן החלטי יותר, ומוסיף, כי על-אף קשיים פונטיים שאילה ששאלו העברית והארמית מן האפדית היא כמעט ודאית פאן. סביר הוא, כי השאילה נעשתה מההגייה הבבלית של המלה. את המלה שאלו מהאשורית אך נתרשש בה מעבר להגייה בבליית באופן חלקי. š באה תמורת s, אך לעומת זאת נשמרה ה-g האשורית⁴⁴.

40. ראה A. Demsky, The Temple Steward Josiah ben Zephaniah, IEJ, 31, — 1981, pp. 100-102.

41. על אי-שמירת ה-k והפיכתה ל-g ראה E. Lipiński, sgn et sqn dans le sémitique occidental du nord, UF, 5, 1973, pp. 191-207.

41א. אף כי ראה אצל ראב"ע ב"מקראות גדולות", פירושו לתה' מה, י: "והשגל היא המוכנת העתידה למשכב והעד מלת ישגלנה". ובפירושו לנחמ' ב, ו: "והשגל מן תשגלנה ונקראת כן המזומנת למצות המלך".

42. במאמרו הנזכר: Akkadisch — Hebräische Wortgleichungen, pp. 198f.

43. אף על איילרס מקובל, כי שגל, "אשת המלך, פילגש", גזורה מ-šā ekalli האפדי.

ראה ספרו הנזכר, עמ' 37, הערה 54.

44. ראה אף מאמרו הנזכר של מילרד, ב-UF, 4, עמ' 162. אף הוא משתהה על הבעיה

גריןפלד⁴⁵ מציין, כי אין קושי פונטי בראיית שגל כשאוּלה מ-ša ekalli, שכן בנִיאֹ-אשורית k שבין שתי תנועות הפכה g, ואילו š לא תמיד הפכה s. איננו יכולים להתעלם מן הדעה, אשר הובעה ב-CAD, בערך הנדון, בדבר ההפרדה בין SAL.É.GAL לבין SAL ša É.GAL, וכבר נרמז לדבר בדונונו בביקורתו של בורגר על הערך הזה. התואר הראשון, רק בנִיאֹ-אשורית, מיוחס לאשת המלך או לאישה רמת המעלה. והתואר השני המופיע באשורית תיכונה ואפשר אף בנוזי, מכונן לנשי ההרמון. בטקסטים נִיאֹ-אשוריים הן מכוונות SAL.UN. MEŠ.É.GAL.MEŠ.ŠAL.ŠĀ.É.GAL.MEŠ SAL.ERIM.MEŠ.É.GAL. בטקסטים נִיאֹ-בבליים מכוונות הן SAL.ŠĀ.É.GAL. אפשרות זו נראית קפחה ביותר, אך אף כי אין אנו חוקרים עתה את כל תואריהן של נשי הארמון/ההרמון, הרי לאור הטקסטים מן התקופה הפרסית נראה, כי לא ניתן לגזור כאן חלוקה או הפרדה חד-משמעית.

הצירוף (É)bīt SAL ša É.GAL מופיע בשני טקסטים נִיאֹ-בבליים⁴⁶. הטקסט הראשון הוא משנת 31 לארתחשסתא ה-א' — 434 לפנה"ס, הטקסט השני משנתו ה-36 של המלך הזה = 429 לפנה"ס⁴⁷. לדעת לנדסברגר משמע SAL ša ekalli שלפנינו הוא "מלכה", וקריאתו ša ekalli ולא *sinništu ša ekalli. אפשר, כי כך היה מקובל על פון-סודן, אשר בכתבו במילוננו לצד ša ekalli את שגל העברית ציין אף את שני מראי המקום האלה וסימן שאלה בצדם. ונראה, כי אף גריןפלד סבור, כי הצירוף שלפנינו הוא מלכה. כלומר, אף בתקופה האחמנית, בימי ארתחשסתא ה-א', מופיע צירוף זה במשמע מלכה. עניין ידוע הוא, שאף למלכי פרס היה הרמון שבו שכנו נשים ופילגשים רבות. עם זאת אף כאן נתבלטה במעלתה הרמה אישה אחת היא אם המלך או אם יורש העצר. נופיר נשים אחדות, אשר זכו לתיעוד היסטורי נרחב, ואשר על הפוח העצום שהיה בידיהן מעידים הסופרים הינניים, כגון: הרודוטוס, קסנופון ופלוטרכוס: אַטֹסָה, אשת דריִיש ה-א' (486–522 לפנה"ס)⁴⁸, מעמדה הרם אולי נבע

של קבלת שגל מ-ša ekalli, ולא סָגֶל כפי שהיינו מצפים במאה השמינית לפנה"ס. נראה, כי הוא מצדד באפשרות הרביעית שהעלה, כי השאילה נעשתה מהבבלית שבה לא היה שוני כה משמעותי בין השורקים, כפי שהיה קיים באשורית ובארמית, ומכאן שגל ולא סגל. ונגיעה בעניין הנדון ראה במאמר נוסף של מילרד: Assyrian Royal Names in Biblical Hebrew, JSS, 21, 1976, pp. 1-14 esp. 4, 8.

45. ראה ח"י גריןפלד, שגל, אנציקלופדיה מקראית, ז', ירושלים, תשל"ו, עמ' 523–522. יש לציין, כי ערך זה מתומצת, והוא בחינת מועט המחזיק את המרובה.

46. ראה — H. V. Hilprecht, A.T. Clay, Business Documents of Murashû, Philadelphia, 1898. בטקסט מס' 28, שורה 1: טקסט מס' 50, שורה 4.

47. איילרס, בספרו הנופר, עמ' 36, הערה 54.

48. אודותיה ראה, כתבי הרודוטוס, מתורגמים מיוונית עם מבוא הערות מאת א' שור,

פרכים א'-ב', ירושלים תרצ"ה-תרצ"ו: III, 88; 134-133, VII, 3-2; 64; 82. Olmstead, History of the Persian Empire, Chicago Illinois, 1948 עמ' 109; 135; 215–214; 270.

מהיותה בתו של פֹּדֶשׁ; אֶקְסֶטְרִיס, אשתו של אחשֶׁרֶשׁ (465–486 לפנה"ס) והאֶם המלכה בראשית מלכותו של ארתחשטא ה־א' (425–465 לפנה"ס)⁴⁹; דִּמְסָפִיָּה, אשת ארתחשטא ה־א'⁵⁰; פֶּרִיסְטִיס, אשת דרינֶשׁ ה־ב' (425–434) ואמו של ארתחשטא ה־ב' (404–359 לפנה"ס)⁵¹.

באפדיית מופיע שמה: Pu-ur-šá-a-tu או Pu-ru-uš-šá-tu^f ונמצאו אף פתיכים אחרים. המעניין ביותר מבחינתנו הוא, כי בטקסטים בבליים מופיע לעתים לפני שמה של מלכה זו התואר SAL šá É.GAL.⁵² מכאן, כי הסמכויות והיתרונות, אשר היו בידיה בתוקף היותה האֶם-המלכה, דמו מאוד לאלה הידועים לנו מאשור ומן העדויות אשר הבאנו לעיל.

מבדיקת מראי המקום במקרא נראה, כי התואר שגל, במשמע "מלכה" ממש בא בשני פסוקים: בתה' מה, י ובנחמ' ב, ו⁵³. וכך עולה מפירושיהם או מדרך תרגומם של רוב הפרשנים למראי המקום הללו⁵⁴. לגבי הופעת המונח בדניאל בארמית, בצורת רבים, הפרשנים תמימי דעים, כי מדובר בנשותיו של המלך⁵⁵. שהרי יש לנו כאן

49. הרודוטוס VII, 61; IX, 114; 109–112; אולמסטד עמ' 239; 267; 285; 290; 308; 312; 344–345; 355; 449.
50. אולמסטד, עמ' 355.

51. Xenophon, *Anabasis*, English translation by C.L. Brownson (The Loeb Classical Library), London, 1968, IV, I, 9, מדבר קסנופון על כפרים בסוריה אשר היו בבעלותה של פריסטיס. IV, II, 27, מוזכר הוא כפרים בבבל אשר היו בידי מלכה זו. נציין, כי עליה מרבה פלוטרכוס, בפיוגרפיה שלו על ארתחשטא ה־ב', ראה: Plutarch's *Lives*, English translation by B. Perrin (The Loeb Classical Library), London, 1962, ראה, אולמסטד, עמ' 335–357; 364; 369–374; 380; 384.

52. לעניין זה עיין: A.L. Oppenheim, *The Babylonian Evidence of Achaemenian Rule in Mesopotamia*, in: *The Cambridge History of Iran*, vol. 2, Cambridge, 1985, p. 577, n. 4. אופנהיים מוזכר את מראי המקום IX BE, 1:28; 4:32 ו עוד.

53. ראה אף: F. Brown, S.R. Driver and Ch. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon*, Oxford, 1966, p. 993b.

ונגיעה בשגל = מלכה בנחמ' ב, ו ראה: E.M. Yamauchi, *Was Nehemiah the Cupbearer a Eunuch?*, ZAW, 92, 1980, esp. p. 137.

54. נציין חלק מן הפרשנים הללו: D.B. Duhm, *Die Psalmen*, Leipzig und Tübingen, 1899, p. 129; A.E. Ehrlich, *Die Psalmen*, Berlin, 1905, p. 102; Ch. A. Briggs, E.A. Briggs, *The book of Psalmen*, vol. I (ICC), Edinburgh, 1927, p. 388; H. Schmidt, *Die Psalmen*, Tübingen, 1934, pp. 84–85; H. Herkenne, *Das Buch des Psalmen*, Bonn, 1936, p. 173; A. Weiser, *The Psalmen* (OTL), London, 1962, p. 360; H.J. Kraus, *Psalmen*, Neukirchener Verlag, 1978, p. 486. וכך ראה בפרשנות לספר נחמיה: W. Rudolph, *Ezra and Nehemia*, Tübingen, 1949, p. 108. ומציין הוא, כי נכון התרגום בוולגטה — regina, ואין מקובל עליו התרגום בשבעים — πριγκίπισσα; L.W. Batten, *The Books of Ezra and Nehemia* (ICC), Edinburgh, 1949, p. 193; J.M. Myers, *Ezra and Nehemia* (AB), New York, 1965, p. 98.
55. ראה דרך משל: K. Marti, *Das Buch Daniel*, Tübingen und Leipzig, 1901, p. 55.

שגלתה להבדיל מלחנתה⁵⁶. ונראה, כי הופעת התואר כאן מתאימה למופיע בשיה"ש ו, ח — "ששים המה מלכות, ושמינים פילגשים, ועלמות אין מספר". מלכות ופילגשים לעומת שגלתה ולחנתה. ואפשר, כי זאת המציאות המבצבצת אף ממגילת אסתר, היות למלך נשים רבות ופילגשים רבות.

דהו⁵⁷ היה סבור שמלת שגל מציינת תופעה ישראלית צפונית. מסתמך הוא על תה' מה, וכן על אפשרות השחזור בשופ' ה, ל — בשירת דבורה שירה ישראלית צפונית — שגל תמורת שלל⁵⁸.

אף לנדסברגר⁵⁹ אומר, כי מלת שגל מחליפה את הגבירה קודמתה, בהשפעת האשורית. לאור חקירתנו נשללת האפשרות הזאת.

לסיכום נאמר, כי הנשים, אשר נוסף להן התואר ša ekalli, אכן שימשו כמלכות. הן היו הנשים במעלה הרמה ביותר לצדו של המלך. ניתן לעמוד על כך בפירוט לגבי שומרמת, אשר שימשה במעלה הרמה לצד שמשישאֲדִד ה־ה', ולגבי נְקִי־הַיְפוֹתוֹ, האישה הרמה במעלה לצד סנחריב. זאת אף כי אין הכתוב מְכַנֶּה אותן šarratu = מלכה.

אם כן, בתקופה הניאו־אשורית הוראתו של הצירוף SAL.É.GAL השומרי = ša ekalli האכדי, הוא "מלכה". כן לגבי שגל, השאולה מ־ša ekalli האכדי. משמע התואר הוא "מלכה", וכך בשני מראי מקום במקרא⁶⁰.

p. 36; J. Göttsberger, Das Buch Daniel, Bonn, 1928, p. 42; J.A. Montgomery, The Book of Daniel (ICC), Edinburgh, 1950, p. 251; N.W. Porteous, Daniel, A Commentary (OTL), London, 1965, p. 74.

56. ונראה כי המופיע בדנ' ה, י — "מלכתא לקבל מלי מלכא... ענת מלכתא ואמרת..." מכונן לאם המלך, והיא שנתייחדה כאן בתואר מלכה, כך סבורים אף מרבית הפרשנים לפסוק הזה.

57. R. de Vaux, Ancient Israel, London, 1961, pp. 118-119.

58. A. Bertholet, Die Bücher Esra und Nehemia (Kurzer — ראה Hand-Commentar zum Alten Testament, XIX), Leipzig-Tübingen, 1902, p. 49; Rudolph, Esra und Nehemia, p. 108.

נרמז לכך אף בדברי פייגין שהבאנו לעיל. וכן השנה בשני המילונים הגדולים: BDB, עמ' 949; KB, עמ' 993b.

59. במאמרו הנופר, עמ' 204.

60. מעניין להתעכב על התמונה שבנחמ' ב, ו: "... והשגל יושבת אצלו..." באמצעות ממצא ארכיאולוגי. בחפירות בצידון נמצא סרקופג, אשר בו שכב בענא מלך צידון. הוא מלך בין השנים 389-400, בימי ארתחשטאס ה־ב' (ראה E.T. Mullen, JR., A new royal (ראה Sidonian Inscription, BASOR, 216, 1974, pp. 25-28). על ארון הקבורה הזה מלאכת מחשבת אשר בוצעה, כפי הנראה, בידי אמנים יוניים: J. Borchardt, Die Dependenz des Königs von Sidon vom persischen Grosskönig. Beiträge zur Altertumskund Kleinasien, Festschrift für K. Bittel, Band I, Mainz am Rhein, 1983, pp. 105-120. במחקרו זה מגיע בורכרדט למסקנה שתמונתו אלו מתארות את הני החיים של המלך הפרסי, וכינן שהמלך הצידוני היה מצביא של חלק ניכר מן הצי הימי, זכה ביתרון זה להיקבר

רשימת קיצורים

AB	— The Anchor Bible
ABL	— R.F. Harper, Assyrian and Babylonian Letters
ADD	— C.H.W. Johns, Assyrian Deeds and Documents
AfO; AfO/B	— Archiv für Orientforschung; Archiv für Orientforschung, Beiheft
AHw	— W. von Soden, Akkadisches Handwörterbuch
AJSL	— The American Journal of Semitic Languages and Literatures
AOAT	— Alter Orient und Altes Testament
AS	— Assyriological Studies
BE	— The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania
Bi.Or.	— Bibliotheca Orientalis
CAD	— Chicago Assyrian Dictionary
ICC	— The International Critical Commentary
JBL	— Journal of Biblical Literature
JSS	— Journal of Semitic Studies
MAOG	— Mitteilungen der Altorientalischen Gesellschaft
OLZ	— Orientalistische Literaturzeitung
OTL	— The Old Testament Library
RA	— Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale
UF	— Ugarit Forschungen
VAB	— Vorderasiatische Bibliothek
VTs	— Vetus Testamentum Supplement
WVDOG	— Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft
ZA	— Zeitschrift für Assyriologie
ZAW	— Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft

בסרקופג, אשר עליו מגולפות תמונות מחיי חצר המלך הפרסי. באחת התמונות, ראה Festschrift K. Bittel, Band 2, Tafeln, 1983, Tafel 22, 2c. ניתן להבחין במלך הגדול פשהוא במסובין, אפשר במשחה או בסעודה. מאחוריו עומד חצרן, מלפניו המשקה למלך המוזג לו שתייה, והשגל יושבת לפניו. זו אותה סיטואציה המתוארת בנחמ' ב, ו. אמנם התמונה אינה מימי נחמיה, אך בנחמיה תיאור השנה לזה הבא על ארון הקבורה של מלך צידון, שכן זו הייתה מציאות בחצר המלך הפרסי.

"מִי־בַעַל מִשְׁפָּטִי יִגַּשׁ אֵלַי" (יש' נ, ח)
בין דפוסי סגנון מקראי לתרגום – בבואה מאכדית

בפסקה שבה נמצא הצירוף "בעל משפטי" מציין הנביא, שהוא קיבל ברצון את התפקיד שהוטל עליו, והוא מדגיש את עמידתו האיתנה נגד אויביו בשל עזרת ה' לו: בהיותו בטוח בצדקתו אין הוא חושש מפל המקטרגים נגדו והוא אזור אומץ ומזמינם למשפט במלים:

קָרֹב מִצְדִּיקִי	מִי־יִרִיב אֹתִי	נַעֲמְדָה יַחַד
	מִי־בַעַל מִשְׁפָּטִי	יִגַּשׁ אֵלַי
	הֵן אֲדַנִּי ה' יַעֲזֹר־לִי	מִי הוּא יִרְשִׁיעֵנִי
	הֵן כָּל־מִי שֶׁכָּבֹד יִבְלֶה	עַשׂ יֵאָכֶלֶם

(יש' נ, ח-ט)

למרות היות הצירוף "בעל משפטי" יחידאי במקרא לא היה כל קושי בביאורו בהקשרו, ביאור העולה מן המלים שבצלע המקבילה "מי יריב אתי"¹. לפי זה "בעל משפטי" הוא מי שרב אתי, מי שמתקומם נגדי. ברם, אילו היה הצירוף "בעל משפטי" מופיע בהקשר אחר, או ללא הקשר ברור, ונידון על-פי כללי הלשון העברית הסטנדרטית של ימי הבית הראשון, קרוב לנדאי שהיה נתפס במשמעות אחרת, משום ש"בעל משפטי" עשוי להתפרש: מי שבידו מופקד משפטי, מי שבידו אני נתון לשבט או לחסד². משמעות כזו לפיטוי הולמת את תאריכו ואת מעשיו של ה' בתפיסה המקראית. במקרא עשרות כתובים המאוששים הנחה זו, ונסתפק בהבאת דוגמאות אחדות שיכולות להצביע בכיוון הביאור הזה:

(א) "יריב ריבי וְעָשָׂה מִשְׁפָּטִי" (מיכה ז, ט)

---

1. על-פי ההקבלה ל"בעל משפטי" ועל-פי המקצב, הציע דוהם לגרוס "יריבי" במקום "יריב אתי", ראה: B. Duhm, *Das Buch Jesaja*, Handkommentar Zum Alten Testament, Göttingen 1914, p. 352. אך נראה שלא נחוץ התיקון, כיון שבחוקפה זו יש רופפות בהקבלת מרפכי התקבולות ולא הקפידו בזהות בצורות הדקדוקיות וההתחביריות שלהן.

2. רוב המפרשים לא ראו קושי בצירוף הזה. מן המעטים שנתנו דעתם לצירוף היה נורת. נורת ציין את יחידאותו של הצירוף במקרא ואף עמד על כך שמשמעו של הצירוף לפי המקרא הוא "my legal advisor" וציין שפאן משמעו "מתנגד". C.R. North, *The Second Isaiah*, Oxford, 1964, p. 204

נושא המשפט הוא ה'. בפסוק זה כמו בפסוקנו עומדים זה כנגד זה ה"ריב" וה"משפט" כצמד מלים.

(ב) "העירה והקיצה למשפטי אלהי ואדני לריב" (תהלים לה, כג) גם כאן בעל המשפט הוא ה', והצמד ריב/משפט מופיע כמו בפסוקנו.

(ג) "אֵיָה אֱלֹהֵי הַמִּשְׁפָּט" (מלאכי ב, יז) האל מכונה "אלהי המשפט", כינוי מקביל ל"בעל משפט", והשנה "אשר לו המשפט" (יח' כא, לב).

השימוש בצירוף "בעל משפטי" מעורר תמיהה נוספת: מדוע לא השתמש הנביא בצירוף "איש משפטי", שהיה ללא ספק מתפרש על בן־אדם ולא על אלהים. יתרה מזו, הנביא הזה נוהג להשתמש בצירופי סמיכות מהסוג שבו הסומך שלהם הוא "איש" ובמיוחד נופר שלושה צירופים דומים לצירופנו, הבאים ביחידה ספרותית הוזה בתוכנה ובסגנונה לנאמר בפסקה שבה נמצא הצירוף "בעל משפטי":

החרישו אלי איים	ולאמים יחליפו כח
יגשו אז ידברו	יחדו למשפט נקרבה...
הן ילשו ויפלמו	כל הנִּחְרִים בך
יהיו כאין ויאברו	אנשי ריבך
תבקשם ולא תמצאם	אנשי מצתך
יהיו כאין וכאפס	אנשי מלחמתך

(יש' מא, א; יא־יב)

משום כך לא ברור מדוע השתמש הנביא בצירוף "בעל משפטי", שהיה יכול להתפרש שלא ככונתו, והשאלה כיצד הגיע הנביא לצירוף הזה? נראה לי, שגם כאן, כמו במקרים דומים אצל אחרים³, ישנן שתי דרכים אפשריות להינצרות צירוף כזה: (1) תופעה סגנונית פנים־מקראית; (2) תופעה לשונית חוץ־מקראית.

(1) תופעה סגנונית פנים־מקראית

המקרא מספק לנו ראיות לשתי דרכים חלופיות להינצרותו של הצירוף "בעל משפטי": (א) דרך חילופי נרדפים; (ב) דרך שאילת כתיב ושינויו.

(א) דרך חילופי נרדפים

על־פי חילופי נרדפים נצטרך להניח, שאין "בעל משפטי", אלא חילוף ל"איש ריבי". הצירוף "איש ריבי" נמצא בספר איוב ו"ספר כתב איש ריבי" (איוב לא, לה), וכן באותו ספר שבו נמצא הצירוף "בעל משפטי" נמצאת צורת הרבים "אנשי ריבך" (יש' מא, יא). ההנחה לפי דרך זו היא, שהמלה "איש" נתחלפה במלה "בעל" והמלה "ריב" במלה "משפט"⁴.

3. ראה מאמרי "לא שמך להם רחמים" (יש' מז, ו) — בין דפוסי סגנון מקראי לתרגום בבואה מאפדית, שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ה' (תשמ"א־תשמ"ב) עמ' 91' 99.

4. על חילופים בין נרדפים, ראה: S. Talmon, Synonymous Readings in Textual

"איש" ו"בעל"

הזיקה בין "איש ל"בעל" שכיחה במקרא ויש בה ללמד לא רק על הצירוף הנידון, אלא יש לה גם תוצאות סגנוניות, ספרותיות ותיאולוגיות ועל כן נתעכב עליה בהרחבה.

השמות "איש" ו"בעל" נמצאים כמלים נרדפות, הבאות בתקבולת בצלעות החרוז:

אל-תתרע את בעל-אף

ואת-איש חמות לא תבוא (מש' כב, כד)

הצירוף "בעל-אף" בא בתקבולת ל"איש חמות". שני הנרדפים, שמהם מורכב כל צירוף, אף/חמה ויבעל/איש, נמצאים כצמדים החוזרים ונשנים במקרא⁵. שני הצירופים שבחרו זה חוזרים בתקבולת, בחילוף מקומותיהם של המרכיבים "איש" ו"בעל":

איש-אף יגרה מדון

ובעל חמה רב-פשע (מש' כט, כב)

תופעת התקבולת נתנה אותותיה גם בפרוזה, שכן מצאנו את שני מרכיבי הצמד בפסוק אחד:

"ותשמע אשת אוריה כי-מת אוריה אישה וחספד על-בעלה" (ש"ב יא, כו). צמד זה מתחלף בחרוזים מקבילים במקרא:

גם מתרפה במלאכתו

אח הוא לבעל משחית

(מש' יח, ט)

גזול אביו ואמו ואמר אין

חבר הוא לאיש משחית

(מש' כח, כד)

איש חמה יגרה מדון

וארך אפים ישקיט ריב

(מש' טו, יח)

איש-אף יגרה מדון

ובעל חמה רב-פשע

(מש' כט, כב)

וכן בצירופים:

לאנשי יביש [גלעד] (ש"א יא, ט)

בעלי יביש גלעד (ש"ב כא, יב)

איש מזמות ירשיע (מש' יב, ב)

Traditions of the old Testament, *Scripta Hierosolymitana* 8 (1961) pp. 335-383; The Textual Study of the Bible — A New Outlook, *Qumran and the History of the Biblical Text*, London 1975, pp. 321-400; Y. Avishur, *Stylistic study of words pairs in Biblical and Ancient Semitic Literatures* in press.
5. על הצמד אף/חמה, ראה י' אבישור, סמיכויות הנרדפים במליצה המקראית, ירושלים תשל"ז, עמ' 14.

ואיש מִזְמוֹת יִשָּׁנָא (מש' יד, יז)

בַּעַל־מִזְמוֹת יִקְרָאוּ (מש' כד, ח)

אִשְׁתּ אִישׁ (ויק' כ, י)

וְאִשְׁתּ אִישׁ (מש' ו, כו)

בַּעַל־בַּעַל (דב' כב, כב)

בַּעַלִי בְרִית (בר' יד, יג — וְהִשְׁנָה "בַּעַלִי שְׂבוּעָה" נחמ' ו, יח)

אֲנֹשִׁי בְרִיתְךָ (עוב' ז)

חִילוּפִים כָּאלֵה נִמְצְאוּ אִפִּילוּ בַּפֶּרֶק אֶחָד:

כָּל־בַּעַלִי מִגְדֵּל־שֶׁכֶם (שופ' ט, מו; מז)

כָּל־אֲנֹשִׁי מִגְדֵּל־שֶׁכֶם (שם ט, מט)

וְכֵן בְּאוֹתוֹ סִיפּוֹר:

בַּעַלִי שֶׁכֶם (שם 18 פַּעַמִּים)

אֲנֹשִׁי שֶׁכֶם (שם פֶּסוּק נז)

שְׁנֵי נִרְדָּפִים אֵלֶּה בָּאִים גַּם בְּגִיבּוּב זֶה עַל גְּבִי זֶה, בְּהִסְמַכַת הַמֶּלֶה "אִישׁ",

"אִשְׁתּ" לְצִירוּף (מֵאוּבָן?) הַמְכִיל אֶת הַמֶּרְכִּיב "בַּעַל" "בַּעַל־תּ":

אִשְׁתּ בַּעַל־אֹב (ש"א כח, ז)

אִישׁ בַּעַל שַׁעַר (מ"ב א, ח)

הָאֵם חִילוּפִים אֵלֶּה הֵם חִילוּפִים סִגְנוּנִיִּים גְּרִידָא? אִם שֶׁהֵם חִילוּפִים בַּעַלִי

מִשְׁמַעוֹת לְשׁוֹנִית? דְּהֵינּוּ, הָאֵם הַחִילוּפִים פָּעִלוּ בְּכִיוּן אֶחָד וְנִתֵּן לְקַבּוֹעַ לְפִי זֶה

מִיֶּקֶדֶם וּמֵאַחֵר בְּשִׁימוֹשׁ "אִישׁ" וְ"בַעַל"? לְזוּג נִרְדָּפִים זֶה יֵשׁ לֹא רֶק תּוֹצְאוֹת

לְשׁוֹנִית וּסְגֻנוּנִית אֲלֵא גַם תּוֹצְאוֹת תִּיאֻלּוּגִיּוֹת, מִפִּינָן שְׁאִין לְהִתְעַלֵּם מֵהַקְבִּיעָה הַחֲדָּ-

מִשְׁמַעִית הַבָּאָה בַּסֵּפֶר הַזֶּה בְּדַבָּר הַשִּׁימוֹשׁ בְּ"אִישׁ" וְ"בַעַל":

"וְהָיָה בְּיוֹם־הַהוּא נֶאֱמָר ה' תִּקְרָא אִישִׁי וְלֹא־תִקְרָאֵלִי עוֹד בַּעַלִי וְהִסְתִּיתִי אֶת־

שְׁמוֹת הַבַּעֲלִים מִפִּיָּהּ וְלֹא־יִזְכְּרוּ עוֹד בְּשִׁמְם" (ב, יח).

הָאֵם לְפִי קְבִיעָה זֶה אֲנִי צָרִיכִים לְהִנִּיחַ, שֶׁהַשִּׁימוֹשׁ בְּ"בַעַל" הוּא רֵאשׁוֹנִי

וְהַשִּׁימוֹשׁ בְּ"אִישׁ" הוּא מְשֻׁנִּי וְבֹא אַחֲרָיו? אֵךְ שְׁאֵלָה הִיא אִם חֵלָה הַלֵּכָה דְּחִית עַל

עֲנִינֵי לְשׁוֹן וְיִיתְכֵּן שֶׁהַלֵּכָה זֶה אִם נִתְקִימָה נִגְעָה רֶק בְּעֲנִינֵי אִישׁוֹת וְתַכְלִיתָהּ לְהַשְׁבִּית

אֶת שֵׁם הַבַּעַל מִקֶּרֶב יִשְׂרָאֵל.

נִרְאֶה שֶׁמִּתּוֹךְ הַמִּקְרָא אֵין חֲשׁוּבָה חֲדָּ־מִשְׁמַעִית בְּנוֹשֵׂא זֶה פִּינָן שֶׁהַמְלִים

אִישׁ/בַּעַל מוֹפְיעוֹת כְּאִמּוֹר לְעִיל בְּתַקְבּוּלַת הַחֲרוּז, זֶה פִּנְגָּד זֶה, וְאֵךְ בְּאוֹת בְּסִמְכּוֹת זֶה

לְזוּ. לְפִיכֵךְ נִתֵּן לְטַעוֹן שֶׁהַחִילוּפִים בְּרוּבָם הֵם חִילוּפִים סִגְנוּנִיִּים שֶׁל מֶלֶךְ בְּנִרְדָּפַת לָהּ.

אֶף־עַל־פִּי־כֵן, אֵין לְהִתְעַלֵּם מֵהַמְגֻמָּה הַמִּסְתַּמֶּנֶת בַּעֲבִרִית הַמִּקְרָאִית הַמֵּאוּחֶרֶת

וּבַסְּפָרוֹת חו"ל, בַּהֲשָׁנָא לְסִפְרוֹת הַמִּקְרָא הַקְדוּמָּה שֶׁבָּהּ נִמְצְאוּ הַצִּירוּפִים עִם הַמֶּלֶה

"בַּעַל" בְּשִׁכְחוֹת רַבָּה. יִתְרָה מִזוּ, בַּעֲבִרִית הַמִּקְרָאִית הַמֵּאוּחֶרֶת וּבַסְּפָרוֹת חו"ל

נִמְצְאוּ צִירוּפִים עִם הַסּוּמֵךְ "בַּעַל" הַמְחִלִּיפִים אֶת הַצִּירוּפִים מִלְשׁוֹן הַמִּקְרָא

הַקְדוּמָּה, שֶׁהַסּוּמֵךְ שֶׁלָּהֶם "אִישׁ":

איש לשון (תה' קמ, יב)	בעל הלשון (קזהלת י, יא)
איש ריבי (איוב לא, לה)	ובעלי ריבי (מגילת ההודיות ז, כג)
ואיש זרוע (איוב כב, ח)	בעלי זרועות (ב"מ קיח ע"א)
איש מְרָאָה (ש"ב כג, כא)	בעל מראה (מנחות סה, ע"א)
איש שיבה (דב' לב, כו)	בעלי שיבה (נדרים ל ע"ב)

וכן גם:

איש צדיק (בר' ו ט)	בעל צדקה (במ"ר ג)
איש חכם (ש"ב יג, ג ועוד)	בעל חכמה (ב"ב ט ע"ב)

מגמה זו בנדאי באה בהשפעת הארמית, שבאה בהשפעת האפדית, לשונות שהשפיעו על העברית בספרים שנתחברו אחרי החורבן וביניהם הפרקים מ'-סו בספר ישעיהו⁶.

הצמד ריב/שפט שכיח במקרא ונוסף לשלושת המקומות שהזכרנו לעיל (מיכה ז, ט; תה' לה, כג והפסוק הנדון יש' ג, ח) הוא נמצא בדרכי צימוד שונות כמו בצורה המקושרת בוי"ו החיבור: "ריב ומשפט" (ש"ב טו, ד), וכן בצורת התקפולת הן בצורה פועלית והן בצורה שמנית:

שפטו יתום ריבו אלמנה (יש' א, יז)
שפטני אלהים וריבה ריבי (תה' מג, א)
וראה גם איכה ג, נח-נט ועוד⁷.

לפי זה חל חילוף של נרדפים בין הצירוף "איש ריבי" לצירוף "בעל משפטי"^{8א} על-פי עקרון החילוף של זוגות נרדפים הנמצאים בצמד מלים קבוע.

ב) דרך שאילת פתוב ושינוי
אחת התופעות הנפוצות במקרא היא שלנגד עיני היוצר מרחפים פסוקים וצירופים והוא משקעם ביצירתו, אם בצורתם וכלשונם ואם בשינויים שונים⁸.
גם לפתוב הנידון, שנמצא בו הצירוף "בעל משפטי", נמצא פתוב דומה לו במקרא והזיקה בין שני הפתובים בולטת ביותר:
מי-בעל דברים יגש אליהם (שמ' כד, יד)
מי בעל משפטי יגש אלי (יש' ג, ח).

6. הספרות הדנה בהשפעת האפדית ובמיוחד הארמית על העברית היא רבה. להלן נציין רק את החיבורים הדנים בהשפעת האפדית על הפרקים מ-סו שבספר ישעיהו.

7. על הצמד, ראה בספרי, סמיכויות הנרדפים במליצה המקראית, עמ' 162.

8א. אף ראוי לציין שבתרגום יונתן שני הצירופים שבישעיהו, "אנשי ריבך" (יש' מא, יא) ו"בעל משפטי" (שם ג, ח) מתורגם הצמד ריב/שפט במלה "דין" בארמית: "אנשי דינך" ו"בעל דין", וראה גם להלן.

8. על סיגול פתובים בשינוי סדרם, ראה מ' זיידל, חקרי מקרא, ירושלים תשל"ח, עמ' א-קח.

הדמיון בין הפתובים בולט מאוד ולמעשה רק הבדל אחד נמצא ביניהם והוא שבכתוב אחד באה המלה "דברים" ובשני "משפט". אך למעשה הבדל זה אינו משמעותי כִּפְּךָ שהצירוף "בעל דברים" והצירוף "בעל משפט" הם נרדפים וזהים במשמעם, והוא, מי שיש לו טענות, מי שתובע לדין. "בעל דברים" זהה במשמעו גם ל"בעל דבב" הארמי ול-bēl dababu האכדי, ושלושתם זהים ל"בעל דין" ול-bēl dīnū.⁹

"דבר" בשמ' כד, יד משמעו "דבר משפט" (השנה דב' יז, ט "דבר המשפט"), והוא מופיע כמונח משפטי במקרא, כמו בצירוף "הביא דבר" (שמ' יח, יט; כב — וכן בחוקים מסופוטאמיים¹⁰).

(2) תופעה לשונית חוץ-מקראית

פנגד הדרך הסגנונית הפנים-מקראית ניתן להציע, לחלופין, דרך לשונית חוץ-מקראית, וכבר הראינו שתי הדרכים לגבי צירוף דומה בפרקים מ-סו בישעיהו¹¹. לפי שיטה זו נוצר הצירוף העברי "בעל משפט" כתרגום-בבואה של הצירוף האכדי "bēl dīni"¹². הצירוף "bēl dīni" שכח בלשון האכדית ומשמעו שם אויב, מתנגד, בר-פלוגתא בחצר המלך ובקרב האלים¹³, והוא המשמע של הצירוף "בעל משפט" הנידון פאן. הזהות בין הצירוף האכדי "bēl dīni" והצירוף העברי "בעל משפט" עולה משלוש בחינות לשוניות:

(א) dīnu האכדי הוא שנה ערך ל"שפט" העברי, כפי שהדבר עולה מהקבלת צירופים אחדים בשתי הלשונות.

(ב) הצירוף "בעל דין" נמצא בלשון חז"ל במשמעותו האכדית ומעיד על חדירתו מהאכדית דרך הארמית ללשון העברית.

9. ראה E.Y. Kutscher, *New Aramaic Texts, JAOS* 74 (1975) p.p. 234. קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית ירושלים, תשל"ז, עמ' 43. ראוי לציין שכל התרגומים הארמיים לשמ' כד, יד מתרגמים את המלה "דברים" ב"דין": תרגום אונקלוס: "מן דאית ליה דינא יתקרב לקדמיהון"; התרגום המכונה תרגום יונתן בן עוזיאל: "מן דאית ליה עסק דינא יתקרב לנתהון"; התרגום הניאופיטי נוקט תרגום כפול: "מן דאית עסק דין דמלין יקרב לוותהון".

10. השנה מ' ויינפלד, למקורו של הדגם האפודיקטי בתוך המקרא, תרפיץ מא (תשל"ב), עמ' 352.

11. ראה מאמרי הנזכר לעיל בהערה 3.

12. על תרגומי בבואה של הארמית בעברית, ראה י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, עמ' שצ"ד-ת"ו.

13. *The Assyrian Dictionary Vol. 3, D p. 155* (להלן CAD) ראוי לציין שהכינוי "bēl dīni" בא ככינוי לאלים שונים במסופוטמיה, כמו אדד ושמש, אך הוא בא רק במשמעות של "בעל דינו" של פלוני, היה מתנגדו, אויבו (ראה CAD שם) וראה לאחרונה בפתובת הדור לשונית מתל פכ'ריה שורה Adad qardu lū bēl dīni 21 וכנגד זה בנוסח הארמי "הדד גבר להוי קבלה", היינו, הדד הגבור יהיה קובל (פנגד). הפתובת פורסמה ב:

P. Bordreuil — A.R. Millard, *La Statue de Tell Fekherye*, Paris 1982.

(ג) התרגום הארמי לצירוף "בעל משפטי" מאושש את החילוף.

(א) בדיקת צירופים אחדים מן העברית והאפדית, שיש הקבלה ביניהם, מראה ש־*dīnu* הוא המלה הרגילה והשימושית באפדית ואילו בעברית המלה הרגילה והשימושית היא "שפט". גם באפדית נמצא "*šapātu*"¹⁴, אך הוא נדיר בה. בעברית נמצא גם "דין" לצד "שפט" בתקבולות ובלעדיה, אך הוא נדיר ולרוב בא רק בטקסטים פיוטיים. נציין להלן צירופים אחדים המוכיחים את הזהות בין "*dīnu*" האפדי ו"שפט" העברי ובדרך אגב יש זוהות צירופים אלה לרמז על זיקות פדרכי ביטוי בשתי הלשונות:

(1) אפדית: *dīna aḥām ina mātišu išakkanma* (CAD, D. P. 153) היינו

(המלך) דין בארץ שם

עברית: "עד ישים בארץ משפט" (יש' מב, ד)

(2) אפדית: (שם, שם) *akī dīnata ša šarri* היינו "לפי משפט המלך"

עברית: "משפט המלך" (ש"א ח, ט; יא)

(3) אפדית: (שם, שם) *dīn mutu* היינו: דין מִן

עברית: "משפט מִן" (דב' יט, ו; יר' כו, יא)

(ב) לעומת לשון המקרא, הרי בלשון חז"ל הולך וגובר השימוש ב"דין" במקום "משפט", בהשפעת הארמית. הצירוף האפדי הנידון "*bēl dīni*" בא בצורתו בלשון חז"ל הן בעברית "בעל דין" (כמו באבות ד, כב) והן בארמית "בעל דינא" (פגון "בעל דיניה" — ירושלמי, נויר נד, ד). נוסף לו נמצאים צירופים עם המלה "דין", שחדרו אף הם מן האפדית, דרך הארמית, ללשון חז"ל, כגון:

(1) אפדית: (שם, שם) *din napšistim*

עברית: "דיני נפשות" בלשון חז"ל (פגון בסנהדרין א, א)

(2) אפדית: (שם, עמ' 156) *bīt dīni*

עברית: "בית דין" בלשון חז"ל (פגון סוטה ט, א).

(ג) התרגום הארמי, תרגום יונתן, לפסוק הנידון, מחזיר את צורתו המקורית של הצירוף האפדי:

מי בעל משפטי יבוא אחי מן עֵעִיל דיני יתקרב לְחִי

כמו במקרים לא מעטים התרגומים הארמיים מהנים גשר שבעורתו ניתן לזהות מלים, צירופים וצמידים, שהם שְׁנֵי ערך בלשונות שמיות אחרות, כמו האפדית והאוגריתית¹⁵.

14. ראה W. Von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965, p.

1172. תחילה חשבו שהשורש חדר לאפדית משמית צפון-מערבית, אך לאחרונה הפריך סטול דעה זו והראה את קיומו של השורש בבבלית עתיקה, ראה: M. Stol, *BiOr* 29 (1972) pp. 276-277.

15. כך למשל הצמד האוגריתי מרצ/דוי והצמד העברי חלה/דוה הם זהים ושני ערך, אך אחד המרפכים אינו דומה בגיורו בשתי הלשונות. התרגום הארמי לחלה/דוה (יש' א, ה), הוא מרצ/דוי, המחזיר את הזהות האטימולוגית, וכן הדבר לגבי האפדית. לדוגמה הצמד האפדי *ḥadū / šulmu* זהה לצמד העברי שלום/שמחה (יש' נה, יב) והתרגום הארמי לצמד שלום/חדן מחזיר את הזהות האטימולוגית (ראה בפירוט בספרי הנזכר לעיל בהערה 4).

לפי הדרך הלשונית החוץ-מקראית, ייתכן שהצירוף "בעל משפטי" אינו אלא תרגום-בבואה מאכדית, דבר המשתלב היטב בתופעה הידועה של השפעת האכדית על לשונם של הפרקים מ-סו שבספר ישעיהו¹⁶.

---

16. ספרות על נושא זה עד שנת 1937 ראה: J.W. Beher, *The Writings of Deutero-Isaiah and the Neo-Babylonian Royal Inscriptions*, Pretoria 1968 ראה: 1937; S.M. Paul, *Deutero — Isaiah and Cuneiform Inscriptions, Essays in Memory of E.A. Speiser* (JAOS 53(1983) pp. 180-186) וראה גם: י' אבישור, המאמר הנזכר בהערה 3, וכן "מי-מדד בשעלו מים" (יש' מ יב) — מסורה, קומראן ואכדית, עיונים במקרא, ספר הזכרון ל"מ גרינץ, תל-אביב תשמ"ב, עמ' 131-137.

לשון המקרא באורה של לשון חז"ל — לתרומתו של ר' שלמה פרחון, בעל "מחברת הערוך"

מבוא

שלמה אבן-פרחון, מן המדקדקים העבריים גולי ספרד, היה ממפיצי תורת הלשון הספרדית באיטליה במאה ה-12. בשנת 1160 חיבר בספרו את ספרו "מחברת הערוך", שהריהו בעיקרו מילון לעברית המקראית, אך כלולה בו גם פתיחה בענייני דקדוק. בהקדמה לספרו הוא כותב:¹ "כשראיתי . . . מחברת מנחם בן סרוק ז"ל ביד בני אדם, והיו מחבבין אותה ביותר, הבנתי כי אין להם פרושים אחרים מדברי שרי המקרא האחרונים הנאמרים בלשון הגרית (= ערבית) כגון ספר חיוג' ר' יהודה . . . עוד עמד אחריו ר' יונה ז"ל הידוע בן גנא"ח . . . והיה בדורו אדם גדול בישראל שמו רבנו שמואל הנגיד . . . עוד אמר ר' יונה הנזכר צריכה המקרא ערוך שראוי לדבר בו על כל אלפ"א בית"א . . . עשה אותו שני חלקים, ספר ראשון קרא אותו ספר למע והשני ספר עיקרי (= שורשי) המלות. וכשבאתי אני למדינת סלירנו וראיתי כי אין להם מכל אילו הפירושים כלום, עלה על דעתי להפך (= לתרגם) אותן הספרים הנזכרים ללשון הקדש, אבל לא עשיתם מפוזרים כמו שהם בלשון ישמעאל, אלא נתכוננתי לעשות ערוך, ובכל ערך וערך אדבר בו כל צרכו מה שהוא מפוזר במקומות אחרים מאילו הספרים הנזכרים. ואני אוסיף עליהם פירוש פסוקין חמוריי"א ע"פ שאין זה הענין מעניני המחברת אבל פירשהו הגאונים ז"ל בפירושיהם, ועוד אוסיף ענינים שהוצרכו מהם תלמידיהם שבאו אחריהם ולא מצאום בספריהם ונעזרו ממקומות אחרים, וכל מה שהוא דומה ללשון המקרא בין מן התרגומים בין מן המשנה בין מן התלמוד אביאנו". בעיקר טבוע חותמו של ר' יונה בן ג'נאח (= ריב"ג) ב"מחברת הערוך", והדמיון הרב ביניה לבין "כתאב אלאצול" שלו כבר הטעה את יהודה אבן תיבון — שתרגמו ל"אצול" מאוחר רק ב-10 שנים ל"מחברת הערוך" — לראות ב"מחברת הערוך" תרגום של "אצול" כדבריו בסוף התרגום לספר השרשים:² "גם ראיתי ממנו (מ"כתאב אלאצול") העתקה (= תרגום) שלישית

1. מחברת הערוך, מהד' ש"ז שטרן, פרסבורג 1844, עמ' XXII (צילום מחדש: ירושלים תש"ל).

2. ס' השרשים לריב"ג, מהד' ב"ז בכר, ברלין 1896, עמ' 550 (צילום מחדש: ירושלים תשכ"ו).

למעתיק נקרא ר' שלמה בן-פרחון ז"ל העתיקו פולו . . . וראיתי כי זה ר' שלמה ערבב סדרי הספר והוסיף בו דברים מעצמו שאינם דברי המחבר . . . ולא הבדילם מדברי המחבר. וכל מי שמעיין בספר ההוא הוא סבור שהם דברי המחבר וזאת חטאת גדולה . . . ועוד כי חסר מדבריו ומפרושי ומדקדוקיו ומליצותיו במקומות".

פלומר: אכן תיבון רואה ב"מחברת הערוך" תרגום ל"אצול" מחד גיסא, ומאידך גיסא הוא קובל על פרחון, שהוסיף ושילב משלו, עד שאין לדעת, מה מתורגם ומה מוסף. פ"ז בכר נטל עליו לברר, מה נטל פרחון מריב"ג, ומה מקורי ב"מחברת הערוך", ועשה זאת במאמר מפורט למדיי³.

במסגרת זו אף כלל רשימה אלף-ביתית של השנאות המקרא ללשון חז"ל, שאינן ב"אצול" של ריב"ג⁴. ואולם אין זו אלא סקירה תמציתית-מזערית, המקצרת מאוד במובאות מלשון חז"ל, ואין בה כל מיון של החומר החז"לי או בדיקתו לאור כתביו. אף אין בה עמידה על מעמדם של ערכי המקרא העומדים להשנאה (יחידאי, נדיר, תדיר וכד'). זאת ועוד: ערכים שונים נשמטו מן הרשימה^{4*}, ואחרים נכללו בה שלא כדין⁵. פן מצויים בה ערכים, שאמנם אינם בריב"ג, אך מצויים בכתבי אחרים שקדמו לפרחון, ואין רמז לדבר. בערכים אלה נפתח להלן (8 א).

אחריהם (8 ב' ואילך) יוצע מיון מפורט של החומר המילוני, שבו מסייעת לשון חז"ל להבנת לשון המקרא, והוא שיורע אור על מעמדה של לשון חז"ל ב"מחברת הערוך" בכלל ועל תרומתו הייחודית של שלמה פרחון לחקר לשון המקרא לאורה של לשון חז"ל⁶.

3. Bacher W, Salomon Ibn Parchons' Hebräisches Wörterbuch, Zeitschrift für die Alttestam. Wissenschaft X (1890) 120–156, XI 1891) 35–99. (להלן: בכר).

4. שם פרך XI, עמ' 43 וכו'.

4*. והם: אשש, בוס, בקע, דוץ, חנך (חנופה), חסן, ירק, כפל, פשר, נהג, פחד, פורס, קצר,

קשה, רוע (מתריעין), רקק, שרת, תור (= סנבוטין), תכך.

5. פגז: בלס, פרש, סלד, עגה, עוף, פוג, קמט, קפץ. באלה מקור ההשנאה ללשון חז"ל הוא ב"שרשים" לריב"ג, ושינה פרחון במשהו (חוספת מובאה וכד'), וע"פ אין לראות בהם, לדעתי, חומר מקורי של פרחון. בערכים אחרים ההשנאה ללשון ימי הביניים ולא ללשון חז"ל, ועל-כן הוצאו מן הרשימה: חרק (חיריק), עחק ("העתק" איננו בלשון חז"ל), רעף ("רָעָפִים" במשמע הנידון איננה בלשון חז"ל), שרק (שָׁרַק). בשורש "רקח" טעה בכר ב"חנניה בן הרקחים", והוא מקרא (נחמ' ג, ח) ולא לשון חז"ל.

6. ההשנאות מסודרות להלן לפי האלף-בית של השורש. מראי המקום במאמר הם

מידי.

א. השנאות ללשון חז"ל, שאינן בכתבי ריב"ג ומצויות במדקדקים אחרים⁷

מקור קודם	מחברת הערוך" לפרחון
<p>ס' אותיות העניינים לאבן-בלעם (מהד' אפרמסון) ע' "אן" (עמ' 102):</p> <p>ולשון המדבר – יחיד "אני" ולא נמצא לרבים "אנו" כי מקומו "אנחנו". ורבותינו ז"ל יצרפיהו⁸.</p>	<p>1. שורש "אן" (מחלקה ב'): "אף אָני בחלומי" (בר' מ, טז), ומזה תנן "אין אנו מטבילין" (פס' י, ד).</p>
<p>כתאב אלסבעין לפט'ה לרס"ג (מהד' אלוני), ערך 53⁹:</p> <p>"למה פרצת גדריה וְאָרוּהָ" (תה' פ, יג) פירושו: וליקטוה, והוא ידוע בתלמוד ... "מלוא האורה וסלו" (שביעית א, ב) ובדומה לזה "נשים באות מְאִירוֹת אותה" (יש' כז, יא) ... מלקטות אותה¹⁰.</p>	<p>2. שורש "ארה" (מחלקה א'): "אָרִיתִי מורי" (שיה"ש ה, א), וְאָרוּהָ כל עוברי דרך" תה' פ, יג) פי' ליקוט פירות מן האילן, ותנן "כמלא אורה וסלו" (שביעית א, ב).</p>
<p>ס' ג'אמע אלאלפאט' לדוד אלפאסי הקראי, (מהד' סקוז) ש' בעט:</p> <p>"וישמן ישרון ויבעט" וערטז ומתלה, 'למה תבעטו בזבחי ובמנחתי' כלה ערטזה ורקץ ומתלה פי אלמשנה 'בהמה בועטת' " (ב"ק ב, א. בספרינו: מבעטת).</p>	<p>3. שורש "בעט": "וישמן ישרון ויִבְעֹט" (דב' לב, טו) פי' מאס עבודת שמים כמה שנא' "... למה תִּבְעֹטוּ בזבחי" (ש"א ב, כט), ותנן: "נגיפה נגיחה ... בעיטה" (פדומה לזה: ב"ק ב, ע"ב – נ"ג) פי' (רבישת) [רפיסת]¹¹ ההגל, כי כל המואס</p>

7. אף שאין המובאה מל"ח זהה בהכרח.

8. כלומר: אל מול הפניני "אני" שבמקרא לא מצאנו "אנו" לרבים אלא בל"ח. וכבר העיר מהדיר אבן-בלעם, פי ביר' מא, ו מצוי הכתיב "אנו" (קרי: אנחנו).

9. התרגום מערבית שלי.

10. רס"ג כרך פאן שני שורשים: "ארה" ו"אור" ("מאירות"), וכבר עמד על-כך דונש בהשגותיו, ור' נצר, ל"ח בכתבי המדקדקים העבריים בימה"ב, עבודת דוקטור משוכפלת, האוניברסיטה העברית תשמ"ג (להלן: נצר, ל"ח בדקדוק ימה"ב), עמ' 24, הע' 152 (ושם עמ' 169 נזכרת ההשנאה משום חיוג' ב"כתאב אלנתף").

11. "רפיסה" היא בעיטה ורמיסה ברגל על-פי שורש "רפס" הארמי (ר' בהמשך הערך) והוא רָפַס בערבית ומשמש גם בל"ח.

<p>ותרגומו: " וישמן ישרון ויבעט ובעט (?) וכמוהו 'למה תבעטו בזבחי ובמנחתי' פולם בעיטה (?) וריקוד וכמוהו במשנה, 'בהמה בועטת' "</p>	<p>דבר מכהו ברגלו בקרקע, שנא' "... ושארא ברגלה רפסה" (דנ' ז, יט).</p>
<p>ב"רסאלה" ליהודה אבן-קוריש, (מהר" בקר), חלק ב' ערך 14: "וזהמתו חיתו לחם" (איוב לג, כ) נפשו תתעב את המזון מעוצם המחלה. המשנה אומרת 'ידים מזוהמות' " (ברכות נג, ע"ב)¹⁴.</p>	<p>4. שורש "והם": "וזהמתו חיתו לחם" (איוב לג, כ) לשון מראות¹² ותנן "כדי להעביר את הזוהמא"¹³.</p>
<p>ב"רסאלה" הנ"ל, חלק ב' ערך 13, מובאים שני הפסוקים שפאן, ומל"ח: "מזילין אותו", "מוכרין אותו בזול"¹⁵.</p>	<p>5. שורש "זול": "ואם תוציא יקר מזולל" (יר' טו, יט) ... "כל מכפדיה הנילוה" (איכה א, ח) ותנן: "שער הזול" (מע"ש ד, ב, ב"מ ה, ח).</p>
<p>השנאה זו כמות שהיא מצאנו ב"רסאלה" הנ"ל, שם ערך 32, וב'ג'אמע אלאלפאט' "לאלפאסי, פרק I 440: 110-111. בפרק II 119: 65-67 מושגית "פשיית" ל"גסות (הרוח) שבל"ח.</p>	<p>6. שורש "פשה": "עבית פשיית" (דב' לב, טו) כלומר: גסית, מלשון "בהמה גסה".</p>
<p>"אותיות העניינים" לאבן-פלעם ערך "מתי" (עמ' 127): "עד מתי יהיה זה" (שמ' י, ז) ...</p>	<p>7. שורש "מתי": "מתי אעשה גם אנכי לביתי" (בר' ל, ל) ... פ' לשון שאלה על הזמן</p>
<p>12. פירש המהדיר מלשון "מִרְאָה ונגאלה" (צפ' ג, א) שהוא עניין "סחיי" (ור' רש"י שם). 13. במשנה: ליטול את הזוהמא (תרומה י, א), ו"העברת זוהמא" מצאנו בתלמוד (פגון ברכות נג ע"א). 14. מלבד "וזהמתו" מצוי השורש במקרא עוד רק בשם הפרטי נָהֵם (דהי"ב יא, יט). 15. שתי המובאות לא נמצאו פלשונן, ור' נצר, ל"ח בדקדוק ימה"ב (הע' 10 לעיל), עמ' 69, הע' 57-58.</p>	

העובר והעתיד... ורבותינו ז"ל מוסיפין עליו אל"ף ואומרים: אימתי? בזמן שכך וכך, ותנן: "מאימתי קורין את שמע בערבין" (ברכות א, א).	שאלה בשביל זמן... ורז"ל יוסיפו עליו "אי" ויאמרו "מאימתי קורין את שמע בערבין" (ברכות א, א).
---	--

ומכאן נעבור לחלק המקורי שב"מחברת הערוך", כלומר להשנאות לשון מקרא לשון חכמים, שלא נמצאו בכתבי המדקדקים שלפני פרחון.

ב. מלים מלשון חז"ל שראשיתן במקרא

1 — פעלים (שנים בשורשם ובבניינם)

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	פָּרַד (איוב לג, ג), וּפְרָדְתִּי מִכֶּם (יח' כ, לח).	"זֶה בּוֹרֵר לוֹ אֶחָד זֶה בּוֹרֵר לוֹ אֶחָד וּשְׁנִיָּה בּוֹרְרִים לֵהֶן עוֹד אֶחָד" (סנה' ג, א) פירושו לשון בחירה".	ש' ברר (עמ' י"ט טור ב') ¹⁶ .	מן הקל יש במקרא "וברותי" [לְבָרְם (קוה' ג, יח) ?] ו-4 צורות הפיגוני הפעול, ול"ח מספקת את הפיגוני הפועל.
2.	וַאֲיֵן בִּשְׁבִטּוֹ פִּעִיל (תה' קה, לו).	פ' עני, ותנן: "יותנו" ¹⁷ לכושל ¹⁸ שבהן' (כתובות ט, ב) העני שבכולן.	ש' כשל שו' 9	"כשל" מקראי זה מובא כערך לעצמו במשמע "היות עני" ונתמך בל"ח.
3.	וּלְבִי נָהַג בַּחֲכָמָה (קוה' ב, ג).	"נוהגין" ¹⁹ היו בית אבא (פאה ב, ד, שבת א, ט) פי' לשון מנהג".	ש' נהג ²⁰	אליבא דפרחון זהו "נהג" בודד במקרא בעניינו, וכל השאר שהביא עניינם הובלה

16. השורש הפעיל "ברר" קודם ל"ברא", וזו דרשו של פרחון בכל השורשים הפעילים.

17. בספרינו: ונתנו (וכך בכ"י קויפמן ובילזן).

18. במהד': "לכשל", והיא ט"ד פנדאי.

19. במהד' בטעות: נהגון.

20. אחרי "נהה", ור' הע' ¹⁶.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
				והנהגה ²¹ . לכן תמך בו מל"ח, שבה רו"ח משמע המנהג.
4.	ואש נִשְׁקָה ביעקב (תה' עח, כא), ובערו והִשְׁקוּ (יח') לט, ט), אף יִשְׁק ואפה לחם (יש' מד, טו).	לא יסיק תנור וכירים (פס' ב, א).	ש' נשק	השורש במקרא רק בשלושת הפסוקים שהביא ורגיל בל"ח (ש < ס).
5.	מי הַקְדִּימְנִי ואשִׁלֶם (איוב מא, ג).	הבא מן הדרך מקדימין שלום ²² .	ש' קדם	ההפעיל מצוי במקרא רק עוד פעם אחת: עמוס ט, י, אך רו"ח בל"ח.
6.	ויקא את יונה אל היבשה (יונה ב, יא), קיא צואה (יש' כח, ח).	פיל שבלעה כפיפה מצרית והקיא ²³ ו דרך בית הרעי (ב"ב כב ע"א).	ש' פלט	שורש "קיא" מוקבל כאן ל"פלט", ואגב "ויקא את יונה" מעיר פרחון, ש"הקאה" היא גם מלמטה פְעולה מן המובאה החז"לית. חיזוק נוסף הוא מוצא ב"קיא צואה" שבמקרא ²⁴ .
7.	והִרְצַח את שבתותיה (ויק' כו, לד).	המרצה מעות מידו ליד האשה בשביל להסתכל בה (עירובין יח ע"ב).	ש' רצה ש' 8	ח"ל: "והרצת...". משפטו 'והרצתה' את שבתותיה פ' לשון פריעת חוב". יצוין, שזה הפעיל בודד במקרא ונסתייע לו מל"ח.

21. והוא מציין, שהמשמעים קרובים זל"ז. א"ש ב"קונקורדנציה חדשה" אינו מבחין
את "נהג" שפקוהלת משאר "נהג" שבמקרא.

22. מצאתי בדומה: "...מקדימין לו במאכל ובמשתה" (ויק"ר פל"ד), ויש
מעינו במשנה: "הני מקדים בשלום כל אדם" (אבות ד, טו).

23. בספרינו: שבלע... והקיא.

24. פלומר: הוא רואה ב"קיא צואה" שניים שהם אחד, שלא כרוב המפרשים שפירשו
"קיא וצואה" והפרידו בין הפליטה מלמעלה לפליטה מלמטה (ור' רד"ק, ראב"ע ועוד).

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
8.	במים רבים הביאוך השאים ²⁵ אותך (יח' כז, כו).	אין ²⁶ שטין על פני המים (ביצה ה, ב, ר"ה ד, ח).	ש' שאט, ש' שוט	בשורש "שאט" פירש: "לשון תופס" משוט ²⁷ . "שוט", שמשמעו שיוט במים, נדיר במקרא (2 x ובקל בלבד) ושגור בל"ח.
9.	ואהי שֶׁבֶר בחומות ירושלים (נחמ' ב, יג)	סבור הייתי (פגון נויר ב, ד) ²⁸ .	ש' שֶׁבֶר	הקל במקרא רק בפסוק זה ובפסוק טו שאחריו, ואילו בל"ח הוא רגיל מאוד (ש' < ס). משמעו אליבא דפרחין: ³⁰ "שים דעת".
1.	אגם מים (תה' קיד, ח)... ועל האגמים (שמ' ח, א).	פרה הרועה באגם ²⁹ .	ש' אגם בראשו	ל"אגם" שתי הגדרות בפיו: "נבקעים מלאים מים" ו"עמק שיש בו טיט מצמיח עשבים".
2.	ואת כל מברחיו ³⁰ בכל אַגְפִּיו (יח' יז, כא).	מן האגף ולפנים כלפנים (פס' ז, יב)	ש' אגף מחלקה ב'	"אגף" זה מובא לבדו מן המקרא במשמע פֶּתַח. לפניו מובא "אגף" = חֵיל.
3.	בְּדֵי שאול תרדנה (איוב יז, טז).	שלושה בדי עלין לחין (סופה לג ע"א).	ש' בד ש' 16	"בד" זה שבאיוב מובא במשמע קָן (מחלקה ו'). ההזכחה ש"בדי עלין" (של הדס) = קני עלים היא מן ההקבלה ל"תלתא בקינא" או

25. בספרינו פאן: "השטים" בלי אל"ף. הצורה המלאה נמצאת בסמוך — יח' כח, כד;
כו — ומשם נשתרבה לכאן.
26. בספרינו ובכח"י: לא שטין.
27. מקור הצירוף ביח' כז, כט ונדפס במהדורה בטעות: משט.
28. וכן הוא מסתייע מן הארמית: ס ב ר י רבנן, ס ב ר מר.
29. לא נמצא, ומה"מ (החלקי — מס' ביצה) שבמהדורה מוזר. נראה לי, שנתפנן
לכתובות פו ע"ב: "משוך פרה זו... קנה ואפילו עומדת באגם".
30. במהדורה ט"ד: אברחיו.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
				"שבעה בקינא" שלאותו עניין (סופה לב ע"ב; לג ע"א).
4.	בקורת תהיה (= בְּקֹרֶת, ויק' יט, כ).	כתבין ³¹ אגרת בקורת (כתובות יא, ב).	ש' בקר	"בְּקֹרֶת" יחידאית במקרא ונסתייע לה מל"ח.
5.	מָגֹזַע ישי (יש' יא, א), כל שרש בארץ גִּזְעָם (שם מ, כד), ובעפר ימות גִּזְעוֹ (איוב יד, ח).	העולה מן הגזע שלו ומן השרשים הרי הן של בעל השדה (ב"ב ה, ד) ³² .	ש' גזע	= גוף האילן. מן השורש הנידון מצוי במקרא רק השם "גִּזְעַ" בשלוש ההיקריות שפאן.
6.	ועדוֹתֵי זו אלמדִם (תה' קלב, יב), זו לעגם (הושע ז, טז), זו כחוֹ לֹאֵהוּ (חב' א, יא).	"זו" שב"ח ³³ .	ש' זו בראשו	המלה "זו" שפפסוקים הללו היא פינוי רמז (ולא זיקה), והוא הדין בכל "זו" שב"ח (= זאת). יציין, ש"זו" פכינוי רמז נדירה מאוד במקרא לעומת "זאת" הרווחת, וע"כ תמך בה מל"ח, שבה היא שגורה.
7.	זָר זהב (פגון שמ' כה, יא).	שלשה זרים היו במקדש: זר למזבח הזהב וזר לשלחן ולארון . . . (יומא עב ע"ב) ³⁴ .	ש' זרה	"זָר" מוגדר פ"דבר סבוב" והוא מוקבל אח"כ ל"נזר" ול"כתר" (שאף מקורן במקרא) ³⁵ .

31. צ"ל "עשו" במקום "פחבין". "בקורת" יחידאית אף במשנה.

32. בספרינו ובכה"י אין ה' הן. בספרינו ובבילון: בעל הקרקע, בכ"ק ולו:

בעל הבית.

33. בשל שגירותה לא ראה להביא מובאה מסוימת.

34. ושם בשינויים ניפרים.

35. ור' גם ע' פתר.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
8.	בשר מבשרל כי אם חי (ש"א ב, טו).	חיים ומבושלים (בדומה: פאה ח, ג, נדר' ו, ד).	ש' חיה: שוי' סופיה בעמ' כ'	"חי" זה שבמקרא יחיד בעניינו (= נא, לא מבושל) ³⁶ .
9.	והיא שלחה אל חמיה לאמר (ברא' לח, כה).	חמיו ואם חמותו (בדומה לו: ב"ב ט, ה, פרייתו ג, ו).	ש' חמה שוי' 6	המשמע: אבי הפעל (במקרא) וגם אבי-האישה (פל"ח) ³⁷ .
10.	אשר בנה בית חדש ולא חָנַכוּ (דב' כ, ה), חֲנֻכַּת הבית (תה' ל, א).	ימי-חֲנוּכָה (פגון חגיגת כח ע"ב).	ש' חנך מחלקה ב'	ועל המשמע ז"ל: ³⁸ "פ' אכילה בבית חדש בשמחה ומזה נקרא, 'ימי חֲנוּכָה' שאוכלין בהן ושותין ושמחים" ³⁹ .
11.	והמכתב מכתב אלקים הוא (שם' לב, טז), ויבא אליו מכתב מאליהו (דהי"ב כא, יב); מדינה ומדינה פְּקָדוֹנָה (אס' א, כב), פְּקָדָה אשר נכתב בשם המלך (שם ח, ח).	הכתב והמכתב (אב' ה, ו).	ש' כתב	הן במקרא הן פל"ח יוצאות "כתב" ו"מכתב" לשתי פנים: 1. צורת (פתיכת) האותיות. 2. התוכן הכתוב ⁴⁰ .

36. פרחון נעזר אף בתרגום הארמי ל"אל תאכלו ממנו נא" (שם' יב, ט) = כד
ח'י. ראב"ע לפסוק מקביל את "נא" ל"חי" שבפסוקנו, "ושניהם הפך מבושל".

37. הגדרת ה"חם" כאבי-הפעל מוחלטת למקרא בלבד (4 x), שבו הוא מובחן מן
החותן (אבי-האישה), ואולם פל"ח משמש "חם" גם כאבי-האשה פעולה ממובאתו, ולא העיר
על כך (שלא פרד"ק בשורש 'חמה').

38. ההבלטות שלי — נ"ג.

39. תפיסת השורש "חנך" כמציין אכילה דוקא היא בעקבות ריב"ג ב"שרשים"
[ואולי "חניכיים" או "חך" (= חָל) הן שגרמו?].

40. אין ספק, שהערך לוקה בחסר, והדבר עולה בעליל בהשנאה למקבילו בריב"ג.
אחרי "וכתוב בספר וחתום" נשמטו פסוקים לשמות "פְּקָדָה" ו"מכתב", וסיפום הדברים הוא:
"כי כתב והמכתב פירושם כתיבה". דבריו של ריב"ג (שוי' 6 וכו') "ובא מכתב וכתב על
הכתיבה ועל הספר" משקפים, בודאי, אף את פגנתו של פרחון, אלא שריב"ג השוה את
התופעה לערבית, ופרחון — לל"ח. למען השלמות שילבתי כאן את הפסוקים שנשמטו עפ"י
הערך המקביל בריב"ג.

2 — שמות

פיוצא באלה מצאנו עוד 12 ערכים שמניים, והם (כסדר השורשים): פְּתַר, עקלתון⁴¹ (ש' עקל), עקרב (ש' עקרב, עמ' נ"ב טור א'), צָמָא, צָרָעָה (ש' צרע מחלקה ב')⁴², מְקוֹם (ש' קום שורה 17 וכו')⁴³, קְשׁוּזָה (ש' קשה), אראל (ש' ראל, מחלקה ב')⁴⁴, רוֹבָה (= נער, שורש "רבה" שו' 11)⁴⁵, משקלת (ש' אנף)⁴⁶, מְשַׁרֵּת (ש' שרת)⁴⁷, תימרות (ש' תמר)⁴⁸.

ג. מלים שנתחדשו בלשון חז"ל, אך שורשיהן מתועדים במקרא
1 — פעלים שנתחדשו בלשון חז"ל

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	גְּדִילִים חֲעֵשָׂה לך (דב' כב, יב).	וכן הגודלת (שבת י, ו).	ש' גדל	"גדל" מעניין פתילים מיוצג במקרא רק בשם "גדילים" שפאן ובמ"א ז, יז, ואילו ל"ח מספקת את הפועל.
2.	פִּי חֵלֶךְ בְּמֹאשׁ לֹא תִפְּוֶה (יש' מג, ב); מְכֻנָּה אֵשׁ (ויק' יג, כד).	כּוֹאוּ ⁴⁹ בִּשְׂפֹךְ או במסמר (ב"ק ח, א).	ש' כוה	"פ" הגעת (= נגיעת) אש או ברזל חם על בשר האדם". במקרא מצאנו רק נפעל (2 x) והשמות "כְּוִיָּה" ו"מְכֻנָּה", ומל"ח הביא בניין קל.

41. זהו תואר בודד במקרא, שאיננו במשנה ומצוי בתלמוד רק בצירוף "דרך עקלתון".
42. במקרא רק ביחיד (3 x) והריבוי בל"ח.
43. זה המקום היחיד במקרא, שניתן לפרשו ככינוי לקב"ה והוא רווח בל"ח.
44. יחידאית במקרא ופעמיים בתלמוד, ופירשה: מלאך.
45. המשמע: נָעַר, והיא יחידאית במקרא בצורתה וכנראה אף במשמעה (ור' קונקורדנציה חדשה" לא"ש).
46. יחידאית במקרא.
47. יחידאית-שורש במקרא אף במשנה.
48. רק פעמיים במקרא ובשתייהן נסמכת ל"עשן".
49. כך הנוסח בספרינו, בילון ובכ"י לו. בכי"ק: כְּוִיָּה.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
3.	נרד וְכָרְלָם (שיה"ש ד, יד).	נעשו ⁵⁰ פניו מכורכמות ⁵¹ .	ש' כרכם (עמ' ל"ב טור א')	"כרפוס" יחידאית במקרא ופירשה: זעפרן, ואילו "מכורכמות" פירש "מוריקות" פעין הכרפוס ⁵² . במקרה זה מצוי במקרא רק השם, ואילו הפעלים ממנו — בל"ח.
4.	במנענעים ובצלצלים (ש"ב ו, ה).	כיצד מנענעין את הלולב ⁵³ .	ש' נוע	"מנענעים" יחידאית במקרא, והיא שם לכלי-נגינה על שום "נדנד מיתרי הכינור". בל"ח מצינו "מנענעים" בשימושה כפועל מרובע.
5.	מַעֲנִי עֵץ (בר' ט, יד).	יום המעונן (נג' ב, ב) ⁵⁴ .	ש' ענן (עמ' מ"ט טור ד')	זהו פועל יחיד במקרא, שעניינו יצירת עננים, וכנגדו מצוי הפועל בל"ח ⁵⁵ .
6.	פָּקוּ פְּלִילִיָּה (יש' כח, ז); מְפִיקִים מֶזֶן אֶל זֶן (תה' קמד, יג);	או ⁵⁶ מפקפק או נוטל קורה אחת מבינתים (סופה א, ז).	ש' פוק	פירש הפול לעניין נדנד ונענע. מן הפעלים יש במקרא רק קל והפעיל, ואילו בל"ח ניתוסף

50. במהד' "נעשה".

51. במהד' נשתפש ל"מכורכמות". מובאה זו בדיוקה לא מצאנו, אך יש "פנים
מכורכמות" (ב"ר צ"ט), ויש "נתכרכמו פניו" בירושלמי ובמ"ר (ר' ב"י בערפו).

52. ובמשנה מצינו "כָּרְכָם" בפיעל, שענינו צביעה בצבע הכרפוס.

53. בדומה לו בסופה ג, ט: מנענעין את לולביהן (ויש עוד בפיעל).

54. בכי"ק מנוקד כפועל, וכך ילון.

55. הוא אף פיעל יחידאי ע"ד השלמים, ויש כנגדו "מעננן" מעניין קסמים,
שאף אותו הופיר פרחון אחר כך.56. "או" ראשונה מצויה בכ"י לו, ואיננה בכי"ק ובספרינו (ויש עוד חילופי גרסאות
בין כ"ק ללו וביניהם לבין ספרינו).

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
	פיק ברבים (נחום ב, יא); לפוקה ולמכשול (ש"א כה, לא).			"פקפק" המרובע שנחרב מע"ו (כדרך נוע < נענע, נוד < נדנד) ⁵⁷ .
7.	ובגדיו יהיו פרומים (ויק' יג, מה); בגדיו לא יפלים (שם כא, י).	אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו (סוטה א, ה, מכות ג, יב).	ש' פרם	"פ' קריעה של יושר" (פלומר: קריעה בתפר). השורש במקרא רק 3x וכולן בקל.
8.	וְרָצִיתֶם תְּדַבֵּרַת אלהים (דהי"ב י, ז).	מרצה את חבירו (יומא ח, ט (2 x) ⁵⁸).	ש' רצה שוי' 5	"ורציתם" נתפרש לו מעניין פיוס, והוא רגיל בל"ח בבניין פיעל ⁵⁹ . ייתכן שראה בו פועל יחידי במקרא בשימוש זה ⁶⁰ .
9.	רַתַּח רְתַחֲהָ (יח' כה, ה), מעי רַתַּחוּ (איוב ל, כז); ירתיח כסיר מצולה (שם מא, כג).	מים רותחין (בדומה: תוס' ע"ז ח, ג) ⁶¹ .	ש' רתח	פרחון הביא את כל המצאי המקראי: פיעל, פועל והפעיל והשם "רַתַּחִים", ובל"ח נוסף הפועל בקל ⁶² . אין פרחון מפרש (כשם שריב"ג לא פירש).

57. ומן "פקפק" המוחשי, שמשמעו זעזוע ונדנד, נסחף בל"ח המשמע המטפורי:
היסוס ואי-ודאות.

58. ושם: ירצה את חברו, ומנוקד בכי"ק כפיעל.

59. יצוין, שהפיעל מצוי במקרא רק באיוב כ, י: "בניו יִרְצוּ דלים", ופירשו ראב"ע
והמצודות כפיוס, ואילו לרש"י עניינו גול. מפ"מ פרחון אינו מביאו (ואולי לא פירשו כפיוס).
60. שכן רוב "רצה" שבמקרא ענינם לקבל ברצון, ולא לפייס, וא"ש בקונקורדנציה
כולל את פסוקנו בהם. סביר, שפרחון פירש "וְרָצִיתֶם" כפיוס דוקא על פי ההמשך: "וְדַבֵּרַת
אלהים דברים טובים".

61. ויש "רותחין" כפועל בְּמִשְׁנָה מַעַשׂ א, ז, וישנו הרבה בל"ח כשם (= מים
רותחים).

62. ולפי מילון ב"י: רק בבנינוני. נעיר, שבל"ח מצויים גם שמות הפעולה רתיחה,
רתחה.

2 — שמות שנחדשו בלשון חז"ל

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	מתבוססת בדמיון (יח' טז, ו); בוסים בטיט חוצות (זכ' י, ה).	מצא מת מושכב כדרכו, נוטלו ואת תבוסתו ⁶³ (נזיר ט, ג, אהיל' טז, ג) ⁶⁴ .	ש' בוס	"מתבוססת" = מלוכלכת, ו"תבוסתו" = "העפר שתחת פגרו שנחלכלך מן המת". רק שני פסוקים אלה הביא פרחון מעניין זה, ושאר "בוס" פירש (לפנ"כ) כמיאוס או פהשלכה.
2.	לבטא בשפתיים (ויק' ה, ד); מבטא שפתייה (במד' ל: ז, ט); יש בוטא כמדקרות חרב (מש' יב, יח).	שבועת ⁶⁵ ביטוי (הרבה בל"ח, וכגון שבוע' ג, ז).	ש' בטא	כל שנמצא במקרא מן "בטא" הוא 3 פיעל ו"מבטא", וצירף לכאן "בוטא" (בחילופי א < ה) ⁶⁶ , וכך הוציאה מבדירותה.
3.	לא יבקר הפהן (ויק' יג, לו); ...בבקרת רועה עדרו (יח' לד, יב).	ביקור-חולים (פגון שבת קכז ע"א).	ש' בקר	במקרא הפועל רק בפיעל, וממנו שם פעולה יחידאי "בקרה" ⁶⁷ . בל"ח נוסף שם-הפעולה "ביקור". זה הייצוג היחיד של "דוך" במקרא, וכנגד "מדוכה" שבו הוא
4.	או דכו במדוכה (במד' יא, ח).	מדוך של עץ (פגון ביצה א, ז: 3).	ש' דוך	

63. "תבוסה" יש במקרא בעניין אחר: מַפְלָה, והוא בשימוש ימינו.

64. רק בכי"ק יש הבחנה בין "תבוסה" בנזיר ל"תפוסה" באהילות.

65. במהד': שבועות, ובודאי הפגנה ל"שבועת-פיטוי", שהוא צירוף שגור בל"ח.

66. סביר לי, שסמך "פיטוי" ל"בוטה" דוקא, שכן "פיטוי" נראית, לכאורה, כגזירת

"בטה". עם זאת ידע את הידמות ל"א < ל"י בל"ח, ור' דבריו המפורשים, סוף ערך "ספא"

(וצ"ל: מצא במקום יצא).

67. את "בקרת", שאף היא יחידאית, מביא פרחון בהמשך במחלקה אחרת.

מס'	המצוי במקרא	המונח מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
5.	לא יאצר ולא יִחַסֵּן (יש' כג, יח).	חסינה טהורה (כלים טז, ה).	ש' חסן מחלקה ב'	מביא "מדוך" מל"ח ⁶⁸ . משמעם: מכתש. זהו פועל יחידאי במקרא, ולפי פרחון יחידאי אף במשמעו: אצירה. [את חסן, חסין, חסן פירש (לפנ"כ) מעניין חזק]. "חסינה" שבל"ח היא אשפה לאחסון חצים, והיא תומכת, לפיכך, ב"יחסן" שבמקרא ⁶⁹ .
6.	ולא טַעַם כל העם (ש"א יד, כד); ...מְטַעֲמִים (פגון בר' כו: ד, ז); מְטַעֲמוֹתָיו (מש' כג, ג).	מטעמת ⁷⁰ אינה צריכה ברכה (בר' יד ע"א).	ש' טעם מחלקה א'	רק את אלה הביא מעניין "שים דבר מעט בין שפתיו לראות מהו". במקרא יש רק הפועל הקל והשם "מטעמים" (= תבשילין), ול"ח מוסיפה את השם "מטע- מת" (= טעימה) ⁷¹ .
7.	אכלה ומחתה פיה (מש' ל, כ); ומחיתי את ירושלים כאשר ימחה את הצלחת	"ומזה נקריה קערה: תמחייה" ⁷² .	ש' מחה מחלקה ב'	רק שני הפסוקים הללו מוכאים לעניין "קינוח".

68. אף שיש "מדוכה" גם בל"ח (פי"ק ט"י ב, ג: מדוכה). בל"ח נתחדשו גם: נידוך,

דיכה.

69. ולפי ברטנורה: קופת-קוצים לאחסון טיט. את פירושו תומך פרחון גם בתרגום
הארמי ל"ממגרות" [יואל א, יז, והם מאגרים (ר' שורש "אגר")] = חוסינא.

70. המילונים גורסים מְטַעֲמָת.

71. ב"י ראה ב"מטעמת" שבל"ח יחיד של "מטעמוֹתיו" שבמקרא, וקשה הן מצד
הצורה (הדגש בריבוי) והן מצד המשמע השונה.

72. נראה, שפינן לכלים י"ד, ד', ושם: והתמחויות (גם לפי פי"ק ולו). ביחיד מצאנו
"תמחוי" (פגון שבת ג, ה), ור' ב"י: תמחות ב'.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדרה	הערות
	מָחָה וְהִפֹּךְ עַל פָּנֶיהָ (מ"ב כא, יג).			
8.	בְּנִקְרָ לָכֶם כָּל עֵין (ש"א יא, יב) . . . . . . וַיִּנְקְרוּ אֶת עֵינָיו (שופ' טז, כא); אֶל מִקְבַּת בּוֹר נִקְרָתָם (יש' נא, א).	נְקוּרִי ⁷³ תֹאנִים וְעַנְבִים אֲסוּרִים (תר' ח, ו).	ש' נקר במקרא פועלי קל, פיעל ופועל, ורק השם "נִקְרָה". בל"ח נוספה "נקורי", שעניינה פרות מנוקרים.	
9.	וְחָתַךְ עֲלֵינוּ (דנ' ט, יא) . . . . . . לִפְתָּח עֲלִיו אֵשׁ לְהִנָּתִיךְ, (יח' כב, כ); חֲמָתִי נִתְּכָה (יר' ז, כ).	כָּלִי מַתְכוֹת (הרבה בל"ח) ⁷⁴ .	ש' נתך "להנתיך = לשון מריקה ויציקה". במקרא רק פעלים: קל, נפעל, הפעיל, הופעל, ובל"ח בא השם "מִתְכָּח" ⁷⁵ (המציין "זהב וכסף ונחשת ובדיל ועופרת וברזל").	
10	בֵּית הַסֹּהַר (בר' לט, כ) ⁷⁶ .	"כְּמוֹ דִּיר וְסֹהַר" שבמשנה (בדומה: עיר' ב, ג; ד, א) ⁷⁷ .	ש' סהר השורש "סהר" מציין בעיקרו דבר עגול, וממנו "סֹהַר" (= ירח), "שְׁהֲרוֹנִים" (קישוטים בדמות ירח) ואף "בית הסוהר", שנתפס בודאי כמבנה עגול כמו "סֹהַר"	

73. פי"ק: ניקורי.

74. וכגון במשנה: חולין א, ו.

75. מן העניין מסתבר, שנתפגן ב"מריקה" ל"הרק" (ויציקה). ומכ"מ אין לפרשה משורש "מרק" (על פי המשמעים שמנה בו). ואמנם ריב"ג בערך "נתך" מספס: "וענין המלות האל הצקה והרק". סביר, ש"מריקה" זו היא גזירה ספונטנית מן "מָרִיק" שבבינוני.

76. ועוד א, וכולן בבראשית.

77. פי"ק ולו: סֹהַר וכן ילון. בספרינו: חילופי סֹהַר-סָחַר. התעלמתי מן הפסיק שבין "דיר" ל"סֹהַר" במהד', פי נ"ל, ש"דיר וסֹהַר" שייכים יחדיו למובאה (ור' ההע' הבאה).

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
				שבמשנה שהוא "חצר, בנין עגול" לצאן. פרחון ראה להשוות "סהר" ל"סהר" החז"לית, שכן שתייהן מצינו מכלאות עגולות. ⁷⁸

וכיוצא באלה מצאתי עוד 9 ערכים שמניינם, שנתחדשו בל"ח, והם: סיכה (ש' סוף), היסת (ש' סית, מחלקה ג'), קפחים, עגמה⁷⁹, העלם, עירוב, שירה (ש' שור), שחקים (= בגדים בלויים)⁸⁰, שִׁמַּח (= מסתפק)⁸¹.

ד. ריבוי מובאות, שאינן מעור אחד

1 — פועל זהה + פועל שונה (מאותו שורש עצמו או משורש אחר)

1.	מחליק פטיש (יש') מא, ז; לחלק משם בתוך העם (יר' לו, יב).	שהקטנית ⁸² מחלקת ⁸³ ב"מ ו, ד; והוחלק ⁸⁴ אחר במים ב"ק ג, א).	ש' חלק	פרחון מביא פסוקים שונים מעניין זה, שעיקרו חלקלקות ורפות. במקרא יש ממנו קל והפעיל, ובל"ח גם הופעל.
2.	הלעיטני נא (בר' כה, ל).	סופת ⁸⁵ באבטיח (מעש' ג, ט; אין	ש' לעט	ל"הלעיטני" — שהיא יחידאית-שורש במקרא

78. אף ה"דיר" הקרוב בל"ח ל"סהר" נגזר מן "דור", שעניינו עיגול, וע"פ הובא עמו
בציטוט. אף הנוסח "סחר" (ר' הע' קודמת) מתיישב יפה לענין עיגול (סחרחר, סחור-סחור
וכד').

79. שם יחידאי במשנה, ומשורשו רק הפועל "עָנְמָה" במקרא (איוב ל, כה).

80. משמע זה נתחדש בל"ח.

81. שִׁמַּח זה, שענינו "מסתפק" ("איזהו עשיר הש"מ בחלקו"), מעומת עם
שִׁמַּח"ה מקראית יחידאית, שענינה "הסתפקות במועט" (קוד' ח, טו).

82. במהדורה בטעות: שהקטנים.

83. פי"ק: מחלקת. והמשמע: גורמת להחלקה.

84. זה הנוסח בספרינו ובילון (ובהמשך: אחד ולא אחר). פי"ק ולו:

"והחליק... אחר".

85. פי"ל: שופית, ושם ב, ו: סופף. פי"ק בשניהם: סופף.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
		מלעיטין את הגמל (שבח כד, ג) ⁸⁶ .		— יש מקבילות במשנה (2X) ⁸⁷ , וכן פועל נרדף. "סופת" מוגדרת "אכילת דבר רק (ר?) שאינן אוכלין אותו בידים", וא"פ כן פירש גם "הלעט" ⁸⁸ .

2 — פועל ושם והים

1.	ואַצִּיעָה שאל הנך (תה' קלט, ח); יצע לרבים (אס' ד, ג), כי קצר הַמָּצֵעַ (יש' כח, כ).	המציע מצעות (ב"ב נג ע"ב), מציעין את המטות (שבח טו, ג).	ש' יצע	במקרא הפעיל (2 X) והופעל (2 X), ואילו "מָצַע" יחידאית. ל"ח תומכת כאן הן בשימוש ההפעיל הן ב"מצע", שמצאנוה בה (גם) בריבוי.
2.	עד בלעי רָקִי (איוב ז, יט); וכי יִרָק הוב (ויק' טו, ח).	רקק ולא הגיע בו הרוק (ב"ק ח, ו) ⁸⁹ .	ש' רקק מחלקה ב'	במקרא רק פועל קל אחד (שהביאו) והשם "רָק" (3 X). במשנה מצינו "רקק" (וגם "רקיקה"), ואלה מאשרים שהשורש כפול.

86. ושם: "אין אובסין את הגמל... אבל מלעיטין", ונשתבש.

87. ובתלמוד גם: לעיטה, הלעטה.

88. ריב"ג בערפוש השנה אף הוא לל"ח, אך למובאה אחרת, ופירש "הלעט" — סתם
אכילה.

89. בספרינו: "רקק והגיע בו רוקו". פי"ק: "רקק הגיע בו הרוק".

3 — שני פעלים מחודשים

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	אשר טפחתי ורביתי (איכה ב, כב); ימיני טפחה שמים (יש' מח, יג).	ואמרו רבותינו, בטופח על מנת להטפוח (יזמא עח ע"א) ⁹⁰ .	ש' טפח	במקרא רק שני פעלים בפעל ⁹¹ , ופירשם מעניין "ידיים" ⁹² , אף שחילק ביניהם: 1. גידל בידיים ⁹³ ; 2. מדד בידיים. בל"ח נוספו פועלי קל והפעיל, והוא פירשם במובאת: "מי שמכה בידו על מקום נגוב ועושה בו סימן הטפח שלו" ⁹⁴ .

4 — שני שמות מחודשים

1.	יצבר כעפר כסף (איוב כז, טז); ויצבר יוסף בר (בר' מא, מט).	יתן צבר ⁹⁵ של קורות (ירוש' שביעית ז, א); ציבור.	ש' צבר	השורש במקרא $\times 7$ בקל, והשם הבווד "צברים" (מ"ב י, ח), שלא הביאו. בל"ח נתחדשו השמות "צבר" (= ערמה) ו"ציבור" ⁹⁶ (= קהל).
----	---	---	--------	--

90. וכבר במשנה עדויות ד, ו: טופח ומטפוח.

91. ומלבדם השמות: טפח, טפח, טפוחים, מטפחת והביאם בערך.

92. וכך במילונינו: טפח = רוחב כף-היד.

93. והש' ריב"ג ראש ערך "טפח".

94. ההבלטות שלי — נ"ג.

95. בכי"ק לאהי' ג, ז: צ ב ר שלקורות (והוא הפתיב בלו). ב"י מנקד: צבר; בספרינו

ובילון: סואר.

96. במקרא "צברים" = ערמות, ואילו בל"ח רק ביחיד, ולציבור אנשים בלבד, וזה

החדוש שבו.

5 — פועל ושם מחודשים

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	באצבעו הימנית (ויק' יד, כז).	אמר להם הצביעו (יומא ב, א) ⁹⁷ אחורים ותוך ובית הצביעה ⁹⁸ (חגי' ג, א).	ש' צבע מחלקה ג'	במקרא העברי אין כלל פועל משורש זה, אך במשנה מצאנו "הצביע", שעניינו הושטת אצבע ⁹⁹ , וכן "בית-הצביעה", שהוא "מקום שמכניסין בני אדם אצבעותם באוזן הכלים".

6 — ציון שורש בסתם

1.	אי זה יִכְשֶׁר (קוֹה) יא, ו: וְכִשֶּׁר הדבר לפני המלך...; (אס' ח, ה) ויתרון הַכֶּשֶׁר חכמה (קוֹה) י, י).	פ' לשון אשור ותיקון, והוא לשון היפוך 'פסול' ¹⁰⁰ שבמשנה.	ש' כשר בראשו	מלבד ביאור השורש "כשר" נוח לפרחון להגדירו כהיפוכו של "פסול" שבל"ח, שהרי שניהם רווחים ומפורסמים בה כדבר והיפוכו. במקרא לא מצאנו "פסול" אלא מעניין פיסול ¹⁰¹ .
----	---	---	-----------------	--

97. צ"ל: "הממונה אומר להם הצביעו".

98. פי"ק ולו: ובית צביעה (ובאחרון ניסיון לתקנו ל"צביטה", ור' שם הע'
המהדיר). רד"ק בשורשו: צביטה, וכך ספרינו וילון.99. "הצביעו" מגדיר פרחון כ"עשו גדול באצבעות", ובכר במאמרו (הע' 3 לעיל)
עמ' 52, הע' 4 קורא: גורל.100. פסול? פסול? פסול? בין כך ובין כך נתפן, לדעתי, לנקוט לשון סתמית הפוללת
כל "פ-ס-ל" שבל"ח, שעניינו הפך "כשר".101. יצוין, ששורש "כשר" רגיל מאוד בל"ח, ונוספו בה על המקרא הבניינים נפעל
(נדיר), הופעל והשמות "כושר", "כשרות".

ה. מפלי מלים

1) מפלי שורשים

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדרה	הערות
1.	אם יגעה שור (איוב ו, ה), הלך וגעה (ש"א ו, יב) ¹⁰² .	בן שיש לו געגועין על אביו (שבת סו ע"ב).	ש' געה	זה כל המצאי המקראי משורש "געה", ופירשו "לשון המיהה". אותו השורש נתרבע בל"ח ועניינו: "כועס והומה בלי דבור ואביו אהבו" ¹⁰³ .
2.	והדורים אישור (יש' מה, ב).	לחזור על הפתחים ¹⁰⁴ .	ש' הדר	"הדורים" קובעת ערך לעצמה בעניין "דרכים עקומין מסובכין", וכנגד "הדר" בודד זה עומד "חזר" מל"ח, שאף עניינו סיבוב ¹⁰⁵ .
3.	ואת הַחֲזִיר (ויק' יא, ז).	"וחזר בלשון משנה שוב".	ש' חזר	שורש "חזר" מיוצג במקרא רק בשם "חזיר", ואגב דיון בשורש הזכיר את "חזר" השגור בל"ח כמקבילו של "שוב" המקראי ¹⁰⁶ .

¹⁰² בספרינו: וגעו.¹⁰³ השנאת לשון מקרא (ל"מ) ל"ח בשורש "געה" מצאנו לפניו רק ב"כתאב ג'אמע אלאפאט" לאלפסי הקראי, אך הוא השנה ל"בכיה וגעיה" שבל"ח בציינו, שבל"ח היא חלה גם על האדם (ר' שם כרך I, עמ' 337: 41).¹⁰⁴ "לחזור על הפתחים", בקל, ישנו בתלמוד, פת' סז ע"א, ויש בו גם בפיעל (מגי' טו ע"ב). במשנה מצינו "יחזרו על הפתחים" (פת' יג, ג), ולפי ילון הוא פיעל. בכי"ק ולו: ישאלו על הפתחים.¹⁰⁵ וכן הוא מסתייע ב"הדר" הארמי לביסוס "הדורים".¹⁰⁶ ובשורש "הדר" מקביל פרחון את "הדר" הארמי, שעניינו שיבה, ל"חזר" החז"לי.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
4.	השמנה היא אם רָזָה (במד' יג, כ), וישלח רָזוֹן בנפשם (תה' קו, טו) ועוד.	בהמה כחושה (פגון ביצה יא ע"א), בשר פחוש (פס' ע"ו עב).	ש' רוה	פנגד השורש "רוה" שבמקרא נפוץ בל"ח השורש "כחש" ¹⁰⁷ .

(2) קפלי בניינים (משורש אחד)

1.	ויִצָּף הברזל (מ"ב ו, ו).	ראה גלגלת אחת צפה ¹⁰⁸ על פני המים (אב' ב, ו).	ש' צוף	פנגד ההפעיל המקראי העומד (= "עלה על פני המים") מצוי הקל בל"ח. רק בפסוק הזה מופיע "צוף" במשמע הנזכר, וע"פ אושש בל"ח ¹⁰⁹ .
2.	וקָמָה בידך (ש"א כד, כ), לא תקום ולא תהיה (יש' ז, ז).	"כמו לשון המשנה: יתקיים הדבר בידיך" ¹¹⁰ .	ש' קום	משמע פועלי הקל שהביא מן המקרא מובע בל"ח בבניין התפעל שעל דרך השלמים ¹¹¹ .

107. ואולם "כחש" מענייננו מצוי אחת במקרא "ובשרי כחש משמן" (תה' קט, כד), והביאו פרחון בע' "כחש" בסופו ותמכו בל"ח (בעקבות ריב"ג).

108. כך כ"ק. כ"י לו וילון וספרינו: שצפה.

109. בסה"כ במקרא רק 3 פעלים משורש "צוף" ואת שלושתם הביא פרחון. ואולם שני הראשונים — "צפו מים על ראשי" (איכה ג, נד) ו"הִצִּיף את מי ים סוף" (דב' יא, ד) — משמעם שטיפה דורמה של מים, ולא עלייה על פני המים.

110. "התקיים... ביד" שגור בתלמוד ואיננו במשנה. לחילופי קם < התקיים וכיו"ב ר' בנדויד, ל"מ ול"ח, עמ' 377 שו' 14.

111. ואין כמותו במקרא אלא ע"ד הכפולים: התקומם.

(3) כפלי מלים

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	וראיתן על האֲבָנִים (שמ' א, טז), כי באו בנים עד מִשְׁפַּר (מ"ב יט, ג, יש' לז, ג).	"והוא אשבורן ¹¹² בלשון רבותינו" (פגון אהי' ג, ג : 2).	ש' אבן	"אֲבָנִים" פירש כ"מקום (הולדת- נ"ג) הבנים", והאל"ף יתרה. המלה יחידאית במקרא פעניינה ¹¹³ , ומקבילה לה "מִשְׁפַּר", ולשתייהן מקבילה "אשבורן" פל"ח ¹¹⁴ .
2.	יָצִיעַ (פגון מ"א ו, ה).	"כמו: זיזין ובצירות" (ב"ב ג, ח : 2) ¹¹⁵ .	ש' יצע	"יציע" רק 3 במקרא, ופירושו: "מקום בולט מן הבנין לאויר רשות הרבים ומפנים יִרְאָה ¹¹⁶ כמו חדר". אחרי ההגדרה הוא מקביל את "יציע" ל"זיז" (ול"בצירה"?).
3.	בתי אֲכֹזֵב לאכזב (מיכה א, יד).	מן גֹּזֵיב ¹¹⁷ ועד הנהר (שביעית ו, א).	ש' כזב	על המקום "אכזיב" (4 x במקרא) הוא אומר: "ולשון משנה קורא לה 'גֹּזֵיב' " ¹¹⁸ .

112. כ"ק: אֲשֶׁבוּרָן, ב"י: אֲשֶׁבוּרָן, יסטרוב: אֲשֶׁבוּרָן.

113. ויש "אֲבָנִים" נוספת, שעניינה שולחן הקָדֶר (יר' יח, ג) ואף היא יחידאית.

114. בע' "שבר" בסופו ביאר את "מִשְׁפַּר" המקראית: "האשבורן שעושין מן עפר לקבל עליו הילד". הפירוש המקובל הוא שקע או גומה ולא דקא לילודת.

115. נ"ל שלשם נתפן, שפן בכ"ק מצאנו: זיזין וּבְצֻצְרִיּוֹת (ובה במשנה גם: וּבְצֻצְרִיּוֹת). כ"י לו במידות ב, ה: בצוצרה. בספרינו: זיזין וגוזזטראות. מפ"מ ספק בלבי, אם נתפן להשוות הן ל"זיז" הן ל"בצירה" או שהובאה "בצירה" רק כחלק מן המובאה (ריב"ג באותו הערך משנה רק ל"זיז" הארמית, והשנאה זו קיימת אף כאן).

116. הניקוד שלי — נ"ג.

117. כך כ"ק ולו. בספרינו ובילון: כזיב.

118. ואינו מזכיר במפורש חילופי כ-ג, אף שחילופי-עיצורים תופסים מקום נכבד

מס'	המצוי במקרא	המובא מליח	מה"מ למהדורה	הערות
4.	כעשן נִמְלָחוּ (יש' נא, ו), ובלויי מְלָחִים (יר' לח, יא) ¹¹⁹ .	נותן אדם לאשתו בגדים חדשים בימי החורף והשחקים שלה (פת' ה, ח) ¹²⁰ .	ש' מלח	"מְלָחִים" רק × 2 במקרא ועניינה על פי ההקבלה שם: סחבות. לעומתה מצינו בל"ח "שחקים", שהוא מפרשה: "הבלויים של אשתקד" ¹²¹ .
5.	במתג ורסן עדין לבלום (תה' לב, ט).	"...ובלשון משנה: ובפרומיא" ¹²² (שבת ה, א).	ש' מתג	והוא "מין רסן".
6.	ויעש פימה עלי כסל (איוב טו, כז).	"ובלשון משנה קמטים דתנן: הקמט שתחת הדד (נידה ה, ח) ולענין טבילה אמרו: צריכה אשה לפתח קמטיה במקוה..." (בדומה: נידה סו ע"ב).	ש' פים	"פימה" יחידאית במקרא ומקבילה לה "קמט" בל"ח.
7.	מן הצָבְתִּים (רות ב, טז).	"צבת בצבת עשויה (אבות ה, ו) ... והוא מְלָחִים ¹²³ בלשון מקרא" ¹²⁴ .	ש' צבת	"צבתים" יחידאית גמורה במקרא, ומשמעה "אגודות". "צבת" שבל"ח היא "מלקחיים" שבמקרא, והיא "כלי

119. וכן ר' שם, שם.

120. הציטוט חופשי מאוד.

121. לפי "קונקורדנציה חדשה" לא"ש רק "נמלחו" ו"מלחים" שבמקרא עניינם שחיקה ובלייה, ושאר "מלח" שבו מעניין "מְלָח" הם. ואולם פרחון בעקבות ריב"ג קושר לעניין שחיקה גם "מְלָחָה" גם "מְמָלָח" (ואף "מְלָח" אחד), ור' בערפו.

122. בספרינו ובכ"ק ולו: פרומביא, והיא מלה יְנִית לְרֶסֶן הַהֶמָּה.

123. הניקוד שלי — נ"נ.

124. והשוה צבת-מלקחיים גם בש' "צבט". שלא כבשאר הדוגמאות מובא כאן נדרף

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
				ברזל מתוקן כמו מספרים לתפוס בו גחלים או ברזל מתוך האש... "125.
8.	ועשית ציץ (שם' כח, לו).	"ולשון משנה שמה: טוטפת".	ש' ציץ	ה"ציץ" מוגדר: "פח זהב מרוקע כשיעור רוחב המצח מגעת מאוזן לאוזן", והוא בל"ח: טוטפת.
9.	נאווי לחיך בתוֹרִים (שיה"ש א, י).	לא בטטפת ולא בסנבוטין (שבת ו, א).	ש' תור	"תוֹרִים" מפרש פרחון "תכשיטין... מופלשין" (מופשלין?) ¹²⁶ "מן קצות הציץ על לחיים של נשים ובלשון רבתינו: סנבוטין הנפשלין מן הטוטפת", והוא מדגים במובאה החז"לית דלעיל ¹²⁷ . רק "תוֹרִים" זו הובאה מענייננו, ואפשר שראה בה יחידאית בעניינה ¹²⁸ .

מקראי לערך חז"ל, ולא ההפך. הסיבה ברורה: את "צבתים" היחידאית (= אלומות) מאושש פרחון ב"צבת" שבל"ח (התדירה ממנה) רק כדי להאיר את משמע השורש המשותף: תפיסה ואיגוד. אך מכיון שהשם "צבת" עצמו שונה בל"ח במשמעו מזה שבמקרא, נזח לו להגדירו בנדרף המקראי "מלקחיים".

125. בסוף הערך, השנה "מלקחים" גם ל"צבת" שבתרגום הארמי.

126. וכך בהמשך: הנפשלין.

127. וכך ילון שם: רצועות היורדות מן הראש על הלחיים.

128. עם זאת סביר לי, שכך פירש גם בשיה"ש א, יא, התכוף לפסוק שהביא.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
10.	שנהבים וקופים ותפיים (מ"א י, כב).	"ולשון רבותינו: כנף האוז" ¹²⁹ (פלים יז, יד).	ש' חכך	"תפיים" רק x 2 במקרא ובאותו ההקשר. את "תופי" הגדיר: "עוף גדול יש לו נוצה וכנפים מן דמויות ¹³⁰ טובות יפים (!) עד מאד", ומקביל לו "עוז" בל"ח ¹³¹ .

(4) תפלי שמות מטונימיים

1.	וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (בר' לא, נג).	הוציא יראתו מחיקו ¹³² והשתחוה לה ונשקה (סנה' סד ע"א).	ש' פחד	"... הנה פחד ויראה כינויין לאלקות". "פחד" המקראית משמשת כינוי לאלוקים רק כאן ובפסוק מב (ור' שם התקבולת), ובל"ח משמשת "יראה" הנרדפת כינוי לע"ז ¹³³ .
2.	מקצפו תרעש הארץ (יר' י, י).	"ומזה אמרו רבותינו לזעף וכעס רתחה" ¹³⁴ הלא	ש' קצף	לדעתי, נתפון פרחון לומר, שפשם שבמקרא הושאל קצף-הים (הוש'

129. פי"ק ולו וספרינו: עוז, וכך בריב"ג וברד"ק ש' עוז.

130. במהד': דומת, ושינתי לפי הבנת.

131. וכן נסתייע בתרגום ל"תופיים" = "טוסיך" וזיהו עם "העזניה" (במהד' בטעות:

"עניה" בשימוט ז, והש' ריב"ג ש' עוז). לסיכום: לעומת "תופי" ו"עזניה" שבמקרא (כל אחת x 2 בהקשר שנה) עומדת "עוז" בל"ח.

132. מכאן ואילך הנוסח בספרינו: ומחבקה ומנשקה.

133. המשותף בעצם ל"פחד" ול"יראה" הוא ששתיהן עברו אותו מעתק מטונימי: מן הסיבה (= אלוקים) אל התוצאה (= פחד ויראה), ור' צרפתי, סמנטיקה עברית (ירושלים תשל"ח): 286.19. פרחון מצרף לאותו עניין את "יפחדו אל ד'" (הוש' ג, ה) = "קיבלו מלכותו".

134. "רתחא" מצויה בארמית שבתלמוד, ויש בל"ח "רתחניך" (= פעסנים, פס' קיג

ע"ב).

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
		כשיועף הים ייראה כסיר נפוח".		י, ז) לעניין זעף ורזגז, כך בל"ח הושאלה רתיחת הים (איוב מא, כג) לציון רזגז וכעס, כגון בשם "רתחה" ¹³⁵ .
3.	תשורה (ש"א ט, ז), אשורנו (במד' כד, יז).	הראיה ¹³⁶ שתי כסף (חגי' א, ב).	ש' שור, שוי' 15	פרחון מעלה אפשרות לפרש את "תשורה" היחידאית מלשון "אשורנו", כלומר מעניין ראייה על פי "ולא יראו פני ריקם", כלומר: מתנה המלנה ראיית פני משהו ¹³⁷ . חזוק לפירושו הוא מוצא ב"ראייה" שבבל"ח, המציינת קרבן המובא בעלייה לרגל ¹³⁸ .

(5) כפלי צורה בשם אחד

1.	ובכל עיר ועיר (אס' ח, יז), ושלשים עִירִים להם להם ¹³⁹	"ולשון רבותינו עִירֹת" ¹³⁹ א. (כגון תרו' ד, יב).	ש' עיר	הוא מציין, שריבוייה הרגיל של "עיר" במקרא הוא "ערים",
----	--	---	--------	--

- ¹³⁵. והש' לכאן מחברת מנחם ע' קצף (ב): "כְּקֶצֶף על פני מים" = כרתח ע"פ מים".
לבסוף נעיר, כי סביר להניח, שלפני המלים שבערפנו "ומזה אמרו חכמינו" וכו' נשמט הפסוק
"קֶצֶף על פני מים", וישנו בריב"ג בערך המקביל.
¹³⁶. כ"ק וילון מנקדים: רָאָה.
¹³⁷. ולפנ"כ פירשה מעניין הולכה, לפי שמוליכין את המתנה.
¹³⁸. וכאן תהליך מטונימי שנה של מעבר משמות-פעולה לשמות-עצם (הקשורים
בפעולה), ור' צרפתי, סמנטיקה עברית: 6.20.
¹³⁹. במהד' נשמטה אחת "להם".
¹³⁹ א. הניקוד מדי-נ"נ.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
	יקראו חולת יאיר (שופ' י, ד).			אך מצאנו פעם אחת "עִירִים", והוא פעין הריבוי הנקבי שבל"ח: עִירוֹת ¹⁴⁰ .

(6) מפלי מלות

1.	אוּ נפש אשר תגע (ויק' ה, ב).	איזהו ¹⁴¹ מקומן של זבחים (זבח' ה, א).	ש' או	ואלו דבריו: "וחשמש (או — נ"נ) במקום אי בלשון המשנה: 'איזהו מקומן של זבחים' כמו 'או נפש אשר' וחביריו". קשה ליִשב את פירושו, ואולם מהשנאה לריב"ג נראה שנתפֶּן ל"או" מקראית הבאה לפני פירוט־ דברים, והקבילה פרחון ל"אי" בל"ח ¹⁴² .
2.	אחי מַאֲיִן אתם (בר' כט, ד); מַאֲיִן תבוא (איוב א, ז).	"ובלשון משנה מַנִּיין".	חלק הדק־ דוק ¹⁴³ , עמ' י' טור 4, שו' 30—32	"מַנִּיין" היא צירוף "מֶן + אֵין", ושכיחה בל"ח ¹⁴⁴ .

140. ליד "ערים".

141. בכי"ק: אי זה הוא, וכ"י לו פנוסחתנו.

142. שכן אחר "או נפש אשר תגע" נפרטות האפשרויות: נבלת חיה או בהמה או שרץ, ואחרי "איזהו מקומן" בא פירוט הזבחים.

143. והוא בראש המחברת.

144. ויש בל"ח גם "מַאֲיִן" כגון באבות ג, א, ושם פעמיים בספרינו ובכ"י לו. בכי"ק:

מַאֲיִן באת... מַנִּין באת...; בר"ה ב, ד עפ"י פי"ק ולו: מַנִּין היו משיאים? מָהר המשחה;
בספרינו וילון: מאין.

7 — מפלי מטבעות

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	והעולה על רוחכם (יח' כ, לב).	יעלה על דעתך ¹⁴⁵ (כגון סוטה ט, ו).	ש' עלה	כאן מקביל פרחון ניב יחידאי במקרא ¹⁴⁶ לניב מצוי בל"ח ומפרשם: "לשון מחשבה".

1. שינויי משמעים וגיווניהם

(1) פעלים

1.	ודפקום יום אחד (בר' לג, יג), קול דודי דופק (שיה"ש ה, ב), מתדפקים על הדלת (שופ' יט, כב).	הממונה יבא דופק ¹⁴⁷ עליהן והם פתחו לו וכו' (תמיד א, ב):	ש' דפק	בעקבות ריב"ג הוא מפרש "דפק" שבמקרא כ"הפצרה" ¹⁴⁸ ומוסיף: "ורבותינו שמוהו הכאה על הדלת" ¹⁴⁹ כעולה מן המובאה שהביא ¹⁵⁰ . פועלי "דפק" שהביא מן המקרא הם כל המצאי המקראי (מלבד שם המקום "דפקה").
2.	ויצא חוצץ כלו (מש' ל, כז).	חוצצין מפני ¹⁵¹	ש' חצץ	שבמקרא יחידאית בבניין קל והיא

145. וכן הביא "סלקא דעתך" שבתלמוד.

146. שמקביל לו במקרא: עלה על לבו (3 x), ולא הביאו משום-מה.

147. בכי"ק: יבוא דופק עליהן; בספרינו ובילון: בא דופק עליהם; והקרב לנוסחנו — כ"י לו: יבוא דופק עליהם.

148. לשון "הפצרת הליון" יש ליחס, בודאי, רק ל"ודפקום יום אחד", שבו דוחקים בצאן ללכת, ולא לשאר כתובים שהביא (והש' ריב"ג בערפו).

149. ההבלטה שלי — נ"נ.

150. בשני הפסוקים האחרונים שהביא מדובר בדלת, וכבר בהם ניתן להבין "דפיקה" פנקישה על הדלת, וכך בעלי המצודות, ואולם פרחון (כריב"ג) לא הבין כך במקרא וייחס חידוש זה לל"ח.

151. כך בכי"ק; כ"י לו וספרינו: בפני.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח הטומאה ¹⁵² .	מה"מ למהדורה	הערות
3.	ובחורי ישראל הכריע (תה' עח, לא), תכריע קמי תחתי (שם יח, מ) ¹⁵³ , אהה בתי הכרע הכרעתני (שופ' יא, לה).	"ובלשון רבותינו: הכרעת המאזנים" ¹⁵⁴ .	ש' כרע	"הכריע" במקרא רק בחמישה פסוקים, ועניין פולס: הכנעת בני-אדם. ואולם בל"ח מצא פרחון שם פעולה, שנתייחד להטיית כף המאזניים. את משמע ההכרעה הגדיר: "לשון נפילה והטעה" (הטיה? — נ"ב) ¹⁵⁵ .
4.	גדל פָּרַע (במד' ו, ה), ראשיכם אל תפָּרְעוּ (ויק' י, ו), וּפָרַע לא ישלחו (יח' מד, כ).	"... וכל פריעה של לשון משנה גילוי הוא".	ש' פרע מחלקה ד'	"פרע" שבפסוקים הללו הוגדר: "לשון אריכות שער שנא': וּפָרַע את ראש האשה' (במד' ה, יח), כלומר הפשיל אותו ונעשה כמאריך", וכאן ראה להעיר, שבל"ח "פריעה" = גילוי ¹⁵⁶ .

152. נראה שעירב שני לשונות: "חוצץ מפני הטומאה" (אהלות ג, ז) ו"מביאין את הטומאה וחוצצין" (שם ח, א).

153. דומהו בש"ב כב, מ.

154. לא מצאתי צירוף זה, אך נמצא "והקב"ה יודע בהכרעות" (פריית ה' ע"א) וכן יש "מכריע" לעניין מאזניים באבות ב, ח (2 x).

155. ויש בל"ח גם שימוש מושאל לפסיקה (פגון תוס' פס' ב, ז).

156. פגון "פרע ראש האשה בשוק" (ב"ק ח, ו) שעניינו גילוי ראש, ושלא בתחום-השער מצינו "פריעה" לעניין המילה.

(2) שמות

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	בתיים לבדים (שמי' לו, יד), פבית סאתים זרע (מ"א יח, לב) ¹⁵⁷ .	"כאמרו רבותינו: בית-יד ¹⁵⁸ , בית- השחיטה ¹⁵⁹ , בית-הצביעה ¹⁶⁰ , פירושו מקום אשר משימים שם בני אדם אצבעותיהם, כגון אזני כלים ואגניהם".	ש' בית	"בית" זה פירש פרחון פמקום, ושימוש זה נרחב הרבה בל"ח לציון מקום אחיות הפלי וכיו"ב פעולה ממובאותיו. לפי תפיסתו "צביעה" גזורה מן "אצבע".
2.	החזיקי מלפן (נח' ג, יד).	"ונקרא פצימי הפתחים והמזוזות מלבנות ¹⁶¹ משום שהן דומות לזה הדפוס, וכן קורין במשנה לערוגות ¹⁶² של תבואה מלבנות של תבואה (פאה ג, א) מפני שהן מרובעות" ¹⁶³ .	ש' לבן	"מלפן" רק 3 x במקרא, והוגדרה כדפוס מרובע לעשיית לבנים. אף ש"מלפן" גזורה בעיקרה מ"לפנה", נרחב שימושה בל"ח לציון עצמים מרובעים בכלל.

¹⁵⁷. ודאי שהערך פאן לוקה בחסר, ולפני "כאמרו רבותינו" נשמט הפסוק "בתיים לבדים" (= מקומות), שאלמלא כן אין המובאה מל"ח מתיישבת כלל. ואכן ריב"ג בערפו הביא את שני פסוקינו לעניין "בית" = מקום.

¹⁵⁸. = ידית, פגון פלים כ, ג: "בית יד לקרדום".

¹⁵⁹. = מקום השחיטה, פגון תוס' חולין ט, יא.

¹⁶⁰. = מקום אחיזה בפלי, פגון: פלים כה, ז. לחילופי הנוסחאות צביעה-צביטה ר' נצר, ל"ח בדקדוק יה"ב, עמ' 136, הע' 33.

¹⁶¹. פגון ב"ב ג, ו, וכן מצינו ריבוי "מלבנים" (תרנ"ד, ח ועוד).

¹⁶². במהד': ערוגות.

¹⁶³. ויש גם "מלפן", שהוא תאנים דרוסות ומדפקות בצורת-מלפן (לעומת

עיגולי-דבלות).

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
3.	וּמַחַ עֲצֻמֹתָיו יִשְׁקָה (איוב כא, כד) ¹⁶⁴ .	"ונהגו רבותינו לקרות לראש מוח משום שבתוכו" ¹⁶⁵ .	ש' מוח	"מח" יחידאית במקרא ופירשה: "השומן שבתוך העצמות". סתם "מוח" משמש בל"ח ל"מוח" שבראש, ואולם פרחון מציין, שנרחב בה אף לציון הראש כולו ¹⁶⁶ .
4.	וַיִּנְפֹּשׁ בֶּן אִמְתָּךְ... (שם' כג, יב).	בונין לו נפש ¹⁶⁷ על גבי ¹⁶⁸ קברו (שק' ב, ה).	ש' אנח	פרחון מקביל "נאנח" שבמקרא ל"וִינְפֹשׁ" ומבארם: "הוצאת נפישות (= נשיפות — נ"נ) למצוא קורת- רוח" ¹⁶⁹ . לכאן הוא קושר "נפש" שבל"ח, שמשמעה ציון או קבר, שהרי "מי שילך בדרכים כשיגיע (= יגיע — נ"נ) שם יושב לנוח ולהנפש" ¹⁷⁰ . אם כן לפנינו תוספת-משמע של ל"ח למלה מקראית.

164. במהד': עצמותה ישוקה.

165. כלומר: משום שהמוח בתוכו.

166. ונראה שנתכונן לכגון מגילה יט ע"ב (2 x) ומחו לה אמוחא, ושם רש"י: "היכה על קדקדה" (כלומר, סתר את הסקרה). נראה ששימוש זה נדיר ביותר, וכד"פ מובחנת "מוח" מ"ראש" (כגון: אין לו מוח בקדקדו, יב' ט ע"א ועוד).

167. בילון: נפש, פי"ק: נפש.

168. כך הנוסח בכי"ק, ואולם בכ"י לו, בספרינו ובילון: על קברו.

169. כלומר: אנהת-רנחה, והש' סוף ע' נפש.

170. ושם בהמשך פירוש חלופי (בשם אחרים): נפש = שם.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
5.	צָמַר וּפִשְׁתִּים (דב' כב, יא).	"ורבותינו קראו שם צמר-גפן ¹⁷¹ משום שהוא דומה לגיזה".	ש' צמר	צָמַר = "גיזה שלוקחין מעל גבי הצאן". אף שצמר הוא מן החי, הרחיבו את משמעו בל"ח אף לצומח על שום הדמיון שביניהם.

ז. השוואות הפרוכות בהסבר תופעה לשונית

(1) חילופי עיצורים

1.	ואשישי ענבים — (הו' ג, א), סמכוני באשישות (שיה"ש ב, ה), ואשישה אחת (ש"ב ו, יט).	"כמו עששיות ¹⁷² בחילוף אלף בעין".	ש' אשש	"כלי זכוכית של יין", והיא 5 x 5 במקרא, ורק 3 הובאו לענייננו. ההשנאה נעשית על בסיס חילופי א—ע.
2.	וּבָקְעָה וּדְגָרָה בַּצֶּלֶה (יש' לד, טו), ביצי צפעוני פָּקְעוּ (יש' נט, ה).	מפקיעין את הביצה בסודרין (שבת ג, ג) ¹⁷³ .	ש' בקע בסופו	הפירוש: "נתינת קול בשעת שיבור". השורש "בקע" תדיר במקרא, אך נדיר לעניין ביצים, וישנו בל"ח בחילופי ב—פ השפתיים ¹⁷⁴ .
3.	רבוּעַ יִהְיֶה קְפֹל (שמ' כח, טז), וּקְפֹלָתָא אֶת הִירֵיעָה (שם כו, ט).	מקפלין את הכלים (שבת טו, ג).	ש' כפל	והוא מציין במפורש "כי הקו"ף תתחלף בכ"ף". ואגב, פיעל שבל"ח הוא חידוש לעומת המקרא ¹⁷⁵ .

171. והוא יחידאי במשנה: שק' ז, ב.

172. פגון תוס' ברכות ו, י; ברכות כה ע"ב.

173. הנוסח בכה"י ובספרינו: ולא יפקיענה בסודרים.

174. השורש "פקע" מצוי במקרא רק בשמות פָּקְעִים (3 x 1) ופקיעות (1 x 1). לחילופי

ב"פ שכאן וכיו"ב ר' בנדויד, ל"מ ול"ח, עמ' 440 י"ב.

175. לחילופי כ"ק שבין מקרא לל"ח, ר' בנדויד, ל"מ ול"ח, עמ' 441 י"ד.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
4.	ויצַבֹּט לה קלי (רות ב, יד).	מצאן צבתים או כרוכות ¹⁷⁶ (עיר' י, א), הצבת ¹⁷⁷ בצבת עשויה (אב' ה, ו).	ש' צבט	יחידאית "ויצַבֹּט" בשורשה במקרא, ופירשה פרחון "אגד לה עומרים", פשם ש"צבתים" בל"ח = אגודות. והוא מוסיף: "והרבה תתחלף התי"ו עם טי"ת כגון: 'פמטחוי קשת' (בר' כא, טז) כמו 'וימתחם פאה' (יש' מ, כב) וכן 'ומה נצטדק' (ברא' מד, טז) הטי"ת במקום תי"ו של התפעל".
5.	לרַבֶּעָה אותה (ויק' כ, טז), לא תרביע פלאים (שם יט, יט), ארחי ורַבְעֵי זרית (תה' קלט, ג).	"ורביעה" הוא תרגום רביעה, ואמרו רבותינו, הרוצה לרַבֵּץ את ביתו (מכש' ג, ד), כבד ורַבֵּץ לא הוי חזקה ¹⁷⁸ .	ש' רבע	"רבע" שבפסוקינו מקבילים בעיקרם ל"רבץ" שהביא מל"ח, ועניינם הבסיסי: שכיבה ¹⁷⁹ . לעניין חילופי ע-צ הריהם מצויים בין ארמית לעברית בכלל ובשורשנו בפרט (פגון אוֹנְקִלוֹס לבמ' כב, כז) ¹⁸⁰ .

176. כך בכי"ק, אך בספרינו ובכ"י לו: פריכות.

177. בספרינו ובכ"ק ולו: פלי ה"א הידיעה, וכך פרחון בש' "צבת".

178. מצאתי בדומה לו: המכבד והמרבץ (סנה' ז, ו), וכן בתלמוד: שבת צה ע"א, פס' סה ע"א ועוד.

179. שכן "ריבץ" בל"ח = הזולת מים להשפכת האבק (ור' פירוש קהתי למכש' ג, ד). יציין, שלפנ"כ הביא פרחון שני פירושים של אחרים ל"תרביע" דומיו: א. מלשון "ארבע", משום שהבהמה משמשת על ארבע; ב. כמו "רביעה" בל"ח, ועניינו: הטלת זרע.

180. פרחון סוטה כאן מדרך ריב"ג, שהבדיל את "ארחי ורבעי" משאר "רבע" שפאן, ורק בו פירש "רביעה".

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
6.	התרועעה הארץ (יש' כד, יט).	"לשון רצץ ושובור, וכן תרגום רצוץ ¹⁸¹ רעיע, ותנן: חבית שנתרועעה ¹⁸² (פלים ג, ד; ד, ב), כמו משענת הקנה רצוץ" ¹⁸³ .	ש' רוע (עמ' ס"ג טור ב' ש"ו 20)	פרחון מביא דעה, ש"התרועע" = הפך לרצוץ ושובור, וכך גם בל"ח. אם פן לפנינו שורש "רעע" = "רצץ" כדרך החילופים הרגילים בין ארמית לעברית (ור' הערך הקודם).
1.	החסידה והאנפה למינה (ויק' יא, יט).	פלה נאה וחסודה - פת' יז ע"א: $2 \times$).	ש' חסד	פרחון מפרש "חסידה" = עושה חסידות ¹⁸⁴ , והיה ראוי להלל את הפלה ג"כ בתואר זה, אבל "חששו שמא יאמרו 'חסידה', שלא יבא לידי ליעוג מלשון זה העוף, לפיכך שינוהו ואמרו 'חסודה', כי היו"ד תתחלף עם הו"ו".

181. במהד': "רצץ", ותיקנתי ל"רצוץ" על פי "רעיע" (בינוני-פעול), ואמנם נקט פרחון "רצוץ" בפסוק שהביא אחר כך. (מ"ב יח, כא, ותרגומו "רעיעא").

182. במהד': "הבית שנתרעעה" והיא טעות. הנוסח שהבאנו הוא על פי פ"ק, ילון וספרינו (בכ"ק "ניתרועעה" ביו"ד).

183. צ"ל הרצוץ (מ"ב יח, כא; יש' לו, ו).

184. עם חברותיה, והוא בעקבות חז"ל.

(3) שיפול עיצורים

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	עוֹצֵם עֵינָיו מֵרְאוֹת בָּרַע (יֵשׁ' לֵג, טו), וַיִּצָּעֵם אֶת עֵינֵיכֶם (שם כט, י).	וְכָל הַמַּעֲמָץ ¹⁸⁵ עִם יִצִּיאת הַנֶּפֶשׁ הָרִי זֶה שׁוֹפֵךְ דָּמִים (שֶׁבֶת כג, ה).	ש' עִצֵּם למהדורה	שני פועלי "עצם" שהביא עניינם סגירת העין, ואין לנו במקרא מעניין זה אלא הפסוקים שהביא. פרחון מציין, שהפועל החז"לי הוא שיפולו של המקראי: עצם < עמץ ¹⁸⁶ .

(4) שורש מקורי לעומת שורש תנייני

1.	תתקעו ולא תריעו (במד' י, ז), יתרועעו אף ישירו (תה' סה, יד) ועוד.	"ובלשון משנה מתריעין" ¹⁸⁷ .	ש' רוע (עמ' ס"ג טור ב')	"הריע" ו"התרועע" שבמקרא עניינם תרועה והרמת-קול, ולעומתם עומד פל"ח הפועל "התריע", שהריהו חידוש לעומת לשון המקרא ¹⁸⁸ .
----	---	---	-------------------------------	---

185. בספרינו ובילדון: והמעמץ (וכן: ומעמצין). בכי"ק ולו: מאמץ (וכן: מאמצין). וזו הנוסחה אף בשירידי הנגיד (פ' קזובצוב, מחקרים חדשים וכו', פטרבורג 1916, כתאב אלאסחנא לשמואל הנגיד: עמ' 221 ש' אמץ).

186. ובלשוננו: "והוא (עצם) חילף מה שאמרו רבותינו: ... המעמץ".

187. כגון: תענית א, ו.

188. ליתר דיוק: מדובר כאן בשורש התנייני "תרע", שנגזר מן "תרועה", ועל החופעה בכללה עמד פרחון בחלק הדקדוק ב', טור 3, שו' 2 מלמטה וכו' וכן בשורש "חלל": עמ' כ', טור 4, שו' 13-16. ניפרת כאן השפעה מובהקת של ריב"ג בהקדמתו ל"רקמה", ראש עמ' כב. יצוין שליד "התריע" יש פל"ח גם "הריע" כבמקרא.

ח. ערכים מלשון חז"ל

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1		יד לחסודה תקצץ (שבת קח ע"ב) ¹⁸⁹ .	ש' חסד מחלקה אחרונה	ופירושו: "מקום הוצאת דם מן העורף". ערך זה זכה בפותרת "מדברי רבותינו", והוא מעמיד מחלקה לעצמה (סוף ע' חסד) ¹⁹⁰ .
2.	פרפס ותכלת (אס' א, ו).	"ויש במשנה כרפס ¹⁹¹ פי' מין ירק נאכל כשהוא חי".	ש' כרפס (עמ' ל"ב טור 1)	"כרפס" שבמקרא יחידאית, ופירשה "משי צבוע". בל"ח יש לה משמע שונה לחלוטין ¹⁹² .
3.	ירכתי הספינה (יונה א, ה).	"פ' ספינה מקורה... ושאינה מקורה נקראת דגית" ¹⁹³ .	ש' ספן	"ספינה" זו יחידאית במקרא ומצויה בל"ח. בל"ח מצינו "ספינה" ליד "דגית" (ב"ב עג ע"א), ואגב ההבחנה בין השתיים העלה פרחון גם את הערך החז"לי "דגית".

189. במהד': שבת ק"ה, והיא טעות.

190. ואין ספק, שהובא פהשלמה שבאסוציאציה ל"כלה נאה וחסודה" הסמוך לו
לפניו.

191. שבי' ט, א.

192. "כרפס" יחידאית במשנה ומצויה בארמית שבתלמוד. לשני ה"כרפסים" השונים
ר' מילון ב"י: "כרפס" א"ב.

193. כך גרסת הערוך, ובספרינו: דוגית (ב"ב עג ע"א).

ט. ערכים תמוהים וקשי סיווג

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
1.	אֵי כְבוֹד (ש"א ד. כא) ¹⁹⁴ , וְאֵילֹ הָאֶחָד שִׁפּוֹל (ק"ה ד, י).	אֵזִי לִי אִם אֹמֵר (ב"ב פט ע"ב).	ש' אי (עמ' ג' טור 4, ש' 6	בשני הפסוקים שהביא "אֵי" = אֵזִי, ונסתייע בלשון חז"ל, שבה תמורת "אֵזִי-ל" מציינו "אֵזִי ל"ו". תמוה, מה ראה להקביל לל"ח, כשכבר במקרא הרבה "אֵזִי ל . . .".
2.	שָׁלְשׁוּ מֵהָר גִּלְעָד (שיה"ש ד, א).	"ולשון רבותינו, מגלשין את השער".	ש' גלש	ראשית מפרש פרחון "גלשו" = נקרחו על פי תרגום "גַּבַּח הוּא" (ויק' יג, מא) = גלוש הוא ¹⁹⁵ , ואח"כ תומך מדברי רבותינו. לא מצאתי מקור למובאתו, ופיעל משורש זה לא נמצא כלל.
3.	אִם כֶּסֶף תִּלְוֶה אוֹת עָמִי (שם' כב, כד), והלוית גוים רבים (דב' כח, יב) ועוד.	"... אכל במשנה תנן: לזה אחר כך מנה" ¹⁹⁶ .	ש' לזה בראשו	פרחון מביא מן המקרא רק הפעיל, וקל מל"ח, ותמה הוא, שכן כבר יש קל במקרא (ואף בסיפא של הפסוק השני שפאן) ¹⁹⁷ .

194. עפ"י השנאה לערך "אֵזִי" בג'נאח סביר לי, שתמורת "אֵזִי-כבוד" היה ראוי לבוא
"אֵזִי לך ארץ" (ק"ה י, טז) = אֵזִי, ואמנם "אֵזִי-כבוד" הוכלל כבר במחלקה קודמת, ונראה
שנשחרב לכאן.

195. וכך רש"י שם וכך רד"ק בשורשו (בשם אביו).

196. לא מצאתי, אך יש "לְוָה" בהקשרים אחרים.

197. ריב"ג בערפו מביא קל והפעיל מן המקרא בראש הערך ואינו נזקק לל"ח.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה	הערות
4.	ויניפהו תנופה (ויק' ח, כט), ינופף ידו (יש' י, לב) ... ; נפתי משכבי (מש' ז, יז).	"ומזה נקריית הנפה והכברה ¹⁹⁸ משום שמנענעין אותה".	ש' נוף	תמוה, שהביא פרחון "נפה" מל"ח אף שישנה אחת כבר במקרא (יש' ל, כח).
5.	וחשם בפסד רגלי (איוב יג, כז).	האשה לא תסוד מפני שניוול הוא לה (מו"ק א, ז) ¹⁹⁹ .	ש' סד	"סד" מופיעה רק כאן ובאיוב לג, יא (בהקשר שנה כמעט). "סד" פורשה כ"סיד" והפועל ממנה הובא מל"ח, אף שישנו כבר במקרא: ושדת אותם בשיד (דב' כז: ב, ד) ²⁰⁰ .
6.	וסחיתי עפרה (יח' כו, ד).	יסיח אדם דעתו (הרבה כיו"ב בתלמוד).	ש' סחה	עניינם הסרת הלכלוך וטאטואו. הפועל "סחיתי" היחידי שייך לשורש "סחה", ואילו "יסיח" על פי תצורתה מנועה משורש זה, וע"כ תמוהה עצם ההשנאה ²⁰¹ .

198. והוא צירוף רווח בל"ח, וכגון שבת ח, ב; יג, ב.

199. הפועל הזה רגיל בל"ח. במקור אין ה"אשה" צמודה ל"לא תסוד" אלא נופרת

מעט קודם.

200. ואפשר שנקט ל"ח בשל הפתיב בסמ"ך, המקרבה אל "סד" שבמקרא. אין לפרחון ערך "שוד" או "שיד". לעומתו קבע ריב"ג ערך "שוד" וציין, כי "סד" שייך אליו אף שהוא בסמ"ך (ובדומה בערך "סד"), ובשניהם לא נזקק לל"ח.

201. ויש לפרש "יסיח" משורש "נסח" כלומר: יעקור דעתו מ... כמו "בית גאים יסח

ד' " (משלי טו, כה) = יעקור.

מס'	המצוי במקרא	המובא מל"ח	מה"מ למהדורה ש' פור	הערות
7.	פור התפורה ארץ (יש' כד, יט).	מפרר ²⁰² וזורה לרוח (פס' ב, א).		פירושו: פיזור. פרחון דן בשורש "פור" וכלל בו את "התפורה", ואולם "מפרר" שבל"ח חייב להיגזר מן הכפולים, ונמצא פרחון משנה מין בשאינו מינו.
8.	הקצרת ימי עלומיו ²⁰³ (תה' פט, מו).	השופר מאריך והחצוצרות ²⁰⁴ מקצרות (ר"ה ג, ג).	ש' קצר	רק הפעיל יחידאי זה מובא בפועל יוצא, ואילו הפיעל המקביל לו בעניינו מובא מל"ח, אף שישנו כבר במקרא: "קצר ימי" (תה' קב, כד), ותמה הוא! ²⁰⁵

י — ל"ח לאיטיוש התרגום

הערך "צחר" — על פי השלמתו של בכר מפ"י וינה²⁰⁶ — זו לשונו: "אתונות צחרות" (שופ' ה, י) פירושו לבנות, ו'צמר צחר' (יח' כז, יח) פירושו לבן ותרגום שלו 'ועמר מילת כבינא' ותנן 'הרחלים הכבונו' (שבת ה, ב) פירושו: שישמו בגד על גב הצמר של גבה תפור שלא יתלכלך ויעמד בלבנוניתו לעולם, ואמרו רבותינו, 'תתן²⁰⁷ כבנת ילכתי' (ב"ב ט, ז) פירושו טלית חשוכה של צמר לבן.

202. במהד': "מפור" תמורת "מפרר" שבספרינו ובכ"ק ולו (ונראה שהיא גרידה מ"פיזור" הסמוכה).

203. במהד' בטעות: עלומינו.

204. בספרינו ובכ"ק ולו: שופר... חצוצרות (פלא ידוע).

205. יושם לב, שהפעיל ופיעל המקראיים שוים אף בהקשרם (קיצור ימים). יצוין, שפיעל המקראי לא הובא גם בריב"ג.

206. ר' בכר (הע' 3 לעיל), עמ' 97.

207. ניסח זה, בנפעל, מקוים מפ"ק ולו (ובשניהם: כונית). בספרינו ובילון: תנו (כבנית).

לכד מן השם הפרטי "צחר" — שאיננו מלמד מאומה על משמע השורש — מופיע השורש במקרא רק בפסוקים שהביא, ונדיר הוא ביותר בל"ח²⁰⁸. פיון שפך נסתייע פרחון בתרגום ליחזקאל, וכדי להעמידנו על משמע "כבינא" שבו, הוא מביא שני ציטוטים מל"ח, שמהם עולה משמע "כבן": עיטוף הצמר בכגד פדי לשמרו לבן ונקי.

יא — סוף דבר

בהקדמה ל"מחברת הערוך" הודיע פרחון במפורש, כי עיקר מגמתו להלביש את יצירותיהם של מדקדקי-ספרד הקלאסיים לבוש עברי, למען יוכלו גם יהודי איטליה להתבשם מהן. כאמור בהקדמתנו ניפרת פחיבור ביותר השפעתו של ר' יונה אבן ג'נאח, ומפיון שחיבור מילוני הוא בעיקרו, אך טבעי הוא, שמכל יצירות ריב"ג טבוע בו ביותר חותם מילוני, הוא "כתאב אלאצול".

כאן חשוב לזכור, שריב"ג היה תלמידו המובהק של רס"ג באשר לעמדתו כלפי ל"ח ובאשר לעשייתו בה²⁰⁹.

בספר "שבעים המלים" העמיד רס"ג את ההשקפה, של"ח הריהי יתרת-הלשון, שלא נודמנה במקרא, אך נשתמרה בפי העם במסורת שבע"פ, ולפיכך יש לראות בה משלימה טבעית-לגיטימית ללשון המקרא.

רס"ג אף הדגים ב-88 דוגמאות²¹⁰, כיצד ניתן להרחיב את היריעה המקראית בל"ח וכך לזרוע אור על מלים מקראיות יחידאיות או נדירות ולהוציאן מבדידותן. השקפה זו הפכה לשלטת בקרב מדקדקי ימה"ב, והם, לבד ממה שנטלו מרס"ג, החילו את שיטתו על מלים כלבם.

הגדיל לעשות ר' יונה אבן ג'נאח, שפבר בהקדמתו ל"רקמה" הצהיר²¹¹: "ומה שלא אמצא עליו עד מן המקרא אביא עליו עד ממה שיזדמן לי מן המשנה והתלמוד והלשון הארמי, כי כל זה ממנהגי העבריים ללכת בזה על דרך ראש הישיבה הפיתומי וז"ל (= רס"ג) בהביאו עדיו על השבעים מלה המיוחדות במקרא מהמשנה והתלמוד וכו', ואכן הרחיב ריב"ג עד מאוד את יריעת ההשנאות, ובחיבוריו מצאנו יותר מ-340 פניות והשנאות לל"ח, שרובן המכריע — כ-300 — בתחום המילון, ומיעוטן בתחום הדקדוק.

מן הצפוי הוא, ששלמה פרחון הדבק מאוד בריב"ג ייטול ממנו — בין השאר — אף חלק ניכר מהשנאותיו לל"ח, והדבר מתאשר מבדיקה מדוקדקת של מכלול החומר החז"לי שב"מחברת הערוך".

208. איננו במשנה, ובתלמוד בבלי רק פעם אחת מחוץ להקשר מקראי (בר' לא ע"ב).

209. ור' נצר, ל"ח בדקדוק יה"ב (הע' 10 לעיל), עמ' 301 בסופו וכו' ועמ' 327

בסך הכול מצאנו אצל פרחון כ-340 פניות אל ל"ח²¹², ומהן כ-220 נטולות מריב"ג (אם כי לא כולן ככתבן וכלשונן).

120 הפניות הנותרות, שהן למעלה משליש הסך הכולל, יש לראותן תרומה נכפדה של פרחון לאוצר-המלים המקראי המסתייע מל"ח בכתבי הבלשנות העברית בימה"ב.

נדבך נוסף זה בהשגת ל"מ-ל"ח, שהוסיף פרחון על קודמיו, הולם יפה את שהצהיר בהקדמתו, שאף שעיקר מלאכתו להעתיק את חיבורי המדקדקים הספרדים לעברית, לא יימנע מלהוסיף נופך משלו, "וכל מה שהוא דומה ללשון-המקרא בין מן התרגום בין מן המשנה בין מן התלמוד אביאנו"²¹³.

מטבע הדברים חשונה ההסתייעות בל"ח בעיקר לערכי-מקרא יחידאיים או נדירים, שאין סיפק בפמצי המקראי להעמיד על משמעותם, ובאמת מצאנו, שרוב ההשגאות אל ל"ח בספרות הבלשנית בימה"ב קשורות בערכי-מקרא נדירים²¹⁴.

הוא הדין אף ב"מחברת הערוך" לפרחון.

בין הערכים שהוסיף על קודמיו מצאנו:

א. מלים יחידאיות-שורש, כגון: פרפס, פרפס, לעט, מוח, מנענעים (נענע), משורת (שרת), עגם, פימה (פים)²¹⁵, צבט.

ב. ביטוי יחידאי: "העולה על רוחכם" (ש' עלה).

ג. מלים יחידאיות בעניינן²¹⁶, כגון: אבנים, אגף, בד, הדורים, חי (לכשור), חסן, כשל, מקום (קום), נהג.

ד. מלים יחידאיות-צורה²¹⁷, כגון: אראל (ראל), בקרת, הרצת (רצה), הקצרת, משקלת, סחיתי (סחה), ספינה (ספן), ענני (ענן), עזרים (מן עיר), עקלתון.

ובדומה נחלקות אף הנדירות (עד×3):

א. נדירות-שורש, כגון: בעט (2×), גוע (3×), געה (2×), דוך (2×), תופי (ש' תכך, 2×).

ב. נדירות בעניינן, כגון: אי (=אוי, 2×), גדילים (2×), מלחים (2×), עקרב (2×), פחד (2×), שאטים (שוט, 2×).

ג. נדירות בצורתן, כגון: טפח (פיעל, 2×), פתר (3×), מלפן (3×), סד (2×), צרעה (3×), קדם (הפעיל, 2×), שבר (קל, 2×).

212. והוא כמספרן אצל ריב"ג.

213. עמ' XXII, שו' 17.

214. ר' נצר, ל"ח בדקדוק יה"ב, עמ' 333 4 8.

215. ואולם את "פים" (ש"א יג, כא) מביא פרחון בשורש "פה", ולא כאן.

216. על פי תפיסתו הסובייקטיבית של פרחון, כמובן.

217. כלומר: השורש מצוי עוד, אך הצורה המסוימת (בניין, משקל וכד') נדירה.

אף שפרחון נחשב עם חטיבת המדקדקים האפיגונים²¹⁸, שלא חידשו משלהם
אלא עסקו בהפצת תורת-הלשון הספרדית, ניפרת וחשובה תרומתו לחקר
לשון-המקרא לאורה של ל"ח.
אין ספק, שריבוי היזקקותו לל"ח בא למלא את חסרונו של פלי-שרת אחר
לפרשנות המקרא, שהיה בידי מדקדקי-ספרד ונמנע מפרחון מכורח גלותו: ההשנאה
לערבית.

218. ר' ד' טנא Hebrew, Linguistic Literature, אנציקלופדיה יודאיקה כר' 16, עמ'
1358: 2.1.3.

הוראת המלה 'מפקד' באוסטרקון תל עירא *

לאחרונה פורסם אוסטרקון עברי משלהי תקופת בית ראשון, שנתגלה בחפירות חל עירא. התל נמצא בשוליים הצפוניים של בקעת באר-שבוע. באוסטרקון כתובות חמש מלים מסודרות בארבע שורות. בשורה הראשונה, מלת הפתיחה מורכבת מארבע אותיות 'מפקד' ולאחריה השם 'ברכיהו'. בשלוש השורות הנותרות, כתוב בכל שורה שם אחד: גבח, מוקר, שלמיהו¹. המהדיר קרא את המלה הראשונה — מפקד כעומדת בפני עצמה ולאחריה שמות ארבעה אנשים. האוסטרקון הובן כקשור בספירת אוכלוסין או בצעד מנהלי בעל אופי דומה. ברם באוסטרקון גופו אין כל דבר התומך בהבנה כזאת של הפתוב. אדרבה — אופי האוסטרקון מעורר קשיים באשר לפירוש המוצע:

(1) שמות האנשים רשומים ללא שם אביהם. בית-האב הוא היחידה הבסיסית של הארגון החברתי בתקופת המקרא. הייתכן שבמפקד אוכלוסייה יוזפרו האנשים בשמם הפרטי בלבד?

(2) אם השמות משקפים ראשי בתי-אב, מדוע לא מצוינים באוסטרקון נתונים על גודל בית-האב או סיכום מספרי כלשהו שיעיד על פעולת ספירה?

(3) האם יעלה על הדעת שבמפקד אוכלוסייה בתקופת בית ראשון רשמו את שמות כל האנשים על אוסטרקונים?

הקושי שבהבנת המלה 'מפקד' כספירת אוכלוסין לא נסתר, כנראה, גם מעיני המהדיר ובסוף דיונו, בשלוש השורות האחרונות, הוא העלה את האפשרות, שהמונח 'מפקד' משמש 'register' לארבעת השמות הנזכרים באוסטרקון. למה בדיוק הפונה במושג 'רגיסטר' זאת לא הוסבר וכך בעצם נשאר האוסטרקון חסר מובן. לאור הוראת המלה מפקד במספר מקרים במקרא ובכתובת פניקית, אין כל הכרח להבין את המלה דוקא בהקשר של ספירת אוכלוסין. מבין הצעות שונות שהעלו מפרשי מקרא שונים, עדיף לדעתנו להבין את המלה מפקד באוסטרקון תל עירא כמלה מקבילה למשמר. אנו מציעים לראות בשורה הראשונה של האוסטרקון ביטוי במבנה סמיכות שמשמעו — משמר ברכיהו, ומתחתיו שמות שלושה אנשים. לביסוס טענה זאת יוקדשו הפרקים הבאים.

* תודתי לפרופ' י' נגה על עזרתו בדיון בפעילות הפרוכות בחיבור הזה ובליפונן.

1. I. Beit-Arieh, 'A First Temple Period Census Document' *Palestine Exploration Quarterly* 115 (1983), pp. 105-108.

על החפירות באתר ראה: י' בית אריה, 'תל עירא — עיר מצודה מימי מלכי יהודה', קדמוניות 70-69, תשמ"ה, עמ' 17-25. א' בירן, 'תל עירא', קדמוניות 70-69, תשמ"ה, עמ' 25-28.

א. מקבילות מקראיות

הוראת המלה מפקד שלא בקשר לספירת אוכלוסין ניתן למצוא בדוגמאות הבאות. כִּינן שפל אחת מהופעות אלו היא עצמאית ומופיעה בהקשר שונה, התלבטו מפרשי המקרא, מסורתיים כמאוחרים, בהבנת הפתוב. מגן דעות בכל הקשר מוצג בטבלה המצורפת.

הצעות מפרשים שונים להבנת המלה מפקד בשלושת המקרים הנידונים

הפירוש:	"מפקד יחזקיהו" דברי הימים ב ל"א, יג	"מפקד הבית" יחזקאל מ"ג, כא	"שער המפקד" נחמיה ג, לא
רד"ק ²	"במצותו"	"ולשון במפקד כמו במצות, כמו והוא פקד עלי במפקד יחזקיהו, רוצה לומר במקום מן הבית שמצוים הפהנים לשרוף בו פרים הנשרפים ושעירים הנשרפים"	
רש"י ³		"ולשון במפקד הבית מקום שהבית פלה כמו (מדבר לה) לא נפקד ממנו איש"	
סגל ⁴	"בפקודת"	"משמעו אינו ברור פנראה מקום שפקדו ויעדו לכך" (נחמיה ג, לא)	"אולי על שם שפקדו שם את הצבא"
טור-סיני ⁵		"'במפקד הבית' צריך להביע כאן מקום פנוי מחוץ למקדש, ואוואלד הציע לגרוס עפ"י השבעים... 'במפרד'. אך אין זה מסתבר. אולי המכוון הוא 'במפקד', מלשון 'הפקד' שאינו תפוס לשימוש אחר"	

2. על-פי מקראות גדולות, הוצאת שוקן, תל-אביב, תרצ"ח, תש"ז.

3. שם.

4. מ"צ סגל, תורה נביאים וכתובים, מהדורה ספרותית, ערוכים ומפורשים עם מבואות, תל-אביב, תש"ך.

5. נ"ה טור-סיני, פשוטו של מקרא ג' (יחזקאל), ירושלים, 1967, עמ' 377.

הפירוש:	"מפקד יחזקיהו" דברי הימים ב ל"א, יג	"מפקד הבית" יחזקאל מ"ג, כא	"שער המפקד" נחמיה ג, לא
תרגום ארמי ⁶	"במנוי יחזקיה מלכא"	"ויוקדינה באחר דחזי לביתה מברא למקדשה"	
ICC ⁷		"appointed place. The position of the Miphkad is not further defined, nor is it mentioned in Chs."	"gate of the muster, a gate not elsewhere mentioned, may be a gate near which military enrolments were made, ...the text is probably wrong"
Anchor ⁸ Bible	"in accordance with the order of Hezekiah"		"the Muster gate"
Vincent ⁹ & Steve		"garde du Sanctuaire"	"porte de l'Inspection"

(1) 'מפקד הבית' — בנבואת יחזקאל בפרק מג, פסוק כא אנו קוראים: "ולקחת אח הפר החטאת ושרפו בַּמִּפְקָד הבית מחוץ למקדש". מפרשי המקרא השונים החלבו ושרפו בַּמִּפְקָד הבית בהבנת משמעות מפקד הבית בהקשר הנדון, כמפורט בטבלה. מעניינת הצעתם של וינסאן וסטיב המבינים ביטוי זה במובן משמר הבית (משמר המקדש), וכך גם גורדון¹⁰. הבנת מפקד הבית כמשמעות משמר הבית מסתייעת

6. על-פי א' שפרבר, כתבי הקדש בארמית, לידן, 1962 (יחזקאל), 1968 (דברי הימים).

7. הפירוש ליחזקאל: G. A. Cooke, *The Book of Ezekiel*, Edunburgh, 1936, pp. 471-472. (The International Critical Commentary-ICC).

הפירוש לנחמיה: L. W. Batten, *The Books of Ezra and Nehemiah*, Edinburgh, 1913, pp. 220-224. (ICC).

8. הפירוש לדברי הימים: J. M. Myers, *II Chronicles*, New-York, 1965, p. 181. (The Anchor Bible).
הפירוש לנחמיה:

J.M. Myers, *Ezra, Nehemiah*, New-York, 1965, pp. 109-111. (The Anchor Bible).

9. P. L. H. Vincent and P. M. A. Steve, *Jerusalem de L'Ancien Testament* I. Paris, 1954, p. 249.

10. "במקום שעומדים שומרי הבית" ש"ל גורדון, תנ"ך עם פירוש חדש, תל-אביב, מהדורה מחודשת 1972.

בנבואה מקבילה של יחזקאל — "שְׁמָרִי מִשְׁמֶרֶת הַבַּיִת" (יח' מ, מו) ובדוגמאות אחרות במקרא — "מִשְׁמֶרֶת הַבַּיִת" (מ"ב יא, ו).

(2) 'שַׁעַר הַמִּפְקָד' — זהו שמו של אחד משערי ירושלים בימי נחמיה "אחריו החזיק מלכיה בן הצרפי עד־בית הנתינים והכלים נגד שַׁעַר הַמִּפְקָד ועד עליֹת הפנה" (נחמ' ג, לא).

דיון בשַׁעַר הַמִּפְקָד דורש ליפון בעיית הטופוגרפיה של ירושלים בתקופת נחמיה. לא פאן המקום לדיון כזה, וראה לרקע הכללי אצל מזור¹¹. גם בהבנת השם 'שַׁעַר הַמִּפְקָד' החלבטו מפרשי המקרא והציעו הצעות שונות להבנת הכתוב, כמפורט בטבלה. הצעה להבין את שַׁעַר הַמִּפְקָד כשַׁעַר הַמִּשְׁמָר הועלתה מצד המחקר הארכיאולוגי וההיסטורי¹². אחת הפעולות שהדגיש נחמיה הייתה ארגון הביטחון והשמירה בירושלים. בין פעולותיו היו הקמת חומה והפקדת שומרים — "ואחיהם השמרים בשערים" (נחמ' יא, יט) וכן "שְׁמָרִים שׁוֹעֲרִים מִשְׁמַר בְּאַסְפֵי הַשְּׁעָרִים" (נחמ' יב, כה). כינוי אחד השערים כשַׁעַר הַמִּשְׁמָר מתקשר לרקע התקופה.

(3) 'מִפְקֵד יִחְזַקְיָהוּ' — בדברי הימים ב' פרק לא, פסוק יג אנו קוראים: "ויחיאֵל ועזיָהוּ ונחַת ועשהאל וירימֹת ויִזְבֵּד ואלִיאֵל ויסמכִיהוּ ומחת ובניהו פקידים מיד פְּנִיָהוּ ושמעִי אחיו בְּמִפְקֵד יִחְזַקְיָהוּ הַמֶּלֶךְ". את מִפְקֵד יִחְזַקְיָהוּ הבינו מפרשי המקרא השונים כמצַנֵּת או פקודת יחזקיהו, בתרגום הארמי — כמינוי יחזקיהו (ראה הטבלה). ברם אין הכרח להבין זאת כך. על משקל הדוגמאות הבאות: "מִשְׁמֶרֶת בֵּית שְׁאוּל" (דה"א יב, ל), או "מִשְׁמֶרֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ" (מ"ב יא, ה) ניתן להבין את הביטוי 'מִפְקֵד יִחְזַקְיָהוּ' במובן — מִשְׁמַר יִחְזַקְיָהוּ, כלומר — מִשְׁמַר הַמֶּלֶךְ.

משלוש הדוגמאות הנ"ל ברור, כי הוראת המלה מִפְקֵד אינה מצטמצמת לספירת אוכלוסין בלבד. ניתן להבין בהוראות הנ"ל את המלה 'מִפְקֵד' במובן מִשְׁמַר. אמנם כל אחת מהדוגמאות אין בה כשלעצמה תמיכה חד־משמעית בהבנה כזאת של הכתוב, אך אנו מעדיפים פירוש זה, כי בכוחו להביא את שלוש הדוגמאות למכנה משותף אחד. השורש פקד משמש במגוון רחב של משמעויות¹³. סיוע לטענתנו, כי ניתן להבין את ההוראה 'מִפְקֵד' כ'מִשְׁמַר' אפשר למצוא במספר הוראות במקרא, שבהן משמשות פעם מלים מן השורש פקד ופעם מלים מן השורש שמר:

- (1) כלא: "בֵּית מִשְׁמָרְכֶם" (פר' מב, יט) וכן "בֵּית־הַפֶּקֶדָת" (יר' נב, יא).
- (2) מצַנֵּת האל: "מִשְׁמֶרֶת מִצַּנֵּת ה'" (יהו' כב, ג) וכן "פֶּקֶדֶיךָ" "בִּפְקֻדֶיךָ" (תה' קיט, ד; טו).

11. ב' מזור, 'הטופוגרפיה של ירושלים', בתוך הערך ירושלים, אנציקלופדיה מקראית, ירושלים, 1965, כרך ג', עמ' 808–822.

12. ראה מזור, לעיל הערה 11, דיון מורחב על שַׁעַר הַמִּפְקָד בעמ' 814.

13. Speiser, A. 'Census and Ritual Expiation in Mari and Israel' *Oriental* 171–186, 1967, Philadelphia, *and Biblical Studies*, and. וראה במיוחד עמ' 178.

- (3) מחלקות הפהנים: "ומשמרת בני אהרן" (דה"א כג, לב) וכן "פִּקְדָתָם לעבדתם" (דה"א כד, יט).
- (4) להניח בהשגחה: "הניחו לכם למשמרת עד הפקר" (שמ' טז, כג) וכן "ואת המגלה הפקדו בלשכת אלישמע הספר" (יר' לו, כ).
- (5) לזכור: "שִׁמּוֹר את יום השבת לקדשו" (דב' ה יא) שהוא מקבילה ל"זכור את יום השבת לקדשו" (שמ' כ, ח) וכן "פקד עון אבות על בנים" (דב' ה, ט).
- דוגמאות אלו תומכות באפשרות להבין את המלה מפקד כמשמר בשלוש הדוגמאות המקראיות שצוטטו לעיל ובאוסטרקון תל עירא.

ב. מקבילות אפיגרפיות

לא נצא ידי חובתנו ללא הזכרת פניקית חקוקה באבן שנמצאה בקפריסין. הכתובת מתוארכת לראשית המאה הרביעית לפנה"ס ומספרה 88 בקורפוס הכתובות השמיות¹⁴. להלן מצוטטת מכתובת זאת שורה מספר ארבע:

(4) "פקד המפקד ז והסלמת אש למפקד..."¹⁵.

הצעות שונות הועלו כדי להבין את הוראת המלה מפקד בכתובת. יש מן החוקרים שראו במפקד בסיס פסל או בניין עמודים¹⁶. אחרים ניסו ללמוד עליה ממקבילות מקראיות. קלרמון-גנו הציע להבין את המפקד בכתובת זאת כקשור במקדש¹⁷. הריס הציע: "appointed place"¹⁸. סלושץ הציע: "בנין מחוץ למקדש מעין מצפה"¹⁹. הקושי שבפירושים אלו לא נסתר מעיניהם של חוקרים אחרים. קוק השאיר את המלה מפקד בסימן שאלה וציין, כי האפשרות להבין את המפקד כבסיס פסל סבירה יותר מההצעות המסתמכות על המקבילות המקראיות²⁰. אין אפוא פירוש ברור לפתובת הנ"ל, והיא לא תוכל לשמש לנו בסיס להבנת אוסטרקון תל עירא. לענייננו חשובה הופעת המלה מפקד שלא בהקשר של ספירת אוכלוסין.

¹⁴. *Corpus Inscriptionum Semiticarum*, Tomus I, Paris, 1881, pp. 101-104.

¹⁵. הציטוט וכן דיון בכתובת עם הפניות לדיונים קודמים ראה: M. G. Guzzo, Amadasi and V. Karageorghis, *Fouilles de Kition III, Inscriptions Phéniciennes*, Nicosia, 1977, pp. 178-184.

¹⁶. C. F. Jean and J. Hoftijzer, *Dictionnaire des Inscriptions Semitiques de l'Ouest*, Leiden, 1965, p. 163.

¹⁷. לעיל הערה 14, עמ' 102-103.

¹⁸. Z. S. Harris, *A Grammar of the Phoenician Language*, New Haven, 1936, pp. 138-139.

¹⁹. נ' סלושץ, *אוצר הכתובות הפניקיות*, תל-אביב, תש"ב, עמ' 96-99.

²⁰. G. A. Cooke, *A Text-Book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford 1903, pp. 73-75.

ג. אוסטרקון תל עירא על רקע אוסטרקוני ערד

מהרקע הנשקף מאוסטרקוני ערד בכלל ואוסטרקון ערד מס' 24 בפרט, הקרובים לאוסטרקון תל עירא בזמנם ובמיקומם הגיאוגרפי (14 ק"מ ממזרח לתל עירא), אנו למדים על ארגון פוח האדם באזור הספר של ממלכת יהודה. באוסטרקון ערד מס' 24 הידוע בכינויו "אוסטרקון רמת נגב" כתוב:

"מערד 50 ומקינ(ה)..
 ה ושלחתם אתם רמת נג (ב) (בי)
 ד מלכיהו בן קרבאור והב
 קידם על יד אלישע בן ירמי
 הו ברמת נגב פן יקרה את ה
 עיר דבר ודבר המלך אתכם
 בנבשכם הנה שלחתי להעיד
 בכם הים האנשם את אליש
 ע פן תבא אדם שמה"²¹.

ה ושלחתם אתם רמת נג (ב) (בי)
 ד מלכיהו בן קרבאור והב
 קידם על יד אלישע בן ירמי
 הו ברמת נגב פן יקרה את ה
 עיר דבר ודבר המלך אתכם
 בנבשכם הנה שלחתי להעיד
 בכם הים האנשם את אליש
 ע פן תבא אדם שמה"²¹.

באוסטרקון זה ניתנות הוראות להעברת פוח אדם מערד ומקינה — שני מקומות יישוב, ליישוב שלישי — רמת נגב. הוראות אלו, הפתובות בקיצור נמרץ, מגדירות בפירוש את טנח האחריות במקום ובזמן של כל אחד ואחד מהמפקדים בשרשרת הפיקוד:

- (1) מפקד ערד מצטוו לשלוח פוח אדם מערד ומקינה.
- (2) בעת המסע, מפקד הפוח הוא מלכיהו בן קרבאור. תפקידו מוגדר לזמן התנועה בלבד, וסמכותו הפיקודית פוקעת בתום הדרך. עם סיום תנועת הפוח הוא מפקיד את האנשים ביד אלישע בן ירמיהו.
- (3) ברמת נגב מצטרף הפוח לפיקודו של אלישע בן ירמיהו. העברת הסמכויות מוגדרת בפירוש במלה "והבקידם" (והפקידם)²² וכן במלים "האנשים את אלישע". המציאות של אזור ספר מדברי בממלכת יהודה כפי שהיא משתקפת בערד, קינה ורמת נגב, שררה גם בתל עירא הסמוך. מציאות זאת דרשה הגדרה ברורה של מסגרות פוח האדם וסמכויות הפיקוד. לכן עדיף להבין את המלה מפקד באוסטרקון תל עירא בהוראה של משמר — יחידה בעלת אופי צבאי. הוראה כזאת אפשרית כפי שהראינו בדוגמאות המקראיות שהוצגו לעיל.

סיכום

המהדיר הציע להבין את המלה 'מפקד' בקשר לספירת אוכלוסין ואת המשך האוסטרקון כרשימה של ארבעה אנשים. אנו מציעים להבין את המלה 'מפקד' במובן

21. "אהרזני, פתובות ערד, ירושלים, חשל"ו, עמ' 48.

22. שם, שם, עמ' 50-51.

משמר, ואת השורה הראשונה — "מפקד ברכיהו" כשם עצם מופשט במבנה סמיכות שמשמעו משמר ברכיהו, כלומר, יחידה בעלת אופי צבאי הפופה לברכיהו. צורת סמיכות כזאת מקובלת מבחינה לשונית והיא מופיעה גם בפיטויים: "מפקד יחזקיהו" (דה"ב לא, יג), או "משמרת בני אהרן" (דה"א כג, לב). לתפיסתנו, השורה הראשונה באוסטרקון תל עירא משמשת ככותרת המגדירה את תכלית הרשימה. תופעה דומה קיימת גם באוסטרקון ערד מס' 31, שבו השורה הראשונה — "חטם" (חיטים), משמשת כותרת לרשימת האנשים הקשורים בחלוקת החיטה²³. לדעתנו, 'מפקד ברכיהו' היא יחידה בעלת אופי צבאי ובאוסטרקון רשומים שלושה אנשים: גבח, מוקר ושלמיהו, המוצבים ביחידה הזאת²⁴.

23. שם, שם, עמ' 58.

24. על אוסטרקון נוסף מאותה תקופה ומאותו אזור העוסק בארגון כוח אדם, כנראה בהקשר צבאי, ראה: י' בית-אריה, 'אוסטרקון אחקם מחורבת עוזה', ארץ ישראל יח, תשמ"ה, עמ' 94–96.

עיון בפעלים לוקאטיביים-סימטריים

התיאוריה הבלשנית המהנה בסיס לעיון הזה רואה את המבנה ההיקפי של משפטים נתונים כמימוש של מבנה סמנטי מופשט, חסר צורה תחבירית. המבנה הסמנטי כולל בעיקר פְּרִדִּיקָאטִים פרימיטיביים ופרופוזיציות בסיסיות, העוברים טרנספורמציות שונות עד לקבלת ערך לקסיקלי. ניתן למיין את הפעלים בשפה על-פי הפרופוזיציות הבסיסיות הכלולות במשמעותם, לדוגמה:

פועל דאטיבי = פועל המכיל פרופוזיצית בעלות בסיסית.
 פגון: א נתן ב ל-ג = א 'גרם' ('התהנה' (ב 'ל' ג))
 פועל קיומי = פועל המכיל פרופוזיצית קיום בסיסית.
 פגון: א בנה ב = א 'גרם' ('התהנה' ('יש' ב))
 פועל לוקאטיבי = פועל המכיל פרופוזיציה לוקאטיבית בסיסית.
 פגון: א שם ב ב-ג = א 'גרם' ('התהנה' (ב 'ב' ג)) ועוד.

תת-קבוצה של הפעלים הלוקאטיביים הם הפעלים הלוקאטיביים-סימטריים. פעלים לוקאטיביים לא-סימטריים מסמנים הימצאות עצם במקום מסוים או תזוזת עצם למקום מסוים, ואילו פעלים לוקאטיביים-סימטריים מסמנים את מקומו של עצם יחסית לעצמים אחרים בסביבתו (הוא נמצא במקום, שבו נמצאים עצמים אחרים, או במקום שבו אין נמצאים עצמים אחרים), ואין מסומן מקומו האבסולוטי של אותו עצם. הדבר יובן אם נשנה את הדוגמאות:

1. המנהל פינס את המורים.
  2. המנהל הביא את המורים לאולם.
- במשפט 2. מסומנת בפועל ה ב י א גרימת לוקאטיביות:

א הביא ב ל-ג = א 'גרם' ('התהנה' (ב 'ב' ג))

במשפט 1. מסומנת בפועל פ י נ ס גרימת לוקאטיביות סימטרית: המנהל גרם להתהוות מצב, שבו המורים נמצאים ז ה ע ס ז ה , כלומר, מורה א נמצא במקום שבו נמצא מורה ב, מורה ב נמצא במקום שבו נמצאים מורה א ומורה ג וכו'. במשפט זה אין לנו סימון למקום שבו נמצאים מורה א, מורה ב, מורה ג וכו'. יתר על פן, אם יופיע מקום כזה (פגון: 3. המנהל פינס את המורים באולם ההתעמלות), נראה בגרימת

הלוקאטיביות משמעות נספחת למשמעות הבסיסית הלוקאטיבית-סימטרית של פִּינֵס¹; דהיינו, המשמעות הבסיסית של פִּינֵס היא:
 א פִּינֵס ב = א 'גרם' ('התהנה') (ב₁ 'עם' ב₂ 'עם' ב₃ וכו')
 ↑
 שם ברבים או שם קיבוצי.

במשפט 3. תהיה המשמעות של פִּינֵס: פִּינֵס + הביא.

מתברר, שקבוצת הפעלים הלוקאטיביים-סימטריים, שנראתה לנו עד היום הומוגנית, מתחלקת לתת-קבוצות השונות זו מזו שינוי מהותי, סמנטי, הפא לידי ביטוי גם בהתנהגות תחבירית שונה של הפעלים בשתי הקבוצות. נעניין בפעלים הלוקאטיביים-סימטריים בדוגמאות 4–8 (שייקראו להלן קבוצה (א):

4. עד שיצא אורי לאסוף את אנשיו... (מותו של אורי פלד)²
5. ולא יאוחו הקרעים שבבגדיי. (אחד העם, קיח — מתוך מילונו של אבן-שושן)
6. שליח ההסדרות איגד את עובדי המפעל. (מתוך מילונו של אבן-שושן)
7. המדריך ריפו את החניכים לפעולה.

בקבוצה א הגורם ללוקאטיביות הסימטרית מיוצג פנושא, והעצמים ההופכים להיות ביחד (העצמים הם מאותו סוג) מיוצגים כמושא ברבים. נדיר יותר, אך אפשרי, משפט כגון: "המנהל אסף את המורה, את ההורה ואת התלמיד לשיחת בירור". כאן העצמים ההופכים להיות זה עם זה אינם מוגדרים על-ידי שם כולל (כגון: האנשים), אלא מפורטים ברשימת עצמים ביחיד; ואולם, כפי שמתברר מהדוגמאות שנאספו, משמשים הפעלים הללו, בדרך כלל, לציון לוקאטיביות סימטרית של עצמים מאותו סוג.

בכל הדוגמאות שבקבוצה א לא ברור לנו מקום המפגש. הוא אינו מצוין במשפט, ואף אינו חסר לנו לקבלת אינפורמציה שלמה. כל הידוע לנו הוא שהעצמים, שהיו קודם מפורטים, הופכים להיות ביחד: במקום שבו נמצא האחד נמצא גם האחר ולהפך.

1. על משמעות נספחת בפעלים לוקאטיביים ראה מאמרו של א' רובינשטיין: On the Mechanism of Semantic Shift: Causation of Symmetric Locativity, Afroasiatic Linguistics, Vol 3, Decmber 1976.

2. מאת שמאי גולן, עם עובד, ת"א, 1971. חלק מן הדוגמאות לקוחות מלשון הספרות העברית החדשה, ולצדן בסוגריים שם הספר. דוגמאות אחרות הועתקו מן המילון החדש של אבן שושן או מן העיתונות, ועובדות אלו מצוינות בסוגריים. דוגמאות, שאין לצדן מראה מקום, חיברתי אני, והשתמשתי בהן לאחר שהשמעתי אותן לדוברי עברית, ואלה העידו, שהמשפטים נשמעים תקינים באוזניהם.

שונה המצב בדוגמאות הבאות (שייקראו להלן קבוצה ב):

8. מ צ ר פ י ם בזהירות מלה אל מלה. (לגעת במים לגעת ברוח)³
9. הוא חיסר את המקלעים... וצירפם אל הרתק הגדודי. (מותו של אורי פלד)
10. שֶׁעָרָו המעופר נ ג ע קלילות בלחיו של אורי. (מותו של אורי פלד)
11. היום עָרַךְ המכוניות לֹא מ ד ב י ק לא את הדולר ולא את האינפלציה. (מן העיתונות)
12. האחריות ליידוי החפץ ש פ ג ע בקֶּן חשדי הוא של אהד מרמזק. (מן העיתונות)

הניתוח התחבירי והניתוח הסמנטי של הפעלים נ ג ע , צ י ר פ , ה ד ב י ק ו פ ג ע יהיו דומים לאלה של פ י נ ס , א ס ף והאחרים:

א צירף ב-לג = א 'גרם' ('התהנה' (ב 'עם' ג))

ואולם קיים הבדל מהותי בין שתי הקבוצות: העצמים ב ר ג הופכים להיות זה עם זה, במקום שבו נמצא קודם לכן עצם ג ; כלומר, הפעלים נ ג ע , צ י ר פ ודומיהם עשויים לשמש לציון לוקאטיביות סימטרית של עצמים רק במקרה שאחד העצמים משנה את מקומו והופך להיות במקום שבו נמצא העצם האחר (ייתכן ששינוי המקום הוא חלק מההנחה המוקדמת של הפועל).

גם בפעלים האלה אין מצוין המקום האובייקטיבי של המפגש, והוא אינו חסר לנו לקבלת אינפורמציה שלמה. זוהי נקודת דמיון נוספת בין שתי הקבוצות. דומה המצב בפעלים, שמשמעותם גרימת לוקאטיביות סימטרית שלילית:

13. המארכת ח י ל ק ה את העוגה לעשר פרוסות.
14. האישה פ י ז ר ה את העציצים בפירות שונות של החדר.
15. הילד ק ט ף שזיף מן העץ.
16. רגלו של החייל נ ק ט ע ה.

בדוגמאות 13–16 מסמן הפועל גרימת מצב שעצמים, שהיו יחד קודם לכן, הפסיקו להיות זה עם זה, כלומר, נוצר מצב לוקאטיבי סימטרי שלילי. בפעלים במשפטים 13, 14, השייכים לפעלים שבקבוצה א, העצמים נפרדים זה מזה, ולא מצוין בפועל, שאחד מהם קבוע יותר או נע יותר מן האחר. במשפטים 15, 16, המכילים פעלים מקבוצה ב, מדובר בכך שאחד העצמים נשאר יציב והעצם האחר מתרחק ממנו. המצב הנוצר הוא מצב לוקאטיבי סימטרי שלילי. בפעלים שבמשפטים 15 ו-16, כמו ביתר הפעלים בקבוצה ב, נדיר שהעצמים יהיו מאותו סוג (כפי שהדבר במקרה שבמשפט 8). בדרך כלל אנו מוצאים הפרדה של

עצם מעצם שונה ממנו (פגון הפרדת פרי מהעץ, הפרדת איבר בגוף מן הגוף) או צירוף עצם לעצם שונה ממנו (פגון צירוף המקלים אל הגדוד, נגיעת השער בלחי, פגיעת החפץ בקנן וכו').
אך טבעי הוא, שהפעלים בקבוצה א מופיעים במבנים תחביריים שונים מהמבנים התחביריים שבהם מופיעים הפעלים בקבוצה ב, כפי שניכר מהדוגמאות לעיל:

בקבוצה א (הן לגבי הלוקאטיביות הסימטרית החיובית והן לגבי הלוקאטיביות הסימטרית השלילית): צ"ש₁ + פועל + צ"ש₂

↑

ברבים או שם קיבוצי או מספר שמות מאוחדים.

בקבוצה ב (הן לגבי הלוקאטיביות הסימטרית החיובית והן לגבי הלוקאטיביות

הסימטרית השלילית): צ"ש₁ + פועל + צ"ש₂ + $\left\{ \begin{matrix} \text{ל-} \\ \text{ב-} \\ \text{מן} \end{matrix} \right\}$ צ"ש₃

ומובן מאליו, שבכל קבוצה ייתכנו טרנספורמציות שונות. למשל, בקבוצה א שמות העצם המתייחסים לעצמים ההופכים להיות יחד או לא־יחד עשויים להופיע כנושא (כאשר המסומן בנושא עשוי להיות אֶנְטִי ויכול לבצע את הפעולה על עצמו), והפועל יופיע בבניין התפעל, כגון:

4'. האנשים התאספו.

5'. הקרעים התאחו.

6'. עובדי המפעל התאגדו.

7'. החניכים התרפו.

טרנספורמציה כזאת אינה אפשרית בקבוצה ב (9' המקלעים והרֶתֶק הגדודי הצטרפו; 10' השער והלחי התנגעו...), שהרי מבנה תחבירי כזה אינו מרמז לנו מיהו העצם הנע ומיהו העצם הקבוע.

לעומת זאת, טבעי, שנמצא בקבוצה ב את שם העצם המתייחס לאחד העצמים הנמצאים יחד בנושא ואת האחר פמושא (שהרי אלה אינם מאותו סוג); כך הוא בדוגמאות 10–12 לעיל וכן בדוגמה להלן:

11. מלה הייתה מצטרפת אל מלה. (לגעת במים לגעת ברוח)

(השנאת משפט זה למשפט 8 מבהירה את הטרנספורמציה.)

בקבוצה א מבנה כזה אינו אפשרי (4' איש התאסף לאיש וכדומה).

ישנם פעלים בקבוצה ב העשויים לתפקד כפעלים בקבוצה א, בתנאי שנוסף להם תוספת כמו: זה לזה, זה בזה וכדומה, כפי שמתבקש מן השינוי, למשל: המלים הצטרפו זו לזו; הם נגעו זה בזה וכו'. תוספת זו מדגישה, שבמקרים אלה אין העדפת מקומו של אחד העצמים, יש ציון אך ורק לעובדת היותם זה עם זה.

למרות הגבול הברור הקיים בין שתי הקבוצות, כפי שהודגש עד כה, ישנם פעלים רבים השייכים לשתייהן, ונקרא להם: קבוצה ג. נציין בזוגות הדוגמאות להלן:

18. יעקב ק ש ר את החוטים.
- 18'. יעקב ק ש ר את החבל אל העץ.
19. הוא ח י ב ר את היריעות⁴.
- 19'. אולי נצליח ל ה ת ח ב ר אל הצנחנים הפאים מצפון. (מותו של אורי פלד)
20. דוד ה י ד ק את המסמכים.
- 20'. מ ה ד ק רגל קפואה אל רגל קפואה בלילה, ביער, בשלג. (לגעת במים לגעת ברוח)
21. הילד ק ר ע את הנייר⁵.
- 21'. הילד ק ר ע את הדף מן הספר.
22. משה ח ת ך את העוגה.
- 22'. משה ח ת ך פרוסה מן העוגה.
23. משה ה ת י ר את הקשרים.
- 23'. משה ה ת י ר את הסוס מן העגלה.

מבחינה מסוימת הפעלים בקבוצה ג הם בעלי משמעות כללית יותר ממשמעות הפעלים בקבוצות א ו-ב; כלומר, הפועל עשוי לציין גרימת לוקאטיביות סימטרית הן בעצמים מאותו סוג (כמודגם בדוגמאות 18–23) והן בעצמים שונים זה מזה (כמודגם בדוגמאות 18'–23'). במקרה הראשון הפועל מופיע במבנה תחפירי המתאים לפעלים בקבוצה א ומציין גרימת היות העצמים זה עם זה ותו לא. במקרה השני הוא מופיע במבנה תחפירי כמו זה של הפעלים בקבוצה ב ומציין גרימת היות העצמים זה עם זה, כאשר אחד העצמים קבוע במקומו, והעצם האחר מתחפר אליו או נפרד ממנו. המשמעות של כל הפעלים שהובאו עד כה כוללת פרופוזיציה לוקאטיבית סימטרית, עם זאת יש הבדלים רבים במשמעות בין הפעלים השונים.

---

4. א' רובינשטיין מביא במאמרו הנ"ל את הדוגמה: "...וחמש ירעלת חֶבֶר אחת אל-אחת" (שמ' לו, י). דומה, שהתוספת "אחת אל-אחת" איננה הכרחית אחרי הפועל ח י ב ר ואחרי פעלים אחרים בקבוצה ג, להבדיל מהפעלים בקבוצה ב, שפדי לשנות את משמעותם למשמעות הפעלים שבקבוצה א, ח י ב י ם להוסיף להם תוספת מעין זו, כאמור לעיל, ולא תמיד מעבר כזה אפשרי (כגון בלוקאטיביות סימטרית שלילית: *הפרי והעץ נקטפו זה מזה).

5. המושא נ י י ר והמושא ע ו ג ה מדוגמה 12 אינם מושא ברבים ואף לא שם קיבוצי. הם מסמנים עצם שלם המופרד לחלקים בעקבות הפעולה המתבצעת בפועל (במקרה של ח י ל ק, החלקים הם בדרך כלל החלקים הטבעיים שלו, ובמקרה של ק ר ע הם חייבים להיות חלקים לא-טבעיים של השלם). ואולם פרט זה אינו עומד בסתירה לעניין שאנו רוצים להבהיר כאן.

אחד ההבדלים הוא בפרופוזיציות השונות הגורמות לפרופוזיציה הלוקאטיבית הסימטרית: ההבדל בין קשר ובין הידק וכן בין קרע, בין היתר ובין חתך הוא שבכל פועל נעשית פעולה שונה הגורמת להינצרות המצב שהעצמים יהיו זה עם זה או יפסיקו להיות זה עם זה.

כן, א קשר את הדפים זה לזה, שונה מ: א הידק את הדפים זה לזה, בפעולה הנעשית כדי להביא את הדפים למצב שהם יחד:

א קשר ב = א 'גרם' [א עשה פעולות קשירה] 'גרם' ('התהנה' (ב₁ 'עם' ב₂ (...))
א הידק ב = א 'גרם' [א עשה פעולות הידוק] 'גרם' ('התהנה' (ב₁ 'עם' ב₂ (...))

כן הוא לגבי ההבדל בין קרע, בין היתר ובין חתך (בכולם גרימת לוקאטיביות סימטרית שלילית):

א קרע ב = א 'גרם' [א עשה פעולות קריעה] 'גרם' ('התהנה' ('לא' (ב₁ 'עם' ב₂ (...))
א היתר ב = א 'גרם' [א עשה פעולות התרה] 'גרם' ('התהנה' ('לא' (ב₁ 'עם' ב₂ (...))
א חתך ב = א 'גרם' [א עשה פעולות חיתוך] 'גרם' ('התהנה' ('לא' (ב₁ 'עם' ב₂ (...))

לא כאן המקום לפרט מהי פעולת קשירה, מהי פעולת הידוק ומהן פעולות קריעה, התרה וחיתוך. נראה, שפירוט כזה יהיה ארוך ומסובך ויכלול אלמנטים שאינם פרימיטיביים; ואולם כבר במבט ראשון ניכר, שהמשמעות של חלק מן הפעלים כוללת את המכשיר המשמש בעת הפעולה הגורמת: הפעולה הגורמת המסומנת ב ח תך נעשית בעזרת מכשיר חד, כגון סכין, הפעולה הגורמת המסומנת ב ק שר נעשית בעזרת חוטים וכו'.

בפועל חיבר הפרופוזיציה הגורמת כללית יותר מאשר בפעלים האחרים, כלומר, אין בו ספציפיקציה של הפעולות הנעשות במטרה לגרום למצב שהלוקאטיביות הסימטרית נוגעת לו. נוכל לומר, שהפרופוזיציה הגורמת ב ח יבר מכילה פְּרִדִּיקט פִּינֹנִי, מעין עשה פעולות שונות:

א חיבר ב = א 'גרם' [א עשה פעולות שונות] 'גרם' ('התהנה' (ב₁ 'עם' ב₂ (...))
המשתמש בפועל חיבר אינו יודע או אינו מוצא לנכון לציין אילו פעולות נעשו, הוא מתרפו בתוצאה: ב₁ עם ב₂ עם ב₃...

מן האמור לעיל נובע, שגם במקרה שהפעולות הנעשות הן פעולות קשירה או הידוק, נוכל להשתמש בפועל חיבר, אך לעומת זאת, הפעלים קשר והידק וכן הפעלים חתך, היתר וקרע לא יוכלו לעולם לבוא זה במקומו של זה⁶.

6. השימוש בפועל אחד במקום האחר מנוע גם בגלל התייחדותו של כל פועל לעצמים מסוג מסוים: קורעים בד, נייר וכדומה, מתירים חוטים וכדומה וכן הלאה; ואולם אי-היכולת להשתמש בפועל אחד במקום האחר קשורה גם בפרופוזיציה הגורמת השונה, כאמור לעיל, ונוכל להוכיח זאת במקרה שלשני הפעלים אותו מושא: א קרע את המחברת.

ו-א חתך את המחברת.

לא נוכל להשתמש ב ח תך, אם נעשתה פעולת קריעה ולהפך.

להתפתחות השימוש ב "את" בעברית המקרא *

1.0 אין חדש בקביעה, שטרם השכלנו לעמוד על טבעה של מלת-היחס את בלשון המקרא, וגם בלשון העברית בת דורנו מגלה מלית זו סגולות לא-צפויות, ואפמ"ל. ייתכן אפילו, שיש צורך לפתח פלים בלשניים מיוחדים אשר יאפשרו להתמודד עם האתגר הגלום במלה זעירה זו. עפ"פ, על חלק מן הפעיה דן הראב"ע בפירושו על התורה (שמ' י, ח), וזה לשונו:

"מלת את כמו עצם הדבר, וכאשר יאמר האדם 'אוהבי' — שהיו"ד סימן המדבר — או 'אמר 'אוהב אותי' — שהטעם 'עצמי' — הדבר שוה. על-כן, אם אמר אומר, כי 'ראובן הרג את שמעון', אז שמעון הרוג, אך באמור 'ראובן הרג שמעון' הטעם שוה, כמו 'ורב יעבד צעיר', 'אשר ברא אלקים אדם'; ואל תחשוב, כי מלת את לאות על הפעול ובעבור שהוא נמצא כן ברבים, וימצא עם הפועל: 'ובא הארי ואת הדב', ואחרים ככה."

בדבריו אלה אין אפן-עזרא אלא מאשר (א) שהמלה את אינה נושאת משמעות משלה (שהרי 'אוהבי' = 'אוהב אותי'); (ב) שהיא משמשת לרוב לציון המושא הישיר (הפעול); (ג) שיש לה גם שימושים נוספים, כגון ציון הנושא (הפועל). פיוס מותר לנו להוסיף על קביעות-יסוד אלה דיוקים אחדים:

1.1 א. את מציינת בעיקר את הפעול המיועד דוקא, כאשר תפיסת היידוע המקראית אינה בהכרח זהה עם התפיסה השלטת בעברית בת-ימינו. בְּמָתִים שונים, ובראשם פל, כינויי הרמז ופסוקי אשר מגלים אף הם בלשון המקרא תכונות של יסודות מיידעים המחייבות לעתים את השימוש ב את.

1.2 ב. את מרבה להופיע גם אחרי פעלים סבילים במסגרת "גלגול הסתימות" (Impersonal Transformation), כגון:

יִגְד לרִבְקָה אֶת-דְּבָרֵי עֲשׂו בְּנֵה הַגְדֹּל (בר' כו, מב);

וַיֵּשֶׁב אֶת-מֹשֶׁה וְאֶת-אַהֲרֹן אֶל-פְּרַעֲה (שמ' י, ח);

הֵן לֹא-הֻנָּא אֶת-דָּמָה (ויק' י, יח);

יִתֵּן אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לַעֲבָדֶיךָ (במד' לב, ה);

אֵךְ כֹּאשֶׁר יֵאָכֵל אֶת-הַצִּבִּי וְאֶת-הָאֵיל (דב' יב, כב), ועוד רבים.

---

* מאמר זה הוא פרי מחקר לשוני שנערך במסגרת מכון סנהדרין, מייסודו של המוסד למען תורה בישראל — מת"י.

יודגש, כי שימוש זה של את קשור בפועל סביל בצורת הנסתר ללא כל קשר למין ולמספר של נושא התחבירי (שלפניו באה את).

1.3 ג. את מופיעה אחרי פעלים סבילים במסגרת "גלגול המושא הישיר השני"; המדובר בפעלים אשר בהופעותיהם הפעילות הם נוהגים להתקשר עם שני מושאים ישירים, אשר האחד נהיה נושא של הפועל הסביל המקביל, ואילו השני נשאר מושא ישיר המצוין ע"י את. השו' (בר' לו, כג): "ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו, ויפשיטו את יוסף את פתנתו, את פתנת הפסים אשר עליו", עם (שמ"א יח, ד) "ויתפשט יהונתן את המעיל אשר עליו, ויתנהו לדוד...".

1.4 ד. את מופיעה לעתים אחרי צורות מקור סבילות במסגרת "גלגול המקור הנטוי המופרד". הסימנות הפרונומינאליות הנצמדות אל צורות מקור פעילות עשויות, כידוע, לציין או את נושא או את מושא של הפועל, אך בהצבת המקור בצורת הסביל יש פדי טשטוש ההבחנה הזאת בין פועל (הנושא ההגיוני) לפועל (המושא ההגיוני, הוזה במבני הסביל עם הנושא התחבירי), ומכאן השימוש באת בהקשרים אלה, גם לציין הפועל. דוגמאות: יום הולדת את-פרעה (בר' מ, כ); ביום הקמל את-יצחק (בר' כא, ח); אחרי הפס את-הנגע (ויק' יג, נה); אחרי הטח את-הבית (ויק' יד, מח), ועוד.

ארבעה דיוקים אלה מסבירים את רובה (פכולה) של הסטייה המופרת מפלל-היסוד של הראב"ע המובא לעיל.

2.0 בעיה מסוג אחר לחלוטין עולה מעיון בעברו השני של מטבע את — המאות הרבות של מושאים ישירים מיודעים אשר אין את מופיעה לפניהם, למרות התאמתו המוחלטת של ההקשר התחבירי להופעתה. הניסיון להתחקות אחר פירושה של תופעה זו, את החסרה, מעלה ממצאים מאלפים.

2.01 לצורך ההעמקה בשורשי התופעה ובמשמעותה בחנתי את נוהגי את החסרה בשלוש קבוצות של ספרי מקרא המייצגות לדעתי שלוש תקופות נפרדות בהתפתחות הלשון:

חטיבה קדומה — בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים

חטיבת בית ראשון — יהושע, שופטים, שמואל א' וב', רות, מלכים א' וב'

חטיבת בית שני — אסתר, דניאל, עזרא-נחמיה, דברי הימים א' וב'.

2.1 את "החסרה" בלשון התורה

711 פעמים בא — בחמשת חומשי התורה — מושא ישיר מיודע בלי מלת היחס את המוצרכת לכאורה בתנאים אלה ע"י הפועל המושלם ע"י המושא, כגון:

ותאמר לאה: נתן אלהים שכרי אשר-נתתי שפחתי לאישי ותקרא שמו יששכר (3 מקרים בפסוק אחד) (בר' ל, יח)

ועתה שא נא חטאתי אך הפעם... (שמ' י, יז)

ארור... כי גלה פנף אביו... (דב' כז, ב).

בהשנאה אל $\pm 3,000$ מקרי הופעת את כצפוי, מתברר, כי את חסרה בכ-20% מהמקומות שנוכחותה בהם עולה בקנה אחד עם הכלל התחבירי שניסח לראשונה הראב"ע. שיעור פה גבוה של "חיסורים" מחייב עיון מעמיק יותר במקצאים.

מתברר, כי את "חסרה" אחרי 192 פעלים פעם אחת לכל הפחות (אחרי 104 מפעלים אלה) ולכל היותר, 61 פעמים (אחרי הפועל נתן). 192 הפעלים הללו כוללים 105 פעלים הגורים מבניין פֻעַל (= קל; G); 39 מבניין פֻעַל (D); ויתר ה-48 מבניין הפֻעַל (H). אחרי הפעלים השייכים לבניין G חסרה את 459 פעמים; אחרי פועלי D — 128 פעמים; ואחרי פועלי H — 124 פעמים.

לוח א(1)

הבניין	מספר הפעלים	% מסך כל הפעלים	מספר החריגים	% מסך כל החריגים
G	105	54.7	459	64.6
D	39	20.3	128	18.0
H	48	25.0	124	17.4
סה"כ	192	100.0	711	100.0

מן הטבלה ניכר, כי חלקם של פועלי G בסך כל חיסורי את רב מחלקם בסך כל הפעלים אשר את חסרה אחריהם; לעומתם, חלקם של פועלי H בסך כל חיסורי את קטן מחלקם בסך כל הפעלים אשר את חסרה אחריהם. ההפרש המקביל הנוגע לפועלי D קטן מכדי שיהיה אפשר ליחס לו משמעות. אולם, בכל הנוגע לפועלי G ו-H, אפשר להסיק — אמנם בזהירות — שאת נוטה להיעדר פחות אחרי פועלי H מאשר אחרי פועלי G.

מאחר שהטיפול הסטטיסטי בתופעות מעין אלה משמעותי יותר ככל שגדולים יותר המספרים המעובדים במסגרתו, נראה בעליל שאין טעם רב לעסוק באותם פעלים אשר את חסרה אחריהם פעמים אחדות בלבד. מאידך גיסא, ברור לא פחות, שמתחת קו הגבול בין מספר "משמעותי" של מקרים חריגים לבין מספר ש"אינו משמעותי" מבחינה סטטיסטית תהיה בכל מצב מעשה שרירותי; על-כן הוחלט להעמיק את העיון בכל אותם פעלים אשר נרשמו "לזכותם" עשרה מקרים של את "חסרה", לכל הפחות. מתברר, שחמישה-עשר פעלים בלבד נכללים ברשימה זו, ואלו הם (לפי סדר הא"ב של שורשיהם):

אָכל, הָבִיא, בָּעַר, גָּלָה, כָּבַס, לָקַח, נָשָׂא, נָתַן, עָשָׂה, קָרָא,
רָאָה, רָחַץ, שָׁלַח, שָׁם, שָׁמַר.

לוח א(2)

הבניין	מספר הפעלים	% מסך כל הפעלים	מספר החריגים	% מסך כל החריגים
G	105	54.7	459	64.6
D	39	20.3	128	18.0
H	48	25.0	124	17.4
סה"כ	192	100.0	711	100.0

הבניין	מספר הפעלים ב-15 הראשונים	% מסך כל הראשונים	מספר החריגים מ-15 הראשונים	% מסה"כ
G	11	73.3	302	80.5
D	3	20.0	62	16.5
H	1	6.7	11	3.0
סה"כ	15	100.0	375	100.0

טבלה זו מאשרת וביתר שאת את המסקנות העולות מחלקה הראשון: (א) את נוטה להיעדר פחות אחרי פועלי H מאשר אחרי פועלי G; (ב) מספר חיסורי את אחרי פועלי D מתקרב לצפוי עפ"י חיווי סטטיסטי המבוסס על חלקם של פועלי D בקרב סך כל הפעלים אשר את חסרה אחריהם.

2.2 שכיחותה היחסית של את "חסרה" בקרב 15 הפעלים

לוח ב

הפועל*	הבניין	מספר הסדירים	מספר החריגים	% מסה"כ**
נתן	G	188	61	24.5
קרא	G	38	41	51.9
נשא	G	76	40	34.5
עשה	G	187	33	15.0
כבס	D	5	30	84.6
לקח	G	155	26	14.4
ראה	G	116	21	15.3

הפועל*	הבניין	מספר הסדירים	מספר החריגים	% מסה"כ**
אכל	G	49	20	29.0
גלה	D	2	20	90.9
שם	G	50	17	25.4
שמר	G	64	17	21.0
רחץ	G	14	14	50.0
שלה	G	20	12	37.5
בער	D	0	12	100.0
הביא	H	75	11	12.8

* הפעלים ערוכים בלוח זה עפ"י מספר ההקשרים החריגים שהם נתונים בהם, בסדר יורד.

** הערכים בטור זה מחושבים עפ"י הנוסחה $\frac{100 \times \text{מס' החריגים}}{\text{מס' הסדירים} + \text{מס' החריגים}}$

מלוח השנאתי זה עולה:

(א) פי בקרב 11 פועלי G נעים אחוזי החריגות (היעדרות את מלפני מושאיהם הישירים המיוחדים) בין 14.4% לכל הפחות (לקח) ל-51.9% לכל היותר (קרא) — במלים אחרות, החריגות היא תופעה מקובלת כאן, המתחרה לעתים (קרא, רחץ, שלח, נשא) במצב הנחשב לסדיר — הופעת את לציון המושא הישיר המיוחד.

(ב) פי אצל נציגם היחיד של פועלי H (הביא) אין אחוזי החריגות מגיע אפילו ל-13%, דהיינו, היעדרות את בתנאים שנקבעו היא אמנם תופעה חריגה.

(ג) פי אצל שלושת פועלי D (כבס, גלה, בער) נעים אחוזי החריגות בין 84.6% לכל הפחות ל-100% (!) — ז"א, אי־אפשר עוד לדבר על היעדרות את כעל תופעה חריגה: הכלל כאן הוא שאת נעדרת; הופעתה היא בגדר תופעה חריגה!

ממצאים אלה מוצגים היצג סטטיסטי מסכם בלוח ג:

לוח ג

הבניין	ס"פ הסדירים	ס"פ החריגים	% מסה"כ*
G	957	302	24.0
D	7	62	89.9
H	75	11	12.8

* מחושב עפ"י הנוסחה $\frac{100 \times \text{ס"פ החריגים}}{\text{ס"פ הסדירים} + \text{ס"פ החריגים}}$

2.3 אין, כמובן, להתעלם מכך שבמסגרת הממצאים המוצגים בלוחות ב ו-ג אנו עוסקים במספר פעלים מצומצם: 11 פועלי G, 3 פועלי D ופועל H יחיד, עובדה המעמידה בספק מסוים את יכולתנו להסיק מסקנות חד-משמעיות מהנתונים אשר בידנו. אולם, מאידך גיסא, אי-אפשר לעצום את עינינו כליל מפני התמונה המצטיירת בבהירות מנתונים אלה:

מבחינה תיאורית-סינכרונית, מאשרים ממצאי לוחות ב ו-ג את המסקנה העולה מלוחות א (1) ו-א (2), לפיה מהנה היעדרות את אחרי פועלי H תופעה נדירה יותר מאשר אחרי פועלי G.

אולם, חשיבות מיוחדת יש ליחס, לדעתי, לתמונה הדיאכרונית העולה מממצאים אלה: לאחר שלב קדום ביותר בלשון (שלב א), כאשר לא צוין המושא הישיר המיועד ע"י מלת-יחס פלשהי, החלה המליה את לשמש בתפקיד זה דוקא אחרי פועלי H; נוהג לשוני זה התפשט בשלב הבא (שלב ב) גם לפועלי G, שעה שאצל פועלי H הפך הנוהג יותר ויותר לכלל לשוני קבוע; בשלב השלישי (שלב ג), כאשר נגעה התופעה גם בפועלי D, כבר נעשתה לתופעה מקובלת אחרי פועלי G ולחוק לשוני ממש אחרי פועלי H. שלב ג זה הוא השלב הנגלה לעינינו בחמשת חומשי התורה אשר בידנו.

2.31 אישור חלקי להשערתנו הדיאכרונית אפשר לראות בממצאים הבאים, הלקוטים מקטעי השירה אשר בתורה (ברפת יעקב [בר' מט, א-כז], שירת הים [שמ' טו, א-יט], ברפת פהנים [במד' ו, כד-כו], ברכות בלעם [במד' כג, ז-י, יח-כד; כד, ג-ט, טו-כד], שירת האזינו [דב' לב, א-מג] וברפת משה [דב' לג, ב-כט])¹, בעלי הסגנון העתיק ומחוסר ה את במידה רבה מאוד:

לוח ד

מספר הסדירים	מספר החריגים (את חסרה)	הבניין
5 (= 10.2%)	44	G
0 (= 0.0%)	12	D
3 (= 25%)	9	H

מובן מאליו, שהמספרים הקטנים המופיעים בלוח ד מונעים אותנו מליחס לממצאים אלה תוקף סטטיסטי מחייב, אך בכל מקרה המגמה העולה מהם (בייחוד, בכל הנוגע לבניין D) ברורה למדי.

1. שירת הבאר אינה מספקת כל ממצאים.

2.4 סיכום - ביניים

מעקב סטטיסטי אחר אותם מקרים, אשר בהם נעדרת את מהמקום הצפוי לה כמלת יחס הבאה לציין את הפעול המיודע, מגלה קשר בין היעדרות זאת לבין בניין הפועל המצריך את מלת היחס את. המעקב המקיף מצביע על חלקם הגדול יחסית של פועלי G במקרים החריגים ועל חלקם הקטן יחסית של פועלי H; ואילו המעקב המצומצם והמעמיק אחר 15 הפעלים אשר לכל אחד נרשמו לכל הפחות 10 חריגים מחזק התרשמות זאת. תוצאות אלה מרמזות על חוסר האקראיות המונחת ביסודן, לעומת המצב המצטייר לגבי פועלי D, אשר חלקם במקרים החריגים קרוב לחזוי על-יסוד הנחת האקראיות.

הניסיון להסביר את הממצאים הללו באמצעות השערה בעלת אופי דיאכרוני מעלה, כי ראשית השימוש ב את לציין הפעול המיודע הייתה ככל הנראה בקרב פועלי H, כי שימוש זה התפשט תחילה לפועלי G, וכי רק אחר-כך נגע גם בפועלי D, כך שממצאי פועלי H ו-G אינם מתאפיינים עוד ע"י האקראיות — בניגוד לממצאי פועלי D.

אישור מסוים להשערה זו עולה מבדיקת קטעי השירה אשר בתורה. 3.0 בספרי בית ראשון את מופיעה לציין הפעול המיודע כ-2200 פעמים (לעומת כ-3000 בלשון התורה²); היא חסרה בהקשר תחבירי דומה כ-450 פעמים (לעומת 711 פעמים בתורה), כגון: ויאמר העם אל שאול היונתן ימות אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל (שמו"א יד, מה)...כי נשיא אשתנו כל ימי חייו למען דוד עבדי אשר בחרתי אתו, אשר שמר מצותי וחקתי (מ"א יא, לד). נידוד ליותם נילך ויעמד בראש הר-גרזים וישא קולו ויקרא... (שופ' ט, ז).

מקרי חיסורה של את מהנים, אפוא, כ-17% מפלל ההקשרים התחביריים הנדונים בספרי בית ראשון, וזאת לעומת 20% בקירוב בלשון התורה. דמיון סטטיסטי זה מספק כר נוח להשנאת ממצאי שתי הבדיקות.

3.1 בספרי בית ראשון חסרה את בהקשר התחבירי הנדון אחרי 154 פעלים שונים: 76 פעלים מבניין פֻעַל (G); 33 מבניין פֻעַל (D); ו-45 מבניין הפֻעֵל (H). אחרי פועלי G את חסרה 318 פעמים; אחרי פועלי D — 42 פעמים בלבד; ואחרי פועלי H — 90 פעמים.

2. ספרי התורה מכילים 187 פרקים; ספרי חטיבת בית ראשון — 151 פרקים; ספרי חטיבת בית שני — 102 פרקים.

לוח ה(1)

הבניין	מספר הפעלים	% מסך כל הפעלים	מספר החריגים	% מסך כל החריגים
G	76	49.4	318	70.7
D	33	21.4	42	9.3
H	45	29.2	90	20.0
סה"כ	154	100.0	450	100.0

מן הטבלה ניכר, כי חלקם של פועלי G בסך כל חיסורי את רב בהרבה מחלקם בסך כל הפעלים אשר את חסרה אחריהם; לעומתם, חלקם של פועלי D ו-H בסך כל חיסורי את קטן בהרבה מחלקם בסך כל הפעלים אשר את חסרה אחריהם, ובייחוד נאמרים הדברים לגבי פועלי D, בניגוד מובהק לממצאים המקבילים מלשון התורה.

כאן, בלשון ספרי בית ראשון, אפשר להסיק, שא ת נוט ה הי ע ד ר פ חות אחרי פועלי D ו-H מאשר אחרי פועלי G. מתוך אותם שיקולים שהנחנו לעיל (2.18) ובתוספת רצוני לשמור במידת האפשר על כושר ההשקאה בין ממצאי שתי הבדיקות, החלטתי גם כאן להעמיק את עיוני בכל אותם פעלים אשר נרשמו "לזכותם" עשרה מקרים של את "חסרה", לכל הפחות.

מתברר, ששישה פעלים בלבד נכללים ברשימה זו, ואלו הם (לפי סדר הא"ב של שורשיהם): לָקַח, נָשָׂא, נָתַן, עָשָׂה, שָׁם, שָׁמַר. יצוין, מצד אחד, שכל ששת הפעלים הללו נכללים גם ברשימה המקבילה של 15 פעלים, הנוגעת ללשון התורה, ומצד אחר, שששת הפעלים הללו שייכים כולם לבניין G!

לוח ה(2)

הבניין	מספר הפעלים	% מסך כל הפעלים	מספר החריגים	% מסך כל החריגים
G	76	49.4	318	70.7
D	33	21.4	42	9.3
H	45	29.2	90	20.0
סה"כ	154	100.0	450	100.0

הבניין	מספר הפעלים ב־6 הראשונים	% מסך כל הראשונים	מספר החריגים מ־6 הראשונים	% מסה"פ
G	6	100.0	170	100.0
D	—	—	—	—
H	—	—	—	—
סה"פ	6	100.0	170	100.0

טבלה זו מאשרת וביתר שאת את המסקנה העולה מחלקה הראשון: את נוטה להיעדר פחות אחרי פועלי D ו-H מאשר אחרי פועלי G. נספח מאלף העולה אף הוא מטבלה זו הוא, שבשלב זה של התפתחות הלשון, אין פועלי D ו-H מספקים אפילו נתונים מזעריים הראויים, עפ"י הבקנים שקבענו לעצמנו, להתחשבות סטטיסטית.

3.2 שכיחותה היחסית של את "חסרה" בקרב ששת הפעלים

לוח ו

הפועל*	הבניין	מספר הסדירים	מספר החריגים	% מסה"פ**
עשה	G	66	85	56.3
נתן		138	20	12.7
נשא		26	18	40.9
שמר		24	18	42.8
שם		33	15	31.3
לקח		129	14	9.8
סה"פ		416	170	29.0

* הפעלים ערוכים כאן עפ"י מספר ההקשרים החריגים שהם נתונים בהם, בסדר יורד.

** % החריגות מחושב עפ"י הנוסחה $\frac{100 \times \text{מס' החריגים}}{\text{מס' הסדירים} + \text{מס' החריגים}}$

מלוח זה עולה: (א) כי בקרב ששת הפעלים נעים אחוזי החריגות (היעדרות את מלפני מושאיהם הישירים המיודעים) בין 9.8% לכל הפחות ל-56.3% לכל היותר; במלים אחרות, החריגות היא תופעה מקובלת, המתחרה — במקרי עשה, נשא, שמר, שם — במצב הנחשב לסדיר (הופעת את לציון הפעול המיודע), מצד אחד, ואילו מצד אחר, מהנים אחוזי החריגות של נתן ושל לקח

עדות לכך, שאצל שני פעלים אלה נעשתה היעדרות את בתנאים המוגדרים לתופעה חריגה ממש, כפי שאירע מן הסתם, וביתר שאת, לחמשת פועלי G האחרים המופיעים אף הם בלוח המקביל המתאר את לשון התורה (קרא, ראה, אכל, רחץ, שלח) והנעדרים מלוח זה; (ב) כי בסך-הכול נותרה החריגות הנ"ל תופעה מקובלת אחרי פועלי G, גם בשלב המאוחר יותר של התפתחות הלשון, דבר שאינו נכון לגבי פועלי D ו-H (ר' לוח ג לעיל): כבר בשלב הקדום יותר של הלשון העברית המקראית הייתה היעדרות את אחרי פועלי H תופעה נדירה, ועתה נראה, שגם פועלי D הצטרפו לקטגוריה זו.

4.0 בטקסטים מחטיבת בית שני את מופיעה לציון הפעול המיועד כ-900 פעמים; היא חסרה בהקשר תחבירי דומה 288 פעמים, כגון: כי עזרא הכין לבב ו לדרוש את-תורת ה'... (עז' ז, י); ... ויעמד חצבים לחצוב אבני גזית לבנות בית האלהים (דהי"א כב, ב); כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים... (דהי"ב לו, כה). מקרי חיסורה של את מהנים אפוא כמעט 25% מפלל ההקשרים התחביריים הנדונים בטקסטים אלה, וזאת לעומת 20% ו-17% בתורה ובספרי בית ראשון, בהתאם. את העלייה הניפרת הזאת, את היפוך המגמה הקודמת, יש לראות — לדעתי — על רקע השפעת הלשון הארמית בשלב זה.³

4.1 בספרי בית שני חסרה את בהקשר התחבירי הנדון אחרי 102 פעלים שונים: 51 פעלים מבניין פֻעַל (G); 23 מבניין פֻעַל (D); ו-28 מבניין הפעיל (H). אחרי פועלי G את חסרה 168 פעמים; אחרי פועלי D — 39 פעמים; ואחרי פועלי H — 81 פעמים.

לוח ז(1)

הבניין	מספר הפעלים	% מסך כל הפעלים	מספר החריגים	% מסך כל החריגים
G	51	50.0	168	58.3
D	23	22.6	39	13.6
H	28	27.4	81	28.1
סה"כ	102	100.0	288	100.0

מן הטבלה ניכר, כי חלקם של פועלי G בסך כל חיסורי את רב מחלקם בסך כל הפעלים אשר את חסרה אחריהם; לעומתם, חלקם של פועלי D בסך כל חיסורי את קטן במידה ניפרת מחלקם בסך כל הפעלים אשר את חסרה אחריהם. אשר לפועלי H, השיוון המסתמן בין חלקם בחריגים לבין חלקם בפעלים מצביע כנראה על גורם האקראיות כעל הגורם הפעיל. מאחר שהמדובר, כפי שעולה מחלקיקה הראשונים של עבודה זו, בפעלים אשר השימוש באת אחריהם לציון

הפעול המיודע הפך לחזק לשוני איתן, וזאת כבר בשלב הקדום של הלשון, מהנה מסקנה זו לגבי האקראיות דבר משמעותי ביותר, ונראה שיד הארמית בדבר. אשר לפועלי D-G, נאמר שאת נוטה להיעדר פחות אחרי פועלי D מאשר אחרי פועלי G.

מתוך אותם שיקולים שצינו לעיל (2.18) נעמיק עתה את עיונו בכל אותם פעלים שנרשמו "לזכותם" עשרה מקרים של את "חסרה", לכל הפחות. מתברר, שרק ארבעה פעלים נכללים ברשימה זו, ואלו הם (לפי סדר הא"ב של שורשיהם): בָּנָה, הִכִּין, נָתַן, עָשָׂה. יודגש, מצד אחד, שרק שניים מהפעלים הללו נכללים גם ברשימות המקבילות הנוגעות לתקופות הקודמות בלשון (נתן, עשה), ומצד אחר, ששוב מופיע ברשימה פועל מבניין H, והוא פועל (הִכִּין) שהשימוש בו נדיר ביותר בשלבים הקודמים של הלשון.

לוח ז(2)

הבניין	מספר הפעלים	% מסך כל הפעלים	מספר החריגים	% מסך כל החריגים
G	51	50.0	168	58.3
D	23	22.6	39	13.6
H	28	27.4	81	28.1
סה"כ	102	100.0	288	100.0

הבניין	מספר הפעלים ב"4 הראשונים	% מסך כל הראשונים	מספר החריגים מ"4 הראשונים	% מסה"כ
G	3	75.0	72	86.7
D	—	—	—	—
H	1	25.0	11	13.3
סה"כ	4	100.0	83	100.0

מסקנות: את נוטה להיעדר יותר אחרי פועלי G מאשר אחרי פעלים מבניינים אחרים. בניין D אינו מספק נתונים משמעותיים מבחינה סטטיסטית.

4.2 שכיחותה היחסית של את "חסרה" בקרב ארבעת הפעלים

3. שהרי בארמית הממלכתית אין השימוש במלת יחס המקבילה ל את (ית ובנוחיה) רִוּחַ כָּלל, ואילו השימוש המוגבר במלת היחס ל- בספרי בית שני אלה לציון הפעול המיודע גם הוא נובע, כמדומני, מהשפעת הארמית.

לוח ח

מספר הסדירים	מספר החריגים	% מסה"פ **	הפועל* הבניין	
			עשה	G
36	38	51.4	נחן	G
37	23	38.3	בנה	G
27	11	29.0	הכין	H
4	11	73.3	סה"פ	
104	83	44.4		

* הפעלים ערוכים בלוח זה עפ"י מספר ההקשרים החריגים שהם נתונים בהם, בסדר יורד.

** הערכים בטור זה מחושבים עפ"י הנוסחה $\frac{100 \times \text{מס' החריגים}}{\text{מס' הסדירים} + \text{מס' החריגים}}$

מהטבלה עולה: (א) כי בקרב פועלי G נעים אחוזי החריגות, כמקובל בשלבים הקודמים, בין 29% לכל הפחות ל-51.4%, לכל היותר; הדבר מעיד, לדעתי, על היות החריגות תופעה מקובלת גם בשלב זה; (ב) כי אחוז החריגות של הפועל הִכִּין מפתיע: 73.3%. הנוכל להסיק מכאן, שכשם שפועלי H, עפ"י השערתינו, צעדו בראש בקליטת את לציון מושאיהם הישירים, הנה פועלי H בראש גם בנטייה לפלטה?

5.0 סיכום

אם כי מוכר ומקובל עלינו הפלל, שמסטיסטיקה אפשר להסיק את הכול, ז"א, דבר והיפוכו גם יחד, נראה, שאין להימנע מריפוז ממצאי בירורנו מתוך ניסיון זהיר לנסח מסקנות הגיוניות העולות מהם.

5.1 א. כל אחת משלוש חטיבות הטקסטים המקראיים שנבדקו במחקר זעיר זה היא בעלת ייחוד משלה בשאלת היעדרותה של את.

5.2 ב. לשון התורה מתאפיינת, מצד אחד, במיעוט החסרתה של את לציון הפועל המיועד אחרי פועלי H, המתבטא לא רק אך בעיקר באחוז החריגות הנמוך הקשור לפועל הִכִּיא, ומצד אחר, במיעוט השימוש באת לאותה מטרה אחרי פועלי D, כפי שהוא בא לידי ביטוי באחוזי החריגות הגבוהים ביותר (עד כדי 100%) הקשורים לפעלים בָּעַר, גָּלָה, כָּבַס. ואילו אצל פועלי G מציאנו, שחריגות זו היא בעצם תופעה מקובלת המתחרה לעתים במצב הנחשב סדיר: הופעת את לפני הפועל המיועד. מכאן הצענו להסיק, שהוחל בשימוש באת דוקא אחרי פועלי H, ששימוש זה פשט אחר-כך לפועלי G, אך — בשלב הנגלה לעינינו בתורה — טרם נהיה שם לחוק,

- ואילו אחרי פועלי D "זה עתה" התחילה התופעה להיקלט. יצוין, שמבחינת תופעה זו — השימוש ב את — לא ניפר כל הבדל בין ספרי דברים וויקרא לבין יתר ספרי התורה.
- 5.3 ג. לשון ספרי בית ראשון מתאפיינת ע"י מיעוט החסרתה של את אחרי פועלי H ו-D, שם השימוש ב את הוא בחינת חוק, לעומת ריבוי החסרתה אחרי פועלי G, שם תופעת את והיעדרותה מקובלות, אם כי מרובות תופעותיה מהיעדרויותיה.
- 5.4 ד. לשון ספרי בית שני מתאפיינת בהתגברותה היחסית של תופעת חיסוריה של את דוקא אחרי פועלי H, עם עלייה כללית בשכיחות היעדרותה (בכמעט 50% לעומת השלב המתבטא בספרי בית ראשון). תופעות אלו ניתנות לדעתי, להסבר על רקע השפעתה הגוברת של הלשון הארמית על דוברי העברית באותה תקופה.
- 6.0 ש א ל ו ת ל ע י ו ן ו ל ס י כ ו ם :
- האם לפנינו כלי יעיל, פנימי, לתיארוך טקסטים עבריים קדומים? האם ביכולתו של כלי זה להאיר את החשכה ואת המבוכה האופפות אחדים מספרי המקרא, אשר — במתפון — לא נכללו בקורפוס שנבחר לעריכת פירור זה?

מבעיות המילונאות העברית-ערבית והערבית-עברית בשנים האחרונות

למשפיל העברי בן דורנו עניין מיוחד במה שנעשה בתחום המילונאות הערבית הן בשל היותה קרובה אלינו במקום והן משום דמיון המבנה שלה ומשום התפתחותה המקפילה לעברית בעת החדשה¹; לא כל שכן יהא עניין למחבר מילון עבריי-ערבי וערבי-עברי.

רבות ומגוונות הן השאלות הניצבות בפני מחברי מילונים בכלל ומחברי מילונים עבריים וערביים בפרט. אחת השאלות היא שאלת החומר הנצבר — מה מהותו, מה האריינטציה לאיסופו, ניפוי, מיונו וארגונו. שאלה של כמות היא קביעת כמות החומר וגבולות המידע שיוצג לפני הקורא. שאלה אחרת היא למי מיועד המילון בכוח ומי הם צרכניו בפועל. שאלה נוספת היא כיצד להגדיר טכנית כל מונח מילוני וכיצד להציגו לפני הקורא. שאלה חשובה אחרת היא העיסוק באטימולוגיה וכפועל יוצא ממנה שאלת עריכת החומר, הן הערכים הראשיים והן ערכי המשנה. כבכל עבודת ליקוט מקיפה הרי גם בחיבור מילון מתחייבת הינתקות מהתקשרות רגשית אל החומר הנצבר, שעמלו באיסופו כדי עמל ושבועת הצורך ייתכן שהוא לא ייפול במסגרת החומר שיוצג לפני הקורא.

שני מילונים יצאו לאור בשנה האחרונה, עבריי-ערבי מכאן וערבי-עברי מכאן, ע"י שני מחברים שונים. בדיון בהם אצביע על בעיות וקשיים המשתקפים או המתעוררים בהם מחד גיסא, ואנסה לרמז או להציע פיוונים ודרכים לפתרון מאידך גיסא. המילונים הם:

1. דוד שגיב, מילון עבריי-ערבי לשפה העברית בת זמננו, ניו יורק 1985.
  2. רחמים רג'ואן, מלון ערבי-עברי חדש, הוצאת זמורה ביתן, תל אביב 1985.
- יצוין מראש ששני המילונים האלה שונים תכלית שינוי זה מזה בהיקפם, ברמתם המקצועית, באופן עריכתם ובטיב ניקודם. המשותף לשניהם הוא צורתם החיצונית — יצאו בתבנית אלבומית ענקית, השני ב-245 עמודים בכרך אחד ובהדפסה דלילה, והראשון ב-1930 עמודים בארבעה פרכים רגי היקף ובהדפסה מלאה.

1. ע"י י' בלאו, מילון חדש לשפה הערבית הקלאסית והמודרנית, לשוננו לג, חוב' ב"ג (תשכ"ט),

אדון להלן בתוכנם פנימה:

1. דוד שגיב, מילון עברי-ערבי לשפה העברית בת זמננו

יש לברך את המחבר על עצם הופעתו של המילון הזה, שחסרונו הורגש זה זמן רב. מילונו של י' קוג'מן² מילא עד עתה חסרון זה במידת מה. מילונים אחרים שהופיעו עד עתה היו חלקיים³ או מקצועיים מצומצמים⁴. מילונו של שגיב ערוך לפי הא"ב של השורש. יש בו נספחים לקיצור הדקדוק והניקוד העברי (שלא תמיד הוא מקיים את פליהם), רשימת ספרי התנ"ך, רשימת ראשי התיבות ורשימת דרגות הצבא. הערכים בעברית צוינו בכתב חסר ובניקוד מלא והערבית נוקדה תמיד. חוקרי המילונאות העברית והערבית נוהגים לדבר על שלוש חטיבות עיקריות בשפה: החטיבה הקלסית, החטיבה המודרנית והחטיבה המדוברת. בתוך כל חטיבה מדברים על רמות שונות. נשאלת אפוא השאלה איזו חטיבה או אילו חטיבות נכללו במילונו של שגיב. התשובה לכך ניתנה בשם המילון המעטר את שעריו: "...לשפה העברית בת זמננו".

ההקדמה שכתב הפרופ' ש' סומך למילון מודגשת יתר על המידה ומעוררת את הרושם שהוא הפטרון המדעי של המילון, על אף שבפועל הוא עבר על אות אחת בלבד בו.

ממעלות המילון שהוא מקיף ביותר, אך לפעמים הוא מקיף יתר על המידה. מעבר למידה מסוימת עדיף להזדקק למילונים ערביים-ערביים מקיפים. לעתים קרובות מתקשה המעיין במילון למצוא את מבוקשו דקא בשל הכללת חומר רב מדי, שהמחבר איבד את השליטה עליו.

המילון הוא המקיף והעדפני ביותר מבין המילונים העבריים-הערביים שיצאו עד כה (לדברי המחבר נכללו בו 80 אלף ערכים). המקורות העבריים שלו הם התנ"ך, המשנה, התלמוד, דברי חכמים, ספרות מודרנית, סלנג וחידושי לשון של האקדמיה ושל העיתונות. המקורות הערביים הם מתקופת הג'אלייה, הקוראן, הספרות הערבית הקלסית, הספרות החדשה והערבית המדוברת. המטרה המוצהרת של המילון היא להיות עדפני ומקיף. דגש מיוחד הושם בו בערכים בנושאי היהדות. כמו כן ראוי לציין בו ציון מקבילות ערביות לפתגמים. ברם, לא ייפלא שמילון בעל היקף כזה לא יהא נקי מפגמים. ואכן דבקו במילון ליקויים בעריכתו, בניקודו, במיון ובבכירה של החומר שבו. אגונה להלן מקצתם מתוך הדגמה:

2. י' קוג'מן, 'מילון עברי-ערבי', דפוס אורן, ת"א 1970.

3. א' צורף, מילון עזר עברי-ערבי, תל-אביב תשכ"ט.

4. מ' פיאמנטה, מילון עברי-ערבי לנהול פרלמנטרי ונהול ישיבות, ירושלים 1962: א' שוסמן,

מלון עברי-ערבי למונחים משפטיים, ירושלים 1962: י"נ דנה, מילון עברי-ערבי למונחים חקלאיים, ירושלים 1966.

א. ציון מלים לזעזיות נדירות, פשיש מקבילה להן
בעברית פשוטה ושימשה בת זמננו

בדיקת המילון העלתה שבמקרים לא מעטים החטיא המחבר את המטרה שהציב
לנגד עיניו, והערכים, שהוא מציין, אינם לא "עברית" ולא "בני זמננו", על אף
שבמקומם יש מלים עבריות חדשניות צחות ושימושיות התופסות מקום של כבוד
בלשון זמננו. המונחים, שאמנה להלן מתוך המילון לוקים לעתים בכך שאינם עבריים
או שאינם בני זמננו או שלוקים בשגי הליקויים גם יחד⁵:

בעמ' 18 מופיע הערך "אדבוקט", פשיש "עורך דין" בעברית צחה; וכן 18 —
"אדופטציה"; 162 — "בִּי גִפְרוּרִין"; 162 — "בִּי חֲזָה"; 196 — "בִּעֶץ"; 332 —
"דִּקְלָרציה"; 1390 — "פְּדוּעַ"; 1454 — "פרגמטיא"; 1560 — "מְצֶרֶת"; 1562 —
"קומפרומיס"; 1563 — "קונפֶּרנציה"; 1571 — "קורקטורה"; 1607 —
"קצינות"; 1850 — "הר שֶׁרְפָה".

ראוי לציין שזהו מבחר קטן ממה שמציע שגיב במילונו, שאיננו עברי ולא בן
זמננו (המבחר). השימוש במונחים העבריים החדשים, לא זו בלבד שהוא מובן יותר
לקורא, אלא השימוש במונחים הלועזיים, יש בו לעורר תחושה של פליאה וחוסר
הבנה. דומני, שהשימוש ב"מצרפת", "בי חזה" או "בעץ" וכד' לא יובן בציבור
הרחב, שהוא קהל-היעד של המילון.

ב. חוסר בהירות הנובע מציון אותו ערך בשני מקומות
שונים ובתרגום שונה

ערכים רבים מופיעים בשני מקומות, ולעתים רחוקות בשלושה מקומות
ובתרגום שונה, דבר שיש בו לגרום לחוסר בהירות אצל הקורא ולבלבול. אמנה להלן
מקצת ערכים אלה:

193 — בעל בית 1. صاحب عمل ج اصحاب عمل, رَبَّ عمل ج ارباب عمل. مَلَاك.

صاحب الضيعة.

2. راسمالي، ثري ج اثرياء =/= 194 בעל הבית رَبَّ البيت

392 — הלך לאבוד ضَاعَ - نَاءَ - ضَلَّ -/= 5 — הלך לאבוד 1. ضاع - تَبَدَّدَ.

تَلَاشَى. ضَاعَ سُدِّي 2. ضائع ج ضُيْع

308 — "דיילת" מופיעה אחרי "דייל": דיילת مضيفة (خصوصا في الطائرات);

וסמוך לה: דיילת מטוס مضيفة طائرة. לעומת זאת מופיע הערך "דיילת" פעם נוספת
באותו עמוד אחרי "דילפה", ותרגומו כך: مضيفة (في طائرة او فندق مثلا). בפועל
תורגם הערך "דיילת" בשלושה מקומות ובאופנים שונים; וכן 19 =/= 1223 הסהר
האדום; 166 בין לאמי =/= 167 פינלאמי; 325 — דסקת וְהי =/= דסקית; 368 —

הַדְּעוּע =/= הוּדְעוּעוֹת; 450 — הַתְּנָאָה =/= הַתְּנִיָּה; 636 טִיפְטוֹפ; =/= 637 במרחק של מחצית העמוד: טִיפְטוֹפ; כאן הפך הערך לערך במדויק ובתרגום שונה. 678 — יֹרֶש עַצֵר =/= 707; 731 =/= 950 אֶסְפָּה מְכֻנֶּנֶת; 1425 פְּלִיטָט =/= 1428 פְּלִיטָט; 1101 — "מִשְׁפֵּט חוֹזֵר"; אַחֲרֵי פְעֻשִׁים עֲרִכִים מוֹפִיע שׁוֹב "מִשְׁפֵּט חוֹזֵר" ובשינוי בתרגום; 1389 "פָּגַע בּוֹ אֶסוֹן"; אַחֲרֵי שְׁלוֹשָׁה עֲרִכִים מוֹפִיע שׁוֹב בשינוי סדר המלים, אך גם בשינוי התרגום; 618 — מוֹפִיע הַעֵרֶךְ "חֲתָל"; אַחֲרֵי מוֹפִיע הַעֵרֶךְ "נִחְתָל", ואַחֲרֵי שׁוֹב הַעֵרֶךְ "חֲתָל", וזאת בתרגום שונה מן הקודם, על אף שהפְּנָה לְאוֹתוֹ עֵרֶךְ גּוֹפּ; 1472 — "דּוֹ פִּרְצוּפִי"; אַחֲרֵי שִׁישָׁה עֲרִכִים חוֹזֵר שׁוֹב הַעֵרֶךְ: "דּוֹ פִּרְצוּפִי"; וזאת חל שינוי בתרגום; יש להתפלא על עצם הופעת ערך מילוני בשני מקומות שונים, לעתים במרחק של כמה ערכים בלבד בין האחד למשנהו. נוסף לכך יש להתפלא על השוני הרב, שבו הוסברו מונחים זהים.

ג. לִיקוּיִים בַּעֲרִיכָה

צורות הריבוי של השם בערבית צוינו בדרך-כלל, אך לא תמיד. אף יש מקרים שבאותו ערך מילוני צוין הריבוי, ומקרים אחרים שלא צוין בהם; כך לדוגמה (עמ' 332):

דְּקוֹר — عُرْ (אין ריבוי). מִתְּב (אין ריבוי). מִתְּב (אין ריבוי). מְרָאֵי ج
مَرَايَ (יש ריבוי). اَزْمِيل ج اَزَامِيل (יש ריבוי). مَنَعَت ج مَنَاعَت (יש ריבוי).

קיימת התלבטות מה, אם לציין מונחים ששורשם אינו מחוץ לקורא, אם לסדרם לפי כתיבם אם לפי שורשם. בעוד ש"מוכך" בפייטוי "חי מן המוכך" מופיע בשורש כו"ך, והמציין מוזמן לאתר אותו על-פי אותיות השורש, הרי "מוכך" סתם ו"מן המוכך" מופיעות באות מ"ם על-פי כתיבן. דוגמה להתלבטות אחרת מוצאים במלים "נמוך", "קול נמוך" (עמ' 883) המופיעות באות מ"ם (!) עם תרגום. בראשון יש הפניה ל"נמוך" באות נו"ן. והיה ראוי בשני המקרים להפנות ישירות לאות נו"ן ובלי תרגום כלל באות מ"ם. דוגמה נוספת להתלבטות היא המלה "המיר" המופיעה באות מ"ם (עמ' 893). היה עדיף לתועלת הקורא הפשוט ולמען ירוץ במילון לציין תרגום באות ה"א. "המיש" (896) כנ"ל. ועי' גם 731, 950 "אספה מכוונת". הערכים מופיעים בסדרם לפי הא"ב; ברם כמה עֲשָׂרוֹת עֲרִכִים אינם מופיעים משום מה לפי הא"ב, דבר שיש בו לעורר תמיהות רבות. כל הסבר לא ניתן לכך. כך לדוגמה:

21 אֲדַמַת נֹכֵר, אֲדַמָּה עֲזוּבָה, אֲדַמַת הַמּוֹלֶדֶת, אֲדַמַת בְּנֵי, אֲדַמַת הַקֹּדֶשׁ, אֲדַמַת הַמְּדִינָה; וְרֹאשׁ הַלְיוֹת: אֲדַמַת הַמְּדִינָה, אֲדַמַת הַמּוֹלֶדֶת, אֲדַמַת בְּנֵי, אֲדַמַת נֹכֵר, אֲדַמָּה עֲזוּבָה, אֲדַמַת הַקֹּדֶשׁ; 59 אֵילָן מֵאֵכֶל, אֵילָן סֶרֶק, אֵילָן הַיַּחֲס; וְרֹאשׁ: אֵילָן הַיַּחֲס, אֵילָן מֵאֵכֶל, אֵילָן סֶרֶק; 95 אֲנִית חֹלִים, אֲנִית חֲלוּץ, אֲנִית הַדָּגֵל, אֲנִית לוּי; 160 בַּעֲרֵךְ "בְּטַחֲוֹן": שְׁרֹת בְּטַחֲוֹן, אֲפֶשֶׁר לֹמֵר בְּטַחֲוֹן, מִצֵּב הַבְּטַחֲוֹן הַתַּעֲרָעֵר, עֲרַעֵר בְּטַחֲוֹנוֹ, שֶׁר הַבְּטַחֲוֹן. יש כאן ערבוביה של ביטויים מצד אחד וצירופי סמיכות מצד אחר. מה

שברור כאן שהיה ראוי סדר של הסמיכויות להיות כך: שר הבטחון, שרות הבטחון. את יתר הערכים ניתן לסדר באופנים שונים על-פי היגיון פנימי פלשהו, ובכל אופן לא בסדר שהציעו מחבר המילון; 190 בסיס ימי, בסיס צבאי, בסיס הזהב; 212 הברית החדשה, ברית המועצות, ברית בין הבתרים; 239 לא מצאתי היגיון בסדר הפנימי של הערך "גוף": גופו, גוף ראשון, גוף מוצק, גוף שני, גוף שלישי, גוף האנקה, גוף זר, גוף מיעץ; 294 דו חי, דו חדשי; 391 הליכים משפטיים, הליכים פולימינריים, הליך חקיקה; 686 מעבר לים, מחלת ים; 717 משקל כבד, משקל חצי כבד, מים כבדים, מחיר כבד; 724 כדור עקר, כדור גשוש, כדור יד, כדור הארץ, כדור בשר, כדור חי, כדור סרק, כדור מים, כדור משחק, כדור נותב, כדור סל, כדור עץ; 733 פוריאוגרפיה, פוריאוגרף; 747 לא ברור מדוע "פלי מטה" מופיע לפני הצירופים "פלי יוצר, פלי יקר, פלי יריקה, פלי לבן, פלי מבטא, פלי מות" ולא אחריהם; 755 כנוי ספרותי, כנוי גוף, כנוי זיקה, כנוי חזור; 6-965 מלחמת מנע, מלחמת מעמדות, מלחמת מגן, מלחמת מוחות; 977 ממצאים משפטיים, ממצא ארכאולוגי, ממצאים כלכליים; 1039 מצב ביש ועוד "מצבים" אחרים הבאים פנסמן, ראוי לשלוף מבין יתר הביטויים שיש בהם "מצב" ולרפזם יחד, וכן ראוי להציג את "מצב רוח" אחרי מצב חרום, מצב מלחמה, מצב קנע; 1055 מאמר מקיף, דיון מקיף, בית ספר מקיף; 1082 משאלת לב, משאלת; 1100 נכסים משועבדים, משפט משעבד; 1674 "פטר רחם" בא לפני שני הערכים "פריית רחם" ו"סרטן הרחם"; 1747 "שוכר הוצאה" בא לפני "שטר ושוכרו בצדו" ו"שוכר גלים".

ד. זריות בעריכה

כמה דברים מעוררי תמיהה קיימים באופן עריכת המילון, וקשה להחליט אם הם בבחינת טעויות מהותיות או טעויות טכניות. מקצתם:

396 — "המו"ל". כך מופיע הערך באות ה"א; 437 — הערך "השפים" (!) מופיע ליד "השכס". ברם, מי יעלה על דעתו פתיב פזה בימינו? 1101 — באותו ערך ובאותה שורה אנו מוצאים: "משפט חוזר... משפט פולל"; והרי שני סוגי המשפט שונים זה מזה; 1607 — "קצינה" (בנקבה). מה טעם יש לציין ערך לעצמו בנקבה, כשהוא קיים בזכר? גם אם נקבל דרך זו, הרי אין המחבר נוהג בה בעקביות. במלים אחרות איננו מוצאים ציון נקבה ליד כל שם זכר; 138 — "תאטרון האבסורד"; ציון באות ב"ת, אף-על-פי ששתי המלים של צירוף הסמיכות אינן מתחילות באות הזאת. הסיבה היא שבערך "בפה" באות ב"ת ציון הצירוף "תאטרון בפות" ואליו נצמד, משום מה, מבחינה טכנית לא ברורה הצירוף "תאטרון האבסורד"; 105 — בערך "אפס": "שלש אפס". אך במקרה זכה המספר "אפס" לערך נפרד ולייחודיות, שלהם לא זכו יתר המספרים; 5 — הלך לאבוד זאנע ח' זינג.

הערך העברי הוא בעבר יחיד נסתר; ובערבית שם תואר (פינוני) יחיד וציון ריבוי.

ה. ערכים לא-מילוניים

1. ערכים אנציקלופדיים

ערכים לא-מילוניים בעלי אופי השפלתי, חברתי, חינוכי, תרבותי, יהודי, אנושי, פוליטי, צבאי וכד' זוכים להופיע פערך מילוני. יתרה מזאת, יש שערכים אלו זוכים להרחבה יתרה פי עשרה ויותר מערכים מילוניים בסיסיים. להלן דוגמאות מספר:

437 — "תנועת ההשכלה" בערך "השכלה". הערך "תנועת ההשכלה" משתרע על-פני 9 שורות(!); 477 — ערך מיוחד הוקדש לעיר "ורשה" (מחצית השורה), אך הגדיל המחבר לעשות, כשהצמיד לזה "ברית ורשה" עם אפיונה הצבאי והגיאופוליטי בשתי שורות; 670 — הערך "יהדות" זכה לשורה ומחצית השורה. אליו נצמדו שלושה ערכי משנה: יהדות אורתודוקסית, יהדות קונסרבטיבית, יהדות רפורמית, שמקומם באנציקלופדיה לענייני דתות, יהדות, תרבות וחברה. היהדות האורתודוקסית זכתה לשתי שורות, הרפורמית לכארבע, והקונסרבטיבית, מעל פולן, זכתה לשש שורות; 671 — תחת הערך "יהודי" מופיע ערך-משנה: "חק מי הוא יהודי" ובו סקירה משפטית של הצעת החוק הנ"ל והסכנות הנשקפות במיוחד ליהדות הרפורמית ממנו — שש שורות; 677 — יוניצ"ף — 3 שורות הוקדשו לארגון הסעד הבין-לאומי לילדים; 705 — "מולד הירח" — בערך מופיעה סקירה של 4 שורות למגלי עניין בתכונה; 728 — "פוזרי" ו"ספר הפוזרי" זוכים יחד לסקירה תרבותית והיסטורית מקיפה של 11 שורות; 732 — "פוסו של אליהו" סקירה של 4 שורות מהפולקלור היהודי; 751 — "פלנטיזם"(!) הדגמה של תהפוכות הפוליטיקה הישראלית המתהנה במסגרת של 5 שורות; 758 — מדריך לגיאוגרפיה של הפנסיות; 1227 — "הסוכנות היהודית" — סקירה היסטורית על-פני 6 שורות; 1469 — "פרס ישראל", "פרס נובל" — ביחד 9 שורות; 1547 — מידע מעשי ומדריך שימושי בעל תועלת מצוי פערך במילון: קידומת נצרת היא 065; 1049 — "מקאמה" — מצוי הסבר של הז'אנר באריכות — 6 שורות; 1693 — "רסקו" חברה הבנייה וההתיישבות של הסוכנות היהודית זכתה ל-3 שורות; במיוחד הודגש ההיבט ההיסטורי של עם ישראל: חורבן בית ראשון, חורבן בית שני (598), יציאת מצרים (698), גלות אדום, גלות אשור, גלות בבל, גלות ספרד (256); ערכים אלו הורחבו עד מאוד ומהקים את הערכים המפורטים ביותר במילון בכללו. מתעוררת, כמובן, השאלה במה זכו ערכים אלו להרחבה יתרה בהשגחה לערכים המילוניים הבסיסיים וכן מתעוררת השאלה מדוע הוזכרו רק הם ולא הוזכרו ערכים שכמותם, כגון: סולל בונה, הפדרציה הספרדית, הפדרציה הציונית, ספר מורה נבוכים, פרס ביאליק, יוניפי"ל, הברית האטלנטית ועוד. שאלה אחרת היא, כיצד יעלה על דעת המעיין בספר לשער מה מבין אלפי הפירמות המסחריות, הבריתות הפוליטיות,

הספרים השונים וכד' עשוי להופיע במילון כדי לחפש את הגדרתו והסברו?

2. פתגמים וצירופי מלים

במילון מופיעים בצורה לא-סדירה פה ושם פתגמים ללא יכולת לשער מראש אילו מהם עשויים להופיע ואילו לא. קשה לדעת, אם לתמוה יותר על הפתגמים שלא הופיעו במילון או על אלה שהופיעו בו.

20 — 3 פתגמים מופיעים בערך "אדם":

1. אין לך אדם שאין לו שעה;
  2. אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם;
  3. במדה שאדם מודד בה — מודדין לו.
- ושוב אני תמה:

1. אין פתגמים האלה זיקה אופיינית ל"אדם" בתור ערך מילוני;
  2. מה מאפיין ומייחד פתגמים אלו שנבחרו מתוך עשרות רבות של פתגמים אחרים הכוללים את המלה "אדם". התשובה המשוערת היא יד המקרה.
- 397 — המלה "המנעות" מופיעה בתרגומה: امتناع. "המנעות" יכולה להיות מכל דבר, אך היא הודגמה ב: המנעות מהצבעה, המנעות מעשון. די היה בציון امتناع ולהשאיר לקורא הנבון לצרף מלה זאת לכל מלה אחרת שיחפוץ; 687 — הוא הדין הערך "ימני"; 1643 — "הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי — ומתלמידי מכלם". הפתגם הזה מופנה לערך "למד". הוא אינו זמין לקורא, שלא יחפש אותו בערך "רב" ובנדאי שאין מקום להפנות את הקורא לחפשו בערך "למד", שכן הפתגם עצמו אינו ערך לעצמו. לכל היותר היה מקום שיופיע הפתגם הזה פהוגמה בתוך הערך ולא כערך לעצמו.

1. ערכים חסרים

29 — בערך "אנר" נמנו איש אנר, דאר אנר, התקפת אנר, חיל אנר וכד'. רצוי להוסיף "אגרת אנר": رسالة جوية, וכן "נמל אנר": مطار جوي; 64 — תחת הערך "אינסטרומנטלי" רצוי להוסיף: "העשרה אינסטרומנטלית": اشر آلي; וכן רצוי להוסיף: 81 — אלקטרוני; 748 — פליה מלאכותית; 970 — מלמלית; 1074 — מרפף; 1115 — מתסיס; 1146 — נזפר; 1555 — קוטל, קוטל חרקים; קוטל עשבים; 1585 — קליט; 1601 — קפוח זכיות. אלה חסרים, ודוקא למלים ארכאיות ולעוזיות הוקדש מקום, כגון: אדופטציה (18); אנרודרום (29), אדבוקט (18).

2. תרגום חוזר ותרגום הפוך

לעתים חש הקורא, שהמונח העברי אינו מקורי, אלא תרגום של הערבית, על-אף שהוא מוצג כמקור, שיש לתרגמו לערבית, כגון: 2 — ההכרח הוא אבי ההמצאה — الحاجة ام الاختراع; 500 — הזמן הוא ממון الوقت من ذهب; 673 — ילדים الآباء במשמעות "הורים"; 705 — ירח מלאכותי قمر اصطناعي במשמעות

"לִיָּזֵן"; 993 — מִסְכָּב עַל הַפֶּתַחִים מִן יִלֵּף עַל הַבָּוֵב. מִי יִלֵּךְ לִבְקֵשׁ בַּמִּילּוֹן "יולדים"? מסתבר שבערבית היולדים הם זוג ההורים, וכן לגבי יתר התרגומים שמניתי.

ח. תרגום שגוי

יש מקרים, אם כי אינם מרובים, שהתרגום בהם אינו נכון, כגון:
 17 — "אגרת אִיר": رسالة بريدية; ; וצ"ל رسالة جوية ; 197 —
 "נִבְעֵר". התרגום במילון מטעה: أَشْعَل, أَحْرَقَ, اتَّقِدْ, اضْطَرَمَّ (בבניין נפעל בזמן עבר, במשמעות "הבער"); 291 — "דגיג": صغار السمك. מדוע ברבים בערבית?
 323 — "דְּמִי לֹא יִחְרֹץ". חסר: رسم السكوت ; 403 — "הִנָּקָה": ارضاع. מִצָּ.
 انتصاب. שתי המלים האחרונות אינן תרגום נכון. פירושן מציצה או יניקה.

ט. ניקוד שגוי

לעתים הניקוד העברי שגוי:

2 — נתן לו בְּאֵבִי (!) אביו; 6 — קָבִלְנוּ אֶת הַסְחֹרָה עִם כָּל אֲבִיזִיָּה (!); 8 —
 אֲבֵן אֶשׁ (!); 11 — אָבֶק (!) קוסמי; 14 — מִסְרַת (!); 105 — אָפֹר; 291 — דְּגִיג; 295 —
 קִטּוֹר; 341 — הִפְצֵד; 349 — הִקְבֵּרַת (!) המאמצים; 338 — חִזַּר לְהִקְרָתוֹ (!); 391 —
 הִלִּיךְ (!) חקי; 441 — הִעֲמָה; 425 — הִקְמַת וְעֵת (!) חקירה; 425 — בְּהִקְפָּה;
 428 — לְהִרְגֵךְ; 465 — הַתְּפִשְׁרוֹת; 487 — פִּקִּיד זֹטָר; 616 — הִעֲכֹכֵר; 664 — יֵד
 חֲרוּצָה; 687 — מְגֵן יִמִּי =/ מְגֵן (!) שמאלי (וצ"ל: מְגֵן); 920 — מְחֵץ, וצ"ל: מְחֹץ
 (כלי לשאיבת נוזלים); 965 — מִלְחַמַת הַתְּשֵׁה (!); 977 — דִּוְחַ (!) מִמְצָה (!); 1024 —
 הַמְדִּוּת; 1070 — פַּעּוּלָה; 1359 — זִמְנִי; 1362 — עֲקָרַת (!) בית; 1384 — נִעְתָּקוּ;
 1643 — הִרְבָּה; 1663 — הִלִּיךְ (!) רוח.

לסיכום, ניתן לומר שהמילון שלפנינו אכן הוא רחב ממדים והיקף, אך חסרה בו
 יד מכוננת והדרכה מקצועית. הוא השאפתני ביותר עד פה מן העברית אל הערבית.
 הוא עצמו יכול להפוך בעריכה ובהגהה נוספת למילון טוב. אכן יש בו הרחבת-יתר
 המביאה עד כדי אבסורדיום ערכים שאין מקומם במילון. צריך לצמצם את המילון
 בכמותו ולשפרו באיכותו.

2. רחמים רג'ואן, מלון ערבי-עברי חדש

באופן כללי ייאמר שעל מילון זה מאפיל קיומו של מילון איילון-שנער (עי'
 להלן), ולהוציא כמה ערכים בודדים אין בו מן החידוש בהשגאה אליו. אף בהיקפו
 ומספר הערכים הנופרים בו הוא מצומצם בהשגאה אליו. לעומת זאת דבקו במילון
 רג'ואן פגעים רבים, ואחדים מהם אציין בהמשך סקירתי.
 הערבית במילון הזה ניתנה בניקוד. לא כן העברית, שבה שוֹרְרַת מהומה רבה,
 וזאת מכמה בחינות. זה ליד זה משמשים בערבוניה פתיב מלא וכתוב חסר ללא כלל

מחייב. לעתים נזהג פסול זה באותה מלה ואף בסמיכות מקום. לעתים מזומנות ימצא המעיין שגיאות ניקוד חמורות. שגיאות בניקוד לא פסחו גם על הערבית. לעתים רחוקות ימצא המעיין גם שגיאות בפתיב בעברית ואף בערבית. בשני עמודים לפחות חל שיבוש חמור בהתאמה הטכנית של עמודת התרגום העברי לעמודת הערכים בערבית, דבר שיש בו להכשיל את הקורא. אשר לתרגום, הריהו לעתים שגוי. יש כמה ערכים בסיסיים חסרים, וייתכן שנגרם הדבר מסיבות טכניות.

א. פתיב לא - אחיד

העורך נהג במילונו דרך משונה של פתיב מלא או פתיב חסר ללא כלל מחייב וקובע. אביא להלן שתי דוגמאות בלבד, אך מספרן של אלה הוא רב מאוד:
12 — تَأَصَّلَ فِي הכה שורשים (!) =/= 13 עקר מן השרש (!) (פעמיים).
55 — "מְתָר"; במרחק של 6 ערכים באותו עמוד ובאותה עמודה: "מוֹתָר".

ב. העברית כמעט שאינה מנוקדת

מה שנכתב בעברית במילון הזה, רובו לא נוקד, דבר שאינו מקובל במילונים מסיבות ידועות וברורות — למנוע כפל משמעות או אי־הבנות אחרות. בגלל פסול זה יכול המעיין במילון להיפשל בקריאה ובהבנה.

ג. פתיב או ניקוד עבריים שגויים

יש שהעורך מציין ניקוד מלה עברית, אך לא תמיד ניקוד זה נכון. אציג להלן כמה דוגמאות כאלה:
14 — הוֹרְקָב; 51 — טִיח; וצ"ל: טִיח; 78 — خَلَسَ סִחֵב; 95 — تَرَاعَى נדמה; 105 — أَرْهَفَ سَمْعَهُ. עֲשָׂה (!) אזנו כאפרכסת; 229 — هَاجَ — נִסְפָּר... נִפְעָם, נִרְנָז.

ד. פתיב או ניקוד ערבי שגויים או חסרים

11 — أَرَقَّ (צ"ל: أَرَقَّ מהשורש أ.ר.ق בניין שני) — הדיד שינה.
15 — أَمَّة; ; וצ"ל: أُمَّة
38 — نَجَارَة; ; וצ"ל: نَجَارَة
47 — جَحَش; ; וצ"ל: جَحَش
79 — غَلَّ; וצ"ל: غَلَّ; ; 106 — بَيَّت וצ"ל: بَيَّت .

ה. טעות בזיהוי השורש

15 — הערך אלא. צוין כערך משני תחת השורש אַל. יש לציין בסוגריים לפניו את השורש מל ולהוציאיו מתחום השורש אַל. ייתכן שחפיסה מוטעית זאת של שורש אלא גם גרמה להקדמתם של אלא ו-א מל ל-אמלס. גם לפני אמלס לא צוינה קבוצת השורש מלס.

- 72 — خَبَأَ, خَبَأَ מגזרת ל' המזה מופיע אחרי خَبَا (= خَبِى) שמגזרת ל"ו. והיה ראוי ש- خَبَا יהיה בראש עמ' 71, פארבעים ערכים קודם לכן; ואכן הוא מופיע גם שם ובתרגום דומה: החביא, הצפין =/= החביא, הסתיר; ושמא לא הבחין העורך כאן בין שתי הגזרות וחשב שהפעלים הם משורש אחד?
- 101 — مَرَضَ ج مَرَضَى חוּלָה; צוין באות ר אחרי رضى ולפני رطب, כאילו היה מגזרת ל"י.
- 202, 88 — עי' בסעיף ו. "עריכה לקויה".

1. ע ר י כ ה ל ק ו י ה

קיימות בעיות בעריכת המילון המתבטאות בעיקר בסדר לא נכון של הערכים שצוינו במילון. כך לדוגמה:

- 67 — בתוך קבוצה של 4 שמות נשתרשב פועל בזמן עבר خَلَوَ, حَلَاة, خَلِيَات, غَلَى (!) خَلَوَى; 75 — הפועל خَضَّ מופיע עשר שורות אחרי הפועל خَضَب, והיה ראוי להופיע לפניו כפי שנהוג במילון לגבי פעלים מגזרת הכפולים הנסדרים כאילו היו בני שתי אותיות; 79 — בניין 5 צוין לפני בניין 4; 80 — خَسَّ, خَمَس וראוי להיות בסדר הפוך; 81 — خازوق ج خَوَازِق; לא נהיר לי מה לערך זה בין הערך خَوَز לבין הערך خَوْض; 84 — הערכים הבאים בסדר שבו הם מופיעים במילון אינם מתיישבים עם שיטת עריכה פלשה: دَرَس, اَنْتَرَس, دَرَس ج دُرُوس, دَارَس ج دَوَارَس, دَرَاَسَة, مُتَرَس, تَدَارَس, تَكْرِيس; 87 — הערכים لَال, دَلَالَة נמצאים במרחק זה מזה, כשביניהם חוצצים 4 ערכים ללא סיבה מובנת; 90 — دَوَّر, اِسْتَدَار, تَدَوَّر; 78 — مَخْتَلَط, خَلَط, اِخْتِلَاط; 92 — لَمَازَا, مَاذَا; 117 — اَسْعَد, سَعَد ج سَعُود, سَاعَد; 88 — בערכים הבאים חל בלבול מוחלט בסדר העריכה, כשפעלים משורשים דומים (שתי אותיות שורש ראשונות פלבד זהות) משתלבים זה בזה כמעט ללא הבחנה:

- ادمن على, دَمِي, أَدَمِي, أَدَمِي الفَوَاد, دَم ج دَمَاء, دُمِيَّة ج دُمِي, دَام مَوْدَامِيَّة, مَعْرَكَة دَامِيَّة, دَمَامَة, دَمِيم, دُمْنَة ج دَمْن, مُدْمِن على, فَرَّ الدَّم, كَرِيَّة دَم, دَمَوِي, اَوَعِيَّة دَمَوِيَّة, الدَّوْرَة الدَّمَوِيَّة, نَزِيف دَمَوِي; 90 — اِدَارَة מופיעה פעמיים ובתרגום שונה, כשחוצצים בין שתי הפעמים האלה 13 ערכים. כן לא מובנת צורת הנקבה ב-101 — رَضَعَ (ث) رِزْقَة.

2. ע ר ך מ ו פ י ע ב ש נ י מ ק ו מ ו ת ו ב ת ר ג ו מ י מ ש ו נ י מ

בלבול וחוסר בהירות נגרמים לעתים ע"י ציון ערך מילוני אחד בשני מקומות שונים בתרגום שונה:

- 21 — הצירוף يَدَى الأمر מופיע כך בדיוק ובנוסף זה פעמיים באותו עמוד ובאותו טור במרחק של 14 ערכים; ברם, התרגום בשני המקומות השתנה: ראשית כל =/= בהתחלה, בראשית; 49 — جَرَم, גוץ, גָרַם; בחציצה של 6 ערכים באותו עמוד ובאותו טור מופיע אותו הערך שוב בתרגום אחר: فَشَع, מעשה פלילי; 90 — إِذَارَة עי' סע' ז. 106 — رَا حَة מְנוּחָה, מְרָגוּע; אחרי 9 ערכים שונים: بَيْت (1) الرَّا حَة.

ח. תרגום פגום

לעתים התרגום שמציע העורך הוא לקוי, ארכאי, לא מדויק ואף שגוי. כך לדוגמה:

- 56 — جَيْشٌ תורגם "גיס, צבא"; וצריך להיות: גִּיס לַצָּבָא.
 102 — إِرْتِفَاعٌ גְבוּהָ; וצ"ל: גְבוּהָ.
 106 — رَوَيْ - إِرْتَوَى מִשְׁקָה (אדמה); 114 — سَمِعَ פרוּחָה; 115 —
 مَسْحُوقٌ אֶבְקָה. בְּדֶרֶס (!); 115 — سَجَانٌ שומר בבית הסהר; וצ"ל "סוהר"; 116 —
 سَرَبٌ ج. أَسْرَابٌ להקה (של צפורים, מטוסים); וצ"ל להקה (של ציפורים), לַהֲקָה
 (מטוסים); 125 — تَشَابَهٌ ... סתום, מעורפל; 229 — هَاج - נסָעַר... נפָעַם,
 נרגַן. לפנינו שלוש הגדרות שבניקודן בקמץ מורות על בינוני, בו בזמן שהערך הוא
 בעבר. וראוי להפוך את הקמץ שבהן לפתח; 229 — تَهَيَّجَ, إِهْتَجَّ פנ"ל.

ט. שגיאות טכניות

למילון של רג'ואן פסול טכני יסודי שנגרם בשל ההפסד העברית בעמודה
 לעצמה והערבית בעמודה לעצמה. אחרי גמר ההדפסה בעת התאמת העמודות
 במקביל לא הקפידו האחראים והעורך על דיוק מרבי של הסידור הטכני ונוצרו
 צירופים שונים ומשונים, שאינם מתחנרים לקורא, כגון בעמ' 68, 91, 147.

90 — הערך أَدَامَ המופיע במילון אינו זוכה לתרגום. הערך שאחריו إِسْتَدَامَ
 פולל תרגום יתר: התמיד, האריך את ימי, נמשך, ארך. שני הפעלים הראשונים
 בעברית שייכים לערך בערבית, שלא זכה לתרגום.

91 — בעמודה השמאלית אחת עשרה (!) השורות בעברית ובערבית, כאמור,
 אינן תואמות. את העברית יש להגביה שורה אחת, ואת השורה העברית הראשונה יש
 להעביר לשורה 11. לעתים השגיאה היא שגיאת דפוס, כגון: 86 תיל (!) תותחנים; 134
 صفحة; וצ"ל صفحة; 135 — صرافة וצ"ל صرامة; 202 حَسَدٌ וצ"ל حَسَدٌ; 35
 — بوليس المرور תורגם "שוטר חָרַש, בָּלַש"; וצריך להיות "שוטר תנועה". התרגום
 המוטעה הוא בשל بوليس سَرَي שנוצר שורה אחת קודם לכן ותורגם נכונה; 57 —
 مُسْتَحَبٌّ מְקַבֵּל, רצוי מְבַקֵּש; וצ"ל פסיק שיחצוץ בין שתי המלים האחרונות; 117
 — سَطَحٌ ج. سَطُوحٌ שטח מישור; 126 — شَذَى رِيح, נִיחֹח; יש לקרוא את ההגדרה
 העברית כרצף של סמיכות, ועל פן אין מקום לפסיק ביניהן.

י. ערכים חסרים

כמה עשרות ערכים מילוניים חשובים חסרים במילון מפאת ההזנחה הטכנית,
 שכן הם ערכים נחוצים, ואינני סבור שהייתה פגנה מצד העורך להשמיטם מראש:

- 68 — עי' סעיף ט. "שגיאות טכניות".
 84 — בין הערך دَجَاجَةٌ לבין הערך دَخَنٌ ניפר חסרונם של ערכים חשובים
 רבים, כגון: دَخَلَ, دَخِلَ, دَاخَلَ, دَاخَلِي, وَزِيرُ الدَّخْلِيَّةِ, مَدَخَلَ ועוד. לפי

הערכתי נשמטה כאן בטעות יריעה הפוללת כ־30 ערכים, מהשורש **دجل** ועד השורש **دخل**, בשל "הדומות".

117 — **تَشْبِيْهٌ** "לוח המחירים שנקבע". ההגדרה אינה ברורה בניסוח הזה, ואולי צריך להשלים: "ע"י הממשלה". 130 — **مُسْتَأْجَل** שמאל חסר.

לסיכום, טוב יעשה עורך המילון, אם ינקד ניקוד מלא את התרגום העברי של הערכים (דומני שבמילון, הניקוד אינו דרישה מוגזמת, פי אם הכרח), ידייק בתרגום הערכים הערביים ובכתיבם ויערכם בסדר הנכון ובמקומם הראוי. דבר זה ימנע שיבושים אפשריים בקריאה ובהבנה. כמו כן ראוי להקפיד יותר ולמנוע שגיאות ושיבושים טכניים, שהשפעתם מהותית על המילון.

בשל ההיקף המוגבל של המילון והשגיאות המהותיות והטכניות שבו מתקבל הרושם שלפנינו רשימת מלים ולא מילון. הרשימה הזאת נבחרה ברובה המכריע ממילונם של איילון-שנער⁶, שמילא ועדיין קמלא את התפקיד המרפזי בתחום המילונות (על-פי השערתי הלא-בדוקה למעלה מ-90% של הרשימה הזאת נלקחו ממנו). החידושים מתרפזים בכמה מונחים צבאיים, בעיקר. אני משער שרשימת המלים מקיפה פשליש ממילונם של איילון-שנער.

ולשגי המחברים ייאמר, פי הערות אלו ניתנות לשגי המילונים שסקרתי בתקנה שהמהדורה הבאה של שניהם תצא נשפרת מהן. יש לערוך את שני הספרים גם יחד, במיוחד עריכה לשונית עברית ומקצועית. עם הכנסת התיקונים האלה יהיו בידנו ספרי עזר חשובים, ובעיקר מילון שגיב, אשר מקומם יפירם ליד המילונים הקיימים.

6. איילון-שנער, מילון ערבי-עברי ללשון הערבית החדשה, ירושלים תשי"ב.

השם הקיבוצי כקישוט ספרותי בתקבולת המקראית

חוקרים מודרניים שונים, אשר דנו בתקבולת המקראית, שאבו השראה ממחקריו של יעקובסון בלשון השירה¹. יעקובסון הראה, כי התקבולת אינה מצטמצמת לזיווגי מלים בלבד אלא היא מתפשטת גם לאספקטים לשוניים אחרים. בעקבותיו בדקה אדל ברלין² כמה קטיגוריות מורפולוגיות ותחביריות של העברית המקראית כפי שהן מופיעות בתקבולת המקראית. המונח 'תקבולת מקראית' נוגע להצמדה של מונחים מקבילים מקבוצות מורפולוגיות שונות, או מאותה קבוצה מורפולוגית אך בעלת מרפיבים מורפולוגיים שונים.

את הקבוצה השנייה (מונחים מקבילים מקבוצה מורפולוגית אחת בעלת מרפיבים מורפולוגיים שונים) מחלקת א' ברלין במאמרה הנזכר לקבוצות משנה בדרך: —

1. חזרה על פועל בזמנים שונים ("ה' למבול יִשָּׁב / יִשָּׁב ה' מלך לעולם" — תה' כט, י).
2. חזרה על פועל בבניינים שונים ("שאו שערים ראשיכם — והנשאו פתחי עולם" — שם כד, ז).
3. צמד מלים ממין שונה ("שמעו שמים — והאזיני ארץ" — יש' א, ב).
4. צמד מלים ממספר שונה (יחיד — רבים).

במאמרנו נדון ביתר פירוט והרחבה בקבוצת המשנה האחרונה. השימוש בטור האחד במספר יחיד ולעומתו בטור המקביל במספר רבים (או להפך) נובע לעתים מטעמים סמנטיים-לקסיקליים, אך לעתים אין לכך כל טעם כזה וזאת כפונת המשורר ליצור תקבולת ברמה המורפולוגית.

במאמרה מצביעה אדל ברלין על חמש קבוצות של הצמדת מלה במספר יחיד בטור האחד למלה במספר רבים בטור המקביל שיש להן טעם לקסיקלי-סמנטי ואלו הן:

---

1. Roman Jacobson, Grammatical Parallelism and its Russian Facet, *Language* 42 (1968) 423; "Poetry of Grammar etc.", *Lingua* 21 (1968) 604. תרגום עברי של המאמר השני אצל: רומאן יאקובסון, סמינטיקה, בלשנות, פואטיקה (מבחר מאמרים בעריכת איתמר אבן-זוהר וגדעון טורי), הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ו, עמ' 185–196.

2. Adele Berlin, Grammatical Aspects of Biblical Parallelism, *HUCA* 50 (1979) pp. 17–43.

א. מלים המופיעות בלשון העברית בצורת רבים אף כי משמען יחיד (שמים, מים, חיים). במקביל למלה פזאת בטור הראשון, תופיע בדרך כלל בטור השני מלה במספר יחיד.

ב. מלים המופיעות בדרך כלל בצורה של זוג, כמו: עיניים, שפתיים, ואשר יש להן לעתים מונח מקביל ביחיד.

ג. מלים המופיעות בטור האחד במספר יחיד אך במשמעות של שם קיבוצי. הללו יוקבלו בדרך כלל בטור ב' על-ידי מלים במספר רבים.

ד. הצמדה מקובלת למדיי היא של השלם בטור האחד עם החלק בטור השני, כגון (יר' ז, יז): ערי יהודה — ירושלים.

ה. ישנם צמדים קונבנציונליים, הגיוניים או טבעיים כמו: ירח-פוככים, בעלה-בניה וכיו"ב.

כדוגמה להקבלת שם במספר יחיד אל שם במספר רבים ללא טעם סמנטי-לקסיקלי מביאה א' ברלין את הדוגמאות הבאות:

מדוע בִּשְׁשׁ רֶכְבּוֹ לָבוֹא
 מדוע אַחֲרָיו פִּעְמֵי מַרְעָבוֹתָיו (שופ' ה, כח)
 מִי־שָׁמַע פְּזֹאת
 מִי רָאָה פְּאֵלָה (יש' סו, ח)
 עַל־זֶה הִיָּה דָּוָה לִבִּנוּ
 עַל־אַלֶּה חֲשָׁכָו עֵינֵינוּ (איכה ה, יז)
 זָכַר יְמוֹת עֹלָם
 בִּינוּ שְׁנוֹת דּוֹר־דּוֹר (דב' לב, ז)

להלן נביא רשימה של פסוקים מתוך ספר תהלים שבהם מצאנו צימוד של לשון יחיד ולשון רבים. בכל הפסוקים האלה צורת היחיד היא במשמעות של שם קיבוצי והיא מופיעה לעתים בטור האחד במספר יחיד וכנגדו בטור האחר במספר רבים, ולעתים בטור האחד במספר רבים וכנגדו בטור השני במספר יחיד. השימוש בשם עצם פרטי במשמעות קיבוצית יגרור אחריו לעתים פועל בלשון רבים ולעתים יגרור אחריו פועל בלשון יחיד. ויש שהשם הפרטי הקיבוצי יגרור אחריו פועל ביחיד בצלע האחת וכנגדו פועל ברבים בצלע האחרת.

השינוי מלשון יחיד ללשון רבים בא, כנראה, בעיקר כדי לגנון את לשון השיר ולהעשירו, אך ייתכן שפעמים פותר המשורר בדרך זו גם בעיות של מקצב בטורי השיר.³ ואולם לא נראה לנו, כי הסברים אלו יש בהם כדי למצות את סיבת השימוש

3. ו' וטרס עמד על התופעה של הקבלת יחיד לרבים אך הוא ביאר זאת על-פי שיקולי

מקצב: "The poetry is literally loaded with cases where one half of a word pair is plural and the other half is singular. Yet, in most all instances, the use of singular

באמצעי זה של שילוב לשון יחיד עם לשון רבים בשירה המקראית, שהרי ברוב רובם של פסוקי השירה המקראית נשמרת אחדות המספר בין שני טורי התקבולת, שניהם ביחיד או שניהם ברבים, ומכאן שאין המשורר חושש שמא בדרך זו ייפגם השיר במונוטוניות. לפיכך נראה לנו, כי בכל מקום של שילוב לשון יחיד עם לשון רבים רשאים אנו, ואף מצויים, לתור אחר טעם ענייני לסיבת השימוש במספר יחיד בטור האחד ובמספר רבים בטור האחר. אם נגלה טעם ענייני מתקבל על הדעת לכך, אפשר הדבר, כי קלענו לכונת המשורר, ואולם אף אם לא יעלה הדבר בידנו עדיין נותר הנימוק של שימוש בדרך זו פקישוט ספרותי גרידא וכך לא ניפשל באותה טעות שנכשלו בה בעבר התרגומים וכמה מבין חוקרי המקרא אשר לא עמדו על קיומו של אמצעי ספרותי זה וסברו, כי לפנינו טקסט משופש ו"תיקנוהו" כדי לתת לו צורה אחידה⁴.

1. הופעת השם ביחיד בטור הראשון ובטור השני — ברבים

והרי כמה דוגמאות להופעת השם בטור הראשון ביחיד במובן של שם קיבוצי ואילו בטור השני מופיע השם בלשון רבים:

יְצִילֵנִי מֵאֹיְבֵי (יחיד!) עַז וּמִשְׁנָאֵי (רבים!) כִּי־אֲמָצוּ מִמֶּנִּי (יח, יח)
ודוגמה נוספת מאותו מזמור (יח, לו):

תִּרְחִיב צַעְדִּי (יחיד!) תַּחֲתִי, וְלֹא מַעַדוֹ קִרְסוּלִי (רבים!)

בשני הפסוקים באו צמדֵי מלים (אויב — שׁוֹנָא, צַעְדִּי — קִרְסוּלִי) במשמעות רבים ואולם בטור הראשון של התקבולת בא השם בלשון יחיד כשם קיבוצי, ואילו בטור השני של התקבולת בא בן־זוגו של השם בלשון רבים.

וכך גם בדוגמה הבאה (לג, י):

ה' הִפִּיר עֲצַת־יְחִידִי! גִּוִּיִּים, הֵנִיא מַחֲשָׁבוֹת (רבים!) עַמִּים

"עצת־גוִּיִּים" הוא שם קיבוצי והפְּנָה לעצות גוִּיִּים, ברבים, ואולם המשורר בחר לגַן את מליצתו ונקט בחלק הראשון לשון יחיד כשם קיבוצי ובחלק השני נקט לשון רבים.

2. הופעת הפועל ביחיד

השימוש בשם קיבוצי יגרור אחריו לעתים גם פועל ביחיד אף שהפְּנָה היא לרבים (יג, ה):

or plural has no impact upon the understanding of the line. By so varying the singular—plural aspect of the words in pair, the lines are balanced in many uniform lengths" (*Formula Criticism* 105, cited by A. Berlin, p. 31 n. 37).

4. כמו למשל הפסוק (תה' קיד, ב) "היתה יהודה לקדשו — ישראל ממשלותיו". בתרגומים "תיקנו" את הטקסט כדי להשיג אחדות בין שתי הצלעות וכתבו "ממשלתו" ביחיד.

"פן-יאמר (פועל ביחיד! אף-על-פי שהפננה לרבים) איכי (יחיד במשמעות רבים, שם קיבוצי!) יכלתיו
צרי (רבים) יגילו (פועל ברבים!) כי אמוט"
וכך גם בפסוק הבא (קט, יא):
"ינקש (פועל ביחיד!) נושה (שם קיבוצי!) לכל-אשר-לו, ויבזו
זרים יגיעו"

3. הופעת הפועל ברבים

יש שהשימוש בשם יחיד כשם קיבוצי גרור אחריו פועל ברבים (כב, יד):
פצו (לשון רבים!) עלי פיהם
אריה טרף ושאג (יחיד!)

4. הופעת הפועל ביחיד בחלק הראשון ובחלק השני — ברבים

אך יש שהשם הקיבוצי גורר אחריו פועל ביחיד בטור האחד ופועל ברבים בטור המקביל. כך הוא בשני הפסוקים האחרונים שצוטטו לעיל (יג, ה; קט, יא) וכך גם בדוגמה הבאה (עט, ז):
"כי אכל (הפועל ביחיד אף כי הפננה לרבים!) את-יעקב (שם קיבוצי!),
ואת-ננהו (יחיד!) השמו (הפועל בלשון רבים!)"
והרי דוגמה נוספת (קז, מג):
"מי-חכם (שם קיבוצי!) וישמר- (פועל ביחיד) אלה, ויתבוננו (פועל ברבים!) חסדי ה'"
וכך גם בפסוק הבא (קד, יב):
"עליהם עוף-השמים (שם קיבוצי!) ישפון (פועל ביחיד), מבין עפאים
יתנוי- (פועל ברבים!) קול"

5. הופעת השם בטור הראשון ברבים ובטור השני ביחיד

בפסוקים שהבאנו לעיל בא השם בטור הראשון ביחיד ובטור השני ברבים. אך לעתים הסדר הוא הפוך. בטור הראשון יופיע השם בלשון רבים ואילו בטור המקביל יופיע השם בלשון יחיד כשם קיבוצי. כך למשל בפסוק הבא (עה, יא):
וכל-קרני רשעים (רבים!) אגדע
תרוממנה קרנות צדיק (יחיד כשם קיבוצי!)
וכך גם בפסוק הבא (קז, יא):
בי-המרו אמרי-אל (רבים!)
ועצת (יחיד כשם קיבוצי!) עליון נאצו
והרי דוגמה נוספת (קו, יג):
מהרו שכחו מעשיו (רבים!) לא-חכו לעצתו (יחיד!)

6. יחיד ורבים בשני פסוקים סמוכים

הדוגמאות שהבאנו לעיל להצמדת לשון רבים אל לשון יחיד פשם קיבוצי היו מפסוק אחד. לעתים תופיע הצמדה כזאת בשני פסוקים סמוכים. כך למשל בטה' לו, י-יא:

י. ועוד מעט ואין רשע והתבוננת על-מקומו ואיננו (יחיד פשם קיבוצי!)

יא. ועננים יירשו-ארץ והתענגו על-רב שלום (רבים!) והרי דוגמה נוספת מאותו פרק (לו, לז-לח):
לז. שְׁמֶרְתָּם וראה ישר כִּי-אחרית לאיש שלום (לשון יחיד פשם קיבוצי!)

לח. ופושעים נשמדו יחד אחרית רשעים נכרתה (לשון רבים!)

ועוד דוגמה (צד, כ-כא):

כ. הִתְקַבֵּךְ פסא הוות יוצר (יחיד!) עמל על־יחַק
כא. יגודו (רבים!) על-נפש צדיק דם נקי ירשיעו (רבים!)
דוגמה נוספת (צז, יא-יב):

יא. אור זרוע לצדיק (יחיד!), ולישר־לב שמחה
יב. שמחו צדיקים (רבים!) בה' והודו לזכר קדשו
ועוד דוגמה (צב, יג-טו):

יג. צדיק (שם קיבוצי, הפננה לכלל הצדיקים!) כתמר יפרח,
פארו בלבנון ישגה

יד. שתולים (הפועל ברבים!) בבית ה', בחצרות אלהינו
יפריחו.

טו. עוד ינובון בשיבה וגו'.

תוספת

והרי רשימה לא־ממצה של פסוקים בספר תהלים שבהם מופיע השימוש בעיקרון של "יחיד ורבים" כפי שהובהר לעיל:

א. הטור הראשון ביחיד והטור השני ברבים

יחיד	רבים
צב, ג: להגיד בַּבְּקָר חֶסֶדְךָ	ואמונתך בַּלִּילֹת
לז, יד: להפיל עֲנִי וּאֲבִיוֹן	לַטְבֹּחַ יִשְׂרָאֵל־דָּרֶךְ
לז, טו: חֲרַבִּים (יחיד!) תִּבּוֹא בָלֶבֶם	וּקְשָׁתוֹתֵם תִּשְׁבֶּרְנָה
וראה עוד: לז, טז; צא, ד; ח, ט,	
ט, יט; טו, ד; יט, ה; כ, ח; כב, ג; ט, ג,	
יח; סט, כו; עב, יג; עח, ב; פח, יט; צד, ו;	
קד, כה; קה, יד; קז, ח; קט, יא; יד, א; יד, ג.	

ב. צורת הרבים בטור הראשון וצורת היחיד בטור המקביל

כ, ד: יִזְכֹּר כָּל־מִנְחַתְךָ	וְעֹלַתְךָ יִדְשָׁנָה סֵלָה
כב, יז: כִּי סִבְבוּנִי עֲלֵבִים	עֵדֶת מִרְעִים הִקִּיפוּנִי
עה, יא: וְכָל־קִרְנֵי רִשְׁעִים אֲגַדֵּעַ	תְּרוֹמֶמְנָה קִרְנוֹת צַדִּיק
וראה עוד: קד, יז; קו, יב; קו,	
יג; קז, יא; קט, יד; קיא, ב־ג; כח, ה.	

הניקוד הארצישראלי – המחקר והישגיו

- א. גישתם של המגלים הראשונים
- ב. שיטות חדשות ובעיות המחקר
- ג. העדויות ההיסטוריות
- ד. דרכי הניקוד העיקריות לסוגיהן
- ה. סימון ההתקצרות (שנא)
- ו. התנועות הנמוכות
- ז. התנועות האחוריות
- ח. הניקוד בסביבתן של חצאי תנועות
- ט. סימני הֶבְחָן ותפקידם
- י. לשון חכמים בניקוד הארצישראלי

(א)

מקורם של טקסטים מנוקדים בניקוד ארצישראלי בגניזה הקהירית. עם גילוי הגניזה בסוף המאה שעברה החל להתפרסם מעט-מעט חומר בניקוד הזה¹. אבל פעילותו של פ' קאלה יכולה להיחשב מכרעת. כבר בשנת 1901 הוא פרסם טקסט מקראי ארוך הכתוב בכתב סירוגין, שבו ניתן ייצוג לניקוד של אות אחת או שתיים מכל מלה². האוסף הגדול ביותר של טקסטים ארצישראליים, לא רק מן המקרא אלא גם מן הפיוט, כלול בספרו על בעלי המסורה במערב, שחלקו הראשון ראה אור בגרמניה בשנת 1927³. בפרסום הטקסטים הליטורגיים, המחזיקים את עיקר החומר בניקוד הזה, נטה קאלה לשתף פעולה עם חוקרים מבני ברית. כך שיתף בעבודתו את י' רבין, כאשר פרסם את פיוטי הדותהו. תצלומים של כתבי יד ליטורגיים נוספים נטה להפקיד בידי תלמידיו היהודיים, שומעי לקחו בסמינר התיאולוגי בבון. על-פי כתבי

---

1. הפרסום הראשון הוא מעשה ידיו של A. Neubauer, *The Hebrew Bible in Shorthand Writing*, J.Q.R. VII (1894/5), pp. 361–364.
2. ראה: P. Kahle, *Beiträge zur Geschichte der hebräischen Punktation*, Z.A.W., 21 (1901), pp. 273–317.
3. ראה: P. Kahle, *Masoreten des Westens*, I, Stuttgart 1927. (להלן: קאלה).

היד הללו פרסמו מ' קובר, ג"י אורמן, ר' אדלמן ופ' בר את הדיקטציות שלהם⁴. הפרסומים שיצאו מבית מדרשו של קאלה פוללים מלבד העתקה טובה של הפיוטים על ניקודם אף תרגום גרמני של הטקסטים, ולעתים קרובות מליים את המהדורה גם פקסימילים משוברים של מבחר דוגמאות מפתבי היד. בדרכו של קאלה ותלמידיו הולך עדיין א' מורטון בדיקטציה האנגלית שלו, שבה שיתף פעולה עם ג"י אורמן⁵. בחיבור זה נתפרסם רוב החומר הארצישראלי, שלא ראה אור עד אותה עת.

עם גילוי הסדרה החדשה בקימברידג' גם נתגלו קטעים חדשים בניקוד ארצישראלי. את קטעי המקרא מן האוסף החדש וקצת קטעי מקרא מאוקספורד פרסם מ' דיטריך⁶. פרסום מקביל של טקסטים ליטורגיים ראה אור בידי א"ג רֶלְ⁷. ניתן לומר, שבעבודתו של רֶלְ נחתם למעשה השלב החשוב של חשיפת החומר והוצאתו לאור. וגם אם יתגלו באוספי גניזה נידחים קצת קטעים נוספים, אין לצפות עוד להפתעות גדולות⁸. רֶלְ, בניגוד לכל קודמיו שפרסמו טקסטים ליטורגיים, מִנִּתֵר על תרגום הפיוטים, שהוא פל-כך חיוני להבנתם. אבל נדמה, שבעבודה זו המחקר כבר צועד צעד חדש לקראת סיפום והערכה. כִּאֵן ניתנת לראשונה רשימה מלאה ככל האפשר של פתבי היד בניקוד ארצישראלי ממוינים לפי שימוש המיוחד בסימנים לשתיים-עשרה קבוצות⁹. עם כל חשיבותה של עבודת הפרסום והארגון לא הגיע עדיין המחקר אל המנוחה ואל הנחלה בשלב זה.

מאה השנים הראשונות לגילוי הניקוד הארצישראלי לא יצאו אך ורק על פרסום טקסטים ועל ההיכרות אִתָּם. כבר מן הפגישה הראשונה עם הניקוד הזה נקבעו עמדות ונשתרשו תפיסות. לא במקרה היה פ' קאלה, מפרסם הטקסטים, גם ראשון להערכת

4. ראה: M. Kober, Zum Machsor Jannai, Frankfurt a.M. 1929 (להלן: קובר).
G. Ormann, Das Sündenbekenntnis des Versöhnungstages, Frankfurt a.M. 1934
(להלן: אורמן).
R. Edelman, Zur Frühgeschichte des Mahzor, Stuttgart 1934
F. Bar, Liturgische Dichtungen von Jannai und Samuel, Bonn 1936 (להלן: אדלמן).
(להלן: בר).

5. ראה: A. Murtonen, Materials for a Non-Masoretic Hebrew Grammar (with a contribution by G.J. Ormann), Helsinki 1958.

6. ראה: M. Dietrich, Neue palästinisch punktierte Bibelfragmente, Tübingen 1960. (להלן: דיטריך).

7. ראה: E.J. Revell, Hebrew Texts with Palestinian Vocalization, Toronto 1970. (להלן: רֶלְ).

8. בסדרה הנוספת של קימברידג' נתגלו כמאתיים קטעים ועירים בניקוד ארצישראלי, ופרופ' ייבין אסף את פולם למקום אחד. הפרך המחזיק את הקטעים פיוס נושא את הסימן TS- AS 63, וקטעיו משמשים בדרך כלל פהשלמה לכתבי יד גדולים יותר. כך למשל TS- AS 63.149 הוא חלק מפתב יד ידוע לתהילים P310.

9. רשימה מלאה של פתבי היד המקראיים לפי סדר הספרים כלולה בחלק הראשון של E.J. Revell, Biblical texts with Palestinian pointing and their accents, Missoula 1977.

החומר. הוא ביקש לגלות, מעבר לנוסח המקרא המסור והמקובל בקרב היהודים, את המקרא האמיתי. ומפנין שלדעתו תיקנו המסרנים היהודיים את הטקסט ושינו את מבטאו בדרכים שונות, בא הוא לבחון מחדש את מבטא העברית בעזרתם של ניקודים שאינם תלויים בעבודתם של בעלי המסורה הטברניים. בניקוד הארצישראלי חשב קאלה למצוא בסיס נאמן לחקירותיו. אבל יותר ממה שבא לבדוק את מה שיש בניקודים האלה הסתמך על מה שאין בהם. כך למשל החליט על-פי ניקודם החלקי של הטקסטים, שהוא אופייני דוקא לסביבתם של עיצורי הגרון והלוע. החיסרון של סימן קבוע לפני האותיות המסמנות את העיצורים האלה וגם אחריהן מלמד לדעתו על התרופפות מבטאן העיצורי של הגרוניות עד כדי היאלמות מוחלטת. את המצב האומלל הזה של מבטא העברית בארץ-ישראל באו, לדעתו, לתקן המסרנים הרשמיים על-ידי המצאתן של תנועות מורכבות (חטפים), שאינן קיימות כלל בניקוד הארצישראלי האוטנטי¹⁰.

בעקבותיו של קאלה הלך המחקר כמעט עד ימינו. דיטריך רואה, למשל, בדגש ארצישראלי, הבא בראש הברה שאחרי גרונית חותמת הברה, לאו דוקא סימן למבטאה העיצורי של הגרונית החותמת את ההברה, אלא להפך; סימן להיפלותה של הגרונית בין ההברות. דבר זה נותן את אותותיו, כביכול, בהארכת העיצור אשר בו נבלעה הגרונית. כאילו הידמות כזאת היא תופעה, שנקדנים עשויים להיות מעוניינים לסמן אותה¹¹.

כאשר נתקל קאלה לעתים קרובות בחולם ארצישראלי בהברות סגורות בלתי מוטעמות, שתנועתן ההיסטורית U קצרה, הוא לא ניסה ללמוד מפאן על דרכי המבטא של הנקדן, אשר את מבטאו חשב קאלה שהוא מפיר על-פי הניקוד הטברני במבטאו הספרדי. אותו הטרידה בסך הכול השאלה, מדוע אין סימן הקמץ משמש בניקוד הארצישראלי בכל מקום שהוא משמש בניקוד הטברני. כדי להשיב על שאלה כמו זו היה קאלה מוכן לבנות תיאוריה מקפת על שינוי מבטאה של "תנועת הקמץ" בניקוד הארצישראלי. לפי דעתו ביטאו אותה כמו O אחרי שנת 700 לספירה בלבד, באופן מקביל לשינוי במבטאה, שחל בסורית המערבית. ומפאן מסקנות כרונולוגיות מופלגות; שהטקסטים המשתמשים בתנועת החולם במקום קמץ כזה, קדומים לשנת 700, ולעומת זאת אלה המשתמשים בקמץ שייכים בהכרח לתקופה, שתנועה זו כבר

10. P. Kahle, Die überlieferte Aussprache des Hebräischen, und die ראה: Punktation der Masoreten, Z.A.W., 39 (1921), p. 235–236. ובנוסח אחרון בספרו, The Cairo Geniza², Oxford 1959, pp. 164–171. וראה מאמרי, 'הניקוד הארץ-ישראלי בקדושת הדינות למשמרות ותופעות הלשון העולות ממנו', לשוננו, לד (תש"ל), עמ' 38. וכן "קוטר, 'עיצורי הגרון בגליל', מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' רטר-כו. (= 'מחקרים בארמית הגלילית', תרביץ, כג (תשי"ב), עמ' 43–60).

11. ראה דיטריך, עמ' 41, 129 וכן ביקורתי על ספרו, קרית ספר, מה (תש"ל), עמ' 388–389. הידמות כזאת רגילה אמנם במבטא המסורתי של השומרונים בעברית, ראה דוגמאות להלן, הערה 98.

בוטאה כמו חולם, זאת אומרת, לתקופה מאוחרת יותר¹². בדרך דומה הולך גם מ' דיטריך, הרואה בהופעת הקמץ במעמד זה לאו דוקא תוצאה של תהליך פנימי, כי אם השפעה מן הניקוד הטברני¹³. דיטריך פיתח גם בשאלות אחרות השקפה הרואה את הניקוד הארצישראלי הולך ומידמה לאחיו הטברני. בתחומים שבהם מגלה הניקוד הארצישראלי קני ייחוד ביחס לניקוד הטברני הוא חושף לדעתו של דיטריך את האופי המקורי של המבטא, ואילו במקום שקני הייחוד נעלמים ביחס לניקוד הטברני הרי זה מסימני ההיפך של התגברות ההשפעה הטברנית על הניקוד הארצישראלי. כך, למשל, במקום שהניקוד הארצישראלי אינו מבחין בין מקביליהם של הצירה והסגול הטברניים הוא מקורי ועתיק, ולעומת זאת אותם כתבי יד המקיימים את ההבחנה הם מאוחרים, וכבר מושפעים מן הניקוד הטברני. טענה דומה טוען דיטריך ביחס למקביליהם של סימני הקמץ והפתח הטברניים. אבל שאלה גדולה היא, אם ראוי לבחון שיטת סימון עתיקה שנשתקעה אך ורק על-פי יחסיה אל המערכת הגרפית ששרדה והפכה לשיטת הסימון הקלסית, והאם אין הניקוד הארצישראלי ראוי להתבוננות מתוכו ובו.

(ב)

גישה חדשה נותנת את אותותיה בעבודותיהם של חוקרים בדור האחרון. אלה מבקשים לראות בקנים הלשוניים העולים מן הניקודים הארצישראליים סימנים לניב עברי מיוחד. בהפרזה מסוימת הם באים להתבונן לא רק בניקוד אלא גם בשינויי הנוסח האופייניים, כפיכול, לכתבי היד הארצישראליים לעומת כתבי היד הטברניים. מכאן נובעים גם חיפושיהם אחר אזור בארץ-ישראל, מרוחק ככל האפשר מטבריה ומנקודניה, שיוכל לשמש מרכז לניב העברי המיוחד הזה. כך מדגיש לאחרונה ב' קינזה בעקבות בדיקת כתבי היד המקראיים המנוקדים בניקוד ארצישראלי, כי הצדה שבקרבה נתקיים מבטא פמו זה המשתקף בניקוד הארצישראלי היו לה קשרים עתיקים עם משפחות הפוזונים בירושלים, ונתרחקה ממרכזי היהדות הגדולים אחר חורבן הבית, כשגלתה לחצי-האי ערב¹⁴. מן החילופים המרובים בין התנועות האחריות (שורק וחולם), בין התנועות הקדמיות (צירה, סגול וחירק) וכן בין התנועות המרכזיות-הנמוכות (קמץ ופתח) ניתן ללמוד, לפי הסברה הרואה בחילופים אלה חילופים חופשיים, שההבחנה, שהיא בעיקרה משולשת, מושפעת ממערכת הבחנות דומה לזו הידועה מן הערבית. דבר זה מתקשר לדעתו של קינזה עם הידיעות בדבר

12. ראה בספרו, הנפור בהע' 10, עמ' 72–75. והשנה ז' בן-חיים, 'הרהורים על מערכת התנועות בעברית', מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון מוגשים לשמואל א' ליונשטם, ירושלים תשל"ח, עמ' 98.

13. ראה דיטריך, עמ' 113 ואילך, וראה בייחוד שם, עמ' 130.

14. ראה: B. Chiesa, L'Antico Testamento Ebraico secondo La Tradizione Palestinese, Torino 1978. הסימון הניתן בקטלוג של כתבי היד המקראיים, הפולל בספר זה (עמ' 57–124), משמש אותנו במובאות מניקודי מקראות.

גירושם של היהודים מחצי-האי ערב בתחילת התקופה המוסלמית והתיישבותם בדרום הארץ ובעבר הירדן. גם מ' וויינרין כבר ביקש לראות את הניקוד הארצישראלי כמשקף ניב, שהמשתמשים בו ישבו בדרום ארץ-ישראל והיו מנותקים מן המרכז הטברני הידוע על-ידי היישוב השומרני¹⁵.

מרחיקת לכת היא שיטתו של רנל. הוא העלה את האפשרות, שהניקודים הארצישראליים המשקפים חוסר הבחנה מתקדם בין מקביליהם של הצירה והסגול הטברניים וכן בין מקביליהם של הקמץ והפתח הטברניים שימשו במצבים¹⁶. לפי דעתו משקף הניקוד הארצישראלי את מבטא העברית כפי שנשתמר בקרב קבוצה שלא הקפידה לשמור על לשונה מפני השפעות חיצוניות, בניגוד לטברנים, שהקפידו על כך ביותר. מבחינה זאת משקפים הניקודים הארצישראליים בדרך כלל ניב הנמצא בשלב מתקדם יותר של התרחקות מן המקור המשותף לו ולניב הטברני. דבר זה ביקש רנל להוכיח גם על-פי מעתקי הגאים שכבר משתקפים במידה מועטת בניקוד הטברני ובמידה מפותחת יותר בניקוד הארצישראלי. הוא טוען, שגם במקום אשר נראה, שהניקוד אינו מבחין בין מקביליהם של הקמץ והפתח הטברניים וכן בין מקביליהם של הצירה והסגול הטברניים קיימות תמיד קטיגוריות מסוימות המקיימות את ההבחנה פשריד של תקופה קודמת. מה עוד שההבחנה בין הצירה והסגול כבר עולה מתעתיקו של אוריגנס למקרא ומקומת גם בניב הטברני¹⁷.

הנה כי כן צעד חקר הניקוד הארצישראלי צעד גדול קדימה; מן העיון בסימנים הבוודיים אל ההתבוננות במערכת הסימון בכללה. מן התלות הבלתי פוסקת בכלליו של המבטא הקלאסי אל העיון העצמי. ומן התחום הצר של חקר ניקודים אל הזיקה הרחבה למבטאי העברית. אבל עם כל ההתקדמות במחקר ניבי העברית עדיין עומד חקר הניב העולה מן הניקוד הארצישראלי ולפניו כמה בעיות.

אחת הבעיות הקשות במחקר שיטת הניקוד הארצישראלי נעוצה בעובדה הפשוטה, שרוב רובו של החומר המנוקד בניקוד זה הוא מתחום הפיוט ושירת הקודש; והחוקרים נוטים, למרבה הצער, להתמודד עם הטקסטים המקראיים המועטים, המנוקדים לעתים קרובות אף בניקוד חלקי ומאוחר. את ניקודי המקרא קל בכל מקרה להשוות עם ניקודו הטברני של המקרא. הפיוטים לעומת זאת קשים להבנה דורשים

15. ראה מ' וויינרין, 'ראשית ההברה האשפנית בזיקתה לבעיות קרובות של הידיש ושל העברית האשפנית', לשוננו, כז-כח (תשכ"ג-תשכ"ד), עמ' 142, 146.

16. ראה רנל, עמ' 120. וראה ביקורתי על ספרו, קרית ספר, מט (תשל"ד), עמ' 214-222.

17. ראה גם מאמרו E.J. Revell, *Studies in the Palestinian Vocalization of* Hebrew, Essays in the Ancient Semitic World, Toronto 1970, pp. 51-77. ממראה המקום, שהוא מביא בהערה 15, אין זה עולה כלל, שתעתיקו של אוריגנס אכן משקפים את ההבחנה בין צירה וסגול טברניים. ומכל מקום ראה לעניין זה: J. Blau, *Some Difficulties in the Reconstruction of "Proto-Hebrew" and "Proto-Canaanite"*, ספר זיכרון לפ' קאלה, ברלין 1968, עמ' 32-33.

ומומחיות מיוחדת גם במדרש ובאגדה וכן בלשון חכמים. אבל מסתבר, שמצבו זה של הניקוד הארצישראלי אינו מקרי וחולף, אלא משקף מציאות מסוימת, המעוגנת בהתפתחות הניקוד ובהינצרותו. יש לזכור, שהקריאה הטקסטית הנכונה במקרא, שלא כמו קריאת הפיוטים, נשתמרה ממילא בעזרתה של מסורת מוצקה שבעל-פה. בתחום הפיוט הלך והתפשט בקהילות הנוהג, שהחזן יהא קורא מדי שבת מערכת מורכבת של יצירות חדשות, שנכתבו במיוחד לאותה ההודמנות¹⁸. במצב זה לא היו החזנים יכולים להסתמך כלל על פוח הזיכרון שלהם בקריאה הנכונה של כתבי הפיוט. ולכן תקופה מסוימת גם לא הייתה הכנה מדויקת עשויה להועיל בכל מקרה, בגלל נטייתם של הפייטנים להשתמש בסגנון קשה וסתום. כך נוצר הצורך להמציא שיטה גראפית, שיהא בה כדי לסייע לחזנים לתת תהלה ולא לשים תהלה, לומר תפלה ולא תפלה חלילה וחס. הקורא בפיוטים בימינו והמבקש ללמוד על-פי הניקוד את מבטא העברית צריך לדעת, לפיכך, ראש לכל מה היה עשוי הפייטן לומר, כדי לדעת מה התפק המנוקד לסמן. ורק כך הוא גם עשוי לעמוד על מה שעולה מן הסימון לחקר הלשון. אבל גם עצם חשיפת החומר הוא בבחינת יצירת יש מאין.

עוד לפני הקריאה בכתבי יד יש לעתים קרובות צורך להרפיב אותם מעשה פסיפס על-פי קטעים וקטעי שנתפזרו באוספים שונים ובספריות רחוקות. כאן נדרשים ניסיון בהפרת הפתב והפתיבה של קטעי הגניזה העתיקים וידיעה בצורות הפיוט ותבניתו. אוסף הגניזה של קימברידג' הוא האוסף העשיר ביותר בשרידי כתבי יד של פיוטים בניקוד ארצישראלי. כמאה וחמישים קטעים עם פשלושים קטעים משלימים מספריות אחרות מצטרפים לכדי מאה העתקות שונות. מאה העתקות מכסות למעשה את רוב רובו של החומר הפייטני בניקוד ארצישראלי הידוע בכלל. מכתבי יד המנוקדים ניקוד מקיף ואשר שרד מהם לפחות גיליון שלם (שני דפים) — כתבי היד הגדולים יש בהם פעשרה דפים — בידנו תריסר העתקות, אשר סומנו כאן באותיות L-A, מן הקדום אל המאוחר¹⁹. לעומת כתבי יד של פיוט כולל הניקוד הארצישראלי במקראות בסך הכול פשלושים העתקות, והן מנוקדות לעתים קרובות ניקוד ספוראדי ביותר, ויש ביניהן אף כאלה שאין בהן סימני תנועות אלא סימני טעמים ארצישראליים בלבד²⁰.

18. ראה ח' שירמן, לתולדות השירה והזרמאה העברית — מחקרים ומסות, ירושלים תשל"ט, כרך א', עמ' 47. על זיקתה של התפתחות הפיוט העברי לעליית שיטת סימון לתנועות כבר עמד א' דותן בערך 'מסורה' אשר באנציקלופדיה יודאיקה האנגלית, כרך 16, ירושלים 1972, עמ' 1438–1439, וראה גם מאמרי בקרית-ספר, מט (תשל"ד), עמ' 218.

19. ראה נספח. רישום מלא של כל החומר בתוספת תיאור מפורט של כתבי היד כלול בתוך חיבורי Palestinian Vocalised Piyyut Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections. החיבור עתיד להתפרסם כחלק מן הסדרה — Cambridge University Library Genizah Series בעריכת ד"ר ס"ק רייף. תודתי העמוקה לד"ר רייף על הסכמתו לפרסום מאמר זה המבוסס על המבוא לספר.

20. ראה בספרו של רנן, הנזכר בהערה 9. השימוש במערכת הטעמים המפרידים בלבד ומספרם המצומצם של הסימנים הם בנדאי מסימניה של שיטה פרימיטיבית. והשוה גם: A.

אחרי האיסוף עומדת בעית המיון. שכן אין כמעט שני כתבי יד בניקוד זה ששיטת ניקודם שנה בכול. ריבוי השיטות יש בו אמנם ברכה רבה לחקר התפתחות השיטה, אבל הוא מקשה מלכתחילה את ההתמצאות בחומר. מבוכה רבה שזררת עדיין בזיהוי השיטות השונות המשמשות בניקוד הארצישראלי, וחלוקה מפורטת מדיי אינה מקילה את ההתמצאות אלא עוד מסבכת אותה; ושאלה גדולה באיזו מידה החלוקה אמיתית (ראה להלן, הערה 29). משום כך נדמה, שעוד לפני העיון בשימוש שעושים כתבי יד שונים במערכות הסימון יש לחלק בפשטות את המערכות על-פי מספר הסימנים המשמש בהם. ואמנם על-פי ניקוד רצוף ומלא של כתב יד ניתן להחליט בפשטות אם במערכת הניקוד של המנקד כבר שימשו שבעה סימנים או שישה בלבד. הטענה, ששיטת שבעת הסימנים התפתחה משיטה ראשונית יותר, שכללה שישה סימנים בלבד, מתבקשת, כביכול, מאליה. אבל מצד אחר, אם אמנם משתקפות בשיטת ששת הסימנים פחות הבחנות מאשר בשיטת שבעת הסימנים, מדוע גם היא כוללת בדרך כלל כבר שני סימנים פנגד התנועות הנמוכות קמץ ופתח? ואם אמנם לא הבחינו בניב הארצישראלי, כמו במבטא הספרדי, בין התנועות הללו, לשם מה נִתְּנוּ להן מלכתחילה סימנים שונים?

מסובכת עוד יותר היא בעית השיטה בעלת שבעת הסימנים. בשיטת שבעת הסימנים, שכבר יש בה בדרך כלל הבחנה גמורה בין מקביליהם של הקמץ והפתח הטברניים, משמש הסימן השביעי לעתים פנגד צירה טברני, אבל בכתבי יד רבים משמש סימן זה פנגד שָׁא טברני נע, ואין ההבחנה בין מקביליהם של הצירה והסגול הטברניים מקוימת כלל. בעיה היא לפיכך פיצד להסביר את שימוש הפפול של הסימן ב; גם כמצייין התקצרות (שָׁא) מפאן וגם כמצייין הארכה (צירה) מפאן. על רקע ריבוי השיטות והגיוון בשימוש הסימנים בולטת עוד יותר אחידותו של הניקוד הטברני.

(ג)

האחדות המוצקה המאפיינת את ניקודו הטברני הקלאסי של המקרא, המשמש בספרים קדומים ומאוחרים ולצד הטקסטים העבריים גם בטקסטים ארמיים, היא אתגר מתמיד לחוקרי הלשון העברית המנסים לקרוע אשנב בחומת השתיקה האופפת את המסירה הווקאלית של הטקסט העיצורי הקדוש. קשה לומר על חקר כתבי היד המקראיים הנעזר בהשגאה של רשימת החילופים (בן-אשר ובן-נפתלי) עם כתבי מסורה, שהגיע להישגים מהותיים מבחינה זאת²¹. ככל שמוסיף המחקר ומשקו

.Diez Macho, *Manuscritos hebreos y arameos de la Biblia*, Roma 1971, pp. 61–77

21. כהישג מרשים ניתן לראות את הכחת ייחוסו של פתר ארס-צובה לאהרן בן-אשר ולשיטתו, כפי שהיא ידועה לנו מן הנמסר ברשימות החילופים. ראה על דרך הסיכום את מאמרו של M.H. Goshen-Gottstein, *The Rise of the Tiberian Bible Text*, Studies in Semitic Languages, vol. 1, ed. A. Altman, Cambridge Mass. 1963, pp. 79–122. ועל דרך הפירוט ספרו של ייבין, פתר ארס-צובה ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט. אופיינית לדרך המחשבה שנתרוחה במחקר העלאת האפשרות, שכתב יד מקראי מנוקד בשיטת בן-נפתלי לא היה קיים

מתברר יותר ויותר עד כמה מגובשת ואחידה היא המסורת הטברנית ביסודה. מועטות ביותר הן הידיעות על דרכי ההתפתחות, ואף שמותיהם של בעלי המסורה, כמו פנחס, משה מוזה, משה בן-נפתלי, אבן אלציארה ואחרים הם חסרי משמעות. הידיעות על תרומתם הייחודית בגיבושה של שיטת הסימון העקבית המשמשת לציון המהות הווקאלית של הקריאה הטקסטית אפסיות, וכמעט שאין לתת סימני היכר מאפיינים בפעולתם. מהי אם כן חשיבותה של שיטת הניקוד הארצישראלי במהלך ההיסטורי שהביא לניקוד הטברני את מעמדו הקלאסי?

כבר בסוף האלף הראשון נוצר יחס מיוחד אל הטברנים ואל מקומם בידיעת הלשון הצחה ובמסירתה²². בניגוד לספקנותה של אסכולת קאלה גם אנו נוטים כיום להניח, שבפיהם של המסרנים נשתמרה מסורת קריאה עתיקה המשתלשלת ועולה עד לימי שימושה של העברית פלשון חיה. אבל לשון זו, יש להודות, אינה לשונם העברית של הנביאים ובנדאי גם לא לשונו של משה רבנו, אדון הנביאים, כי אם הלשון המאוחרת, שזכתה לפיניו לשון חכמים. בין כך ובין כך ראוי להניח, שלשון זו נתנה את אותותיה פלשון הקדומה, ובעיקר בתחום הרגיש של הווקאליזם, שלא היה קבוע מעולם בכתב. גם את השפעתה של הלשון הארמית, שהייתה מדוברת בארץ-ישראל בפיהם של בעלי המסורה, עלינו לקבל כמובנת מאליקה. אבל ידיעותינו אותה מוגבלות בעיקר לטקסט העיצורי כפי שנשתמר בכתבי יד מאוחרים של התלמוד הירושלמי ושל מדרשי ארץ-ישראל. על הווקאליזם של הטקסטים הארמיים האלה, מעבר למה שעולה מאמות הקריאה, איננו יודעים הרבה. והנה דוקא הידיעות האלה דרושות לנו כדי לעמוד על פעולתם של הנקדנים כחוליה בשלשלת המסירה של הווקאליזם העברי. אבל גם לו הפרנו את הווקאליזם העברי המקורי על בוריו, והיינו יכולים לעמת אותו עם הווקאליזם העברי המאוחר ועם הווקאליזם של הארמית המדוברת בארץ-ישראל, עדיין לא היה בידנו להעריך את פעולתם של הנקדנים בעלי המסורה הערכה שלמה. שכן מעבר לתפקידם כמסרנים המהנים חוליה בשלשלת ארוכה הרי יש לפעולתם של הנקדנים עוד פן נוסף חשוב ביותר, והוא הפן הגרפי. עלינו לזכור, שהיו אלה הנקדנים אשר קבעו את שיטת הסימון המשוכללת, שבעזרתה ציינו את המהויות הפונטיות, אחרי שנמסרו עד אותה עת בעלי-פה בעיקר. לשם הערכתה הנכונה של השיטה הגרפית הקלסית יש חשיבות עליונה בהפרתן של שיטות קלסיות פחות. מיוחדת בחוסר גיבושה היא שיטת הניקוד הארצישראלי, המשמשת בכתבי יד של פיוט. על תפוצתה של שיטת הסימון הארצישראלי ועל התפתחותה ניתן ללמוד

מעולם ושרשימת החילופים מבוססת על הערותיו של בן-נפתלי לשיטת בן-אשר. ראה גושן, הערה 88.

22. ראה החומר שאסף לאחרונה למקום אחד B. Chiesa, *The Emergence of Hebrew Biblical Pointing — The Indirect Sources*, Frankfurt a. Main 1979. על הדורות השונים של בעלי המסורה ראה שם, עמ' 40, וכן 'י יבין', 'מחורם של בעלי המסורה', Textus, ט (תשמ"א), עמ' כג-כד.

ראשית מפייהם של היוצרים, שהניקוד הזה מלך את ההעתקות של יצירותיהם. כך למשל ידוע, שהפייטנים הקדמונים חיו בארץ-ישראל ופעלו בסמוך לאזור המרתק אותנו בגלל הישגיו בתחום המסורה והדקדוק. מוצאו של אחד מהם, פנחס הכהן, אף היה מפפרא, פרברה של טבריה²³. גם לגבי הפייטנים האחרים יש ודאות די גדולה, שחיו ופעלו בסביבה, ומשום כך מסתבר, שגם יצירותיהם נפוצו במרכזי הפעילות של הנקדנים ובעלי המסורה. ופירושו של דבר, שאף הועתקו וסומנו בסימני ניקוד בסמוך לאזור שתשומת לבנו ממוקדת בו ממילא.

לא לחינם נוטים לקרוא לשיטת הניקוד הזאת הניקוד הארצישראלי. וכבר במאה השתים-עשרה הבחין אחד מחכמי צרפת הקדומים, בעל הפירוש לפרקי אבות הנספח למחזור ויטרי, בין ה'ניקוד שלנו' ובין 'ניקוד טברני', שהוא מעמת עם 'ניקוד ארץ ישראל'²⁴. אפשר אמנם, שבצרפת של המאה השתים-עשרה כבר לא הפירו יהודים את הניקוד העליון שאנו דנים בו, אם כי לגבי המזרח בידינו עדויות לשימוש הספוראדי עוד במאה האחת-עשרה. משום כך ייתכן, שהחכם הצרפתי התפנן לשיטה ידועה במקומו ובזמנו, המשתמשת בסימנים טברניים לשם רישום גרפי של מסורת הקריאה והמבטא אשר ברקעו של הניקוד העומד כאן לדיון. שיטה זו ידועה לנו כיום בעיקר מן הניקודים המשמשים במחזורי אשכנז הקדומים²⁵. גם הניקוד הזה כמו הניקוד הארצישראלי העליון משמש בעיקר בכתבי יד של פיוט ומשקף מסורת מבטא, שנוהגים לכנותה ספרדית.

אם נצא מתוך ההנחה, שמיעוט סימנים והבחנות יכול לציין ראשוניות ואף קדימות, הרי שהטיפוס הקדום ביותר של ניקוד ארצישראלי, שאין בו אלא סימן אחד פנגד קמץ ופתח טברניים וסימן אחד פנגד צירה וסגול טברניים, נמצא בכתב יד (A) המחזיק פיוטי אלעזר בירבי קליר (המאה השביעית). פיוטים אלה נכתבו על קלף מחוק, ששימש קודם לכן נוצרים דוברי ארמית ארצישראלית לשם העתקת התרגום הארמי שלהם למקרא. בכתבי יד מן הסוג הזה נעשה שימוש משני, פנראה, כבר במאה התשיעית²⁶. בשלב קדום זה, ואולי מאה שנה קודם, גם נוצר, פנראה, הצורך

23. על פנחס ראה סיפומו של ע' פליישר, 'פייטני טבריה הקדומים', ספר טבריה, בעריכת עודד אבישר, ירושלים תשל"ג, עמ' 368–373. והועלתה אף הסברה, שבעל המסורה המכונה: פנחס ראש הישיבה, אשר לדעת א' דותן אינו מאוחר לאמצע המאה התשיעית בקירוב, זכה עם הפייטן שלנו. השנה א' דותן, ספר דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז (להלן: דקדוקי הטעמים, דותן), עמ' 304 והע' 28. על יהודה זבירה בן חלב שבסוּרִיָּה (?) ראה ח' שירמן, שירים חדשים מן הגניזה, ירושלים תשכ"ו (להלן: שירמן, שירים חדשים), עמ' 88. ליצירותיהם המנוקדות בניקוד ארצישראלי השנה פתבי יד 38, 3. 24. ראה נ' אלון, 'איזהו "הניקוד שלנו" ב"מחזור ויטרי"?', בית מקרא, ח (תשכ"ד), עמ' 135–144, וכן ש' מורג, 'הערות לתיאור שיטת הניקוד של מחזור וורמייא', לשוננו, כט (תשכ"ה), עמ' 203–209.

25. ראה א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית — מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, פרך א, ירושלים תשל"ט (להלן: אלדר), עמ' 173–175.

26. ראה במאמרי המשותף עם מ' סוקולוף Christian Palimpsests from the Cairo Geniza, Revue d'histoire des textes, VII (1978), p. 116.

הראשוני לנקד פיוטים קשים ומְזמני טעויות. מכאן ואילך הולכת שיטת הסימון ומתפתחת, והיא מקיפה גם טקסטים קדומים יותר הנוחים פשלעצמם לפענוח. בכתב היד המקיף (11 דפים) של פיוטי הדוההו (כתב יד B אצלנו), שקדם כנראה לאלעזר בירבי קליר, משמש עדיין סימן אחד כנגד צירה וסגול טברניים, אבל שני סימנים — כנגד קמץ ופתח טברניים, והקמץ יכול לבוא בדרך כלל גם כנגד פתח. ניקודים בעלי שבעה סימנים, הפוללים סימן מיוחד לשנא, שכבר יש בהם פיתוח של ההבחנה בין קמץ ופתח, אבל אין בהם אלא סימן אחד בלבד כנגד צירה וסגול טברניים, משמשים לעתים מזומנות בכתבי יד של פיוטי יוני (המאה השישית) לסדרי הקריאה השלשית (כתבי יד J-G). ומסתבר הדבר, שבמקום ובזמן שפיוטים אלה נפוצו זה היה הניקוד האופייני²⁷. וכנראה גם אין זה מקרה, שבהעתקת פיוטי של פייטן, שחי אחרי אמצע המאה השמינית, נעלמת השיטה הישנה וכנגדה יש שיטה המשתמשת בסימן השביעי כנגד צירה טברני, אם כי השימוש בסימן זה עדיין מהוסס (כ"י 38). כך פנחס הפהן, שמוצאו מִפֶּפֶר, פרברה של טבריה, וכך גם יוחנן הפהן (המאה השביעית השמינית). מעתיקו ומנקדו של כתב היד שהחזיק פיוטי יוחנן (כ"י 46) דיבר, כנראה, עדיין ארמית. שכן זו לשון הערת התיקון המנוקדת, שהכניס במקום של טעות בהעתקה: צִדִּי קדמי לקוף. פירוש: מחרוזת צד"י קודמת למחרוזת קו"ף, על אף שהועתקה בטעות אחרית. המאה האחת-עשרה היא זמנו של הפייטן הצעיר ביותר הבא בכתבי יד מנוקדים בניקוד ארצישראלי (כ"י 52). הוא סהלאן בן אברהם, ראש קהילת הבבלים בפוסטאט שבמצרים. בפיוטיו מצאנו סימני ניקוד בודדים בלבד²⁸. נוכל לסכם ולומר, שבידנו עדויות לשימוש של הניקוד הארצישראלי במזרח לפחות במשך תקופה של כשלוש מאות שנה, בין המאות התשיעית והאחת-עשרה. העדויות מן המאה התשיעית הן הקדומות ביותר שבידנו. במאה העשירית מתפתחת השיטה ומסמנת גם מהויות פוניטיות, שלא נקבע להן כלל סימן עד אותה עת. ובמאה האחת-עשרה משמשים הסימנים באופן מקרי, ולצד מערכות סימן אחרות בעיקר.

(ד)

בבואנו לדון בסימני התנועות עלינו להבחין בעיקרו של דבר בין שתי מערכות גרפיות. אחת בעלת שישה סימנים, והיא קדומה, כמסתבר, למערכת בעלת שבעה הסימנים. ברוב כתבי היד משמשת המערכת המפותחת, אבל בכתבי היד העתיקים A-C לא משמשים יותר משישה סימנים. החלוקה בין כתבי היד על-פי שיטתם הגרפית יש לה בסופו של דבר חשיבות יחסית בלבד. מעבר לזה יש לסגן את הניקודים הארצישראליים גם ובעיקר על-פי דרך שימושם, דהיינו על-פי ערכם הפוניטי. ועל-

27. בראשית המאה העשירית (916) כבר משמש סימן הקמץ הארצישראלי באופן מבודד בהערות המסורה של כתב יד הנביאים האחרונים בניקוד בבלי, פטרבורג (לינגר) B 3, לשם ציון מובחן של קמץ. ראה: I. Yeivin, A Palestinian Fragment of Haftarah and Other MSS with Mixed Pointing, Textus, III (1963), p. 127.
28. ראה שירמן, שירים חדשים, עמ' 75.

פי הבחנה זו אף מערכת שבעת הסימנים קרובה בעיקרה לדרכה של המערכת המצומצמת בעלת ששת הסימנים ומייצגת מבטא ממבטאי העברית. הניקודים הארצישראליים מייצגים מבטא הנבדל ממבטאי העברית הפאים לידי ביטוי בניקוד הטברני למקרא ובניקוד הבבלי. מבטא זה מבחין בין הפתח והסגול — שלא כמו בניקוד הבבלי ובמבטא התימני — ואיננו מבחין לעומת זאת בין הצירה והסגול, ממש כמו במבטא הקרוי ספרדי. הדבר נותן את אותותיו לאו דוקא בחוסר הבחנה בין סימנים קיימים, אלא עוד יותר: בחסרונם של סימן מיוחד פנגד כל אחת משתי המהויות האלה. בשיטה הארצישראלית הקדומה משמש אפוא סימן אחד בלבד, הוא הסימן ב', הן במקום שהיינו מצפים לצירה, הן במקום שהיינו מצפים לסגול על-פי השנאה עם ניקוד המקרא הטברני ועל-פי שיקולי הדקדוק ההיסטורי. תכונה זו אופיינית לכתבי היד הגדולים J-A, וכלולים בהם לא רק אלה שאין בהם אלא שישה סימני תנועות (C-A), אלא גם אלה שיש בהם שבעה סימנים (J-D), שכן אין תפקידו של הסימן השביעי בכתבי יד אלה אלא בציון ההתקצרות, המטשטשת את המהות החתוכה של התנועה המקורית (שנא).

פנגד עשרת כתבי היד הגדולים J-A עומדת הקבוצה הקטנה L-K, שהסימן השביעי ב' משמש אותה פנגד צירה טברני²⁹. פאן אין סימן זה בא בכל מקום שהיינו מצפים לו על-פי ההשנאה עם ניקודו הטברני של המקרא ועל-פי שיקולי הדקדוק ההיסטורי; שכן לעתים קרובות ממשיך עדיין הסימן הישן ב' לשמש גם במקום שהיינו מצפים לצירה. עם זאת לא יבוא הסימן החדש במקום שאנו מצפים לסגול. ומפאן, שאין לפנינו חילוף חופשי המשקף את איבוד ההבחנה בין התנועות אחרי שהייתה קיימת, כפי שהדבר משתקף בניקודו הטברני של המקרא, אלא להפך. מסתבר, שהשיטה המשתמשת בסימן השביעי לציון מהות קדמית מיוחדת יש בה פיתוח של הבחנות, שלא היו מסומנות עד אותה עת בניקוד, וגם אחרי שהחלו לסמן אותן עדיין לא הצליחו בכך בכל מקרה. יש לראות לפיכך שיטה זו כמבשרת את המעבר לשיטת סימון דומה לזו המיוצגת בעיקרה בניקוד המקרא הטברני, אבל לא נוכל לראות בה מעין המשך שלה³⁰. במבטא הספרדי ובניקוד הארצישראלי לא הייתה, לפיכך,

29. מתוך ארבעת כתבי היד המרפכים את העתקה L מונה רנל, בתור שיטת הניקוד שהוא מכנה מספר 1, שלושה כתבי יד הנחשבים אצלו כשלוש העתקות שונות. העתקה רביעית לשיטתו (T-S H 6.40) איננה אלא הדף הרביעי שנשתמר מתוך העתקה של מחזור לראש השנה ויום כיפור, מספר 5 ברשימתנו. את הדף הראשון ששרד מתוך העתקה זו (T-S H 2.44) הוא מייחס על-פי הניקוד לשיטה 3, את הדף השני (T-S NS 116.51+6.28) הוא מייחס לשיטה 2 (עם סימן שאלה), את הדף השלישי (T-S H 6.29) הוא מייחס לשיטה 10 (!), וכפי שכבר ראינו הוא מייחס את הדף הרביעי לשיטה 1. בגלל ליקויים אלה ואחרים נצטרך להתעלם פאן משיטת המיון של רנל.

30. השנה רנל, עמ' 104–105. בכתבי יד שונים תוקנו ניקודי צירה-סגול ישנים, שקיבלו עם המצאת סימן נוסף ערך של סגול, לצירה על ידי תוספת נקודה שמאלית. כך לעתים קרובות בכתב יד לירמיהו (P180) בסיומות הריבוי: וְתִפְשִׁי, מִי סוֹרִי (ב, ח; יח פועמיים; כא), וגם במעמדים אחרים.

מלכתחילה הבחנה בין הצירה והסגול. והמערכת המשקפת מצב זה יכולה להיחשב בלא ספק קדומה יותר מהמערכת הארצישראלית שיש בה שני סימנים, שאחד מהם, שהוא חדש — סימן הצירה — אין לו שימוש מלא³¹.

השימוש המחודש בסימן ב' רגיל בכתבי יד של מקרא הרבה יותר מרגילותו בכתבי יד של פיוט. שימוש זה אופייני שם ואינו בא לכתחילה לשם סימון ההתקצרות (השנא), כמו בכתבי יד של פיוט. לכתבי יד של פיוט נכנסה ההבחנה בשלב מאוחר יחסית לכניסתה לניקודי מקראות. דבר זה ניכר גם על-פי מידת התפוצה הגבוהה יחסית של הסימן בכל הטקסטים של הפיוט המפירים אותו. בשתי ההתקצרות L-K משמש הסימן בכשני שלישים מן המקרים, שבהם הוא עשוי לבוא על-פי ההשנאה עם הניקוד הטברני, ורק בשליש מן המקרים בערך משמש עדיין הסימן הישן ב'. לעומת זאת יש בין כתבי היד המקראיים, שהסימן משמש בהם שימוש חסכני ביותר. כך הוא בא, לדוגמה, בכעשרים מקרים בלבד מכל מאה בכתב יד תהילים (P 310), המנוקד ניקוד מלא למדי³². בכתבי יד מקראיים מאוחרים יותר, והם הרוב, משמש הסימן בהקבלה גמורה כמעט לצירה טברני.

המקומות, שבהם אין הופעתו של הסימן החדש ב' מקבילה לצירה טברני, חושפים במידה רבה את השפעתו של הווקאליזם הארמי על העברי. דבר זה קשור בנדאי בדמיון הרב בין הלשונות ובעיקר בקרבה בין מורפימות אחיות, שבעברית משמש בהן סגול ובארמית בלבד צירה. כך קרה למשל, שבפעלים מגזרת ל"י, שמשמש בהם בהברתם האחרונה צירה בארמית, סימן המנוקד צירה גם בעברית, אם כי ברגיל משמש שם סגול³³. ונדגים את התופעה ראשית על-פי טקסט מדרשי, במקום ששתי הלשונות — העברית והארמית — משמשות זו לצד זו. פאן מצא לפניו מנקד בפסיקתא דרב פהנא³⁴, בתוך דו-שיח ארמי בין מרדכי להמן: מה את מבזה מלכותא (מהדורת מנדלבאום, עמ' 144). את הצורה מבזה הוא מנקד, כפי שראוי בארמית, בצירה. והנה במקום אחר שבו מזדמן לו הפועל החז"לי (הארמי) לקה בהקשר עברי

31. בכך לא נקבעה, כמובן, כל עמדה בשאלת עתידותה של ההבחנה בניבי העברית האחרים.

32. השונה במאמרו של ר'ל המפר בהערה 17, עמ' 97. יש לצרף בטבלה של ר'ל את הנתונים המתקבלים משני כתבי היד T-S H 16.7 וכן Ant. 369, המהימים חלקים של העתקה אחת (K) ולעודכן עוד את החומר על-פי הקטעים הנוספים. הנתון המתייחס לכתב יד תהילים פשוט אינו מדויק.

33. כידיע יכול בעברית הפתיב ה- בסוף התיבה לשאת גם צירה, לא רק סגול. השנה צורת הסמיכות מורה. בארמית גופה רגילים פאן פתיבים ביו"ד ובאל"ף, אבל גם בה"א. השנה בקטעי התרגום לבמ' כ, ה: למשתה (מיכאל קליין, תרגום ירושלמי לתורה על-פי פתבי-יד מגניזות קאהיר, סינסינטי תשמ"ו, פרק א', עמ' 325).

34. ראה נ' אלוני וא' דיאס מאצ'ו, 'פסיקתא דרב פהנא בניקוד ארץ ישראל', לשוננו, כג (תשי"ט) עמ' 57-71. והשנה ג' הנמן, 'הערות ל'פסיקתא דרב פהנא בניקוד ארץ-ישראל'', לשוננו, כה (תשכ"א), עמ' 203-204.

ובתצורה עברית (בינוני מפועל), הוא מנקד גם אותו בצירה: משובר ומלוֹקָה (שם, עמ' 130). בנדאי לא יקשה עלינו להבין את שאירע כאן לנקדן בעל מצפון. ונראה, שמאמציו להשתמש בסימן החדש, לצד המבטא הארמי שבפיו, חברו יחד כדי להכשילו. קשה במיוחד מצבו של הנקדן כאשר התיבה פולה (בשורשה העיצורית ובמבנה הצורני) יכולה להתפס כארמית. את לִמָּה כמראה קשת (Ka) בפיוט של ינאי צריך פנראה לתפוס, על-פי העניין (מי שדומה למראה קשת), כצורת בינוני מְפַעֵל. צורה זו משמשת לא רק בלשון חכמים כי אם גם בארמית של ארץ-ישראל³⁵. במהדורת קופר ניתקן הניקוד לִמָּה (עמ' 12, 27), כדי שישקף את הבינוני מְפַעֵל העברי. אבל נדמה, שאין התיקון נחוץ כלל, שכן הניקוד שבכתב היד — סימן החירק בא על גבי הלמ"ד ולא על גבי המ"ם — משקף בנדאי את מְפַעֵל. דבר זה גם מסביר יפה מדוע ביטא המנקד אף את הסיזמת בצירה, על דרך הארמית. מעתה אין זה מפליא עוד, שאף בשורשים פועליים אחרים מגורת ל"י, המשמשים גם בארמית, אנו מוצאים בכתב יד זה ניקודי צירה בהברתם האחרונה. השנה: תִּרְבֵּה... ותשנה (Kc), מי יִשְׁוֹה... מי יִגְאֶה (Kf). ולבסוף חשוב לזכור, שניקודי צירה במצב זה באים גם בכתבי יד ארצישראליים, שאינם מחליפים בדרך כלל בין הסימנים³⁶.

מורפימה עברית אחרת המקיימת קרבה רבה למורפימה המקבילה בארמית של ארץ-ישראל, ונבדלת ממנה כמרחק שבין הסגול והצירה בלבד היא פניני הנסתר המצטרף לצורן הרבים. על ביצוע ייה של מורפימה זו בארמית של ארץ-ישראל אנו למדים משרידי התרגום המנוקדים, שמקורם בגניזה³⁷. בפיוטים המפירים את הצירה הוא משמש כאן בעיקר בפניניים המצטרפים לשמות המשמשים גם בארמית. וכך למשל: דִּרְיָה (33, Kc), וכן: אִלְיָה, בכורִיָּה (33) ועוד. חשוב לציין, שבכל הצורנים הללו נשמטה גם תנועת הה"א, ממש כמו בארמית.

צירה בהברה הראשונה בשמות הסגוליים יכול לשקף מסורת מבטא שונה. התיבה כֶּפֶל (23) באה אמנם במקרא (איוב מא, ה) בסגול, אבל במסורת לשון חכמים של בני תימן מבטאים אותה בצירה³⁸. כך גם נִטֵּעַ רבעי (46), אשר בו לא רק מסורת לשון חכמים של בני תימן גורסת צירה³⁸, אלא אף הכתיב ביו"ד מרמז למבטא זה. מאלפים מבחינה זו צורות הפתיב: רִיּוֹחַ (23, במקרא: רִיחַ), והשמות המחדשים: רִינן

35. ראה ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד (להלן: ילון, מבוא לניקוד המשנה), עמ' 176–180, והשנה צורת מדמי בתרגום ירושלמי לדב' לב, לג, ראה כתב יד ניאופיטי 1, מהד' א' דיאסי-מאצ'ו, פרק ה', מדריד 1978, עמ' 277. וכן בקטעי התרגום לבר' מד, א בניקוד: קִמְצִי (=ממונה), מיכאל קליין, תרגום ירושלמי לתורה, לעיל הע' 33, עמ' 131.

36. השנה שֶׁתָּה (מל"א, כ, יב P160) ועוד.

37. ראה ז' בן-חיים, 'צורת הפניניים החבורים -ך, -ק, -ה במסורתיה של הלשון העברית', ספר שמחה אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 81–89.

38. ראה י' שבטיאל, 'מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים', קונטרסים לענייני הלשון העברית, ב, ירושלים תרצ"ח-תרצ"ט, עמ' 63, וכן הנ"ל, 'מסורות התימנים בדקדוק לשון המשנה' (מסכת סנהדרין), ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 343.

(53), שיכן (18), שניקודם צירה. ניקודי צירה במקום זה, אף בלא צורת כתיב מסייעת מאלפים. השנה בשמות המיוחדים: טפש (61), פלל, נדב (23) ועוד. וכן גם נגד המבטא המסור במקרא: מִתֶּק (38), פֶּשַׁע (23), רֶשַׁע (30). אין זה מתקבל על הדעת, שיש פאן חילוף מקרי בלבד, שאם פן היינו מצפים גם לניקוד קָטֹל, ואלה אינם מודמנים לעולם. ניקודי קָטֹל לעומת זאת באים מצד אחר בשרידי התרגום, השנה: כֶּרֶם (בר' כב, ד) — ויש לראות אותם, לפיכך, כמשקפים את הדגם הארמי קָטֹל — ובעברית בתיבות פמו: אֶלֶס (תה' נב, ג P 310), שיש להשוות עם המצוי בארמית: חֶסֶד (תרגום בר' לד, יא, קאלה, ב, עמ' 11). וכן גם: צֶדֶק (תה' נא, כא; נב, ה P 310) צֶדֶק (33 פְּעִימִים) ועוד פיוצא באלה³⁹.

(ה)

במקום שהסימן החדש ב' משמש כנגד צירה טכרני לא נוצר סימן מיוחד לציין ההתקצרות כמו בטברנית (סימן שָׁא). אבל מפני שהיקף הביצועים של הסימן ב' נצטמצם ממילא בכיוון המרפז, אחר שלא נועד עוד לכלול את הביצוע הקדמי, המסומן בטברנית על-ידי צירה, נבחר הוא, מחוץ לתפקידו כמקבילו של הסגול הטברני, גם כמציין ההתקצרות הפריטונית⁴⁰. בכך נתרבה היקף שימושי של הסימן התרחבות חדשה מצד אחד, אבל מצד אחר לא נחשב הסימן כללי דיו שיהיה אפשר לסמן בעזרתו את הביצועים השונים של התנועה המתקצרת. למשל, במצב של שָׁא לפני גרונית, שביצועו היה למעשה בתנועה מסוג הגרונית, פפי שמלמדים חיבורי דקדוק ומסורה עתיקים⁴¹. וכך אנו מוצאים בשיטה זו בלבד את ההתקצרות לפני גרונית מסומנת בתנועת הגרונית. השנה: יַעֲוֹת (La), מֶחֶךְ (Le), שְׁאִיר (Lb), וכן:

39. כצורות מתקנות תיקון-יתר יש לראות פנראה את: נִזְפֹּת, בְּרֹשׁ (33), השנה לחופעה J. Blau, On Pseudo-Corrections in Some Semitic Languages, Jerusalem 1970. בתיבות מוקפות לפי המסורת הטברנית מצאנו צירה מתקנים במלית: אֶת (שמ' יג, יח; תה' קה, מב², פתב יד 33; בר' ח, ח, מ' סוקולוף, קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 126). השנה דקדוקי הטעמים, דותן, שער שביעי. וכן: הֶן (קה' יא, ב P330). אבל צירה מתקנים בתיבה מוקפת מצאנו גם בכתב יד הסירוגין (P40), שאינו מחליף בין הסימנים בדרך כלל, השנה: הֶן — (יש' נח, ט: תְּבַר־אֶן). ואמנם קיימים מקרים של תיבה מוקפת, שלא נתקצרה תנועתה. ראה ייבין, מבוא למסורה הטברנית, ירושלים תשל"ב (להלן: ייבין, מבוא למסורה), סעיף 305. והשנה עוד צירה בכתב יד הסירוגין (P40) בכינוי הנסתרים המצטרף לשמות בריבוי: הֶן (יש' נח, ז: עֹלְתֵיהֶם וְזִכְרֵיהֶם). וראה גם בכתב יד תהילים (P310), פֶּנִּי הֶם (סט, כג), בֶּאֱלֹהֵי הֶם (סט, כו), וכך בפסיקתא דרב פהנא (הע' 34): ב ת י הֶן (מהדורת מנדלבאום, עמ' 128).

40. למימוש היסודי של השָׁא במסורות הספרדיות הוזה למימוש הצירה-סגול ראה קציעה פ"ץ, מסורת הקריאה של קהילת ג'רבה במקרא ובמשנה, ירושלים תשל"ח (להלן: קציעה פ"ץ, עמ' 126–131. וראה ר' שלמה אלמולי, הליכות שבא, ירושלים תש"ה, בדברי הסיום של המהדיר ח' ילון, עמ' צד-צו).

41. ראה ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג (להלן: מורג, העברית בתימן), עמ' 160 ואילך. על השימוש בסימן חירק בסביבת יו"ד ראה עוד להלן, פרק ח'.

כִּלְאוֹ (Lb), במקום שגם הפתיב מזמן ניקוד כזה. במקומות אחרים מסומנת התנועה המתקצרת בלבד, בעוד שהתנועה העיקרית אינה מסומנת כלל. השנה: משאול (2), לקהלו (Le), מחטא (Le), מילאני (Lg), וכן: וחטאו (Lc). גם בניקוד הארצישראלי של ספר תהילים (P 310), ההולך בשיטת הניקוד הזאת, אנו מוצאים את העיצור שלפני גרזנית בלבד מסומן בתנועת הגרזנית. כך: ואהבי (סט, לו), מרחבה (נה, יב), תהלתי (עא, ו), תהלתך (עא, ח), אבל גם תהלתך (עא, יד) בסימן הרגיל של השנא. ניקודים מן הסוג הזה רגילים גם בוי"ו החיבור לפני אל"ף בכתב הסירוגין (P 40), השנה: וי (יש' י, יג: ואוריד), ו (שם מח, ג: ואשמיעם). אף באחת משיטות הניקוד האחרות לא מצאנו את השנא לפני גרזנית מסומן על-פי דרישות הקריאה העולות בחיבורי הדקדוק הראשונים. ומסתבר, שמצב של חסרון סימן מיוחד לציון התקצרות הוא שוימן את סימונו המפורש של ביצוע השנא לפני גרזנית בתנועת הגרזנית. מלכתחילה נוצר הסימן השביעי בִּ בניקודי פיוטים, שבהם סימן אחד בִּ פגנז צירה וסגול טברניים, לשם סימונה של ההתקצרות, כנראה, במיוחד בריחוק מקום מן הטעם. בכתב יד D משמש עדיין לצד הסימן החדש גם הסימן הישן בִּ. כך מסומנת בתיבה יִרְנֹדֹ (Dk) ההתקצרות הרחוקה מן הטעם בסימן החדש, ואילו ההתקצרות הקרובה אליו יותר, זו שאחרי העיצור המסומן בנו"ן, מצוינת בסימן הרגיל לציון את ההתקצרות עד אותה עת⁴². גם בכל עשרות הופעותיו האחרות (כשבעים) משמש הסימן החדש בכתב יד D בראש התיבות בלבד. כך בשמות שנתארכו בגלל כינויי הקניין: בִּרְיֹתְךָ (Dm), שְׁלוֹחֶיךָ (Dm), ובריבוי: גְּבוֹרֹת (Dk), שְׁגִיאוֹת (Dj). וכן בצורות הנסמך: נִקְיִי (Dr), פְּלִיאִי (Dm), קְרוֹיִי (Di). ובצורות פועליות בכינויים דבוקים: בִּהֲנֹו (Di), הִנֵּנֹו (Di), עֲנֵהוּ (Dm). סימן זה משמש אף על גבי אותיות המציינות עיצורים שנעשו לחותמי הברות מפוח הצטרפותה של וי"ו החיבור, במקום שביצוע השנא מתאפס בדרך כלל⁴³. השנה: וטְהֲרֵתִים (Di), וכבֹּד (Db), ומְשֹׁלֹת (Do), ותְּדַבֵּר (Dd), ותִּלְמָלֵא (Dr). אפשר שמלכתחילה נולד סימן זה לסמן ביצוע קצר במיוחד בגלל ריחוק מן הטעם ובגלל סיבות אחרות. במצב זה אין פלי הדיבור מספיקים להתעצב כדי להפיק צליל ברור ונוצרת תנועה סתמית ממורזת. אף ייתכן, שבעל המסורה הקדמון מכנן לקול שסימן זה מייצג פאשר הוא מתאר את ביצוע השנא בראש תיבה: וכאשר תהיה בראש התיבה בלא געיה תצא בפתחה קטנה (=סגול) במהרה, כמו עתה

42. אבל השנה מימוש של השנא בתנועת a היתה לתנועת הפתח בראשון משני עיצורים זהים במסורתם של בני גרבה, ראה קציעה כ"ץ, עמ' 128. ומפורסמים ניקודי חטף-פתח במצב זה. השנה: רב פינחס ראש ישיבת קרי: סככים (שמ' כה, כ; לו, ט) המשגרים (עו' ב, מא ועוד), ראה דקדוקי הטעמים, דותן, שער עשרים.

43. ראה ח' ילון, 'שנא שאחרי שורק בראש המלה', קונטרסים לעניי הלשון העברית, א (תרצו-תרצח), עמ' 16-19. אבל השנה בכתב יד זה: ותִּלְמָלֵא (Dk), ותִּלְמָלֵא (Dm), ורגיל ביותר בכתב יד F. ומסתבר, שהאיפוס לא היה גמור. השנה קציעה כ"ץ, עמ' 118.

אתה פְּרוֹךְ יי (בר' כו, כט), בני ישראל (שם מו, ה) ברית יי (במ' י, לג)⁴⁴. יהא אשר יהא מימוש של סימן ההתקצרות החדש, ברור מכל מקום, שסימן ההתקצרות הישן הלך ונטה במימושו בכיוון מוגדר של תנועה קדמית נמוכה מסוג הפתח, דבר זה נתן את אותותיו אף בתפוצתו, שהלכה ונודתה עם תפוצת הפתח. אבל כל זאת, כמובן, לא לפני שמקבילו החדש של השנא הטברני נעשה למסמן כללי של ההתקצרות.

השימוש בסימן ההתקצרות החדש הולך ומתפשט בשיטה הארצישראלית עד שהוא מסמן את ההתקצרות בכל מצב שהוא. בסופו של דבר הוא אף דוחק את הסימן שציין את ההתקצרות עד אותה עת ב (פתח). ובכתבי יד J-G שהשימוש בסימן החדש כולל ומקיף מתפנה הסימן הישן לשמש שימוש בלעדי במקום שאנו מצפים לפתח טברני על-פי ההקבלה עם הניקוד הטברני ועל-פי שיקולי הדקדוק ההיסטורי. אף פנגד חטף-פתח טברני משמש מעתה הסימן ב (לצד ב'), ואיננו מוצאים עוד את הסימן ב', כמו בכתב יד A לעתים קרובות. בכתב יד I אף נדמה, שאנו נתקלים בפעם הראשונה בסימן המורכב שנתפנה חטף-פתח. וכך לצד: הֶלֶאָ ה (Ic), חֶזֶר (Ia, b), אֶלּוּ מֵאָת (Ig) אנו מוצאים: הֶלֶאָ ה (Ig).

המצב שבו קיים סימן מובחן פנגד קמץ ופתח טברניים אופייני לשלב מאוחר יחסית בהתפתחותו של הניקוד הארצישראלי. השלב הקדום יותר משתקף בכתב יד A, שבו לא קיים אלא סימן אחד ב' הן פנגד קמץ טברני והן פנגד פתח טברני, והסימן ב' מיוחד בעיקרון לציון ההתקצרות הפְּרִיטוֹנִית. מסתבר, שההבחנה בין הארכה פְּרִיטוֹנִית והתקצרות פְּרִיטוֹנִית העסיקה את פעלי השיטה מלכתחילה, והם ביקשו דרכים שונות לציין אותה. וכך אנו מוצאים, למשל, בצירוף אחד זו לצד זו צורת ציווי קל בציון ההתקצרות וצורת בינוני פעול בציון ההארכה, השנה: אֶכֶזֶר גִּזֶר (Aa) ועוד. קשה לדעת מה היו מניעיהם של ממציאי השיטה ושל המשתמשים בה, אבל אפשר שהרקע הארמי, שאינו מפיר את האופוזיציה התקצרות מול הארכה פְּרִיטוֹנִית, מילא פאן תפקיד חשוב. ההתבוננות בשיטות השונות מלמדת, שבכל מצב חיפשו הנקדנים דרך לסמן את ההתקצרות; אף כאשר לא סימנו כלל את ההבחנה בין קמץ ופתח ובין צירה לסגול (והשתמשו בציון ההתקצרות בסימן ב'), וגם כאשר לא סימנו את ההבחנה בין צירה וסגול בלבד (והשתמשו בסימן ב'), ואחרי שכבר סימנו את ההבחנה גם בין קמץ ופתח וגם בין צירה וסגול, ביקשו להם דרכים מיוחדות לציון ההתקצרות פְּרִיטוֹנִית (והשתמשו בסימן ב'). דרך אגב למדנו, שזיהוי הסימן שמייעד הניקוד לציון ההתקצרות מהנה מפתח ראשון להפכת שיטת הניקוד כולה.

1

ראשית ההבחנה של פתח מן הקמץ מתגלה בכתבי יד F-B. בשלב זה ממשיך

44. ראה דקדוקי הטעמים, מהדורת בער ושטראק, לייפציג 1879, סעיף 11, והשנה מורג.

העברית בתימן, עמ' 162.

הקמץ הארצישראלי לשמש הן כנגד קמץ והן כנגד פתח טברניי, מלבד מקרים שבהם בא פתח ארצישראלי כנגד פתח טברני. ההבחנה בין הסימנים מקוימת בעיקר בחרוזה ובמשחקי לשון נופל על לשון, כאשר יש צורך להבחין בין מלים שוות פתיב (הומוגרפיות), למשל: כָּלָה לְגֹרֶשׁ אַחֲזִיתִי כָּלָה (Ch), על-פי שמ' יא, א, שיה"ש (ה, א). וכך גם בפיוטי הדוהה למשמרות: מֶאֱרֵב עֲרוֹחַ תְּשִׁיב / צְפוֹנִית כְּעֵת תְּשִׁיב (Be), שיש לפרש: תְּשִׁיב את הרוח הצפונית, כדי להִשִּׁיב מארבע רוחות את פזורי משמרת הכוהנים.

פתח ארצישראלי שלא כנגד פתח טברני יכול לבוא בהברה סופית בלבד, אף כנגד קמץ טברני. הגייה זו נתקיימה כנראה עד ימינו בפיהם של האשכנזים ברכיב העברי שביידיש, במקום אשר פתח ולא קמץ משמש בתיבות הועירות: דם, יד, ים, שן, תם. נוהגים לראות במבטא זה שריד של המבטא הקדם-אשכנזי, שהיה ספרדי ביסודו⁴⁵. הגייה זו משתקפת לא רק בכתבי היד F-B, השנה: תֵּם (Ch, Eb), דֵּם (Dt), דִּ (Do, g, v), יֵם (Ch, i), שׁוֹא (Dt), אלא מזדמנת גם בכתב יד המבחין בין קמץ ופתח הבחנה גמורה, בדרך כלל. כך: דִּ (Jb פְּעִמִּים).

פתח כנגד קמץ אנו מוצאים עוד בכתבי היד F-B בסופית הנקבה ובפניניים⁴⁶. כך מנוקד פניני הנסתר המצטרף לשמות בריבוי יו דרך קבע בפתח. פתח עשוי לבוא גם בפניני הדבוק לנוכח ך, ואף בפניני המושא לנסתרים תֵּם. בשם הגוף אֵתָה מצוי למדיי הניקוד בקמץ בהברה הראשונה אבל בפתח בהברה השנייה. וכך אנו מוצאים אף בפניני הנוכח בפועל בזמן עבר: תֵּה. במקרים רבים מתבטל ההבדל המקורי בין שמות דו-הברתיים מטיפוס חֵתִן (Bg), עֵפֶר (Be), עֵשֶׁן (Bg) ובין שמות חד-הברתיים במקורם מטיפוס לֵמֶעַן.

שלא בתנאים האמורים מציינת הופעתו של פתח מורפ־פונולוגיה שונה מזו הבאה לידי ביטוי בניקודו הטברני של המקרא. פתח בהברה הראשונה של צורות עבר קל נסתרת ונסתרים בא אף בניקודים ארצישראליים מפותחים, אלה המבחינים בין צירה וסגול ובין קמץ ופתח. כך למשל באים בכתב יד K הניקודים: צֶעֶקָה (Kj), טֵעֶמוֹ (Ke), דֵּהֶרוֹ, תֵּאֲבֹ (Ke). וכך מצאנו אף בניקוד ארצישראלי של מקראות, במקום שהשיטה המפותחת משמשת בדרך כלל. כך בכתב סירוגין המקיף חלקים מספר דברי-הימים (P 380). בכתב-יד זה באים הסימנים פתח וקמץ בסדירות כנגד פתח וקמץ טברניים. והנה מצאנו כאן בצורת הנסתרים לצד אֵלֶךְ (דה"א ה, כ: זַעֲקוּ), אֵפֶלֶוֹ (שם ד, כב: בָּעֵלֶל) בפתח. גם בכתב יד, שפתח יכול לבוא בהם כנגד קמץ במעמד סופי בלבד, מצויים ניקודי פתח בהברה הראשונה לעתים קרובות

45. ראה מ' ווינרניך, געשיכטע פֿון דער יידישער שפראך, ב, ניו-יורק 1973, עמ'

12-10. וכן ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 19.

46. גם בארמית הבבלית משמש בפניניים הדבוקים פתח ולא קמץ כצפוי מבחינה

היסטורית. השנה: D. Boyarin, The Low Vowel System of Geonic Aramaic, IOS,

VIII (1978), p. 135, והספרות המצוטטת שם בהערה 18.

בצורות הפועל קְטָלָה קְטָלוּ. כך בהקשר ארמי: תְּקִיל וּפְרִסִין כְּתָבָה פֶס יָד (Ci), על-פי דנ' ה, ה) והשנה בתרגום הארמי חֲזֹרָה (שמ' ד, ז). וכך רגיל גם בעברית: היתה c, j) Db (פעמיים) נִפְלָה (Cd, Ch). גם בכתב יד G, המבחין בדרך כלל בין קמץ ופתח גם בהברות סופיות, אנו מוצאים לעתים קרובות צורות נסותרת בפתח בהברה הראשונה, השנה: הִיתָה (d פעמיים, c), הִיתָה (d ארבע פעמים), זְעָקָה ודְּפָקָה (c), טָהָרָה (d), שְׁחָקָה (d). בצורת הנסותרים רגיל פתח בהברה הראשונה לא רק בקבוצה F-B, מקום שקמץ יכול לבוא כנגד פתח, כי אם גם בקבוצה J-G, המבחינה בין הסימנים הבחנה גמורה. השנה: אֲבָדוֹ (Ci), זָעַקוּ (DI), חָטְאוּ (Dj פעמיים), טָעַמוּ (Cd), יָשְׁבוּ (Df), נָהָגוּ (Cd), נָתְנוּ (Cb), שָׁכְחוּ (Dg), יָדְעוּ (Ec). וכן בקבוצה המבחינה: רָגְשׁוּ וַעֲרֹ (Ha). בניקוד הטברני הארצישראלי רגילה התופעה של חילופי קמץ-פתח. אבל יציבות בניקוד פתח תמורת קמץ טברני רגילה לעתים קרובות בניקוד ההברה הראשונה של צורות הנסותרת והנסותרים מן הבניין הקל. בכתב יד וורמיזא (משנת 1272) שכיחה התופעה ללא יוצא מן הכלל. השנה: הִיָּתָה, פְּתָחָה, נִתְּנוּ⁴⁷. גם ממחזור פתח יד מינכן האשפניזי שניקודו טברני מביא אלדר דוגמאות לעקיבות מוחלטת בניקוד צורות אלה שהברתן הראשונה נחשבה כסגורה, לדעתו: בְּטָלוּ, נִפְלָה, פָּתְחוּ ועוד⁴⁷. נדמה, שלא נטעה הרבה אם אכן נראה בניקודים האלה השתקפות של תופעה מופרת במבטא הספרדי; של איפוס השנא ונסיגת הטעם אל הברת המלעיל בצורות הנסותרת והנסותרים. צורות אלה ידועות יפה ממסורת ג'רבה וממסורות ספרדיות אחרות⁴⁸. ומסתבר, שבניקוד הארצישראלי עולות העדויות הראשונות לעניין זה.

חילוף רגיל בכתב יד J-G, המקפידים הקפדה גמורה בשימוש הסימנים קמץ ופתח, מצוי בהברתן האחרונה של צורות הנסותר בבניין קל, במקום שקמץ בא תמורת פתח, אף שלא בהפסק⁴⁹. מסתבר, שלפנינו השתקפות נוספת של צורות הפסק הנוהגות בהקשר בקריאת המשנה, בעיקר בצורות הנסותרת והנסותרים של הבניינים הפועל ונפעל⁵⁰. צורות אלה מזדמנות הרבה בפיוט בפניינים הסבילים, השכיחים כאן ביותר. כך אנו מוצאים בשרשרת של פעלים נרדפים, שכולם פותחים באות אחת, זיין, המחזקת באליטראציה השורקת שלה את רושם הפורענות שירדה על ראש בני דור הפלגה. מאלף עד כמה מקפידים הנקדנים בכתב יד שונים לסמן את תנועת הקמץ בהברה השנייה. כך למשל זו'מ'ו זו'ר'בו זו'ל'מ'ו (Ke, פיוטי ייני, עמ' יד)

47. ראה אלדר, עמ' 20-21, 24.

48. ראה קציעה פ"ץ, עמ' 185-186.

49. והשנה גם בכתב יד לויאס, שאינו מפיר בדרך כלל קמץ כנגד פתח טברני: ד'ר'ש (עמ' 162), ח'ב'ש (עמ' 163), ל'ש'ב (עמ' 162, עמ' 164).

50. ראה י' קוטשר, 'לשון חז"ל', ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 277, וכן מ' ברא-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, ירושלים תש"ם, עמ' 65-66, ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה — על-פי מסורת כתב יד פרמה (דה-רוסי 138), תל אביב תש"ם (להלן: הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה), עמ' 46-47, 60.

וכן: <...> ז'לבו ז'ע'מ'ו (Ha), וכן בהמשך באלטרואצית טית: ט'ורד'ו
ט'ורפ'ו (Ha), פיוטי יניי, שם). צורות ההפסק משמשות לא רק בפעלים משורשים
חז"ליים מובהקים כמו: ז'למ'נ'ו (If, Lg), ט'ורד'ו (Ha), ע'ל'ב'ה (Gd), או
בבניין נופעל החז"לי: נו'צ'ד'ו (Lh), ונו'ת'ש'ו (Ke), ונו'ס'ח'ו (Ke, Ha)⁵¹,
אלא גם בפעלים מחודשים על-פי לשונות מקרא, כגון: ב'ל'ק'ה (Ka),
הוד'ר'ה (33), ה'ר'ל'ק'ו (40), ד'וט'פ'ש'ו (41), ל'ות'מ'ד'ו (38)
ועוד.

ניתן לסכם ולומר, שהניקוד הארצישראלי משקף בעיקרו מבטא קרוב לזה
המוכר לנו במסורת הספרדים, שכן הן הניקוד הקדמון והן המבטא בן ימינו אינם
מפירים מצד אחד אלא תנועה בינונית אחת נמוכה מן התנועה שקסמן החירק, ואינם
מפירים מצד אחר יותר מתנועה אחת כנגד קמץ ופתח טברניים. תכונה משותפת
אחרת האופיינית לניקוד שלנו ולמבטא הספרדי באה לידי ביטוי בהברות סגורות
בלתי מוטעמות, במקום שבניקוד הפבלי יבוא קיבוץ ובניקוד המקרא הטברני קמץ.

(ז)

אחד מסימני ההיכר הפולטים של הניקוד הארצישראלי הוא בניקודי חולם
בהברות סגורות בלתי מוטעמות, שתנועתן המקורית U היסטורית קצרה. כך, למשל,
באה תיבת אָן תמיד בסימן זה בהברתה הראשונה, גם פשהיא נסגרת: אֶזֶן (תה)
עא, (P 310), אֶזֶן (Ca), אֶזֶן (Ec), בֶּאֱזֵנִי (יר', ב, P 180), אֶזֶן (נ' נ'
(Bw, Ca), אֶזֶן (Ga). וכך גם בתיבת קֶדֶשׁ; קֶדֶשׁ (B, Ed, הרבה), קֶדֶשׁ
(B, 31, הרבה). החולם רגיל ביותר אף בתיבת קֶרֶב (B, Di, r, Ec, Fc, 32, הרבה)
קֶרֶב <ן> (Ih), קֶרֶבֶן (Dt). קמץ במקום זה קֶרֶב (Ka, 25) יכול לשקף,
מלבד את ההשפעה החיצונית הטברנית, גם תהליך פנימי: את הידלדלותה של U
היסטורית קצרה בהברות סגורות בלתי מוטעמות, כאשר לא ביטאו אותה עוד כתנועה
אחורית או כתנועה מעיגלת. ואכן לעתים קרובות בא בהברות האלה גם סימן הפתח.
ולצד: חֶכְמֹת (Bd), חֶכְמֵה (Dg), חֶכְמַת (34), בחֹכְמַת (41),
בחֹכְמַת (Gd), אנו מוצאים גם: חֶכְמֵה (Fd), חֶכְמַת (Br). וכן לצד:
מֶתֶנֶם (Dx), מֶתֶנֶן (Dn) גם: מֶתְנִי (Ds, Ec)⁵². בכתבי יד שבהם בא קמץ
גם כנגד פתח טברני נדמה, שאין משמעות לניקודי קמץ במעמד זה. השהה לצד:
קֶדֶד (Br) גם קֶדֶד (Dn).

51. ראה ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 152-159.

52. אין להניח על-פי הקבלות עם הערבית והסורית בלבד דגם משקלי שונה, שאין בו
U היסטורית. השהה מאמרי הנזכר בהערה 10, עמ' 44-45. תיבת טֶהֱרָה (B, Ca, Dm, הרבה),
המנוקדת תמיד בפתח, משקפת פנראה בכל זאת דגם משקלי שונה מן טֶהֱרָה המקראית. פתח
בהברתה הראשונה של התיבה אופייני למבטאה במסורת לשון חכמים גם בפי תימנים וגם בפי
אשכנזים ובא גם בניקודו של כתב יד קאופמן למשנה ובניקודם של מחזורים שמוצאם
אשכנזי. ראה קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, ירושלים תשל"ב, על-פי המפתח.

את המבטא בחולם שימרו בדרך כלל צורות הפתיב המלא בכתבי יד שניקודם ארצישראלי, אם כי החולם בא גם על גבי צורות חסרות. השוה לצד: כ א' מ' ר' (Ih) גם: ב א' מ' ר' (Bo), כ א' מ' ר' (31), ב א' מ' ר' (Db), ב א' מ' ר' (תה' מב, יא P 310). וכן לצד ב' ק' ו' ר' א' י (Db), ב' ק' ו' ר' א' (לויאס, עמ' 162) גם: ב' ק' ר' א' (34). אבל הפתיבים החסרים הם בעיקר אלה המאפשרים את גילוייה של תופעת הדלדול. כך בצורות המקור הנטוי: א' מ' ר' (Bg), ב' ק' ר' א' (Dr). וכן עוד: ב' ג' מ' ר', ב' ס' ל' ח' ר', ב' פ' צ' ח' ר', ב' צ' ל' ח' ר' (Dr) ולצד ניקודים אלה גם ניקודי קמץ, שאין פנראה בינם ובינן ניקודי פתח דבר: ב' ל' ב' ש'ך, ב' מ' ל' כ'ך (שם). והשוה עוד: ב' ח' ר' (Bt), ל' ה' ר' ג' ה' (Bm), ל' מ' ש' ה' (Bj), ב' ת' פ' ש' י' (Bo) 53. גם צורת הקרי במקרא אינה סובלת וי' כתיבית במצב זה, כאשר קמץ טברני בא במקום חולם בהברה סגורה שנעשתה לבלתי מוטעמת, והדבר זוכה להערות מסורה שונות 54.

על-פי שימושם של הטברנים בסימן הקמץ בהברות סגורות בלתי מוטעמות נוטים היינו ללמוד על ביצועו האחורי או המעוגל של הקמץ בשיטת הניקוד הטברני 55. אבל עתה נדמה, לפחות על-פי ההקבלה עם הניקודים הארצישראליים, שאין המסקנה הזאת הכרחית. שהרי מפל מקום לפנינו תופעה של הידלדלות התנועה האחורית המקורית. ודלדול זה, שהנקודנים הטברנים נטו לסמן בקמץ, מסומן עדיין באופן חופשי בניקוד הארצישראלי בין בקמץ בין בפתח. במבטא הארצישראלי הקלסי, שנתפשט לימים בתור המבטא הספרדי, נשתמרה בכל מקום פזה התנועה האחורית הבינונית המוגבהת. וכשהתגבר הניקוד הטברני על הניקוד הארצישראלי ודחה אותו בתור שיטת הסימון המקובלת, פתר המבטא הספרדי את בעיית הקמץ בהברות סגורות בלתי מוטעמות על-ידי ההמצאה הנקראת 'קמץ קטן'. עם זאת חשוב לזכור, שלצד הביצוע האחורי מפירה מסורת מבטא ספרדית אחת לפחות גם ביצוע קדמי נמוך.

הקבלה מעניינת לממצא בניקודים ארצישראליים מעמיד המבטא המסורתי של יהודי ג'רפה 56. אלה מבחינים במימושי הקמץ בהברות סגורות בלתי מוטעמות בין קריאתם במקרא לבין קריאתם במשנה. מימושו של קמץ בהברה סגורה בלתי

53. ראה ח' ילון, 'קמץ חטף מכונה פתח?', עניני לשון, ירושלים תש"ב, עמ' 30-31. לצד פ' ר' ש' (Fa) אנו מוצאים בכתב יד מקביל גם דלדול מתקדם יותר באותה חיבה: פ' ר' ש' (Lg). והשוה י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 356-391.

54. ראה יש' כו, כ (יתיר ר'), יח' כא, כח (מלא ר'), מש' כב, יד (יתיר ר'), והשוה י' ייבין, מבוא למסורה, סעיפים 95, 99. בכ"י קאופמן נוהג המנקד (בקמץ) למחוק וי' פזאת גם בהברה שלא הייתה מוטעמת מעולם, השוה: פ' ו' ח' ה' במשנה אבות ד, כב, מקום שהווי' מחוקה בכל חמש היקרויותיה.

55. ראה קאלה בספרו הנופר בהערה 10, עמ' 73. והשוה מורג, העברית בתימן, עמ' 103, וכן ז' בן-חיים, במאמרו הנופר בהערה 12, עמ' 98-99.

56. ראה קציעה פ"ק, עמ' 77-82.

מוטעמט במקרא הוא בדרך כלל בתנועה אחורית בינונית מוגבהת מעוגלת O. בקריאתם במשנה נוהגים בני ג'רבה במקרים לא מעטים גם קמץ רחב באותן נסיבות הברתיות שבהן הם נוהגים קמץ קטן בקריאתם במקרא. אך אין בכך עקיבות, ואותה תיבה עצמה עשויה להתממש כקמץ רחב או כקמץ קטן אף בקריאתם במשנה. השנה, למשל, מימושיה השונים של תיבת חכמה: *hax'ma*, *hox'ma* וכן תיבת קרבן: *qar'ban*, *qor'ban* ועוד. מסתבר אפוא שהקיום ביחד של צורות עתיקות לצד צורות חדשות בהברות סגורות בלתי מוטעמות, שמקורן U היסטורית קצרה, נשתמר, מלבד בניקוד הארצישראלי, גם במסורת מבטא ספרדית אחת לפחות.

בתנועות האחוריות הארוכות אנו מוצאים חילופי שורק תמורת חולם בעיקר בפ"א הפועל של צורות בינוני מסוימות. חילופים אלה מצויים גם בניקוד הטברני של המקרא ובעיקר בתיבות שמשמש בהן חולם בהברה סגורה ושורק בהברה פתוחה, כגון: *בִּוֹף* — *בְּבִי* ס. חוקרים תלו את החילוף הזה בשינוי מקום הטעם⁵⁷. אבל הנה מתברר, שבארמית של ארץ-ישראל, בפיהם של שומרונים ונוצרים, לא הייתה קיימת הבחנה פונימית בין שתי התנועות האחוריות הגבוהות, והביצוע למעשה היה תלוי במצב ההברה; אם פתוחה U ואם סגורה O⁵⁸. חזרתה של הגייה מעין זו גם לעברית יכולה להסביר את התרבותן של צורות מעין נבוכים בניקוד הארצישראלי. השנה: *נפִּוֹצִים* (Bu), *נמִּגִּים* (תה' עה, ד P 310). ולפי זה ניתן בִּדְאִי להסביר חילוף כמו: *לִגְוֹן* — *יגִּוֹנָה* (Bl, s). דוגמאות של U בהברה פתוחה נפוצות בפ"א הפועל של צורות בינוני, במקום שפתיחתה של ההברה מתקיימת לכל אורך הנטייה. כך בבניין קל: דוֹרֶשׁ (Bm), יוֹשֵׁב (Bw), הפִּוֵּנָה (Bc), פִּוִּרִיָּה (Bf), טוֹעֵנִי (Cd), לוֹעֵטִי (Cg), במוֹאֵי (Cd). וכן בבניין הפעיל בפעלים מגזרת פ"י: מוֹלִיד (Cd, Kj), מוֹתֵת (Kg). נראה לסיכום, שביצוע מותנה של שתי התנועות האחוריות הגבוהות היה נפוץ בעיקר בארמית וחדר לעברית בשפי יהודים במקומות בודדים בלבד. ועוד פחות ממה ששימש למעשה זכה לסימון בניקוד. עניין לעצמו היא צורת שם הגוף הפרוד הוא, המנוקד לעתים מזומנות בחולם. השנה: הוֹא (Dt, Fb, c, 31) (פְּעִמִּים). והשנה גם במשנה סופה ד, ה: אני וְהוּא, שמסבירים פְּשָׁה ערך של אני והוא. אפשר, שהחולם הוא תוצאה של מונופטונגיציה של דו-תנועה המצוינת בכתבי ים המלח בה"א נוספת; הואה⁵⁹.

57. ראה למשל ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית (תרגום מ' בן-אשר), ירושלים תשל"ב, חלק א, סעיף 25d.

58. ראה ז' בן-חיים, לשון תורה, ירושלים תשל"ז, עמ' 30, וכן מ' בראשר, מחקרים בסורית של ארץ ישראל — מקורותיה מסורתיה ובעיות נבחרות בדקדוקה, ירושלים תשל"ז, עמ' 483 ואילך.

59. ראה ח' ילון, מגילות מדבר יהודה — דברי לשון, ירושלים תשכ"ד, עמ' 81–82, וכן ש' מורג, 'הפינויים העצמאיים לנסתר ולנסתרת במגילות ים-המלח', ארץ ישראל, ג (תשי"ד), עמ' 166–169. כתבי היד שאין בהם, כביכול, אלא תנועה אחורית גבוהה אחת ב' אין בהם למעשה מספיק חומר כדי שיהיה אפשר להחליט על כך, שחסרון הסימן מעוגן באקונומיה

(ח)

בחצאי התנועות, המסומנות באותיות יו"ד ויו"ו, ואשר הניקוד הטברני נודג בהן, בדרך כלל, גם כבעיצורים לכל דבר, עדיין נודג הניקוד הארצישראלי מנהג מיוחד, ומסמן אותן לעתים קרובות בתנועות האופייניות להן ולסביבתן. כך בא סימן החירק בניקוד הארצישראלי כנגד שן נע טברני לפני יו"ד. הופעתו של החירק הולמת היטב את הכלל של הגיית השן לפני יו"ד, כפי שנוסח בידי בעלי הדקדוק והמסורה הקדמונים⁶⁰. כך ביו"ו החיבור: וִימָש (Aa), וִיש (Gb), וִישָה (Gd), וִיד (Ie), וִיטָל (Ja), וִיד (Ie), וִילָעַג (5), וִיהִיל (39). וכן באותיות השימוש בכ"ל: בִּיזָר (Gd), בִּיזָר (He), בִּלְמִין (c פעמים, La). לְיִזְנָה (Gc), לְיִד (Ja), לְיִדָר (Lb), כִּירָק (41), לְיִחָד (Af), לְיִשָב (Bk), לִישָה (32), לְיִגְעו, לְיִגְעִים (3), לְיִעֹץ (Ia). סימן החירק רגיל גם בתחילית העתיד בבניין פיעל: תִּישָב (Bk), תִּישָנו (Ja), תִּיחָדִינו (Ih), תִּידָעו (Lf).

כנגד שן באות השימוש למ"ד, הקודמת ליו"ד חרוקה, אנו מוצאים חירק, שאין אחריו חירק נוסף בתיבה לישראל: וְלִיש רָאָל (22, מל"א ח, טו), לִיש רָאָל (Bj, s)⁶¹. והשנה עוד: לִיש עַךְ (BI), לִיש עַךְ (Jb). גם כנגד שן טברני ביו"ו החיבור אנו מוצאים, מלבד פעם אחת, וִיחָה (Jb)⁶², לעתים קרובות חירק אחד בלבד. כך: וִיפָתְחוּ... וִיקְפִּלוּ... וִישָתְחוּ (Bn), וִישָתְפִּדוּ... וִידְמוּ (Bv), וִיהִיו, וִידָא וִיחָלָא (Id, f), וִידָאָהו (39), ואף בתרגום הארמי: וִיש תִּכַח (בר' כא, טז).

סימן חירק מלונה יו"ד, המציינת דיפטונג עולה בראש תיבה, בא בעיקר ביו"ד שהתנועה המלנה אותה נידלדלה בגלל ריחוקה מן הטעם. כך בעיקר בתחילית הנסתר והנסתרים של צורות העתיד בבניין פיעל: וִימָהָר (Dw), וִיפָלֵל (7), וִיקְנֹאו (Dv)⁶³. וכן בצורת הציווי: וִידָא (Ja), ובסמיכות וִיפָתְ (Dv). היצורות של חירק בראש תיבה במצב זה ידועה גם מן הניקוד הבבלי וממבטאי העברית האחרים⁶⁴. קשה אם כן לראות תכונה זו כטיפוסית למבטא המשתקף בניקוד הארצישראלי. מיוחד במינו הוא הסימון של יו"ד עיצורית בין תנועות בצורות הרבים

של שיטת הסימון, וראה לאחרונה מ"צ פוקס, מהדורה ביקורתית של משניות מסכת סופה עם מבוא והערות, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה מוגש לסנט האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ט, פרק ב, עמ' 137-138.

60. ראה במובא אצל מורג, העברית בתימן, עמ' 160-165, וכן אצלדר, עמ' 78-80.

61. זוהי דרכו של בן-נפתלי, ראה ייבין, פתר ארם-צובה, עמ' 60-62.

62. והשנה במחזורים בניקוד טברני: וִיחָה, וִיחָה (אלדר, עמ' 90).

63. וכנראה גם: וִימָלָא (10), אף כי מ' וולאי, פיוטי יניי, ברלין תחר"ץ, עמ' קח.

ניקוד: וִיפָלֵל א.

64. ראה י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה

(להלן: ייבין, העברית בניקוד הבבלי), עמ' 269-272, וכן אצלדר, עמ' 75-78.

המידועות בארמית. כאן אנו מוצאים לצד צורת שֶׁמָּ' (Ie), שבה מסומנת התנועה שאחר היו"ד וגם זו שלפניה, צורות רבות שבהן מסומנת התנועה שאחר היו"ד בלבד ולצדה תנועת העצמית של היו"ד, היינו חירק, כך: יוֹמִיָּה (Ie), יוֹמִיָּה (Ie פעמיים), וכן: וַעֲמִיָּה ... וְאִמִּיָּה ... וְלִישִׁיָּה (If), ואף בתרגום: דִּינִיָּא (בר', כא, כב) סימון כזה עשוי לשקף מבטא, שבו נכנסת בין הדיפטונג היו"ד ay ובין הדיפטונג העולה ya תנועה קצרה, תנועת העצמית של העיצור המסומן ביו"ד, מעין: ay¹ya. תופעה זו נמצאה גם בכתב יד אחד הנזקק לסימנים בבליים, אך אינו משקף תכונה בבלית, השונה: כא יבִּיָּא, ולת בִּיָּא, נִלִּיָּא⁶⁵. גם יו"ד עיצורית הבאה בראש תיבה ואשר אין לפניה תנועה כלל מסומנת לעתים בתנועת העצמית, שעה שהמנקד מנתר על סימון התנועה המלכה אותה. כך למשל בתיבת: יוֹפִיָּא (Bd), וכן בתרגום: אִיד (= יד, בר', כא, כד), מקום שגם האל"ף מציינת למעשה את תנועת העצמית של היו"ד⁶⁶.

בשמות שהטעמתם מלעילית אנו מוצאים בניקודים ארצישראליים את סימן החירק אחר יו"ד לא רק בשמות כמו לִיל, שבהם נחשב החירק כמפיק יו"ד כבר בספר הורית הקורא⁶⁷, אלא גם במקומות שאין נוהגים לסמנו בניקוד הטברני. כך למשל: לִילָה (Ds), וְלִילָה (Bw), הִיתָו (Ds), וכן בסוף תיבה: נִלִּיָּא (Ic), נִלִּיָּא (22, לויאס, עמ' 164)⁶⁸.

בשמות מלעיליים, שעין הפועל שלהם וי", אנו מוצאים באופן מקביל לחירק ביו"ד את סימן החולם בוי". כך: רִוָּח (= רִוָּח DI) אִוָּן (תה' לו, P300)⁶⁹. סימן החולם משמש בכתב היד לתהילים (P 300) כמציין עיצוריות הוי"ו לעתים קרובות ובמעמדים שונים. כך: שִׁוָּעִי (לג), שִׁוָּעִי (לט, יג; מ, ב), קִוָּה (מ, ב) ועוד⁷⁰. הסימן ב משמש על גבי הראשונה משתי וי"וין לציון עיצוריות הוי"ו באותם כתבי יד

65. ראה ייבין, העברית בניקוד הבבלי, עמ' 275–276.

66. והשנה לצורה המידועת אִידָא, הרגילה בסורית. וראה י"ג גומפרץ, מבטאי שפתנו — מחקרים פונטיים-היסטוריים, ירושלים תשי"ג, עמ' 62–63. לעניין לפיו אני חוזר בי ממה שאמרתי במאמרי, הנזכר בהערה 10, עמ' 50, הערה 113.

67. ראה ספר טעמי המקרא המיוחס לר' יהודה בן בלעם, מהדורת ג' מרקוס, פריס 1565, דף Aiv, ובדפוס צילום: ספר טעמי המקרא והוא ספר הורית הקורא לא נודע שם מחברו, ירושלים תשל"ח, עמ' 5.

68. בעניין משמעות החירק במצב זה בכתבי יד שונים ראה הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, עמ' 20–22, וכן מ' בראש, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, עמ' 44–45. וראה עוד אלדר, עמ' 162–165.

69. אבל השנה הסברו של ז' בן-חיים, 'מסורת השומרונים וזיקתה למסורת הלשון של מגילות ים המלח וְלִלְשון חז"ל', לשוננו, כב (תשי"ח), עמ' 224, הערה 4, הרואה בחולם בצורה הסגולית תנועת עזר הולמת את הוי"ו במקביל לחירק אחרי היו"ד בתיבת פִּית וכיוצא בה.

70. אבל כתב יד זה מגלה תכונות בבליות שונות בניקודו. והשנה לניקודי שורק אחרי וי"ו עיצורית בניקוד הבבלי, ייבין, העברית בניקוד הבבלי, עמ' 266.

שהוא משמש גם כמקבילו של השָׁנָא הטברני הנע. כך לדוגמה במלים: דָּוֹם (= דָּוֹן BI), פִּיז (Ca), יוֹנִים (Bo), שְׁוֹיִם, שְׁוֹיִ (= שְׁוֹה Dr), מוֹיֹת (Fa, b) ⁷¹. בכתבי יד אחרים משמש סימן הריפוי. כך בעיקר בכ"י 38: עוֹן, עוֹן, וְזִיכְרוֹ יְיָ, אֲזִיל, כִּי־וֹן, לְהִיָּלוֹת. דרך זו היא גם דרפּו של כתב היד לתהילים (P310), כך: עוֹן (סט, כח), לְזִיָּתָן (עד, יד) ועוד.

וי"ו החיבור אינה מנוקדת בדרך כלל, אבל לפני אותיות בומ"ף ולפני שָׁא היא מסומנת בסימן ב בכתבי היד שסימן זה משמש גם כמצייִן השָׁא. ומסתבר, שאין ללמוד מכאן על שָׁאיות הוי"ו, כמו במבטא הבבלי לפני אותיות בומ"ף, כי אם על ביצועה (הדו־שפתי) המעוגל, שנחשב כנראה מלא יותר בעיני הנקדנים. השנה: וְלִי (Ba), וְזִרְעֵי (Bb), וְרִאֲיָה (Cb), וְלִי שְׁרִים (Dk) ועוד ⁷².

(ט)

קו חשוב שנוכל לראות בו בשורה לאשר עתיד להתפתח התפתחות מקיפה בניקוד הטברני הארצישראלי הוא התחלת השימוש בסימני הדיגוש לציון גבול ההברה. יש להודות, שבפיוטים נעשה שימוש מוגבל ביותר בסימנים האלה. ובעיקר משמש שם סימן הדגש אחרי גרונית חותמת הברה. מסתבר, שניתן לראות בחוסר פיתוחה של שיטת החטפים גורם עיקרי בהתפשטות השימוש בסימן הדיגוש גם על גבי אותיות המסמנות עיצורים שאין הבדל ממשי בין ביצוע חוכך ופוצץ שלהם, דהיינו כל האותיות מלבד הקבוצה בג"ד פפ"ת. כך אנו מוצאים בכתב יד I לצד: יְעִי (f) הארמית גם: ר־ח מֶה, ל־ח שֶׁ (a) ⁷³, וכן בכתב יד לויאס: תו עֶלֶב (162).

בניקודים מאוחרים יותר הולכת שיטת סימון מבטא הגרונית ומתפתחת, ובכתב הסירוגין המקראי (P 40) כבר משמש לא רק סימן הדיגוש לציון היעדר של תנועה לפניו אלא גם סימן הריפוי לציון הינצרותה של תנועה כזאת. וכך מסומנים לצד מִחְשָׁה (יש' נו, יא) בדיגוש מֶשֶׁל גם אֶחָשָׁה יְיָ שׁו (יש' סב, א; ו) בריפוי אֶשׁ, יְשׁ. ומסתבר, שאין זה מקרה, שבעל מאמר השָׁנָא בדיונו בשאלת מבטא הגרוניות מביא את הצורות: מחסה, מחשה, אחסה, תחשה, כדי להדגים בצורות משורש אחד את ההבדל בין אהח"ע המתחפרות עם מה שאחריהן ובין אהח"ע המתחפרות למה שלפניהן ⁷⁴. בכתבי מסורה אף משמש המונח 'דגש' במשמעות שָׁנָא פשוט אחר

71. במחזורים בניקוד ארצישראלי טברני רגיל השימוש בשָׁנָא תחת וי"ו במעמד סופי, ראה אלדר, עמ' 158–165.

72. בכתב יד עתיק אחד אנו מוצאים עדיין את סימן השורק מתחרה עם סימן השָׁנָא על המקום הזה, השנה זה לצד זה: וְבִנְוֹ חֶם ... וְבִלְרֶם (Aa).

73. השנה גם ל־מ (יש' מז, יד: לְחֶם) בכתב הסירוגין (P40) וכן: לְחֶם יְיָ (יח' ד, טו) בכתב יד בית המדרש לרבנים באמריקה, גני יזק JTS 232, מקום שדגשים כאלה מצויים הרבה, ראה ייבין, פתר ארס-צובה, עמ' 51.

74. השנה המאמר על השָׁנָא, עמ' כג-כד. Kurt Levy, Zur Masoretischen Grammatik, Stuttgart 1936, p. 21* – 22*

גרונות ו'רפה' במשמעות חטף אחר גרונית⁷⁵. הערות מסורה אלה מתייחסות פנראה אל טקסטים קרובים למה שלפנינו בכתב הסירוגין. בניקוד הטברני מצוי לעתים רחוקות בכתבי יד קדומים דגש אחר גרונית באמצע חיבה⁷⁶. הד נוסף לעניין זה נמצא ב'ספר החילופים' ליר', ט, ג: 'ב"א עקב יעקב רפ', ב"נ יעקב אלקוף דגש'⁷⁷. מסתבר, שפתיבת יעקב היחידאית במקרא, שאינה חטופה (כמו בשם הפרטי יעקב), ביקש בן-נפתלי לעשות שימוש בעקרונותיה של שיטת סימון לא-קלאסית ולהבליט את מבטאה המיוחד של התיבה. ומפל מקום נשומר דגש במקום זה בכתב יד קהיר של הנביאים. רגישות מיוחדת מגלה הניקוד הארצישראלי לסמיכותם של שני עיצורים ממשפחת השוטפים, שאחד מהם חותם הברה בסוף חיבה והשני פותח את התיבה שאחריה. סמיכות שכזאת בין עיצורים דומים בתוך התיבה היא למעשה בלתי אפשרית, והיא מביאה או להבלעת העיצור הראשון בשני או להפרדת העיצורים זה מזה על-ידי הצמחתה של תנועה אחרי העיצור הראשון⁷⁸. כדי למנוע מצב זה, שהוא בלתי נסבל במיוחד בסמיכותם של עיצורים שוטפים, אנו מוצאים בכתב הסירוגין (P40) את הסימן ב' משמש. השנה: ע"ל (יש' נו, יא: ע"ל-לפך), י מ' ת' י (יח' לב, י: ביום מפל-תה), ה' ח' ק' ל' (יש' מו, יב: ה'רחוקים מ'צדקה)⁷⁹, והשנה גם בכתב יד התרגום: וי הו"ן ל'שכון (בר' כב, כג). שרידי השיטה מצויים אף בכתבי יד טברניים עתיקים. בכתב יד לנינגראד (B19a) יש לעתים דגש בצירוף שבו מזדמנים שני עיצורים שוטפים שונים, כמו: נ' י' ת' — לו⁸⁰. תפקיד דומה לתפקיד הדגש ממלא במקומות אלה לעתים הפסק. כך על-פי הגדרתו של ספר דקדוקי הטעמים: 'הפסק יהיה לה' דברים, כאשר תקנו החזים הישרים. האחד — להפריד אות מחברתה, שהיא כמוה ובאה לקחתה, לביאור הלשון בנעימת לחשון כמו להגדיל/למעלה (דה"א כב, ה), וברזל/לרב (דה"א כב, ג), בבל/לגלים/מעון (יר' נא, לו)⁸¹. כדי להפריד בין

75. ראה ייבין, מבוא למסורה, עמ' 66, 82. והשנה: S. Morag, The Vocalization of Codex Reuchlinianus, JSS, IV (1959), p. 277.

76. ראה מ' ברויאר, לבירורן של סוגיות בטעמי המקרא ובניקודו — חילופי הניקוד בין בן-אשר לבן-נפתלי, לשוננו, מד (תש"ס), עמ' 256–258.

77. ספר החילופים (בין בן-אשר ובין בן-נפתלי), מהדורת א' ליפשיץ, ירושלים תשכ"ה, עמ' לג.

78. ראה ז' בן-חיים, 'השווא המרחף וההכפלה בעברית', לשוננו, יא (תש"א-תש"ג), עמ' 89.

79. והשנה מורג, העברית בתימן, עמ' 65 ואילך. וראה עכשיו קציעה כ"ץ, עמ' 119–120, ובעיקר שם, הערה 2.

79. גם נתינת ריוח בין הדבקים בבבלי ברכות טו ע"ב נוגעת לצירופים: על לבבך, על לבבכם שבפרשת שמע.

80. ראה במאמרו של ברויאר (הע' 76), עמ' 258–259. והשנה גם: י' ת' ל' י (תה' נה, ז P310) וכן בכתב יד לנינגראד במקום זה: י' ת' ל'.

81. ראה דקדוקי הטעמים, דותן, שער ט"ז, וראה מאמרי בקרית-ספר, מה (תש"ל), עמ' 389 והע' 24.

נו"נין סמוכות במצב זה נהג בן-נפתלי, שלא כמו בן-אשר, לשים דגש בנו"ן של שם אבי יהושע: נון, ובכתב יד לנינגראד הקדום בא לפעמים דגש בצירוף זה, אבל על-פי רוב נמחק⁸². ומסתבר, שגם כאן ביקש בן-נפתלי לעשות שימוש בשיטות שלא היו עוד מקובלות, לפחות במקומות מיוחדים.

במצב דומה קצת אנו מוצאים דגש גם בפיוט בסביבה של ריבוי למ"דין. כך בכתב-יד לויאס:

לעת יצא נִכְלָלָה לוֹ ברכה

וְעַתָּה בֵּא נִכְפְּלָה לוֹ בְּרָכָה (162)

לפי כללי המסורה הטברנית למקרא, אם לפני תיבה שטעמה בראשה באה תיבה המוקפת לתיבה שאחריה ומסתיימת בקמץ שלפניו שָׁא, בא על-פי-רוב דגש דחיק בראש התיבה השנייה. כך למשל נִתְּנָה-לוֹ (מל"ב כה, ל) ועוד⁸³. בדוגמאות אלה בא דגש שקשה לראות בו דגש מורפולוגי, כזה המציין, שגבול ההברה עובר בתוך העיצור, שהרי אין לנו פרגיל סגירה שפזו אחרי קמץ. עם זאת גם אין דגש זה מתנהג לפי כללי הדגש הקל בבג"ד פפ"ת, שכן לפניו הברה פתוחה בסוף תיבה, שראוי לה להיות מוקפת. אבל מסתבר, שדוֹקָא במצב זה הייתה סכנה גדולה, שהמלית תיבלע בתיבה שלפניה, ואת זה בא, פנראה, הדגש שלנו למנוע. מסתבר, שפדאי לקרוא לו דגש מאריך⁸⁴. להדגמת ביצועו של דגש כזה, אף במקום שאיננו מסומן כלל, נוכל להביא עכשיו את קריאת בני מסורת ספרד במשנה יבמות (ח, ד) שהיתה לו: *še'hajta l'lo*⁸⁵.

ריבוי של שָׁאִים וצמיחתן של תנועות עזר שכיחים ביותר בארמית. ההתקצרות הפריטונית היא אחד ממאפייניה העיקריים של לשון זו ביחס לעברית לפחות. וכך נמצא בכתב יד התרגום הארמי שימוש נרחב בסימן הדיגוש בעיצורים שוואים אחרי שָׁא, בבניין אֶתְפַּעַל בעיקר. מסתבר, שבמקום ששני שָׁאִים מזדמנים זה לצד זה מבקש המנקד המדגיש למנוע את הקריאה בתנועה צומחת בין שני עיצורים סמוכים, שהראשון שייך לסוף הברה אחת, והשני, השייך לתחילת ההברה הבאה, תנועתו תנועה מתקצרת. בהטלת סימן הדגש מעל העיצור השני משיג המנקד הארכה שיש בה מעין הפסקה והפרדה בין ההברות. הדגש במצב זה בא לא רק על גבי תי"ו וגימ"ל: י ש ת כ ח (שמ' כא, טז; כב, ז) מ ת ר ג מ ה (שם כא, כח), יֵשׁ ת ב י (שם כב, ט), אלא גם על גבי קו"ף: מ ת לָן נ ס ה י ת לָן נ ס (שם כא, כ; כא; כב), מ ת לָן ט ל ה י ת לָן ט ל (שם כב, יב; יח). והשנה עוד כמה דוגמאות נוספות בעיצורים אחרים ולא

82. ראה ספר החילופים (הע' 77), עמ' כד. וכן ייבין, פתר ארם-צובה, עמ' 51, 366.

83. ראה ייבין, מבוא למסורה, סעיף ג 405. ונדמה, שמספר ההטעמות בפיוט זה — ארבע לטור — אמנם מחייב את הקפת התיבות.

84. ראה ייבין, מבוא למסורה, סעיף 416. וכן מאמרו: 'הבלעת נ' בסוף תיבה', לשוננו,

מב (תשל"ח), עמ' 73-74.

85. ראה קציעה פ"ץ, עמ' 49-50.

דִּקְאָ בְּנִיין אַתְּפֵל: אַרְמֵלָן (שם כב, כא; כג), בְּמֵרְצֵא (שם כא, ו),
 יֵהִימֵ נֶזֶן (שם ד, ח), אִוְסֵטְלִי (שם כב, ח, מן היננית ἡστολῆ).

אלדר, שחקר את מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית⁸⁶, בדק את התפתחות השימוש בסימן הדיגוש והריפוי בכתיב יד אשכנזיים קדומים המנוקדים בשיטה הטברנית הארצישראלית. הוא העמיד על כך, שקיימות פעניין זה שתי שיטות עיקריות. בשיטה המיוצגת בכתיב יד רויכלין, שתיאר מורג⁸⁷, משמשים סימני הדיגוש והריפוי כמעט בכל האותיות ממש באותם תנאים שהניקוד הקלאסי נוהג להדגיש ולרפות את בג"ד פפ"ת. לעומתם נוהגת שיטה אחרת בקטעי הגניזה של המקרא ובקצת פתבי יד אשכנזיים המנוקדים בניקוד הטברני הארצישראלי. מסתבר, ששיטה זו היא במידה רבה ממשיכתה של השיטה הנוהגת בניקוד הארצישראלי במה שנוגע לשימוש הדגש הקל באותיות שמלבד בג"ד פפ"ת. בשיטה זו מסומן דגש בתוך המלה בשני תנאים בעיקר: ראשון, אחרי גרזנית חותמת הברה (מנוקדת בשנא), ושנית, בשנייה משתי אותיות שוואות ברציפות. מסתבר, שבשני השימושים שנים הניקוד הטברני הארצישראלי והניקוד הארצישראלי שניון מפתיע, אולי פרט לסימון חוסר ההכפלה (ההארכה), שאינו משמש כמעט בניקוד הארצישראלי. גם לגבי סימון דגש בראשי המלים אחרי תיבה המסתיימת בהברה סגורה (התנאי השלישי אליבא דאלדר), מסתבר, שקיימים ניקודים ארצישראליים, שהרחיבו את השימוש בדגש בראש תיבה לא רק בקבוצת האותיות השוטפות. כך אנו מוצאים למשל בכתיב יד של פיוט: א ס טִי פִת (38), כעסטה לִקְלִי (38), וכן בכתיב יד התרגום: ו א ין קִנֵס (שמ' כא, ל), ית קִטִיל ה (שם כא, לה) ואף ביו"ד בראש תיבה: ו א ר ום לִי יד (שם כא, יד), ית לִי ידֵה (שם כב, ד).

השימוש המפותח בסימני הדיגוש (והריפוי) בניקוד הארצישראלי יש בו מצד אחד בשורה להתפתחויות נוספות בתחום זה בניקוד המכונה טברני ארצישראלי. מצד אחר אנו מוצאים אותו מעוגן בהערות מסורה ובדיוני מדקדים מתקופת ראשית הדקדוק.

(י)

בשאלות שונות של תורת הצורות מקימות בלשון הפיוט העדיפות הראשונות לדרך המיוחדת ללשון חכמים. שכן החריזה של הפייטנים הקדומים וגם הניקוד הארצישראלי מוכיחים בבירור, שהרובד העברי המאוחר ששימש פלשון חכמים, היה מופר וידוע לפייטנים הראשונים גם במאפייניו המורפולוגיים, ומסורה זו, שנמשכה והלכה עד תקופת הנקדנים, נתנה את אותותיה לראשונה בלשון הפיוט. כך חורזו למשל אלעזר בירבי קליר ברשות שלו לטל: דודי יִתְנֵטֵל / בשיח תפילת טל (Ab). ופירוש: הקב"ה יינשא עליי תפילת הטל שלנו. וכן עוד שם: ט (ל) ה ט פ ה ע ב תִּיתְלוֹן / כמתן טל סיוון (Ac). כאן מבקש המשורר, שהטל הארצי

86. ראה אלדר, עמ' 125 ואילך.

87. ראה במאמרו הנזכר בהערה 75.

הנוסף מן העבים יהא מכוון כנגד הטל הרוחני, התורה שניתנה בחדש סיון. בשני המקרים מחזקת הראיה לצורת נתפצל העולה מן החרוזה גם בניקוד הארצישראלי הקדום. מדפיסים מאוחרים 'תיקנו' בנוסח ספרות חז"ל ועשו את נתפון בוי"ו כפולה לנתפון ביו"ד. אבל כבר הראה ח' ילון, שמבטא נתפון הוא מסגולותיה של לשון חכמים. והוא עצמו ביסס את העניין בדוגמאות גם מן הניקודים הארצישראליים. אבל עיקר הוכחותיו מניקודים בכתבי יד של משנה⁸⁸. עדויות אלה מאוחרות לשימושה של לשון חכמים בדיבור בערך בכאלף שנה. לעומת זאת הפייטנים הראשונים קרובים קרבה מרובה לתקופה, שלשון חז"ל הייתה בשימוש מלא בחיים. והשימוש העולה מחריזתו של הפייטן יניי יכול לשמש בלא ספק כתייעוד הקדום ביותר לקיומן של צורות נתפצל.

כך הוא אומר על יוסף הבא לברך את אפרים ומנשה:
...נתחזק ונתיישב / ועל מיטה ישב (יניי, עמ' ט).

וכן בפנייה אל הקב"ה ביחס לאברהם אבינו:
מאשר ניתיירא / נמתה לו אל תירא (יניי, עמ' כה) ועוד.

עם זאת פייטן זה חזר צורות התפעל בה"א, שעל דרך המקרא, גם בצירה. כך למשל בחריזה עם אָשׁ: רדפם ולא התייֵאש (Kh, יניי, עמ' כב)⁸⁹.

על הגיית הפיגוי הדבוק לנוכח ה־ך (אחרי עיצור) אנו לומדים היום ממסורות העדות בלימוד המשנה וממסורת התפילה שבפיהן, וכן מניקודים בכתבי היד של המשנה ושל טקסטים חז"ליים אחרים⁹⁰. אבל כל אלה עדויות מאוחרות. בפיוטים לעומת זאת נוכל למצוא את העדויות הקדומות ביותר בעברית למבטא הפיגוי הדבוק לנוכח על דרך הארמית. דבר זה משתקף לא רק במסורת המבטא של הפיוט הבאה לידי ביטוי בניקוד הארצישראלי הקדום, אלא אף בחריזתם של קדמוני הפייטנים. כך נחרות, למשל, הברת פיגוי הנוכח עם תיבות חד-הברתיות כמו: ה־ך או ה־ך, והניקוד הארצישראלי עוד מסמן את הקמץ שבפיגוי במפורש לפני הפיגוי ולא אחריו. בכך הוא ממשיך בלא ספק את מסורת המבטא הקדמונית. השנה: כה א מ ר ע ב ד ך / ... כה א מ ר א ח י ך ה ד ך (41, יניי, עמ' רו), וכן עוד: נ י פ ל א מ ח ז ך / מ ט ל י ל ת ח י י ת ע ם ז ך (De, יניי, עמ' רצ). במקרים אחרים מותנה צורת הפיגוי בצורת פועל בעתיד נסתר, שלמ"ד השורש שלה כ"ף. כך למשל בחריזה

88. ראה ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 15-17.

89. לעתים מחזירה דוקא החרוזה את הפייטן לצורות הצרויות, השנה: כ י א ת ה ת ב ר ך / ו צ ד י ק י ת ב ר ך ... כי בשם ישראל ת ב ל ך ברוך וקדוש (לויאס, עמ' 162, יניי, עמ' מח). וכן: י ת ג ד ל ... י ת ק ד ש (Ia). אבל עוד בפיוטי יוחנן הפהן בקדושתו ארקא הרעיש (א 7707) לשבועות אנו מוצאים בחריזה: ז ע י ם ונתרעש/חי בדברו ברעש (מהדורת נ' ויסנשטרן, עבודת גמר בחוג לספרות עברית, ירושלים תשל"ג, עמ' 40).

90. ראה ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 13-15.

מִגִּיזְעָךְ עִם יָדְךָ (Gb, ינני, עמ' כד). בפיוטי הדותהו ניתן אף לשחזר על-פי תיבת יוֹמָסְךָ, הבאה בחרוז, וכן על-פי הפסוק מתה' פה, ה המצויט בהמשך בנוסח: ו ה פ ר כֶּעֶךְ (Bc), שהצלעית, המשרשרת אליה את הפסוק ושאנינה לפנינו בכתב היד בגלל מצב השתמרותו הלקוי, אמנם נחרזת בתיבת כעסך בפניו יָךְ. ומאלף הדבר, שגם כינויי הנוכח (אחרי עיצור), המזדמנים בכתבי יד של פיוט בתוך פסוקי מקרא, בוטאו על דרך מבטא הכינוי הזה בפיוט שהפסוק בא לשרת. השנה: יי אהבתי מעון ב י ת ךְּ וּמְקוֹם מִשְׁכֵּן כִּבְיָדְךָ (תה' כו, ח). וכן: השקיפה ממעון קִדְשֶׁךְ... וברך את עַלְךָ (דב' כו, טו) (Bh) ועוד הרבה⁹¹.

תכונה אחרת אופיינית ללשון חכמים היא נטייתם של פעלים מגזרת ל"א במקרא על דרך ל"י. הדבר רגיל ביותר בפועל חטא, הבא בספר קהלת כמה פעמים בניקוד סגול בהברה האחרונה בצורת הבינוני חוּטָא. וכן מצינו במשנה יומא ח, ט אחטא שלוש פעמים בניקוד צירה בהברה האחרונה בכתב יד קאופמן ובניקוד סגול בכתב יד פרמה א (דה רוסי 138)⁹². בפיוט חורז פועל זה לעתים מזומנות עם פעלים מגזרת ל"י ממש. כך למשל חורזות צורת העתיד נחטא עם צורות העתיד: ניטה/ניסטה/נעטה (ינני, עמ' רז). ובניקוד הפבלי המלך את הטקסט בא פאן צירה: ק ר ב ל א נ ע ט ה / ו ב ב י ז ה ל א נָחָטָא (שם, הערות). אבל מסתבר, שצירה זה אינו משקף תכונה בבליית ממש. שכן במבטא הפבלי צריך לבוא פאן או קמץ (על דרך גזרת ל"א) או פתח (על דרך גזרת ל"י). ומסתבר, שהצירה בכתב היד משקף סגול ארצישראלי. ואמנם כתב יד זה הוא הנציג החשוב ביותר של שיטת ניקוד בבליית אשר בה משמש צירה כמקבילו של סגול ארצישראלי או טברני⁹³.

בניקוד התנועות הסמוכות לעיצורים הגרונים אנו מוצאים לעתים קרובות, שאין השפעתם של העיצורים הללו על התנועות שבשכנותם דומה להשפעתם על התנועות המקבילות בטברנית. כך בשמות הסגוליים, שלמ"ד הפועל שלהם ח"ת, הופך הסגול שלפניהם בניקוד הטברני לפתח ואילו בניקוד הארצישראלי הוא נשאר, לצד דוגמאות רבות של ניקודי פתח, לעתים קרובות סגול. וכך כבר חורז הפייטן הדותהו את התיבה מֶלֶח שלוש פעמים במחרוזת מרופעת עם צורת המקור הֶמֶלֶח (Bs)⁹⁴. בכתבי יד אחרים רגיל הניקוד בשני סגולים גם בשמות המסתיימים

91. השנה ז' בן-חיים, במאמרו הנופר בהערה 37, עמ' 74 והע' 27.

92. וראה דברי הסיפוס אצל הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, עמ' 425–430.

93. ראה ייבין, העברית בניקוד הפבלי, עמ' 231, והשנה עוד בחרוזת חֲטוּחַ/שבועה

ונדר לֵלֵטות. M. Zulay, Zur Liturgie der babylonischen Juden, Stuttgart 1933, p.)

31). על תכונותיהם הארצישראליות של הניקודים הפבליים בפיוט ראה גם מה שכתבתי

במאמרי הנופר בהערה 10, עמ' 49.

94. כשמופיעה פתח גנובה בכתבי יד בניקוד ארצישראלי מקומה תחת אם הקריאה

המקשרת בין התנועה האחרונה בתיבה ובין הגרזנית, השנה: דיע (Ab), לִיִּח (Dk),

מֶלֶחֶשֶׁלֶע (Jb), רִוֹחַ (Bn), רגִלֶע (22). והשנה בניקוד הטברני הארצישראלי,

אלדר, עמ' 81 ואילך.

בחי"ת. וכך מצאנו: f ז ח (Ce), ז צ ח (32), פ ט ח (Af פֿעמיים), פ ת ח , פ י ת ח (79 הרבה). ואף בשמות המסתיימים בעי"ן: פ ג ע (7), ש ב ע (Dk).
חוסר השפעתה של הגרונית עי"ן על התנועה שלפניה בולט בצורת הפועל עשה בבניין נפעל. בגזרת נחי ל"ה ההברה הראשונה מנוקדת במקרא הטברני בדרך כלל בפתח לפני עי"ן, ואילו בניקוד המשנה אנו מוצאים בכתבי יד פרמה וקאופמן בגופי הנסתר והנסתרים: גֶעשה, גָעשו, וכן: גָענו⁹⁵. גם בניקוד הבבלי ניפרת בלשון חכמים לעומת לשון המקרא נטייה לניקוד נו"ן הבניין בחירק בבלי ולא בפתח⁹⁶. בניקוד הארצישראלי מנוקדת נו"ן הבניין בסגול (חירק) לא רק בגוף השלישי, כי אם גם בגוף השני, השנה: זָע ש י ת ה (Ja), ואף: זִיע ר צ ת ה (Aa), וכן: זָע ש ה (Bv), זָע ש ה (Da, 39), זָע ש ה (Dk), אבל פעם אחת גם: זָע ש ה (Db), זָע ש ו (Dc), 41, וכן T-S AS 63.14, זָע נ ו (Kd פֿעמיים).

בצורות העתיד מן הבניין הקל בגזרה זו בא ניקוד התחילית בלשון חכמים בפתח, חוץ מן הגוף הראשון — ממש כמו בניקודו הטברני של המקרא. אבל בניקוד הבבלי מנוקדת אף תחילית הגוף הראשון בפתח⁹⁷. והנה בניקודים הארצישראליים אנו מוצאים גם בצורות העתיד: זָע ש ה (Ac), וכן בכתב יו"ד: ת י ע נ ו (41). וכן גם בניקוד ארצישראלי של יח' טז, יג: ו ת ע ד י (P190), ופעם אחת גם בניקוד הטברני ליח' לו, ג: ו ת ע ל ו. ונדמה, שצורות אלה הן צורות ארצישראליות עתיקות, וכך כבר מצאנו בתעתיק הינוני של המקרא למלאכי ב, יג: Θεσου ומסתבר, שצורות אלה היוו בסיס גם למה שנוצר בעברית נוסח שומרון: yešū, teššū, nešši, yešši, tešši, ēšši⁹⁸. בפועל חנה יש עדויות ברורות לתחילית פתוחה לא רק בניקודו הטברני של המקרא אלא גם בניקוד הבבלי⁹⁹. והנה אנו מוצאים גם כאן בניקוד הארצישראלי סגול, השנה ת ת ח ה (Ci), י ח נ ה (Ab).

על-פי מה שעולה מן הניקודים הארצישראליים מסתבר, שהתופעה של חוסר השפעתה של גרונית על התנועה שלפניה הייתה נפוצה יותר ממה שהעלינו על הדעת על-פי ניקודי המשנה. על חוסר השפעתה של הגרונית על תנועתה העצמית מצביעים בנדאי ניקודי שָאָנָע בהברה שאחרי הגרונית, כגון: נָע ש לָה (Gd) נָע ז ש ה (לויאס, עמ' 162)¹⁰⁰. מצד אחר קיימות עדויות מעניינות להתפתחותה של תנועת חטף עצמאית בגרונית, בלא קשר לתנועת התחילית, השנה: זִיע ר צ ת ה (Aa), הָא מִיר ה (Bp), וכן מצינו בניקודם הטברני הארצישראלי של פיוטים:

95. ראה הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, עמ' 124.

96. ראה ייבין, העברית בניקוד הבבלי, עמ' 304, 502, 718. בניקוד זה אין, כידוע,

סימנים מיוחדים הן פנגד סגול טברני והן פנגד פתח טברני.

97. ראה ייבין, העברית בניקוד הבבלי, עמ' 701–707.

98. ראה ז' בן-חיים, לשון תורה, עמ' 125.

99. ראה ייבין, העברית בניקוד הבבלי, עמ' 700.

100. והשנה קצת חריגים דומים גם בניקודו הטברני של המקרא, ג' פרגסטרסר, דקדוק

הלשון העברית, ב, סעיף 21f.

נַעַר צָתָה, נַעַשִׁית, נַעֲנִים ועוד כהנה וכהנה¹⁰¹. עצמאותה של הברה שהייתה סגורה בגרונת ונפתחה באה לידי ביטוי גם בניקודי צירה בתחילית בכמה כתבי יד המבחינים היטב בין הצירה והסגול. השנה: נָאָט (= נאספים יש' נו, א P40), נָ (= הנחרים יש' מה, כד P40), הָ ע (= העמיד, דה"א ו, טז P380) וכן גם: נָעָשָׁה (ירושלמי סנהדרין ז, א; כז, ג)¹⁰².

פתיחתה של הברה סגורה במכפל פשהעיצור הסוגר הוא עיצור גרוני נותנת את אותותיה בהברתן הראשונה של צורות שם הפעולה קטול מן הבניין השני, המתרבות פלשון חכמים¹⁰³. וכך אנו מוצאים כאן באות ח"ת: יִיחֹד (Ih, 31), יִיחֹדֶךָ (Kd, 79), יִיחֹדֶה (Ia), וכן בכ"י קאופמן של המשנה ייחד בצירה (סנהדרין ז, י, שקלים ו, ב). נִיחֹם (לויאס, עמ' 162). ובאות ע"ן: נִיעֹר (4), וזה הניקוד הרגיל בכ"י קאופמן למשנה שביעית. וִיעֹד (Ce), וִיעֹדֶת (33), וִיעֹדֶיךָ (3), וִיעֹדֶיךָ (Ba), יִיעֹץ (Ia), מִיעוֹט (Ia), והשנה במשנה מנחות ג, ה עלפי כתב יד קאופמן מִעוֹט (ארבע פעמים). שִׁיעוֹר (Cf), שִׁיעוֹר (23), שִׁיעוֹרִם (4), הניקוד בצירה ובכתיב יו"ד רגיל במשנה על-פי כ"י קאופמן, השנה משנה פאה א, אג ועוד. ובאות ה"א: יִיהוֹר (Jb). וכן באל"ף: בִּיאוֹר (לויאס, עמ' 163). מִיאוֹנִי נֹ (Dj), ובצורה זו: מִיאוֹן במשנה יבמות יג, דה שלוש פעמים בכתב יד קאופמן.

*

בדרך כלל משקף הניקוד הארצישראלי את אחד ממבטאי העברית שלא היו בו אלא חמש הבחנות תנועיות. מבטא זה משמש עד ימינו בפי הספרדים. וההשגאה בין המבטא העולה מן הניקוד הארצישראלי ובין מבטאם המסורתי של יהודי ג'רבה מאלפת מבחינות רבות. קשרים נוספים מקיים המבטא העולה מן הניקוד הארצישראלי עם זה העולה מן הניקודים הטברניים הארצישראליים, שהיו באשפנו לפני עלייתו של המבטא האשפנוי. שימושה של שיטת הניקוד הארצישראלי בפיוטים בעיקר משקף בנראי מציאות היסטורית מסוימת של מבטא העברית בימי הפיניים מחוץ לקריאה בתורה. מבחינה זו יש למסורת הניקוד הזאת ולטקסטים שהיא מלכה גם ערך מיוחד בחקר לשון חכמים.

101. ראה לאחרונה י' ייבין, 'שינויי איכות של חטפים', לשוננו, מד (תש"ם), עמ' 168.

והשנה לעיל נמַעַלֹו בניקודו הטברני של המקרא.

102. ראה: קטעי גניזה של משנה תלמוד ומדרש מנוקדים בניקוד ארץ-ישראלי.

מהדורת נ' אלוני, ירושלים תשל"ד, עמ' 70.

103. בניקוד הטברנית גדולה גם בניקוד הבבלי הנטייה לשינוי תנועת פ"א הפועל

בפיעל ובשם הפעולה של הבניין לפני הגרונת, ראה ייבין, העברית בניקוד הבבלי, עמ' 284.

צילום רצוף של חלק מכתבי היד הגדולים ניתן למצוא בתוך: קטעי הגניזה של פיוטי ינאי, במהדורתו, ירושלים תשל"ח.

כ"י C, עמ' 169–178; כ"י D, עמ' 179–202; כ"י G, עמ' 23–26; כ"י H, עמ' 15–20; כ"י I, עמ' 31–35; כ"י J, עמ' 111–112; כ"י K, עמ' 5–14.

על הפרטים הפיבלוגרפיים של כתבי היד הקטנים, המסוימים במספרים הודיים, ע"י בספרי הנזכר בהערה 19 עמ' 117.

בהפרת טובה אזכיר כאן את אוספי הגניזה, אשר את אוצרות כתבי היד שלהם ראיתי: אוקספורד, ספריית הבדלינה; לנינגרד, אוסף אנטונין בספרייה הציבורית; מנצ'סטר, ספריית ג'ון ריילנדס; ניו-יורק, אוסף אדלר בסמינר התיאולוגי; סינסינטי, אוסף ההיברו יוניון קולג'; פריס, אוסף מוסרי; קימברידג', ספריית האוניברסיטה. חלק מכתבי היד ראיתי במכון לתצלומי כתבי יד עבריים שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי וכן באוסף התצלומים העשיר של פרופ' י' ייבין. לכולם אני אומר גם כאן תודה. בלי הרצון הטוב ושיתוף הפעולה ההדוק לא הייתה עבודתנו יכולה לבוא לידי מימוש. נועם סוף מעשהו של חיבור זה בשנת תשמ"ד בין פתליו של המכון ללימודים מתקדמים, האוניברסיטה העברית בקבוצת המחקר מסורה, מסורות לשון והתורה הפלשנית של ימי הביניים.

תפיסתו התחברית של ר' יהודה חיוג'¹

הדקדוק הערבי הראשון המופר לנו, **אלכתאב** של סיבויא (המאה ה-8 לסה"נ), מכיל פרקים מיוחדים העוסקים בתחביר. פרקים אלו מעידים על מסורת נמשכת של עיסוק בתחביר, כולל דיונים תיאורטיים בחלקי הדיבור, המבע, המשפט ומרכיביו, צירופים פועליים ושמניים, היחסות התחביריות ועוד. החקירה בשאלות התחביר המשיכה להעסיק גם את המדקדקים שאחרי סיבויא, ולמעשה נמשכת עד ימינו.

בניגוד למדקדקים הערבים, המדקדקים העברים בימי הביניים לא הקדישו מקום מרכזי לשאלות תחביר. הפלשנים הראשונים המופרים לנו: בן אשר, רס"ג, אבן קריש וחכמי הלשון הראשונים בספרד כמו מנחם בן סרוק ודונש בן לברט (המאה ה-10 לסה"נ) אינם דנים הרבה בשאלות תחביר, וההסברים התחביריים תופסים אצלם מקום שולי בלבד. ההתעניינות בתחביר נשארה מועטה גם אצל המדקדקים המאוחרים בספרד כמו ריב"ג (המאה ה-11 לסה"נ), ראב"ע (נפטר ב-1167 לסה"נ) ורד"ק (נפטר ב-1235 לסה"נ). אמנם ניתן למצוא פה ושם בכתביהם הסברים תחביריים (בייחוד ב־**רקמה** וב־**שרשים** של ריב"ג), אך שאלות התחביר אינן נדונות בנושא בפני עצמו הראוי לפרקים נפרדים.

אחד המקורות הקדומים שבהם ניתן למצוא דיונים תחביריים בנושאים שונים הוא הפירוש שחיבר ר' יהודה חיוג' לספרים אחדים במקרא. חיבור זה, שידוע בשם **ספר הקרחה**, נקרא במקור הערבי **כתאב אלנתף** (ספר הליקוטים). למרות שמחבר הספר, ר' יהודה חיוג', כבש לעצמו במהרה מקום כבוד כאבי הדקדוק העברי וכמעצב התפיסה שכל הפעלים העבריים הם בני שלוש אותיות שורש לפחות, נראה, שספר הפירוש שלו נשאר לא ידוע יחסית. אפילו ממשיכו המובהק ריב"ג אינו מצטט ספר זה, וייתכן מאוד שלא הפירו². חלקים גדולים מהספר פורסמו ע"י קוקובצוב, וקטעים בודדים נוספים פורסמו בידי נ' אלוני, ש' אברמסון וא' אלדר³. בדיונים המוקדשים למורפולוגיה חוזר חיוג' על עיקרי תורתו פפי שאנו מפירים אותה מספריו על הפעלים בעלי אותיות הנוח ופועלי הכפל ומספר הניקוד⁴. לעומת זאת הדיונים

1. חלקים ממאמר זה הוצגו לפני המפגש השנתי ה-196 של החברה המזרחית האמריקנית באוניברסיטת ייל, 1986, וכן בפינוס על המסורת הדקדוקית הערבית והמסורת הדקדוקית העברית שבתחום השפעתה, שהתקיים באוניברסיטת תל-אביב, 1986.

2. ר' אברמסון, **לשוננו** מג, עמ' 51.

3. ר' רשימת המקורות למאמר.

4. פרט למקרים בודדים שבהם הוא חוזר בו מדעה שהביע בספריו אלו. ר' למשל קוקובצוב, 194, מ"א, א: כאן מעדיף חיוג' לנתח את הצורה הנחמים **באליים** (יש' נו, ה)

התחביריים והניתוחים התחביריים הרבים שבספר הזה הם חידוש, שכן בספריו האחרים אין כמעט עיסוק בענייני תחביר⁵. מבדיקת דרך טיפולו של חיוג' בשאלות תחביר עולה, כי גם בתחום הזה ניפרת ההשפעה הרבה של הדקדוק הערבי על תפיסתו של המחבר ועל המינוח הדקדוקי שלו. לעתים חוזר חיוג' על הסברים המופרים לנו ממדקדקים עבריים קודמים כמו רס"ג, מנחם בן סרוק ודב"א אלפאסי, אולם קשה לעמוד על מסורת תחבירית עברית מגובשת, שעליה היה יכול להסתמך בספרו זה. היעדרה של מסורת תחבירית עברית מגובשת מחד גיסא, וקיומה של מסורת תחבירית ערבית פה מפותחת מאידך גיסא, מסבירים מדוע חזקה כל-כך השפעת התחביר הערבי על תפיסתו התחבירית של חיוג'. להלן אנסה למיין את החומר התחבירי שבספר הקרחה לפי ראשי הפרקים הבאים: תפיסת המשפט ומרפיכיו, תחביר השם והפועל, מלות היחס והמליות.

1. המשפט ומרפיכיו

בחלקים המצויים בידינו מספר הקרחה אין המחבר משתמש במונח אחד בהוראת משפט או פסוקית (המונחים הערביים **פלאם** ו**גמלול** אינם מופיעים אצלו בהוראות אלו). פעמים מספר משתמש המחבר בצירוף **אבתדאא וכבר**, כשהוא דן במבנים של משפט או פסוקית. מונחים אלו מציינים בדקדוק הערבי את שני החלקים העיקריים במשפט, בדרך כלל במשפט שבו השם הנושא קודם לנושא. במשפטים, שבהם הנושא הפועלי קודם לנושא, מקובלים המונחים **פַּעַל וּפְאֵעַל**. חיוג' אינו מבחין במינוח בין שני סוגי המשפטים האלה, אלא משתמש בעקיבות במונחים **אבתדאא וכבר** (ר' למשל דוגמה 3 להלן)⁶.

משפטי זיקה

המלה אשר יכולה לפי תפיסתו של חיוג' לשמש כאחד מחלקי המשפט העיקריים. המחבר אינו מרחיב בנקודה זו (ר' דוגמה 4 להלן), אולם נראה, שלשיטתו מלה זו היא שם, שיכול למלא כל תפקיד תחבירי של שם. זו התפיסה המקובלת בתחביר הערבי, לפיה מלות הזיקה, כגון **אלדי** על נטיותיה **מא** ו**ימן** הן שמות (אסמאא מוצולח), ויכולות למלא כל תפקיד תחבירי, שיכול למלא השם במשפט (גם מלות היחס נתפסות אצל חיוג' כשייכות לקטגוריה של השם וראה להלן דוגמאות 15–16)⁷.

משורש חמם, בעוד שבספר אותיות הנוח הביא צורה זו בשורש יחם בלבד, ולא הביאה ב־ספר אותיות הפפל.

5. פרט לדיון בהתאם הדקדוקי, ר' הע' 9, 11 להלן.
6. על הבחנה זו אצל ריב"ג ר' דרנפורג, מבוא, עמ' LXXXIX ושם הע' 1.
7. מעניין שר' שמואל הנגיד רואה ב־פי שם, שיכול לתפקד כמושא במשפט. על הפסוק **לא אאמין פי יאזין קולי** (איוב ט, טז) אומר הנגיד: **לאן פי פיה אסמא מפעולא (כתאב**

דוגמאות

1. (ש"ב יז, ג) ואשיבה כל־העם אליך כְּשׁוּב הַפֶּל האיש אשר אתה מבקש פל־העם יהיה שלום — ופסרה אבּו זכריא יחיי⁸ וסאצרף אליך אלקום בעד פראר אלגמיע ען דויד לאנך אנמא תטלב אלרגל וחדה. ויפון האיש אשר אתה מבקש אפתדא וכבר. וגמיע אלאמא סאלמין.

התרגום: פירש אותו אבּו זכריא יחיי [פל' חיוג']: אפנה אליך את העם לאחר מנוסת הפול מדרה, שכן אתה מבקש רק את האיש לבדו. ו־האיש אשר אתה מבקש הוא נושא ונשוא. וכל האומה בשלום.

2. (יר' לא, יט) פִּי־מִדִּי דְבָרִי בּוּ — פִּי מִדִּי דְבָרִי בּוּ אַפְתָּדָא וְכָבֵר אֲנִי מִתִּי תַּכְלֵמַת פֶּאנְמָא כְּלָאֲמִי פִּיה זָכוֹר אֲזַפְרֵנוּ עֵן רִצָּא.

התרגום: פִּי מִדִּי דְבָרִי בּוּ נושא ונשוא. כאשר אני מדבר, אין דברי אודותיו אלא זָכוֹר אֲזַפְרֵנוּ בשביעת רצון.

3. (יש' כד, יב) נִשְׁאַר בַּעִיר שְׁמָהּ וְשִׁאֲיָהּ יִפְת־שָׁעַר — יִפְת שַׁעַר אַפְתָּדָא וְכָבֵר. הַתְּרֻגּוֹם: יִפְת שַׁעַר נושא ונשוא.

4. (ש"ב ב, ד) ויגדו לְדָוִד לֵאמֹר אֲנִשִּׁי יִבִּישׁ גִּלְעָד אֲשֶׁר קִבְּרוּ אֶת־שְׂאוּל — קָאֵל אֲבּו זְכָרִיא יִחִי⁸ אֲשֶׁר פִּי הוּא אֶלְמוּצֵעַ כָּבֵר אֶלְאַפְתָּדָא.

התרגום: אמר אבּו זכריא יחיי: אשר במקום זה הוא הנשוא של הנושא.

2. הצירוף השמני

שם במעמד של שם תואר

פעמים מספר דן המחבר בתופעה של שם המרחיב שם אחר בצירוף השמני. לפי תפיסתו יכול השם למלא תפקיד של שם תואר. לעתים הוא מעלה גם הסבר נוסף למבנים אלו כגון שם הממלא תפקיד של צירוף יחס (ר' למשל דוגמה 5 להלן), או קשר של סמיכות בין שני השמות (ר' למשל דוגמה 8 להלן).

דוגמאות

5. (ש"ב כג, כד) אֶלְחָנָן ... בֵּית לָחֶם — אֲמָא אֵן יִכּוֹן מַעֲנָא מִבֵּית לָחֶם וְאֲמָא אֵן יִכּוֹן אֲסִם פִּי מוֹצֵעַ אֲלֻנַּעַת וְאֲלֻנְסִבָּה כִּאֲנָה קָאֵל בֵּית לַחְמִי...
התרגום: או שמשמעותו מבית לחם, או שהוא שם במעמד של תואר ויחס, כאילו נאמר בית לחמי...

אלאסתגנא, עמ' 218). השנה לתפיסתו של סיבויה, לפיו אן היא שם, והמשפט שאחריה הוא משפט צלה (פרק 42).

8. הפירושים לשמואל ב פותחים בדרך כלל במלים: "ופסרה אבּו זכריא יחיי", "קאל אבּו זכריא יחיי", "וכאן אבּו זכריא יחיי" כגון שלישי. פתיחה זו אינה מצויה בפירושים לספרים האחרים, ונראה שזו תוספת מאוחרת.

6. (ש"ב כ, כג) ויֹאבֵב אֶל פִּלְהַצְבָּא יִשְׂרָאֵל — אסם פי מוצע אלנעת...
התרגום: שם במעמד של תואר.
7. (יח' טז, ז) ואת עֲרוֹם וְעָרְיָה — אסמאן פי מוצע נעתין כאנה יריד ערומה
וערומה כמא וצפת גיר מרה אנהם יצעון אלסם או אלמצדר פי מוצע אלצפּוּ.
התרגום: שני שמות במעמד של שמות תואר כאילו הפנה ערומה וערומה, כפי
שחירתי לא פעם, ששמים את השם או את המקור במעמד של תואר.
8. (יר' לח, ו) וישלכו אתו אל־הבור מלפיהו בן־המלך אשר בחצר המטרה — אל
הבור מלפיהו בן המלך אמה אן יפון הבור מצאפא אלי מלפיהו עלי מא עלמת מן
אנהם יצעון אלסם פי מוצע אלנעת.
- התרגום: אל הבור מלפיהו בן המלך — אולי הבור נסמך אל מלפיהו, כפי שידוע
לך, שהם שמים את השם במעמד של תואר.
9. (יר' לב, יב) הַסֵּפֶר הַמְּקַנָּה — המקנה נעת ללספר והו אסם געל פי מוצע אלנעת
כמא יפעלון פי גיר מא מוצע.
- התרגום: המקנה תואר ל־ספר, והוא שם שהועמד במעמד של תואר, כפי
שעושים לא פעם.

ה ת מ ו ר ה

התמורה נתפסת כחלק טפל, אשר המשפט יכול להתקיים בלעדיו (אד יקע
אלגנא ענה ר' דוגמה 10 להלן). מעניין שלפי הסבריו יכול השם לשמש כתמורה
לכינוי מקדים (ר' דוגמאות 11—12 להלן). זאת בניגוד להשקפה המקובלת בדקדוק
הערבי שאינה נוטה לקבל מבנים של כינוי מקדים.

ד ו ג מ א ו ת

10. (ש"ב ז, כג) מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו — פקולה גוים בדל
קולה ממצרים אד יקע אלגנא ענה בקולה גוים פכאנה קאל אשר פדית לך מגוים
ומאלהיו יעני מגווי מצרים ואלהיהם ופקולה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים.
התרגום: הנאמר גוים הוא תמורה לנאמר ממצרים, פי אפשר להסתפק בגוים,
וכאילו נאמר: אשר פדית לך מגוים ומאלהיו, כל מגווי מצרים ואלהיהם, וכנאמר:
ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים.
11. (ש"ב יד, ו) ויפן האחד את־האחד — את האחד בדל אלואו אלתי פי ויפן
ומתלה ותפתח ותראהו את־הילד (שמ' ב, ו) פאן את הילד בדל מן אלואו אלדי
פי ותראהו וגירה כתיר תגרי עלי הדא אלמענא מתל יביאָה את תרומת ה' (שמ' לה,
ה) מאכילם את־העם הזה לענה (יר' ט, יד).
- התרגום: את האחד תמורה לוי"ו אשר ב־ויפן, וכמוהו ותפתח ותראהו את־הילד
(שמ' ב, ו), פי את הילד הוא תמורה לוי"ו אשר ב־ותראהו, [נדוגמאות] אחרות

מרוכבות הנוהגות לפי המובן הזה, כמו **יביאך את תרומת ה' (שם' לה, ה) מאכילם את-העם הזה לענה (יר' ט, יד)**.⁹

12. (מ"א יד, יב) **בְּבֹאָה רְגִלְיָךְ הָעִירָה** — אן כאנת לפטוֹ **בבאה** מפיק פִּכּוֹן הָעִירָה בדלא מנהא כאנה קאל **בבוא רגליך העירה** ואן כאנת גיר מפיק פאלהא מזידה כזיאתהא פי גמיע אלמצאדר וימפן אן תפון הדה הא אלתאנית אלמצאף אליהא לינה מתל **עֲוֹנָה בַּה** (במ' טו, לא) **פְּלָה** (יח' לו, ה) וגירמהא כתייר.

התרגום: אם הצורה **בבאה** היא במפיק, הרי **העירה** היא תמורה שלה, כאילו נאמר **בבוא רגלייך העירה**. ואם היא איננה מפיק, הרי הה"א נוספת, כפי שהיא נוספת [לעתים] לכל צורות המקור. גם ייתכן שה"א הנקבה הזאת, אשר משמשת כסומך [שפן פינוי הקניין נחשב כסומך לשם שאליו הוא חבור], תבוא רפה [פלו' ללא מפיק], כמו **עֲוֹנָה בַּה** (במ' טו, לא) **פְּלָה** (יח' לו, ה)¹⁰ ורבים אחרים.

ה ס מ י כ ו ת

מבדיקת הערותיו של חיוג' על מבני סמיכות ניתן לעמוד על הנקודות הבאות: צורות המקור יכולות לבוא במבנה של סמיכות במעמד של מבע עצמאי (קאים **בדאתה, ר' דוגמה 13 להלן**). המחבר עומד על המבנה של שתי סמיכויות אלשם אחד (**אצאפה בעד אצאפה אלי אסם ואחד, ר' דוגמה 14 להלן; ר' עוד גזניוס, עמ' § 422, 130**). מעניינת גישתו של חיוג' למבנים שבהם מתקשרת צורת נסמך אל צירוף יחס. לפי תפיסתו הסומך הוא אות היחס (**יציפון אלא אלמים, ר' דוגמה 15 להלן**). אן **אלעבראניין יציפון אלי אלמים ואלבא ואללאם, ר' דוגמה 16 להלן**). נראה אפוא שלתפיסתו מלות היחס שייכות לקטגוריה של השם, ולכן עשויות לשמש כסומך לשם נסמך במבנה של סמיכות.¹¹

9. אבן קריש רואה בוי"ו שפֿיפּוֹ ייתור אות (ר' בקר, **רסאלה, עמ' 67, והע' 33 שם**). רס"ג רואה בוי"ו הזאת אות נוספת (ר' בקר, שם), ודב"א אלפאסי רואה במבנה זה "שני סימנים" למושא (**למעני אשארתיך**), שניתן להשמיט אחד מהם (ר' סקס, **ג'אמע אלאלפאט', א, עמ' 465**). מנחם בן סרוק רואה בוי"ו זו וי"ו נוספת, שאינה מציינת את המושא, וניתן להשמיטה פלי לפגום במשמעות (**מחברת, עמ' 75/ב**). ר' גם אברמסון, עמ' 41, והע' 37 שם. 10. בנוסחים המקובלים נכתב **פלא באל"ף רפה**, אולם לתפיסתו של חיוג' אין משמעות לחילופין בין אותיות הרפיון. המחבר מזכיר דוגמאות נוספות לחילופי ה"א מפיק וה"א רפה במבוא ל־ספר אותיות הרפיון (יסטורוב, עמ' 14, שו' 6 ואילך; דוקס, עמ' 10, שו' 5 ואילך; נוט, עמ' 9, שו' 25 ואילך). ר' עוד דואן עמ' 132, h § 94.

11. מעניין שגם המלה **את** נתפסת אצלו כשם שיכול לקבל פינוי, וכך הוא מסביר את החריגה בהתאם ביה' ב, ד: **ותקח את שני האנשים ותצפנו**. לדבריו מוסב הפינוי הדבוק ב־**ותצפנו** לשם **את הקודם**: "לאן את אסם מפרד ללואחד ואלאחנין ואלגמאעה" (יסטורוב, עמ' 30, שו' 2 מלמטה). התרגומים לעברית של ר' משה הפהן בן ג'קטילה ושל ראב"ע מטשטשים תפיסה זו: הראשון מתרגם **אסם כתיבה**, והשני מתרגם מלה זו כ־מלה. על התפיסה שמלות היחס מתפקדות כשמות ר' עוד ז' בן־חיים, עברית וארמית נוסח **שומרון, פרך ה', עמ' 237–238**, ובייחוד עמ' 238, הע' 3.

דוגמאות

13. (יח' ג, כא) ואתה פי הזהרתו צדיק לבלתי חטא — לבלתי חטא מצדר מצאף קאים בראתה מתל ברא ה' אלהים ארץ¹².
- התרגום: לבלתי חטא מקור נסמך עומד בפני עצמו, כמו ברא ה' אלהים ארץ¹².
14. (יר' מו, ט) ולודים תופשי דרכי קשת — הדה אצאפה בעד אצאפה אלי אסם ואחד מתל נהרי נחלי דבש וחמאה (איוב כ, יז).
- התרגום: זו סמיכות לאחר סמיכות אל שם אחד, כמו נהרי נחלי דבש וחמאה (איוב כ, יז).
15. (יח' יג, ב) לנביאי מלפם — יציפון אלי אלמים כמא יציפון אלי אללאם ומתלה חמת מיין (הושע ז, ה) וגירה כתר.
- התרגום: מסמיכים אל המ"ם, כפי שמסמיכים אל הלמ"ד, וכמוהו חמת מיין (הושע ז, ה), [דוגמאות] אחרות מרובות.
16. (יש' כח, י) גמולי מחלב עתיקי משדים ואצאפה גמולי עתיקי עלי מא אעלמתך אן אלעבראניין יציפון אלי אלמים ואלבא ואללאם מתל חמת מיין וגירה כתר.
- התרגום: סמיכות גמולי עתיקי כפי שצייתי לפניך, שהעברים מסמיכים אל המ"ם, אל הבי"ת ואל הלמ"ד, כמו חמת מיין [דוגמאות] אחרות מרובות.

3. הצירוף הפועלי

במסגרת הדין בצירופים הפועליים עומד חיוג' על כמה מבנים חריגים: הצורה הפעילה יכולה לבוא במקום הסביל (ר' דוגמה 17). לתפיסתו במבנה של איחוי צריכה להיות זהות בין האיברים המאוחדים. אולם לעתים פועל מפורש יכול לבוא בקשר של איחוי לצורת המקור של הפועל. במקרה זה הזהות היא במשמעות במקום בצורה (ר' דוגמה 18 להלן). המקור המוחלט עשוי לבוא אחרי הפועל המפורש במקום לפניו (ר' דוגמה 19 להלן). צורות העבר, העתיד, המקור והציווי עשויות להתחלף זו בזו (ר' דוגמאות 20–21).

דוגמאות

17. (יח' ג, כה) ואתה בן אדם הנה נתנו עליך עבזתים ואסרוך יריד בנתנו עליך ואסרוך — נתנו עליך ואסרת בהם ואלפאעל לדלך אללה תע' לקולה בעדה ולשוך אדביק אל חפך וג' ומתלהמא יהדפוהו מאור אל-חשך (איוב יח, יח), ומתלה ינדהו (שם), יריד יהדף וידה ותגד מתל הדיא פי בעץ אלמואצע יכרג אלפעל בצמיר אלפאעל ואלמעני מא לס יסם פאעלה.

12. הנוסח שלפנינו הוא עירוב של שני פסוקים: ברא' ב, ד: ביום עשות ה' אלהים ארץ וברא' ה, א: ביום ברא אלהים אדם. לא כאן המקום לקבוע אם לעירוב הזה אחראי המחבר עצמו, או שמא נשתבש הנוסח בשלב מאוחר יותר.

התרגום: הפְּנָה בִּפְנֵינוּ עֲלֶיךָ וְאֶסְרֶת בָּהֶם, והנושא של זה הוא האל ית', שכן נאמר אחר־כך ולשונך אדביק אל חפך וגו', וכמוהם יִהְיֶהוּ מֵאֹד אל חשך (איוב יח, יח), וכמוהו יִנְדְּהוּ (שם), הפְּנָה יִהְיֶה ו־יִדָּה ואתה יכול למצוא פדגמט זה במקומות אחדים, שהפועל בא עם פניו עושה הפעולה, והמשמעות היא של סביל.

18. (יח' יג, ח) יֵעַן דְּפָרְכֶם שׁוֹא וְחִזִּיתֶם כּוֹב — עֵטָף וְחִזִּיתֶם עָלֵי מַעֲנֵי דְבָרְכֶם לֹא עָלֵי לִפְטָה וְאִלְמַעֲנֵי פִיהָ דְּפָרְכֶם לֹא אִלְמַצְאָדָר עֲנִידֶם תְּנוּב עֵן אִלְאִפְעָאֵל כְּמֵא (וצפת) גִּיר מֵרָה וְיִזְוֹ אִלְעֵטָף עָלֵי אִלְמַעֲנֵי כְּמֵא יִגְזוּ עָלֵי אִלְלִפְטָ.

התרגום: יֵעַן דְּפָרְכֶם שׁוֹא וְחִזִּיתֶם כּוֹב — וְחִזִּיתֶם מִחוּבֵר לִמְשַׁמְעוֹת שֶׁל דְּבָרְכֶם, וְלֹא לְצוּרְתוֹ, וּמִשְׁמַעוֹתָיו הֵיא דְּפָרְכֶם, כִּי צוּרוֹת הַמְקוֹר אֲצֵלֶם יְכוּלוֹת לְבֹא בְּמִקוֹם הַפְּעִלִים, כְּפִי (שְׁתִּיאֲרִתִּי) לֹא פִעַם, וְאִפְשָׁר לְחִבֵּר לִמְשַׁמְעוֹת, כְּפִי שֶׁאִפְשָׁר לְחִבֵּר לְצוּרָה.

19. (יח' יז, י) תִּיבֵּשׁ יְבוּשׁ — מִצְדָּר וְלוֹ קָאֵל יְבוּשׁ תִּיבֵּשׁ לְכַאֵן חֹס... מִתַּל יְדוּעַ תְּדַע יְכוּל נֹכַח אֲדַעְתָּהֶם אֵן יִקְדְּמוּ אִלְמַצְדָּר קֶבֶל אִלְפֶּעֶל.
התרגום: תִּיבֵּשׁ יְבוּשׁ — מְקוֹר, וְלוֹ נֹאמֵר יְבוּשׁ תִּיבֵּשׁ, הִיא טו[ב], כְּמוֹ יְדוּעַ תְּדַע יְכוּל נֹכַח, כִּי מִנְהַגָם לְהַקְדִּים אֶת הַמְקוֹר לְפָנֵי הַפּוֹעֵל.

20. (יר' כז, יח) לְבִלְתִּי־בֹאֹה הַפִּלִים הַנּוֹתָרִים — כְּמֵא אִנְה יִגִּי לִפְטָ אִלְמַסְתְּקֶבֶל וּלְפִטָּ אִלְמַצְדָּר בְּמַעֲנֵי אִלְמַאֲצִי אוֹ בְּמַעֲנֵי אִלְאִמֵּר כְּמֵא וְצִפְתָּ קֶבֶל כְּדֹלֶךְ אִיצָא יִגִּי לִפְטָ אִלְאִמֵּר בְּמַעֲנֵי אִלְמַסְתְּקֶבֶל אוֹ בְּמַעֲנֵי אִלְמַאֲצִי מִתַּל לְבִלְתִּי־בֹאֹה הַפִּלִים אִלְדִּי לִפְטָה לִפְטָ אִלְאִמֵּר וְאִלְמַעֲנֵי מֵאֵן מִתַּל לְבִלְתִּי־שָׁבֹו (יר' כג, יד) אוֹ אִנְה אֵן קֶלֶת אִנְה בְּמַעֲנֵי אִלְמַסְתְּקֶבֶל פֶּאֲנָה גֵאִיזוּ וּמִתַּלָּה כִּי אִם־בֵּא אֲתָה עֲשֵׂה חֲזָק לְמַלְחָמָה (דְּהִי"ב כה, ח) לִפְטָהָ לִפְטָ אִלְאִמֵּר וְאִלְמַעֲנֵי פִיהָ כִּי אִם תְּבֵא אֲתָה וְתַעֲשֶׂה תַחֲזָק לְמַלְחָמָה וְכֹדֶלֶךְ כִּי אִלְמַסְתְּקֶבֶל בְּמַעֲנֵי אִלְמַאֲצִי וְאִבְשָׁלוֹם יְבוֹא יְרוּשָׁלַם (ש"ב טו, לז) בְּמַעֲנֵי בֵא וְגִירָה כְּתִיר.

התרגום: לְבִלְתִּי־בֹאֹה הַפִּלִים הַנּוֹתָרִים — כֶּשֶׁם שֶׁצּוּרוֹת הַעֲתִיד וְהַמְקוֹר בִּאֲוֹת בְּהוֹרָאֵת עֵבֶר אוֹ צִיּוּי כְּפִי שְׁתִּיאֲרִתִּי לְעִיל, כִּךְ גַּם בֵּאָה צוּרַת הַצִּיּוּי בְּהוֹרָאֵת עֲתִיד אוֹ עֵבֶר, כְּמוֹ לְבִלְתִּי־בֹאֹה הַפִּלִים, אֲשֶׁר צוּרְתוֹ צוּרַת צִיּוּי, וְאִילוֹ הַהוֹרָאָה עֵבֶר, כְּמוֹ לְבִלְתִּי־שָׁבֹו (יר' כג, יד). וְאִם תֹּאמַר שֶׁהוּא בְּהוֹרָאֵת עֲתִיד, הִרִי זֶה יִיתַכֵּן, וְכִמּוּהוּ כִּי אִם־בֵּא אֲתָה עֲשֵׂה חֲזָק לְמַלְחָמָה (דְּהִי"ב כה, ח), צוּרְתוֹ צוּרַת צִיּוּי, וּמִשְׁמַעוֹתוֹ כִּי אִם תְּבֵא אֲתָה וְתַעֲשֶׂה תַחֲזָק לְמַלְחָמָה. כִּךְ בְּ[צוּרַת] עֲתִיד בְּהוֹרָאֵת עֵבֶר: וְאִבְשָׁלוֹם יְבוֹא יְרוּשָׁלַם (ש"ב טו, לז), בְּהוֹרָאֵת בֵּא, וְ[דוּגְמָאוֹת] אַחֲרוֹת מְרֻבּוֹת.

21. (יר' נב, ז) יִבְרְחוּ וַיִּצְאוּ מֵהָעִיר לֵילָה — עֵטָף וַיִּצְאוּ עָלֵי מַעֲנֵי יִבְרְחוּ לֹא עָלֵי לִפְטָה לֹאֵן מַעֲנָה מֵאֵן וּלְפִטָּה מִסְתְּקֶבֶל וְכֹדֶלֶךְ מִתַּלָּה וְאִבְשָׁלוֹם יְבוֹא יְרוּשָׁלַם בְּמַעֲנֵי בֵא וְגִירָה כְּתִיר.

התרגום: יִבְרְחוּ וַיִּצְאוּ מֵהָעִיר לֵילָה — וַיִּצְאוּ מִחוּבֵּר לְהוֹרָאָה שֶׁל יִבְרְחוּ וְלֹא לְצוּרְתוֹ, כִּי הוֹרָאֲתוֹ עֵבֶר וְצוּרְתוֹ עֲתִיד, וְכִמּוּהוּ וְאִבְשָׁלוֹם יְבוֹא יְרוּשָׁלַם בְּהוֹרָאֵת בֵּא, וְ[דוּגְמָאוֹת] אַחֲרוֹת מְרֻבּוֹת.

פ ע ל י ם י ו צ א י ם ו ע ו מ ד י ם

פעמים אחדות עומד חיוג' בספר הזה על הקשר שבין הבניין לבין היות הפועל עומד או יוצא. מעניין שבספריו על הפועל ההבחנה בין הבניין הקל והבניינים האחרים היא צורנית בלבד¹³, והמחבר אינו עומד על הבדלים תחביריים בין הבניינים. כאן לעומת זאת מודגש הצד התחבירי (ר' דוגמה 22 לגבי הבניין הקל, דוגמה 23 לגבי בניין נפעל ודוגמה 24 לגבי הפעיל / קל).

ד ו ג מ א ו ת

22. (יר' כז, ח) עֲד־תָּמִי אוֹתָם... והו מעדי עלי כְּלֹאף תצריך הוֹא אלאצל אעני תמם לאנהם אִיא אראדוא אן יצרפוא אלפעל אל[מעדי] קאלוא התם התמו התמוותי בתשדיד אלמים ואִיא אראדוא תצריך אלמצדר מנה פפתכפיפהא¹⁴ מתל פְּתָתָם הפושעים (דנ' ח, כג) פְּתָתָמְךָ שוֹדֵד תוֹשֵׁד (יש' לג, א) ואִיא אראדוא אלגיר מעדי צרפוא עלי אלפעל אלכפיף הפִּיא יגרי סואא עד תמי אוֹתָם פאנה מעדי והו מצדר אלפעל אלכפיף אעני תמם לאנ[ה] קד יגוז אן תצרף אלפניה אלכפיפה פי אלמעדי כמא תצרף פי אלגיר מעדי.

התרגום: עֲד־תָּמִי אוֹתָם... הוא [פועל] יוצא בניגוד לנטייה של השורש הזה, דהיינו תמם, כי כשרוצים להטות את הפועל ה[יוצא], אומרים התם התמו התמוותי בדיגוש המ"ם, וכאשר רוצים להטות את המקור שלו, הרי זה ברפיונה (של המ"ם), כמו פְּתָתָם הפושעים (דנ' ח, כג). פְּתָתָמְךָ שוֹדֵד תוֹשֵׁד (יש' לג, א), וכאשר רוצים את [הפועל] העומד, מטים אותו בפועל הקל. כך בדיוק נוהג עֲד־תָּמִי אוֹתָם, כי הוא יוצא, והוא מקור הפועל הקל, דהיינו תמם, פי ייתכן להטות את הבניין הקל ב[הוראת פועל] יוצא, כפי שמטים אותו ב[הוראת פועל] עומד.

23. (יח' ו, ט) אשר נשברתי את־לִבִּי הוֹנָה — הוֹא מן אלדי דכרת פוק הוֹא אלכחאב אנא רבמא וגדנא פי אללגה אנפעאלא מעדא מתל הוֹא ומתל וַיִּתְּלָקֶם דוֹיד (דהי"א כג, ו; כד, ג) וגירה יסיר.

התרגום: אשר נשברתי את־לִבִּי הוֹנָה — זה שייך למה שציינתי לעיל בספר הזה, שלעתים אנו מוצאים בשפה נפעל יוצא כמו זה וכמו וַיִּתְּלָקֶם דוֹיד (דהי"א כג, ו; כד, ג), ו[דוגמאות] אחרות כמוהו מועטות.

24. (ש"ב יג, כט) וַיִּרְקְבוּ אִישׁ עַל־פִּרְדּוֹ וַיִּנְסּוּ הַכִּי מכתוב ענדנא פי אלמצאחף אלצחיהו וירפבו וכאן אבו זכריא יחיי⁸ יקראה וירפבו ויושך אן בעץ אלמצאחף גלטתה. פקאל אחא וירפבו עלי גיר אלקיאס וכאן אלוגה פיה וירפבו אד אלמעני פי הוֹא אלפעל כפיף גיר מתעדי...

התרגום: וַיִּרְקְבוּ אִישׁ עַל־פִּרְדּוֹ וַיִּנְסּוּ — כך כתוב אצלנו בספרים המדויקים:

13. ר' בהקדמה לספר אוֹתוֹת הַנּוֹת, עמ' 21–24 במהד' יסטרוב, עמ' 12–14 במהד' נוט, עמ' 14–16 במהד' דוקעס.

14. פפתכפיפהא, בטקסט: "פפתכפיף אלהא".

וירפבו, ואבו זכריא יחיי קרא אותו וירפבו, וייתכן שאחד הספרים הטעהו. ואמר [כלו' חיוג']: בא וירפבו שלא לפי ההיקש, והיה ראוי להיות וירפבו, כי ההוראה בפועל זה קלה, בלתי יוצאת...

התאם הפועל¹⁵

המחבר מסביר לעתים חריגות בהתאם הפועל בכך שההתאם הוא לפי המשמעות ולא לפי הצורה. כך, כאשר הנושא הוא שם שהוראתו רבים וצורתו יחיד, עשוי הפועל לבוא בצורת רבים (ר' דוגמאות 25–27). לדעת חיוג' יש במקרא ביטוי ללהג, שבו הפועל המצוי בסוף עשוי לבוא בצורת יחיד (הדה לגה' קום יפרדון מע תאכיר אלפעל, דוגמה 28).

דוגמאות

25. (מ"א כא, כד) יאכלו עוף השמים — אתי יאכלו עלי אלמעני לא עלי אללפט ולו קאל יאכל לפאן עלי אללפט לא עלי אלמעני.
- התרגום: באה [צורת] יאכלו לפי המשמעות ולא לפי הצורה, ואילו נאמר יאכל, היה זה לפי הצורה, לא לפי המשמעות.
26. (יש' יט, ד) אֲדוֹנִים קָשָׁה — עלי מעני אדון לא עלי אללפט וקד ימכן אן יוחד גמע ה"א אלאסם מתל אֲדוֹנֵי יוֹסֵף (בר' לט, כ).
- התרגום: אֲדוֹנִים קָשָׁה — בהוראת אדון, לא לפי הצורה, וייתכן שריבוי השם הזה יהיה [בהוראת] יחיד, כמו אֲדוֹנֵי יוֹסֵף (בר' לט, כ).
27. (יר' מד, יב) וְתָמוּ כָל — קאל ותמו עלי מעני אלגמע לא עלי לפט כל ולו קאל ותם לפאן עלי לפט כל.
- התרגום: וְתָמוּ כָל — נאמר ותמו לפי הוראת הריבוי, לא לפי צורת כל, ולו נאמר ותם, היה זה לפי צורת כל.
28. (יש' ב, יא) עֵינֵי גְבוּהַת אֲדָם שָׁפֵל — (מתל) והאלילים פליל יחלוף (יש' ב, יח) וְהַשְׁבִּית אֶת הַפְּמָרִים אֲשֶׁר נָתַנוּ מַלְכֵי יְהוּדָה וַיִּקְשִׁיר בַּבְּמֹת בַּעֲרֵי יְהוּדָה (מ"ב כג, ה) [ויאמרו אל־פרעה] רָעָה צֶאֱן עֲבָדֶיךָ (בר' מז, ג) וַיַּעַל בְּנֹגַב וַיִּבֶא עַד־חֲבֹרֹן (במ' יג, כב) הדה לגה' קום יפרדון מע תאכיר אלפעל.
- התרגום: עֵינֵי גְבוּהַת אֲדָם שָׁפֵל (כמו) והאלילים פליל יחלוף (יש' ב, יח) וְהַשְׁבִּית אֶת הַפְּמָרִים אֲשֶׁר נָתַנוּ מַלְכֵי יְהוּדָה וַיִּקְשִׁיר בַּבְּמֹת בַּעֲרֵי יְהוּדָה (מ"ב כג, ה) [ויאמרו אל־פרעה] רָעָה צֶאֱן עֲבָדֶיךָ (בר' מז, ג) וַיַּעַל בְּנֹגַב וַיִּבֶא עַד־חֲבֹרֹן (במ' יג, כב) — זוהי לשון של אנשים אשר משתמשים בצורת יחיד אף־על־פי שהפועל מאוחר [כלו' פשקודמת לפועל צורת ריבוי, הוא יכול לבוא אח"כ בצורת יחיד].

15. על תופעות של אי־התאם בפועל אצל דב"א אלפאסי ר' סקוס, מבוא, עמ' LXXIV. חיוג' עומד על אי־התאם בפועל גם בפסוק אמרה קהלת (קה' ז, כז), בספר אותיות הנוח, שורש אמר.

4. מלות היחס והמליות

בתחביר מלות היחס והמליות מעלה חיוג תופעות מספר: המחבר עומד על מבנה של גרירת מלת יחס בזיווג (למשארפה דוגמה 29). כינוי דבוק לפועל עשוי לבוא במקום צירוף יחס (דוגמה 30)¹⁶. מלות יחס עשויות להתחלף זו בזו: ל/עם (דוגמה 31), על/אל (דוגמה 32), את/מן (דוגמה 33), ל/את (דוגמה 34)¹⁷. אות השימוש וי"ו עשויה להיות מיותרת ללא הוראה של חיבור (דוגמה 35), וכן בהוראה של או (דוגמאות 36–37). למ"ד עשויה להצטרף להדגשה (לאם אלתאפיד)¹⁸, ולמעשה המשמעות קיימת גם בלעדיה (ואלמעני קאים דונהא) — דוגמאות 38–39. לא ו-אם הן מלות שלילה שעשויות להתחלף זו בזו (דוגמה 40).

דוגמאות

29. (יח' יח, י) מַאֲחַד מֵאֵלָה — וע... וחסב אנהם רבמא ... ללמ[שארפה] ותרפוא אצל אלפלמה... אמנא אללכסה מתל קולה וְעָשָׂה מַאֲחַת (ויק' ד, ב) פאלחק אלמים פי מאחת למשארפתהא מע מהנה והו יריד אחת מהנה ...

התרגום: מאחד מאלה — ... וחשב שהם אולי ... בגלל הזיווג] והשאירו את צורת היסוד של המלה... היו בטוחים מפני בלבול, כמו שנאמר וְעָשָׂה מַאֲחַת (ויק' ד, ב), צירפו את המ"ם ב-מאחת בגלל זיווגה עם מהנה, והפנה אחת מהנה ...

30. ... וכדלך פי צמיר אלמפעול מתל כְּנִי יְצֵאוֹנִי (יר' י, כ) מענאה יצאו ממני: יְשׁוּשׁוֹם מְדַבֵּר (יש' לה, א) מענאה ישישו בם: בְּשָׁלֹם הַבֶּשֶׂר (מ"א יט, כא) יעני בשל להם ...

התרגום: ... כך בכינוי המושא כמו כְּנִי יְצֵאוֹנִי (יר' י, כ) פירושו יצאו ממני: יְשׁוּשׁוֹם [כך!]: מְדַבֵּר (יש' לה, א) פירושו ישישו בם: בְּשָׁלֹם הַבֶּשֶׂר (מ"א יט, כא) פירושו בשל להם ...

31. (יר' כה, לא) נִשְׁפָּט הוּא לְכָל-בֶּשֶׂר — הוּא מִן אֵלֶּל[אמאת] אֱלֹהֵי דְכֶרֶת פּוֹק אֲנָהָ תְּקוּם מְקָאָם עִם.

התרגום: נִשְׁפָּט הוּא לְכָל-בֶּשֶׂר — זו למ"ד מסוג הלמ"דין שהזכרתי לעיל, שהן באות במקום עם.

32. (יח' י, ד) וַיֵּרָם כְּבוֹד־יִי מֵעַל הַפְּרוּב עַל מִפְתֵּן הַבַּיִת — יִרִיד בַּהּ אֶל מִפְתֵּן הַבַּיִת וּמִתְּלָה לְהַסִּיר אוֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ-אֲפָרִים עַל-רֹאשׁ מְנֹשָׁה (בר' מח, יז) הוּא אֵלֶּמְעֵנִי פִּיהָ אֲקַרֵּב אֵן יִכּוֹן עַל בְּמַעֲנִי אֵל וּכְדֹלֶךְ וַיִּקְחָהּ עַל-הַחֲמוֹר (שופ' יט, כח).

התרגום: וַיֵּרָם כְּבוֹד־יִי מֵעַל הַפְּרוּב עַל מִפְתֵּן הַבַּיִת — הפנה בו אל מפתן הבית,

16. כבר מנחם עמד על תופעה זו, ר' ד' ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, עמ' 59. מנחם, מחברת, ערכים אראל, חן (חנה) ו-הי (היה).

17. על חילופי את/אל ר' ריב"ג, שרשים, עמ' 257, ערך מוש.

18. לדברי אבן קריש מצויה למ"ד ההדגשה (לאם אלתאפיד) בערבית, אך לא בעברית. ר' בקר, מבוא, עמ' 46, והע' 45 שם.

וכמוהו להסיר אותה מעל ראש־אפרים על־ראש מנשה (בר' מח, יז), עניין זה קרוב יותר שתהיה בו על בהוראת אל, וכך גם ויקחָהּ על־החמור (שופ' יט, כח).

33. (מ"א טז, כב) וַיִּחְזַק הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי עֲמֵרִי [א]ת־הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי תְּבִנִי לִפְטוֹת את האה[נא פי] מוֹצֵעַ מִן כָּאנָה יִרִיד מִן הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי תְּבִנִי.

התרגום: וַיִּחְזַק הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי עֲמֵרִי [א]ת־הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי תְּבִנִי — הצורה את פאן במקום מן, כאילו הפְּנָה מן הָעָם אֲשֶׁר אַחֲרֵי תְּבִנִי.

34. (יר' מ, ב) ויקח רב־טבחים לירמיהו — הִדָּה אללאם אלתי פי לירמיהו פי מוֹצֵעַ וקוע אלפעל יריד את ירמיהו וקד וגדת מתלהא יעני בהא וקוע אלפעל עלי אלמפעול מתל ויואב ואבישי אחיו הרגו לאבנר (ש"ב ג, ל) יריד את אבנר ומתלהא כחיר. התרגום: ויקח רב־טבחים לירמיהו — הלמ"ד הוּז אשר ב־לירמיהו היא במקום יציאת הפועל, והפְּנָה היא את ירמיהו. ומצאתי כמוֹךְ, פלוֹ שבאמצעותה יוצא הפועל אל המושא, כמו ויואב ואבישי אחיו הרגו לאבנר (ש"ב ג, ל), הפְּנָה את אבנר, ו[דוגמאות] כמותן רבות.

35. (יר' נב, ו) בחדש הרביעי בתשעה לחדש וַיִּחְזַק הָרַעַב בְּעִיר כָּאנָה קָאֵל חֹזֶק הָרַעַב ולא מעני לואו אלעטף פי ויחזק גיר רסם אללגה בויאדתהא פי בעץ אלאפעאל מתל אשר נשאריו על־הגמלים וַיָּנֹסוּ (ש"א ל, יז) ומתלה כחיר.

התרגום: בחדש הרביעי בתשעה לחדש וַיִּחְזַק הָרַעַב בְּעִיר — כאילו נאמר חֹזֶק הָרַעַב, ואין משמעות לוי"ו החיבור בויחזק פרט לרישום שימוש הלשון שנוהג להוסיפה [את וי"ו החיבור] בחלק מהפעלים, כמו אשר נשארו [כך במקור במקום: רָכְבוּ] על־הגמלים וַיָּנֹסוּ (ש"א ל, יז) בהוראת נסו, ו[דוגמאות] כמוהו מרובות.

36. (יר' לו, כג) ויהי פְּקָרָא יהודי שלש דלתות וארבעה ... יריד או ארבעה, או יכון מענא בעץ אלראבעה.

התרגום: ויהי פְּקָרָא יהודי שלש דלתות וארבעה ... הפְּנָה או ארבעה, או שהוראתו חלק מהרביעית.

37. (יר' מד, כח) דבר־מי יקום ממני ומהם — יריד או מהם עלי מא חפית פי פקרא יהודי שלש דלתות וארבעה יריד או ארבעה.

התרגום: דבר־מי יקום ממני ומהם — הפְּנָה או מהם כפי שאמרתי על פקרא יהודי שלש דלתות וארבעה הפְּנָה או ארבעה.

38. (יר' מד, יט) וכי־אנחנו מְקַטְרִים למלאכת השמים וְלִהְסֵךְ לה נסכים — הִדָּה אללאם פי ולהסך גריפה ואלמעני קאים דונהא וקד ימפן אן תפון לאם אלתאפיד עלי מא דפרנא פי לְהַפּוֹת חמש או־שש (מ"ב יג, יט) וגירה כחיר.

התרגום: וכי אנחנו מְקַטְרִים למלאכת [האל"ף במקור] השמים וְלִהְסֵךְ לה נסכים הלמ"ד הזאת ב־וּלְהַסֵּךְ יוצאת דופן, והמשמעות קיימת בלעדיה, וייתכן שהיא למ"ד ההדגשה, כפי שצייננו לגבי להפּוֹת חמש או־שש (מ"ב יג, יט), ו[דוגמאות] אחרות מרובות.

39. (יח' יז, ו) לְפָנוֹת דְּלִיּוֹתָיו אֵלָיו — מן לאמאת אלתאפיד עלי מא שרחתהא פוק הדא אלכתהא.

התרגום: לְפָנוֹת דְּלִיּוֹתָיו אֵלָיו — מהלמ"דין של ההדגשה, כפי שהסברתי לעיל בספר הזה.

40. ('יח' יד, יח) חִי-אֲנִי נֶאֱמַר ה' אֱלֹהִים לֹא יַצִּילוּ בָנִים וּבָנוֹת — לֹא הוּא בִּמְעַנִּי אִם פִּי הוּא אֲלֹמֹצֶעַ כִּמְאָן אִן אִם בִּמְעַנִּי לֹא מִתֵּל אִם-תְּשִׁים אָשָׁם נִפְשׁוֹ ('יש' נג, י).
התרגום: חִי-אֲנִי נֶאֱמַר יי אֱלֹהִים [כך!] לֹא יַצִּילוּ בָנִים וּבָנוֹת — לֹא הוּא בִּמְשַׁמְעוֹת אִם בִּמְקוֹם הוּא, כִּפִּי שֶׁ-אִם בִּמְשַׁמְעוֹת לֹא כִּמוֹ אִם-תְּשִׁים אָשָׁם נִפְשׁוֹ ('יש' נג, י).

ס י פ ו ם

מִן הַדְּבָרִים שֶׁהוּבָאוּ לַעֲלִיל נִיתָן לַעֲמֹד עַל כִּמָּה נִקְדוּת מִרְפוּזוֹת: א. הַעֲיִסוּק בְּשִׂאלוֹת תַּחֲבִיר הוּא בְּדֶרֶךְ כָּלל שׁוּלִי בְּדִקְדוּק הָעִבְרִי שֶׁל יָמֵי הַבִּינִיִּים; ב. בְּנוֹסֶף לַתְּרוּמָתוֹ הַמִּרְפוּזִית שֶׁל ר' יְהוּדָה חִיּוּג' לְבִיּוֹס הַמַּחְקֵר הַדִּקְדוּקִי הָעִבְרִי בַּתְּחוּם תּוֹרַת הַצּוּרוֹת יֵשׁ לִיָּחָד לוֹ מְקוֹם חָשׁוּב גַּם בַּתְּחוּם הַתַּחֲבִיר. עִם זֹאת נִרְאָה שֶׁהַשְּׁפַעְתּוֹ עַל הַדּוֹרוֹת שֶׁאַחֲרָיו בַּתְּחוּם זֶה הִיִּיתָה שׁוּלִית, מֵאַחֵר שֶׁסֵּפֶר הַקֶּרְחָה לֹא זָכָה לַתְּפִוצָה כִּמוֹ זֶה שֶׁל סִפְרָיו הָאֲחֵרִים עַל הַפּוֹעֵל וְעַל נִיקּוּד מִשְׁקָלֵי הַשֵּׁם; ג. גַּם בַּתְּחוּם הַתַּחֲבִיר הוֹשֵׁפֶעַ חִיּוּג' בְּמִידָה מִכְרַעַת מֵהַתְּפִיסוֹת וּמֵהַמִּינוּחַ שֶׁל הַדִּקְדוּק הָעִבְרִי, אִם כִּי הוּא אֵינָנו מֵהֶסֶס לִסְגֹּל אוֹתָם גַּם לְמִבְנִים תַּחֲבִירִיִּים הַמִּיּוֹחָדִים לַעֲבִרִית, וְאִשֶּׁר לַעֲתִים אָף עוֹמְדִים בַּסְתִּירָה לַתְּפִיסוֹת מְקוּבָּלוֹת בְּדִקְדוּק הָעִבְרִי שֶׁל יָמֵי הַבִּינִיִּים.

ה מ ק ו ר ו ת

אֲבָרְהָם אֵבֶן עֲזָרָא — ר' דּוּקַעס.
 אֲבִרְמָסוֹן שֶׁרְגָא, "מִן 'כְּתָאב אֶלְנָתָף' לְרַב יְהוּדָה חִיּוּג' לְשִׁמּוּאֵל ב', לְשׁוֹנָנוּ מִג, ע"מ".
 51–29.

אֶלְדֵּר אֵילֵן, "קִטְעַן מִן 'כְּתָאב אֶלְנָתָף' לְרַב יְהוּדָה חִיּוּג' לְתַרֵּי עֲשָׂר", לְשׁוֹנָנוּ מִג, תְּש"ל ט, ע"מ' 254–259.

אֶלּוֹנֵי נַחֲמִיָּה, מִסְפָּרֵי הַפְּלִשְׁנוֹת הָעִבְרִית בִּימֵי-הַבִּינִיִּים, יְרוּשָׁלַיִם תְּש"ל.
 אֶלְפָּאסִי דִּב"א, כְּתָאב גִּזְמָע אֶלְאֶלְפָּאט, מֵהַד' ס"ל סְקוֹס, פִּילִדְלֶפִיָּה, 1936.
 בֶּן-גִּ'קִּטִּילָה ר' מֹשֶׁה הַפֶּהָן — ר' נוֹט.

בֶּן-חַיִּים זָאב, עִבְרִית וְאַרְמִית נִסְחָ שׁוּמְרוֹן, הוֹצָאָה הָאֶקְדָּמִיָּה לְלִשׁוֹן הָעִבְרִית, יְרוּשָׁלַיִם, תְּש"ל ו'.

בִּקְר דָן, ה'רִסְאֵלָה' שֶׁל יְהוּדָה בֶּן קוֹרִישׁ, תִּל-אֲבִיב, תִּשְׁמ"ד.
 גִּזְנִיּוֹס — Gesenius' Hebrew Grammar as edited and enlarged by the late E. Kautzsch, second English edition revised in accordance with the twenty-eighth German Edition (1909) by A.E. Cowley, Oxford, 1910 (reprint 1976).
 דּוּקַעס — סִפְרֵי דִקְדוּק מֵרֹאשׁ הַמִּדְקָדִקִּים ר' יְהוּדָה חִיּוּג'..., אִשֶּׁר הָעֵתִיקָם הַחֲכָם ר' אֲבָרְהָם בֶּן עֲזָרָא ז"ל, מֵהַד' יְהוּדָה לִיִּיב דּוּקַעס, שְׁטוּטְגַּרְט, 1844.

דרנבורג — Joseph & Hartwig Derenbourg, *Opuscles et traités d'Abou'l- Walid Merwan Ibn Djanah*, Paris 1880.

הנגיד ר' שמואל, כתאב אלאסתגנא, ר' אלוני נ', מספריי הבלשנות העברית צימיי-הציניים, עמ' 207–224.

P. Paul Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome, 1923 (reprint — יואן 1965)

חיוג ר' יהודה, ספר אותיות הנוח — ר' יסטרוב, ר' דוקעס, ר' נוט.

ספר אותיות הנפל — ר' יסטרוב, ר' דוקעס, ר' נוט.

ספר הניקוד — ר' דוקעס, ר' נוט.

ספר הקרחא (כתאב אלנתף) — ר' אברמסון, ר' אלדר, ר' אלוני, ר'

קוקובצוב.

ילין דוד, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, ירושלים, תש"ה.

יסטרוב, כתאב אלאפעאל דואת חרופ אללין וכתאב אלאפעאל דואת אלמתלין, מהד' מ' יסטרוב, ליידין, 1897.

מנחם בן סרוק, מחברת מנחם, מהד' צ' פיליפאווסקי, 1854.

נוט, שלשה ספרי דקדוק ... אשר חברים בלשון ערבי ראש המדקדקים ר' יהודה הנקרא חיוג ו"ל ותרגמם ללשון הקדש ר' משה הפהן המכונה בן גקטילה נ"ע, מהד' יוחנן ביליאם נוט, לונדון וברלין, תר"ל (מהד' צילום ירושלים, תשכ"ח).

סקוס, S.L. Skoss, *Kitāb Jāmi' al-Alfaz of David ben Abraham al-Fāsi*, ed. S.L. Skoss, New Haven, 1936

קוקובצוב פאול, יתר הפליטה מן כתאב אלנתף לאבי זכריא יחיי בן דאוד אלפאסי אלמנבו בחיוג, ר' אלוני נ', מספריי הבלשנות העברית צימיי-הציניים.

ריב"ג, ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השרשים ... והעתיקו אל לשון הקדש ר' יהודה בן תבון, מהד' ב"ז באכער, תרנ"ו.

יוחנן כהן גדול ומתנות הכהונה

'יוחנן כהן גדול העביר הִדְיָה המעשר. אף הוא בָּטַל את המעוֹרֵרִים ואת הנוֹקְפִים. ועד ימיו היה פְּטִישׁ מכה בירושלים. ובימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי' (משנה, מעשר שני, סוף המסכת; סוטה, פרק ט').

הדברים מוקשים מפני היעדר הגדרה חד־משמעית של המונחים העיקריים: הִדְיָה, מעוֹרֵרִים, נוקפים, דמאי, ומפני המשפט על הפטיש שהיה מכה בירושלים 'עד ימיו'. אין ספק שיוחנן כהן גדול מן החשמונאים היה, אך הלוא היו שניים שנקראו יוחנן (הורקנוס); הראשון שלט בשנים 135–104 והאחר חי בשנים 103–30 לפנה"ס. במסכת סוטה נמצא המקור הזה במסגרת סדרה של מסורות בעלות אופי היסטורי, אשר ככל שהן נשמעות אותנטיות הן גם קשות ומעורפלות וניפר שזמן ניסוחן קדם בדורות רבים (200 שנה בקירוב, ואף יותר) לשיבוץ במשנה: משרבו הרצחנים, וכו'; משבא אלעזר בן דינאי, וכו'; משמת יוסי בן יעוזר, וכו'; משבטלה סנהדרין, וכו'; ועוד. המסורת שלפנינו אף היא, כאמור, קשה ומעורפלת, והמעתיקים כבר לא הבינוה כראוי בשלב מוקדם יחסית. כמובן, האמוראים לא יכלו שלא לדון בה וביקשו לפרשה. אלא שהפירושים הם בדרך־כלל על-פי מה שנראה לבעליהם השכל הישר, ויש מהם הנשמעים ניחושיים בעלמא; וגם החוקרים בגי דורותינו הלכו בעקבותיהם, קיבלו את פירושיהם, אף שהיו הבדלים בין פירוש למשנהו, ונמנעו בדרך־כלל מלראות את הקושי בהבנת הדברים, וכאילו הפול ברור ומחוּנָר, בלי ספקות כלל. להבדיל, דברים שלהלן אני פותב בלשון שמא, והם בעיקרם השערה לצורך עבודה. מחד גיסא לפנינו טקסט שאופיו ארכאי ולא-מוסבר; מאידך גיסא חייבים אנו להאמין שדברי אותו בעל המסורת הקדמון היה בהם היגיון פנימי וציר מרפזי, וכי הוא לא דילג בפראות מעניין לעניין. אני מניח אפוא מראש שהמסורת כולה עסקה במתנות כהונה ובענייני המקדש והיא כולה זיכרונות בדבר חידושים שחלו בימי יוחנן הורקנוס בתחומים אלו¹.

---

1. על האופי המוקשה של המסורת ושל הפרשנות עליה בגמרות כבר הצביע ח' טשרנוביץ, דמאי, ספר הזכרון לע' קהוט (החלק העברי), ניו יורק תרצ"ו, 47; ראוי להביא פאן דברים אחדים ממכתבו של רב שמואל הפהן בן חפני, גאון סורא (TS 28.15) — כך צ"ל — אצל ש' אסף, חקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' 282 ואילך; כנראה משנת 985: 'והיו רבוחיני חכמי התלמוד חוקרים לשון המשנה על פנים אחרים ... וגם היו מוסיפין מילין לתקן עניני לשונות המשנה ... והיו אומרים על מקצת המשניות: זאת אומרת כן וכן ... והיו מכארים זמני המשנה'.

נראה שסדרֵי העישור פפי שנוהגים היו בימי בני חשמונאי נתערערו לעת קץ שלטונם בגבור הנוכחות הרומאית ובייחוד לאחר מאורעות שנת 63 לפנה"ס (פניסת הצבא הרומאי לירושלים). אף המונחים שהיו קשורים בסדרים אלו הלכו והתמעמו במשך הדורות.

נפתח במונח טָכָל, שאמנם אינו נזכר בקטע המשנה הנדון, אבל הבנתו חשובה לדיון על הדמאי, פפי שיתברר להלן. נראה שפירושו היה עשירית היבול, כאשר טרם הפרישו ממנו את מתנות הפוהנים. כך פירושלמי, דברי ר' שמעון בן לקיש: 'צריך להתנות ולומר: אם טבל בידי, הוא מעשר'; פלומר הוא מפריש ממנו את תרומת המעשר. 'ואם מעשר עלה בידי הרי הוא עשוי תרומת מעשר'; פלומר כבר הפרישו ממנו את תרומת המעשר. וכך אנו למדים גם מהתוספתא: 'אם היו של טבל אומר: מעשרן בדרומן ותרומת מעשרן בדרום דרומן', פלומר עתיד הוא להניח את שיפריש לתרומת המעשר דרומית למעשר, הנמצא דרומית למצבור היבול. וכך גם דברי שמעון שזורי, אשר בבואו לתאר את ענייני המעשר, קורא למעשר טבל².
ה ה ו ד י ה , דומה שאיננה דברים הנאמרים מן המקרא שעליהם מדברת המשנה, הקוראת להם וידוי: 'במנחה ביו"ט האחרון היו מתוודין. כיצד היה הוידוי, וכו'. איננו מוצאים במשנה הודיה במשמעות של וידוי פנ"ל. אין ספק שההודיה, הוידוי ואף הוידוי חד הם, וכבר הבינו זאת הקדמונים ובעל הערוך, שפינס בערך ז', פלומר שהשורש שלהם דל"ת בתוספתאות אהו"י בכמה דרכים. לפנינו מונחים המציינים את מתנות הלויים והפוהנים, את אוצרותיהן ואת חלוקתן, החל פמובן מן המקרא. פאן משמש במשמעות זו השורש ידה. ה ת ו ד ה הוא זבח השלמים שמביאים עם חלות, שמן, וכו'. 'ובאו מערייהודה ומסביבות ירושלים... מביאים עולה זובח ומנחה ולבונה ומביאי תודה בית ה'; 'קול ששון וקול שמחה... מביאים תודה בית ה'; 'עלי אלהים נדריך אשלם תודות לך'; 'יען יחזקיהו... גשו והביאו זבחים ותודות לבית ה'. והוא דין ה'תודות' שבספר נחמיה, שמופקדים עליה הנכבדים שבמשפחות הלויים, בני חננד: 'ישוע, בנוי, קדמיאל, שרביה, יהודה, מתניה'. ואין הפננה פאן לדיבורים ולשיירי הלל פדעת פמה מן הפרשנים. 'וביום הרביעי נשקל הכסף והזהב והפלים... על יד... יזכר בן ישיוע ונועדיה בן פנוי הלויים'. 'ואוצרה על-אוצרות... חנן בן זכור בן מתניה', וכו'. בני משפחה זו, משפחת חננד, ממונים היו על משק המקדש³.
פדומה לזה אנו מוצאים שורשים במשמעות דומה גם בערבית: آدى שילם, קיים

2. ירושלמי דמאי ז, כו ע"ג; תוס' דמאי ח, כא (צוקרמ' 60), וראה מקבילות נוחות במשנה, דמאי ז, ה: ירושלמי שם א, כב ע"ב. שמעון שזורי: תוס' דמאי ה, ב (צוקרמ' 53).
3. מ' מעשר שני ה, י. תודה: ויק' ז, יב-טו; יר' יז, כו; שם לג, יא; תה' נו, יג; דה"ב כט, לא. תודות: נחמ' יב, ח, והשנה: עז' ג, ט; י, לח; נחמ' ג, כד; מג, י, יעוד. משק המקדש: עז' ח, לג; נחמ' יג, יג.

מצנה; ^א וְהַמְצִיא הַסִּפְקָה; ^ב הָדַי הֵבִיא מִנְחָה לָאֵל, וּמִכָּאן מִנְחָה, ^ג חֶבְיָהּ שְׂבִיעִי אֶלְמִדִּינָה, ^ד בְּנֵי אָס וּבְנֵי חִיָּג, הָיוּ מְבִיאִים מִנְחָה לָאֵלִיל מִנָּא: מִנָּה ... יַעֲזָמוּנֵה וְיִבְחֹנוּנֵה וְיִהְיוּנָה לְזֶה וּבְדוּמָה לְזֶה: וְיִהְיוּנָה לְזֶה לָאֵלִילָה עֲזָא⁴.
והוא דינם של הידוי ושל ההודיה והדאי שפלשון חז"ל. כאן יש לנו להשוות לשון הירושלמי 'הלוקח מן הגוי' — דאי; 'דברי חכמים: ... מן העכו"ם — תורם; 'מן הנכרי ומן הכותי' — יחלוק (פלומר: 'פירוש מתנות פהונה) לפניהם' (לפני שייתן חלקם של הנכרים); ובמשנה: 'מן הנכרי' — מעשר ונותן לו'. ניכר שאמרו במקום אחד דאי, כנגד תורם, יחלוק, מעשר. ההודיה — וידוי — דאי, היו לאמתו של דבר נרדפות לתרומה, פלומר שני אחוזים מן היבול, להבדיל מן הדמאי, שאת עניינו נבדוק להלן⁵.

את המעוררים פירשו הקדומים שבפרשנים במשמעות של יקיצה. 'מעוררין אילו הלויים שהן אומרין על הדוכן עורה למה תישן ה', הוא הפירוש בתוספתא, פירושלמי ובבבלי. אבל על-פי השערתו היו המעוררים מעין גזבים של מתנות הפהונה, כמזהם כנוקפים (שענינם בא בהמשך), ושורש המלה פירוש: לתפוס, להסיר. 'חרדו שאננות רגזה בטחות פשטה ו ע ר ה וחגורה על חלצים', לשון המקרא. בסורית: ערא, ערי. במדרשים: מתערי, נתפס⁶.

הנוקפים היו לפי פרשנות חז"ל מי שהיו 'מפין' (או שורטין, או מושכין) 'את העגל בין קרניו' ויוחנן כהן גדול ביקש על-פי פירושם לבטל את 'האכלת המזבח טריפות'. ואולם סבורני, שהנוקפים היו גזבים, גבאי מתנות הפהונה, כנאמר לעיל.

4. ראה ^א هشام ابن الكلبي، الاصحاح القاهرة ٩٦٤، עמ' 13, 18, והשנה: T. Fahd, Une pratique cléromantique a la ka'ba préislamique, *Semitica*, 8 (1958) p. 74 לנו שמדובר בעיקר על בהמה דקה.

5. ראה בערוך, ערך ד (פרך ג, עמ' 22) דאי, והגרסה: וידוי. כמובן, אין פירוש דומה לפירושי שלי. ראה חילופי גרסאות דאי—וידוי גם בתוספתא, סוטה יג, ט"י (צוקרמ' 319-320); וראה גם: ב' סוטה מז ע"ב; ירושלמי דמאי א, כב ע"ב-ע"ג; תרומות א, מ ע"ב; מ' דמאי ו, א"ב. דיונים אלו תלויים בעיקרון שאין קניין לגוי בארץ-ישראל, על-כן אינו פטור מן המעשרות, ראה ירושלמי פאה ד, יח ע"ג; דמאי ה, כד ע"ד. דאי להבדיל מדמאי, השנה תוס' דמאי ה, ב (צוקרמ' 53) כנגד מ' דמאי ה, יא, ואחזור לזה להלן. על הזהות בין הודיה ובין וידוי (אמנם במשמעות של הודאה בחטאים), השנה גם: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ניו יורק, תשט"ו, עמ' 850, הע' 79; N. Wieder, *The Judean Scrolls and Karaism*, London; 1962, p. 184.

6. תוס' סוטה יג, ט"י (צוקרמ' 319-320); ירושלמי מעשר שני ה, נו ע"ד; סוטה ט, כד ע"א; ב' סוטה מז ע"ב. פירוש זה העתיקו המאוחרים, כגון בעל הערוך; פירוש המשנה המיוחס לנתן אב למשנה שבמעשר שני, ראה מהד' המשנה אל המקורות, ירושלים תשט"ו, מביא פירוש זה על-פי 'בעל הערוך ז"ל' (וזה אחת ההוכחות הרבות שלפנינו לקט מאוחר יחסית, הפולל גם פירושים מאת נתן בן אברהם, שהיה אב"ד בישיבת ארץ-ישראל בשנות השלושים והארבעים של המאה האחת-עשרה). ופירוש זה מקבל גם טשרנוביץ (לעיל הע' 1), עמ' 54-56. במקרא: ישע' לב, יא.

השורש במקרא משמעותו להסיר, לקלוף, לפשוט, ללקט. 'ואחר-עורי נקפוצא'; 'ונקף סבכי היער בפרזל והלבנון באדיר יפול'; 'ננקף זית שנים שלשה גרגרים בראש אמיר'. והמשמעות שנתקשרה במתנות כהונה נפרת מלשון המשנה: 'נאמנין על השמן לומר שלמעשר עני הוא ואין נאמנים עליו לומר שלזיתי נקף הוא'. הפירוש המקובל: זיתי נקף (או נוקף זיתים שבמקרא): זיתים שחובטים אותם, הוא ההפך מהאמת; המסיק היה נעשה בחבטה, ורק זיתים שהיו נותרים באמירי העצים אחרי המסיק היה הכרח לטרוח ולטפס ולנקוף אותם, משמע להסירם. ועוד לשון המשנה: 'זיתי מסיק שנתערבו עם זיתי ניקוף ... מוציא לפי חשבון, ואם לאו מוציא תרומה ותרומת מעשר לפל', ומכאן אנו למדים גם את משמעותו הקדומה של השורש (עדיין בימי בית בני חשמונאי): זיתי ניקוף, זיתים שנועדו לתרומה ולתרומת המעשר. וכך המשמעות בגעז, נקפ, לקלוף, לפשוט; ובסורית א נ ק ף (בניין אפעל) פירושו להגיש, להקריב.⁷

ראוי לשים לב, שגם ק ו ף ו ק פ ה צמחו מ נ ק ף . למשל, לשון המשנה: 'שיעור תרומה ... אחת ... הבינונית מחמשים (כלומר: אחת מחמשים, שני אחוזים) ... עלה בידו [אחת] מששים ואחד (כלומר: הרבה פחות משני אחוזים) ... יחזור ויתרום ... רבי יהודה אומר: אף שלא מן המוקף; וברור שפננתו — אף ממה שלא הפריש, ושם לחוד, לשם מעשר (שלא כמפרשים). כאן מוקף פירושו מופרש למעשר. ולשון התוספתא: 'סאה תרומה שנפלה לתוך המגורה רואין אותה כאילו חיטין, על פי שעורין יקפינה'. יקפינה, כלומר יעשרנה (ועניין החיטים והשעורים הוא עניין לעצמו). ובמקום אחר: 'שתי מגורות בעליה ... תורם ... כולם בהקפה אחת. תורמין ומעשרין מזה על זה'. התבואה שהפרישו ממנה את התרומות: נ נ ק פ ה , ומה שהפרישו נקרא ק ו פ ה : 'משיביא זיתים בקופה'. וגם: 'קופות ... אחת של שעורים ואחת של חיטים ... שתי קופות אחת של תרומה טמאה ואחת של תרומה טהורה'. בגרסאות מקבילות נמצא פנגד קופה: תרומת הקרי. (ונראה שמכאן נמשך גם הביטוי המאוחר קופה שלצדקה.) ושייך לכאן גם: ה מ ק פ ה , שטעו בו ופירושהו מין תבשיל.⁸

---

7. ראה בתוספתא, בירושלמי, ובבבלי, במקומות המסומנים בהערה הקודמת. ראה איוב יט, כו; ישע' י, לד; יז, ו; מ' פאה ח, ג; חלה ג, ט. וראה גם הפירוש המיוחד לנתן אב; ודעתו של טשרנוביץ (שניהם בהערה הקודמת), הקושר את עניין המעוררים והנוקפים עם 'הפטיש מכה' ובונה פירוש מאולץ על הלויים המעירים את הכוהנים לעבודתם במגפפה שהיא קורנס שהוא פטיש.

8. ראה בערוך, ערך ק ף . מ' תרומות ד, ג; תוס' תרומות ה, יב (צוקרמ' 34) וראה גם בירושלמי, שם מג ע"ד; תוס', שם י (צוקרמ' 29); שם ו, יד-טו (צוקרמ' 36), וראה גרסאות מקבילות: מ' תרומות ג, ה, והירושלמי, שם, מב ע"ב. ליברמן, תוס' פפשי', משתמש במלה ק ו פ ה כאילו משמעותה ברורה לפול; אבל במעשרות א, ז (תוס' פפשי' עמ' 673) פירושו קרוב לאמת: שילה וקיפה, גמר למעשרות; זה לשונו. יתור מדויק יהיה: לתרומה.

אשר לדמאי, אין דעות המפרשים והמילונים אחידות. בקונקורדנציה החדשה לירושלמי ראיתי (כמו אצל אחרים, בקירוב): 'פינוי לתבואה ולפירות של עם הארץ החשוד על הטבל', הגדרה שנראית אולי לבעליה מדויקת, בהירה, ומובנת לכל אדם משפיל. ויש שגזרו אותה מ־ *δημος* עם, ציבור. השערתה היא שחלה הידבקות (קונטאמינאציה בלעז) בין המקור של מונח זה (שיש בו היסוד דמה, ההפך מנדאי) ובין דמע המקראי, ומכל מקום דמאי ודמע בלשון חז"ל נרדפות. אמנם אפשר שפרק המונח נמצאת גם היננית, דהיינו *δόμα* אשר בתרגום השבעים הוא מתנות הפהונה; לכל מתנות קדשיהם — *παντος δόματος των αγίων* מלבד מתנותיהם — *πλην των δομάτων νυών*. וכן המין והמשאת שבספר בן-סירא. ובפפירוסים הוא מציין תשלומי מסים וקנסות, וגם מתנות, כגון בפקודת התשלום של זנון לארטמידורוס השולחני: 'שלם לפרוטומאכוס 30 דראכמות, בתורת *δόμα*, מתנה, שלא על מנת להחזיר' (24 במאי, 252 לפה"ס).⁹

הדמאי נדרף כאמור לדמע, והיה ברור לקדמונים שדמע משמעותו תרומה. כך הוא מוגדר במכילחות, כאשר הן נוגעות לפסוק בספר שמות, שבו נמצאת מלה זו: מלאתך ודמעך. 'מלאתך אלו בפורים שהן נטלן מן המליא ודמעך זו תרומה, שהיא נקראת דמע'. אך גם הזהות תרומה — דמאי הייתה ידועה, וכבר כתב בעל הערוך: 'פירוש דמאי אחד ממאה שיתן החבר לפהן... ולפיכך נקרא תרומה, תרי ממאה, וגזר על חבר הלוקח תרומה מעם הארץ שיפריש ממנה תרומת מעשר ויתנה לפהן'. מפאן שאין דמע אלא דמאי. יש סתירה בין שתי ההגדרות הנ"ל, שהלוא התרומה היא שניים ממאה. ונראה שהנכון הוא כי הדמאי — דמע היה אחוז אחד מהיבול ונקרא גם תרומת המעשר, או תרומה קטנה, להבדיל מתרומה סתם, או תרומה גדולה, שהייתה שני אחוזים, ונקראה דאי (וידוי, הודיה). דמאי פנגד ודאי. לעניין זה אנחנו מוצאים הגדרה ברורה בתוספתא, בשם רבן שמעון בן גמליאל: 'באחד ומאה (בלשונם; פננתו: אחד ממאה): תרומת מעשר של דמאי'. במשנה: 'תרם... מדמאי על הדאי' (פלומר: מתרומת המעשר לקח לתרומה) 'יחזור ויתרום מן הדאי על הדמאי'. ובתוספתא (שמעון שזורי, וכבר הבאתי משם לעיל): 'תרומת מעשר של דמאי (פננתו: תרומת מעשר, שהיא דמאי)... זה טבל, וזה תרומה זה ודאי, וזה דמאי'; פלומר: הוא קורא שמות לכל כמות מן היבול שהפריד ושם בצד, דהיינו טבל שהיה המעשר שטרם הפרישו ממנו תרומות, תרומה שהוא הדאי, תרומת המעשר שהוא הדמאי. הזהות דמאי דמע ניפרת גם מן הגרסאות של המסורת על סימון הפלים שבהם נשמרו מתנות הפהונה. במשנה: 'המוצא כלי וכתוב עליו... ד':

9. ראה אצל מ' קוסובסקי, קונקורדנציה לירושלמי, ירושלים תשמ"ב, ערך דמאי. וראה במאמר של טשרנוביץ (לעיל הע' 1). ראה תרגום השבעים, שמ' כח, לח; ויק' כג, לח; בן-סירא ז, כג; לח, ב; מילון הפפירוסים של Preisigke, פרך א, *δόμα*. וראה C. C. Edgar (ed.), *Zenon Papyri*, vol. V, Cairo 1940, no. 59825. ll. 3, 22. J. C. Greenfield, *The Small Caves of Qumran*, JAORS, 89 (1969), p. 139.

דמאי'. וכך הגרסה בירושלמי; ואילו בבבלי: 'דלת דמוע'. ובתוספתא הגרסה (בנדאי משופשט): 'אלף דלת ריש תיו, הרי זו תרומה'¹⁰.

ולסיכום מה שנאמר עד כאן על המונחים השונים, אגדיר אותם בקצרה: המעשר, עשירית היבול. כאשר טרם הפרישו ממנו את תרומת המעשר הוא טבול. הודית המעשר (וידי, נדאי), התרומה הגדולה, שני אחוזים מן היבול. הדמאי (דמע, תרומת המעשר), התרומה הקטנה, אחוז אחד מן היבול. קופה, מקפה, אותה חלק מן היבול שהפרישוהו לאחת המטרות שלעיל. מעוררים, נוקפים, ממונים על הגבייה של המעשרות והתרומות.

בכמה מקומות מוסבר מעשהו של יוחנן כהן גדול כאילו היה חידוש, לאחר ש'שלח ובדק בכל ערי ישראל ומצאן שלא היו מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד; אבל מעשר ראשון ומעשר שני מהן היו מפרישין ומהן לא מפרישין'; בתרומה גדולה התכוננו, כפי שראינו, לתרומה הרגילה, של שני אחוזים (הנדאי); ואולם מה שבא להלך במסורת זו אינו ברור כלל ויש הבדלים בין הגרסאות. משתמע שכאילו חייב את ישראל להפריש גם מעשר ראשון ומעשר שני; דברים אלו בשום אופן אינם תואמים את הנאמר במקור הפסיסי, והוא ש'בימיו אין אדם צריך לשאול על הדמאי', דבר המחקש עם ביטול המעוררים והנוקפים. יש כאן ביטול גבייה, לא הרחבתה¹¹. עוד יש לנו לברר את עניינו של הפטיש. לפי הבבלי ביטל יוחנן כהן גדול את השימוש בפטיש בחולו של מועד, וכך הוא גם בתוספתא. ורבנו חננאל מוסיף שהפנה לפטיש של נפחים. ובפירוש המיוחס לנתן אב: 'כגון הנפחים והצורפים שדרכם להכות בפטיש'. ופירש קרויס שמה שביקש יוחנן כ"ג היה שיהיה שקט בירושלים ועל כן החליט להשבית את קול הכאת הפטיש בה, ולא רק בחול המועד¹². כאן יש לשים לב כי אף-על-פי שבדרך-כלל זהות הן הגרסאות של המשנה הנדונה כאן, הנה בכל זאת נמצא שינוי גרסה המעורר מחשבה, והוא בכ"י המשנה מן התלמוד הירושלמי השמור בספריית האוניברסיטה בקמפריג', וגם בקטע מן הגניזה

10. שם' כב, כח; מכילתא דרשב"י (אפשטיין-מלמד, ירושלים תשט"ו), 213; מכילתא דר"י (איש שלום, וינה תר"ל), צו ע"א-ע"ב, וראה הע' כד של המהדיר; והשוה י' בלאג, ביקורת ה-*Lexicon* של Koehler, תרביץ, כה (תשט"ו), 360-361; ראה בערוך, ערך 'ד' (פרך ג, עמ' 22); מ' דמאי ה, יא; תוס' שם ה, ב (צוקרמ' 53). רבן שמעון בן גמליאל: תוס' תרומות ה, יב (צוקרמ' 34); הפלי שעליו ד': מ' מעשר שני ד, י; ירושלמי שם ד, נה ע"ב; ב' יבמות קטו ע"ב; והשוה ליברמן, תוס' פפשי, 777 (למעשר שני ה, א).

11. ירושלמי ה, נו ע"ד; סוטה ט, כד ע"א; דמאי ב, כג ע"ב; תוס' סוטה יג, ט"י (צוקרמ' 319-320); מעשר שני ב סוטה מז ע"ב.

12. ב' מו"ק יא ע"א; סוטה מז ע"ב; תוס' סוטה יג, י (צוקרמ' 320); רבנו חננאל לסוטה מח ע"א; הפירוש המיוחס לנתן אב (לעיל הע' 6), עמ' 8; דומה למה שכתוב בערוך, ערך פטיש; ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, א, ברלין תרפ"ד, עמ' 95; ש' ליברמן, תיקוני ירושלמי, תרביץ, ב (תרצ"א), עמ' 108, למעשר שני ה, נו ע"ד; והוא מעיר שאין הירושלמי מסביר לנו דבר בנוגע לפטיש.

שפרסם גינצבורג; אנחנו מוצאים שם הפשיט, פשיט, במקום הפטיש. מה שאפשר ללמוד מכאן הוא שמעתיק קדמון, אשר בנדאי ידע את פירוש המלה פטיש וגם את פירוש המלה מפה, ראה לפניו מלה אחרת, קרוב לנדאי חיבור של שתי המלים, ומסתבר: מלה יננית¹³.

אל פתרון הבעיה מקרב אותנו הסופר הקרא טוביה בן משה (החצי הראשון של המאה האחת-עשרה), בספרו 'אוצר נחמד', שהוא פירוש על ספר ויקרא. טוביה היה ככל הנראה איש ביזנטיון במוצאו, אך שהה במשך שנים רבות בארץ-ישראל ובמצרים, והערבית הייתה שגורה בפיו. ספרו זה נכתב עברית והוא כלל בו דברים שהעתיק מפרשנים קראים שקדמו לו, אשר כתבו ערבית. יש בו ביטויים ינניים לרוב, המכוונים לקוראיו הקראים שבביזנטיון, דוברי היננית. רשאים אנו להניח שביטויים ומלים שבפיהם לא היו שונים בהרבה מן היננית שבפי יהודי העולם ההלניסטי בימי החשמונאים, ובייחוד המלים הנוגעות לענייני דת ופולחן. בדונו בסדרי קרבן החטאת (ויק' ו, יח ואילך) הוא אומר: '... אבל הנאכל מן החטאת הוא אש' (= אשר) יתן מקצ' (= מקצת) דמה על קרנות המזבח יע' (= יעני, בערבית: כלומר) מזבח העולה והנשאר ישפך אל יסוד המזבח לו זולתו. ונתינת הדם אינו לא הזיה ולא זריקה. ומוזה הדבר נשחת עמי זה הפת' (= הפתרון; רצה לומר: מפני זאת אין פירוש זה מתקבל על דעתי); והב' (כלומר: העניין השני): אופרי־כוֹן קדיאטשומינוש פריאפטיש. הכהן שהוא מקריב אותה בתנאי החטאות. ונמנעו אנשים לפתור הכהן המחטא אותה אופרי־אכוֹן יע' (= יעני, כמו לעיל) הכהן המקריב אותה יאכלנה¹⁴. פגנת דבריו, אני מודה, איננה לגמרי ברורה לי. אופרי־כוֹן, פנראה, בלשוננו: הפהן (מילולית: נושא הכפיים, *καὶ περιέχομαι*, ב' medium). קדיאטשומינוש, פנראה: *καὶ διατίθωμενος*, והמחטא, המזה; פריאפטיש אינו יכול להיות אלא: *περί ἐπιθύς*, לשם קרבן¹⁵. יכולים אנו אפוא לשער שהגרסה המקורית במשנה הייתה אפטישיקה, *ἐπιθύσικα*, במשמעות של קרבנות¹⁶.

13. ראה פ"י קמברג' שהדיר W. H. Lowe, קמברג' 1883, המקור שבמסכת סוטה, פרק ט (עמ' 105 a); ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי, ניו-יורק תרס"ט, עמ' 222, שורה 20, למקור הנ"ל.

14. הגזירה מגלה לנו כמה טפחים מעניינים מחייו של טוביה בן משה, וראה: מ' גיל, ארץ-ישראל בחקופה המוסלמית הראשונה, תל-אביב תשמ"ג, א, עמ' 656–659, וראה את מכתביו שם, ב, עמ' 521–530. וראה אוצר נחמד, דף 67 ע"א, בספריית בודלי באוקספורד, פ"י Opp. מס' 26 (בקטלוג של נויבאואר: מס' 290; בבית הספרים הלאומי נמצא תצלום מיקרופילם של כתב היד).

15. ראה המילון של Liddell and Scott. יוסף בן-מתתיהו משתמש לעתים קרובות בפועל *ἐπιθύω* במשמעות של הקרבת קרבן: עזויהו בא למקדש להקריב קרבן (על-פי דה"ב כו, ו); *ἐπιθυσιάζων*, קדמוניות ט, סי' 223; האספסוף בקיסריה מעודד את הנכרי שהקריב קרבן *τὸν ἐπιθύσσαντα*, מלחמות ב, סי' 289.

16. על הרחבת שמות על-ידי *ἱκος* — אפשר לקרוא בכל ספר דקדוק ינני. לשם קרבה

על-פי כל הנאמר לעיל אפשר אפוא לסכם ולשער שכננת אותה מסורת קדומה הייתה: יוחנן כהן גדול ביטל את התרומה, שהיא הודית המעשר, או הידוי, או הנדאי, או התרומה הגדולה; והדיח את הממונים על גבייתה. ועד ימיו היו קרבנות בירושלים. ובימיו אין אדם צריך לשאול על (כלומר נתבטל) הדמאי, שהוא הדמע, או התרומה הקטנה, או תרומת המעשר.

לאיזה מן השניים, יוחנן הורקנוס הראשון או השני, מכננת המסורת, והאם הפננה בפיטוי 'עד ימיו' רק עד ימיו, ולא במשך ימיו? בעניין אחרון זה נחלקו האמוראים 'עד ימיו' (ר' יהושע בן לוי): ... עד תחילת ימיו. ר' חסידא שאל לר' חזקיה: לא מסתברא עד סוף ימיו? אמר ליה: אוף אנא סבר כן. לסוגיה אחרונה זו ראוי שניעזר ביוסף בן-מתתיהו, המתאר את המאורעות שבאו אחרי רצח חוני המעגל, והם עונש על רצח זה; והוא למעשה תיאור השתלטותם של הרומאים על ארץ יהודה, כאשר יוחנן הורקנוס השני ואחיו אריסטובולוס נלחמים זה בזה, וכיצד הביא יוחנן הורקנוס צרות על ירושלים וגרם לכיבושה בידי פומפיוס (63 לפנה"ס), ומצוקת המקדש והפזונים, והתחברות יוחנן הורקנוס עם אנטיפטרוס, וכו'¹⁷. מסתבר שהמשנה שימרה מסורת שביקשה להנציח את ביטולן של מתנות הפזונה, ואף את ביטול הקרבנות במקדש בימי יוחנן כהן גדול, והוא יוחנן הורקנוס השני.

בזמן למקור שלנו ראה: E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit*, I (3)², Berlin 1936, pp. 105 ff.
 17. ירושלמי, מעשר שני כו ע"ד; יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות יד, סי' 25 ואילך.

כלום נשתמרו עקבותיו של הזוגי בתחום הפינייים והפועל בעברית המקרא

1. יש שקו לשוני מבודד הוא בחינת שיור מתופעה רחבה, והבלשנות המשוה וכן השחזור הפנימי משכילים לשחזרה. ניסיון כזה עשה באחרונה רנדסבורג¹ על יסוד צורות הרבים של פינייים ופעלים, המוסבות לרבות, שמספרן שתיים. רנדסבורג רואה בצורות אלו שרידי השלד העיצורי של הזוגי. אין ספק, שמבחינת השיטה הנחה מִצִין זו פשרה. בשורות הבאות ננסה לבדוק באשר לרקעה השמי הכללי, ובעיקר ננסה לראות, האומנם שונה מבחינה זו התנהגותם של פינייים ופעלים ברבים, המוסבים לרבות שמספרן שתיים, מהתנהגותם של אלו המוסבים לרבות שמספרן מעל לשתיים.

2. דעות החוקרים חלוקות אשר למציאות הזוגי בפניניים ובפעלים בשמית הקדומה². יש המייחסים אותה לשמית הקדומה, ויש הרואים בה התפתחות תניינית. על-כן אין לבסס את השחזור בעברית על מציאותם המאוששת כפיכול של פינייים ופעלים בזוגי בשמית. יתר על כן רקע זה מקנה חשיבות-משנה לשחזור. שהרי אם נכון הוא, מסתבר יותר, שהפיניוי והפועל בזוגי מורשת השמית הקדומה הם (אם כי אפילו אז אין לשלול מפול וכול את האפשרות של התפתחות מאוחרת מקבילה גם בעברית).

3. בעיקרו של דבר רנדסבורג מבסס, כאמור, את שחוורו על חוסר-התאם במין. כאשר פיניוי או פועל ברבים (זכר) מוסבים לזוגי בנקבה (או לשני שמות ביחיד נקבה), משתקף בחריגה זו מן ההתאם זוגי קדום. המ(ה) במצב זה צורת זוגי, המשותפת לזכר ולנקבה, וכן יפעלו (שהוא לאמתו של דבר יפעלו, אך בעלי המסורה לא ידעו עוד להבחין בו). אנו נקבל טיעון זה, אם נמצא, שחוסר-ההתאם מיוחד לזוגי; אך אם יתחור, שהוא מצוי אף בריבוי רגיל, נדחהו ונראה בשימוש בזכר המוסב לזוגי בנקבה אך חלק של התופעה הכללית של שימוש ברבים במקום רבות.

4. כבר ר' יונה אבן ג'נאח כתב³: "כבר הנהיגו מנהג קבוצ (= ריבוי) הנקבה מנהג

1. G. Rendsburg, 'Dual Personal Pronouns and Dual Verbs in Hebrew', עי' JQR N.S. 73.38 — 58 (1982).
2. עי' למשל דיונו המסכם של C. Fontinoy, *Le duel dans les langues sémitiques*, Paris 1969, pp. 61 ff.
3. אני מצטט את תרגומו של ר' יהודה אבן תבון לספר הרקמה, הוצאת מ' וילנסקי—ד' טנא, ירושלים תשכ"ד, עמ' שפה, 11.

קבוץ הזכר". ואכן הדקדוקים המדעיים העוסקים בתחביר מציינים את דחיית הרבות על-ידי הרבים⁴. גם מבחינה טיפולוגית נפוצה תופעה זו בלשונות השמיות והיא אופיינית ללהגים ערביים של אנשי יישוב⁵. בעברית עצמה נדחתה צורת נסתרות עבר על-ידי נסתרים כבר במקרא, והתהליך הגיע לסיומו בלשון חז"ל.

5. רנדסבורג מונה ארבעה מקרים של הפינוי הנפרד המה/הם המוסב לזוגי ממין נקבה, והוסף לכך הושע ב, יד: "והשמתי גפנה ותאנתה אשר אמרה אָתְנָה המה לי"; רשמתי חמישה מקרים של הפניה לרבות, והם במ' ג, כז: "ולקחת משפחת העמרמי ומשפחת היצהרי ומשפחת החברני ומשפחת העזיאל אלֵהם משפח(ו)ת הקהתי", ובעקבות כתוב זה יש לנתח פריבוי את הם גם במ' ג, כא: "לגרשון משפחת הלבני ומשפחת השמעִי אלה הם משפח(ו)ת הגרשני", אף כי פאן בשתי משפחות מדובר; וכן שיה"ש ו, ח; נחמ' ב, יג, והוסף לכך את התאם־הריבוי של שם קיבוצי ויק' יא, כו "לכל־בהמה... טמאים הם לכם", סך הפול כאמור חמישה מקרים.

פנגד חמישה מקרים, שהפינוי החבור־כס מופנה לזוגי נקבה לפי רנדסבורג, מצאתי אחד־עשר⁶ מקרים של הפניה לרבות: ש"ב א, כד: "בנות ישראל אל־שאוּל בְּכִינָה המלישכם שני", וכן יר' ט, יט; ט, יט; יח' יג, יט; יג, כ; עמ' ד, ב; ד, ב; שיה"ש ב, ז; ג, ה; ה, ח; ד. רנדסבורג מונה כ־33 מקרים (לא התחשבתי בדב' כז, ב ובדה"א כג, כב, אשר רק בדרוש לשוני ניתן לראות בהם זוגי) של הפינוי החבור־הם המוסב לזוגי נקבה. אולם הסבות פינוי זה לרבות מרובות ביותר, פגון בר' כו, טו (שתי תקריות) "וכל־הבארות... סתמום פלשתים וימלאום"; לב, טז; שמ' ב, יז; ב, יז; ח, י; טו, כא; כה, כט; כו, ז; לו, יד; ויק' יא, כו (הפניה לשם קיבוצי ביחיד, עי' לעיל); יח, ל; כ, ח; כב, לא; כד, ו; כו, ג; במ' ג, כב; ג, כב; טו, לט; טז, יז; טז, יח; טז, יח; יז, ג; יז, ג; כו, ז; כו, ז; כו, יז; לה, ב; לו, ו; לו, ו, כלומר בתורה בלבד פשלושים מקרים!⁷ לעומת שישה מקרים, שצורת פְּעֻלָּה מוסבת בהם לזוגי נקבה (מהם מקרה מופקפק ביותר תה' עג, ב כתיב, אשר רנדסבורג, בעקבות דהוד, רואה במלת אָשְׁרִיו

4. בעיקר חשוב אוסף הדוגמאות העשיר של E. König, *Historisch-kritisches Lehrgebäude der hebräischen Sprache II, 2, Leipzig 1897, pp. 4–7; 97–8; 454*.
5. השוה מאמרו של J. Cantineau, 'Remarques sur les parlers de sédentaires syro-libano-palestiniens', *BSL* 40.86 (1939) על תופעה זו בערבית היהודית עי' בדקדוקי עמ' 97.

6. אני מונה פל תקרית לעצמה, ר"ל שתי תקריות בפסוק אחד נחשבות לשתיים וגם פסוקים זהים נחשבים לשניים.

7. על דוגמאות בספרי המקרא האחרים עי' קניג (ר' בהע' 4), עמ' 6. בכמה מקרים כאן ולהלן אפשר שלא רק דחיית הרבות ע"י הרבים משתקפת בהם, אלא (גם) עירובים, פגון עירוב המקום עם התושבים. אפשר גם פן, ששם המצוי בנקבה, ישמש אף פזכר. מאידך גיסא לא מניתי כאן דב' כו, ב; כו, ד; כו, ה, אף כי אני משוכנע, שמדובר באבנים מרובות ולא דוקא בשתיים.

זוגי, ואינו נראה (כלל) יש חמישה-עשר מקרים של הסבה לרבות, חלקם פנוסח יחיד, חלקם כפתיב בלבד. פנוסח יחיד נמצא בר' מט, כב "פנוסח צעדה עלי שור"; יר' מח, מא; מח, מא; נא, נו; יח' כו, ב; כו, ב; נחמ' יג, י, וכן בכתיב יר' ב, טו "ערו נצתה [פתיב; קרי: נצתו] מפלי ישב"; כב, ו; יהו' טו, ד; יח, יב; יח, יד; יח, יט; מ"א כב, מט; אי' טז, טז, ולא מניתי פאן תה' עג, ב הנזכר לעיל, אף פי לדעתי מבורר, ש-אָשְׁרִי ריבוי ולא זוגי, וכן לא תה' יח, לה "ונחתה קשת-נחושה זרועתי" ותה' סח, יד "כנפי יונה נחפה בפסף", מפני ש-אפשר להסיבם לזוגי.

רנדסבורג מונה שני מקרים של צורת פִּעְלָתָם המוסבת לזוגי נקבה. אני לא מצאתי פִּעְלָתָם המוסב לרבות, לעומת זה אין אֲתָם המוסב לזוגי נקבה, אך הוא מוסב לרבות יח' יג, כ "אֲתָם מצדדות". רנדסבורג מצא עשרים ושתיים תקריות של צורת פִּעְלָתָם המוסבת לזוגי נקבה, ולזה הוסיף עוד יח' כג, מב (אם אמנם מוסב הפועל אל אהלה ואהליבמה); תה' י, ח; אי' טו, יב; דה"ב ו, מ; נחמ' ו, ט. לעומת זה רשמתי את צורת יפעלו מוסבת לרבות כארבעים פעם: בר' כ, יז "וירפא אלהים את-אבימלך ואת-אשתו ואמהותיו וילדיו"; מא, כז; שמ' ז, כט; ח, ט; ויק' כו, לג; במ' ג, כג; יז, ג; יז, ג; יהו' יט, כט; שופ' כא, כא; מ"א יא, ג; יש' יט, יח; מט, יא; ס, ז; יר' כג, ד; יח' א, ט; כב, ה; כג, לט; כד, י; מא, ו; הו' יד, א; יד, ז (אם אמנם יונקתיו ריבוי של יונקת ולא של יונק); תה' קב, כח; מש' ל, כה; אי' ג, כד; ד, טז; כב, יט, כג; שיה"ש ו, ט; אס' א, כ; דנ' ח, ד; יא, מא; יא, מא (אם אכן ואלה מוסב לרבות, ואין ודאות); יא, מד; נחמ' יג, יט.

צורות הרבים הבאות מוסבות לרבות (ולרבות דוקא, אך לא לזוגי): תִּפְעָלוּ רשמתי שיה"ש ב, ז ו-ג, ה "השבעתי אתכם פנוס ירושלים אם-תעירו ואם-תעוררו את-האהבה"; ה, ח; ה, ח; ח, ד; ח, ד; יו' ב, כב. תִּפְעָלוּנִי פנוסחת רשמתי שיה"ש א, ו "אל-תראוני", פנוסחות יר' ב, יט "ומשובותיך תוכיחך"; אי' יט, טו (שהפועל נגרר בו פנראה אחרי אמהות). ציווי נוכחים במקום נוכחות רשמתי עמ' ד, א "שמעו הדבר הזה פרות הבשן"; שמ' טו, כא; יש' לב, יא; נב, ט; הו' י, ח⁸.

6. אין לראות אפוא בצורת רבים של פינאניים ופעלים, המוסבת לזוגי נקבה, שרידים של הזוגי הקדום, אלא חלק של תופעה פוללת, המתועדת היטב במקרא והולכת ומתרחבת בלשון חז"ל, הלוא היא דחיית הרבות על-ידי הרבים⁹. ניתוח זה מקבל חיזוק נוסף מבחינה טיפולוגית: במקרא עשויות צורות זוגי של איברים כפולים לציין גם יותר משתיים (פגון יש' ו, ב "שש כנפיים לאחד", רוצה לומר שלושה זוגות

8. רנדסבורג טוען, שפינוני זכר רבים, המוסב לזוגי נקבה, אף הוא זוגי קדום, ומביא דוגמה אחת (זכ' ד, י, והוסף עליו פינאני-שם תואר שמ' יז, יב). אולם רשמתי זכר רבים המוסב לרבות הן בפינוני פועל (יח' א, ז), הן בפינוני פעול (יח' מא, ו; מא, ו, נחמ' ב, יג).
9. מוזר, שרנדסבורג עצמו הופיר פעמים אחדות את דחיית הרבות על-ידי הרבים, אך לא הסיק את המסקנה המתבקשת.

של כנפיים, סך הכול שש). תופעה זו¹⁰ משמעה הרחבת צורת הזוגי מחד גיסא, אך צמצום הקטגוריה של הזוגי מאידך גיסא. שהרי כנפיים למשל חדלו לציין שתיים בלבד, כיאה לזוגי, ומסמנות כל מספר למעלה מאחת (בחינת מיעוט רבים שתיים), ככל ריבוי. במלים אחרות, מבחינת תפקודן כנפיים מסמנות ריבוי. צמצום זה של הזוגי הולך מבחינה טיפולוגית בד בבד עם היעדר זוגי של פינויים ופעלים, כמוכח מן הלהגים הניא-ערביים. מסגרת טיפולוגית לבדה אמנם אינה בחינת הוכחה¹¹, אך אם היא מיתוספת לעובדה המכרעת, שאין כל ראיה למציאות זוגי בפיוני ובפועל המקראיים, נראה בה חזיון נוסף להנחה של היעדר זוגי בפועל ובפיוני המקראיים.

---

10. המכונה במאמרו החשוב של ח' בלנק Language מו (1970), עמ' 45 ואילך זוגי מדומה; אם נשתמש במונח זוגי מדומה לשמות מעין ירושלים, נכנה את כנפיים ודומ' זוגי לשעבר. צורות לא-מעטות, שרנדסבורג מביאן בעמ' 54-55, הן בחינת זוגי לשעבר, פגוז מש' טו, ז: שפתי חכמים יזרו דעת; אך לשם פשטות לא פללתי בקטגוריה מיוחדת, אלא השארתי בין צורות הזוגי הרגילות, שהרי אין הבדל באשר למסקנות.

11. ובנדאי כך לגבי לשון רבת-שכבות פלשון המקרא.

שני דיוקים שמן המקרא

נֶאֱחֹז, נֶאֱחֹז

שנינו במסכת שמחות ח, ח: "וכשנאחזו רבן שמעון ורבי ישמעאל וגזרו עליהן שיהרגו היה רבי ישמעאל בוכה". וניקד הפרופ' קוטשר ז"ל במהדורתו של דוב ולוטניק¹, עמ' 215: ויִכְשֹׁנְאָחֹזוּ.

פיוצא בו בניקוד הזה אתה מוצא במילונים:

(א) באוצר הלשון העברית ל' פנעני, ירושלים—תל-אביב תש"ך, עמ' 66, ערך נֶאֱחֹז, והוא מחזיק ערך-משנה: "נֶאֱחֹזוּ שְׁמורוֹת עֵינָיו". ובסמוך לו ערך חדש: "נֶאֱחֹז², פ"ע, נפ" (נֶאֱחֹזְתִּי, נֶאֱחֹזוּ), — כמו נֶאֱחֹז, התנחל: ואם לא יעברו חלוצים אתכם וְנֶאֱחֹזוּ בתכם בארץ כנען (במדבר לב ל)".

(ב) במילונו החדש של א' אבן-שושן, ירושלים תשכ"ו, עמ' 59, ערך-משנה, זה לשונו: "נֶאֱחֹזוּ שְׁמורוֹת עֵינָיו", ובו מובאה משל ביאליק, יום השישי הקצר, ד: שְׁמורוֹת עֵינָיו נֶאֱחֹזוּ בחבלי תנומה³.

(ג) במילונו העברי-האנגלי של ר' אלקלעי, תל-אביב—ירושלים תשכ"ו, עמ' 59, ערך-משנה: נֶאֱחֹזוּ בְּחַבְלֵי שְׁנָה, שְׁמורוֹת עֵינָיו נֶאֱחֹזוּ.

לא תמצא ניקוד נֶאֱחֹזוּ במקורותינו, שאין הורתו ולידתו אלא בשגגתם של אחרונים. הא כיצד? במקרא מצינו בְּעֶבְרֹוּ של נפעל שלושה פעלים, אלו הם: נֶאֱחֹז, בר' כב, יג, וריבוי נֶאֱחֹזוּ, במ' לב, ל, וביהושע כב, ט: נֶאֱחֹזוּ-כָּה. היינו, לא מצאנו נֶאֱחֹזוּ ריבוי של נֶאֱחֹז, כדרך הניקודים שהבאנו למעלה, ולא מצאנו לא נֶאֱחֹז יחידו של לשון נֶאֱחֹזוּ, כדרך שהביאו מאנדלקרן, אבן-שושן וכנעני, ולא נֶאֱחֹזְתִּי שהביא כנעני.

נֶאֱחֹז-נֶאֱחֹזוּ הרי בתבנית נֶאֱסַף-נֶאֱסָפוּ. אם כן, למה תלמוד לומר נֶאֱחֹזוּ, ואין תלמוד לומר נֶאֱחֹזוּ? אין שְׁנָאָה של ח"ת שבנֶאֱחֹזוּ אלא שְׁנָא מרחף, כגון שְׁנָאָה של סמ"ך שבנֶאֱסָפוּ. והלוא כלל⁴ (א): גרזנית הראויה להינקד שְׁנָא מרחף ניקודה חטף.

1. THE TRACTATE MOURNING; translated from the Hebrew, with introduction and notes, by DOV ZLOTNICK, The Hebrew Text... Vocalized by Eduard Y. Kutscher, New Haven and London 1966.

2. אין פנעני אבי "נֶאֱחֹז". תמצא לו לפועל הזה בקונקורדאנציה לתנ"ך של מאנדלקרן, עמ' 335, סגור בסוגר אצל "נֶאֱחֹזוּ". גם בקונקורדאנציה לתנ"ך שערך אבן-שושן תמצא: "נפ" נֶאֱחֹזוּ, וסמוך לו: "נפ" נֶאֱחֹזוּ".

3. כידוע, פרסם ביאליק את סיפוריו בלא ניקוד.

4. ר' בן-דוד, צורות הנפרד של כמה שמות ביחיד וברבוי, לשונו מא (תשל"ז), עמ' 238—239.

לפיכך אי-אפשר נֶאָחֲזוּ. אם כן, קום ונקד: נֶאָחֲזוּ, יֶאָחֲזוּ. הא על פִּירְחוֹנוֹ אנו למדים כלל חדש (ב): גְּרוּנִית הסמוכה להברת עזר אין מנקדין לא שָׁא ולא תנועה חטופה, היינו, לא נֶאָחֲזוּ, אף לא נֶאָחֲזוּ⁵.

תדע לך שהוא כן. שפל תיבה ותיבה שראית הברת-עזר שלה דבוקה לגְּרוּנִית עיקמה הפתוב מדרך השלמים וניקדה כדרך פ"א. כגון תֶּאֱחֹז, יֶאֱחֹז, נֶאֱחֹז, שמשניתוספה הברה וירד טעמן לא הָטָן הפתוב על דרך השלמים, כגון *תֶּאֱחֹזְנִי, *נֶאֱחֹזוּ, *יֶאֱחֹזְנִי, *נֶאֱחֹזוּךְ *נֶאֱחֹזוּהוּ, *נֶאֱחֹזוּ, שהם בתבנית יֶאֱסֹפְנִי, *נֶאֱסֹפוּ, יֶאֱסֹרְנִי, יֶעֱבֹדְךָ, *נֶאֱסֹרוּהוּ, נֶאֱסֹפוּ, אלא הפך להן לשתי תנועות הקטנות — ראשונה פתוחת גְּרוּנִית, שנייה הברת-עזר — ועשֹׂאן תנועה גדולה ופתוחה: תֶּאֱחֹזְנִי, *נֶאֱחֹזוּ, יֶאֱחֹזְנִי, *נֶאֱחֹזוּךְ, *נֶאֱחֹזוּהוּ, נֶאֱחֹזוּ. תנועת חטף של ח"ת בפעלים נֶאֱחֹזוּ, תֶּאֱחֹזְנִי וכו' הרי שימורה ומקצת קיומה של תנועת עי"ן הפועל שהייתה.

הבה נלמדה הלכה מאהבה. שורש אהב דרכים שונים לו לשורש אחז. אף הוא שני עיצוריו הראשונים עיצורי הגרון הם, ואף הוא נוטה בעתיד בניין הקל לפי השלמים ולפי פ"א כאחת.

למה אמר שלמה המלך, מש' א, כב: "עד-מתי פתים תֶּאֱהָבוּ-פתי"? למה לא הטה על דרך השלמים לומר תֶּאֱהָבוּ (בפִּלְס יֶאֱמָצוּ) או תֶּאֱהָבוּ (בפִּלְס יֶאֱכָרוּ)? שפלל (א) אומר: גְּרוּנִית הראויה להינקד שָׁא מרחף ניקודה חטף. ומפני מה לא אמר להם שלמה לפתיים תֶּאֱהָבוּ? הִי, מפני גזרתו של כלל (ב): גְּרוּנִית הסמוכה להברת עזר אין מנקדין לא שָׁא ולא תנועה חטופה.

אם כן, למה לא אמר הפתוב נֶאֱחֹזוּ, תֶּאֱהָבוּ? השיב רד"ק, מכלול, ליק תרל"ב, פד ע"א: "ומלת תאהבו פתי (משלי א') משפטו היה תֶּאֱהָבוּ בשו"א האל"ף והה"א, כמו יֶחֱרְדוּ (ש"א י"ו) יֶאֱשָׁמוּ (תלים ל"ד)⁶. ותכבד פגישת שני אותיות הגרון עם שני שוואי". או אפילו היה האל"ף בסגול כמו יֶחֱרְדוּ כצפור (הושע י"א), ולא יֶעֱרְבוּ לו (שם ט), היתה הה"א חטופה. [כאן הערה: "ר"ל שו"א נח אחר הת"ק"⁷ ולהרחיב על הה"א נתחלפה תנועתם, השו"א תחת התי"ו וצירי תחת האל"ף, ושו"א ופתח תחת הה"א."

אף אתה אל תתמה, שמצינו במקרא תֶּאֱהָב (מש' כ, יג), ריבוי תֶּאֱהָבוּ, וריבוי של הפסק שוב בסגול, על-דרך השלמים: תֶּאֱהָבוּ (זכ' ח, יז), תֶּאֱהָבוּךְ (תה' ד, ג); לפי שקמץ תחת גְּרוּנִית שלאחר גְּרוּנִית חטופה-סגולה אפשר גם אפשר, רק שָׁא תחת גְּרוּנִית אחר הברת עזר, מעין תֶּאֱהָבוּ, אי-אפשר.

והרי נֶאֱחֹזוּ תמורת *נֶאֱחֹזוּ נֶשְׁמָעוּ, כהרי תֶּאֱמָרוּ שהוא תמורת *תֶּאֱמָרוּ,

5. הברמן, מגילות מדבר יהודה, תל-אביב תשי"ט, עמ' 130, ניקד במגילת ההודיות טו 9: יֶאֱהָבוּ. והביא ש' ברקלי בלוח הפעלים השלם, ירושלים 1953, ברשימת שורשי הפעלים, עמ' 58: תֶּאֱהָבִי, נֶאֱהָבָה, תֶּאֱהָבִי, תֶּאֱהָבִי, תֶּאֱהָבִי, תֶּאֱהָבִי, ואין דעת הדקדוק סובלתן.
6. פסוק כ"ג (להבדיל מן יֶאֱשָׁמוּ, פסוק כ"ב)
7. = התנועה הקטנה.

תִּשְׁמָעוּ, והוא תנועה גדולה ופתוחה תחת תנועה קטנה וסגורה. הגלגול ההיסטורי, כמדומה, כך הוא נֶאֱחֹז <נֶא >נֶא. וכן *נֶאֱשֹׁ <נֶאֱש >רֶאשׁ. ובתנועת e: אֶהָב <אֶהָב, נֶאֱחֹז >*נֶאֱחֹז, תֶּאֱחֹז <*תֶּאֱחֹז. ובתנועת a: נֶאֱחֹז (במ' יא, כה) <*נֶאֱחֹז, מֶסֶרֶת <*מֶסֶרֶת >*מֶסֶרֶת, בְּאֶרֶמָה (שׁ' ט, מא) <*בְּאֶרֶמָה >*בְּאֶרֶמָה.

הרי ארבעה שמות שנתחדשו בלשון היום, ושני עיצורים הראשונים של שורשיהם גרוניות. אלו הם: מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת. ממצא אותם במילונים של פנעני ושל אבן-שושן על מכונם בנטיחות: מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת; מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת (אבן-שושן), מֶסֶרֶת (פנעני); מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת; ומן מֶסֶרֶת — מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת. מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, שהם על-דרך תֶּאֱחֹז, נֶאֱחֹז, שראינו, לא ייתכנו במקרא. מֶסֶרֶת, שהביא פנעני משופש הוא, שאין טעם לקיים את הקמץ. אמנם יש שמות במשקל הזה, המקיימים תנועת a שלהם. במה דברים אמורים? בשקיום תנועת a מכפיל את העיצור שלאחריה, כגון מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת. נתיבות מעין מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, לא תמצא בעברית. מֶסֶרֶת אי-אפשר משום כלל (ב), שאין פתח של אל"ף כאן אלא לשם הברת עזר, ולא תבוא תנועה חטופה לאחר הברת עזר לעולם, כדרך שראינו לתיבות *תֶּאֱחֹז, נֶאֱחֹז, שאין לשון המקרא מכירן.

והפתרון מאין יימצא? (א) לפי נֶאֱחֹז, אפשר מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, (ב) לפי אֶהָב, נֶאֱחֹז, אפשר מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, (ג) לפי תֶּאֱחֹז, אפשר מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, (ד) לפי בְּאֶרֶמָה אפשר מֶסֶרֶת.

וכשם שאין לומר נֶאֱחֹז, כך אין לומר נֶאֱחֹז נֶאֱחֹז, אלא אפשר נֶאֱחֹז, נֶאֱחֹז, לפי אֶהָב; או נֶאֱחֹז, נֶאֱחֹז, לפי תֶּאֱחֹז; או נֶאֱחֹז, נֶאֱחֹז, לפי אֶהָב. שלושה פתרונות הראשונים, חושש אני, קשים הם על הציבור פגדים ואין רוב הציבור יכולין לעמוד בהם. כיון שכך, דומה, ראוי לשקול להתיר מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, נֶאֱחֹז, נֶאֱחֹז וכו' או מוטב מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, נֶאֱחֹז, נֶאֱחֹז וכו'. שאין היתר הזה מפיל שיערה משערות דקדוק המקרא ארצה, מה שאין כן נֶאֱחֹז, מֶסֶרֶת וכו'.

8. ש' ברקלי, לוח השמות השלם, ירושלים תשכ"ד, האריך מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, לנטייה עם מֶסֶרֶת, היינו: מֶסֶרֶת, מֶסֶרֶת, על-דרך מֶסֶרֶת. והוסיף על ארבעת השמות שמנינו: "מֶסֶרֶת... (מֶסֶרֶת)", אף ריבה מֶסֶרֶת: מֶסֶרֶת (עמ' 109).

ב. יִקְדָּעַם, יִקְתָּא ל

כלל, בצרור עיצורים אות מאותיות בג"ד כפ"ת דרפה להידגש פשהיא סמוכה לשנא מרחף, כגון וּבְשִׁכְבְּךָ (דב' ו; יא, יט), בְּשִׁכְבְּךָ (משלי ו, כב), כנגד בְּשִׁכְבוֹ (רות ג, ד), בְּשִׁכְבָּה (בר' יט, לג; לה); יִרְכָּתִי (20 פעם במקרא, כגון יונה א, ה) כנגד וִירְכָתוֹ (בר' מט, יג), יִרְכָּתִים (5 פעמים ביחזקאל). כמדומה, זה טעמו של הדגש גם בכתיובים בְּאֶסְפָּךְ (שמות כג, טז; דב' טז, יג), בְּאֶסְפָּכֶם (ויק' כג, לט), בְּשִׁפְכֶךְ (יח' ט, ח), בְּצִעְדְךָ (שופ' ה, ד; תה' סח, ח).

זכר לדבר אף בלשון שלאחר המקרא. שכן אתה מוצא א במילונו של דאלמאן, מהדורת 1901: בִּרְכָתָא. ובמהדורת 1922 תיקנה: בִּרְכָתָא. (ב) תימנים הוגים: הִלְכָתָא, ר' ברכות כב ע"ב, מהד' יוסף הלוי¹. (ג) בפיוט אֶתָּה נִגְלִיָּת שבתפילת שופרות תמצא: בעֲרָפְלִי טוהר².

כלל זה נסתר מעיניהם של מדקדקים הרבה, לפי שעמדו וסמכו כ"ף הדגושה של יִרְכָתִי לשמות חֲסָדִי, כֶּסֶפִי, חֲרָפוֹת וכיוצא בהם (ר' אואלד³, עמ' 542). ויש מהם שברו מלבם יִרְכָה לתלות בה דיגושו של השם יִרְכָתִי (ר' אולסהאוזן⁴, עמ' 321; קניג ב, א⁵, עמ' 174; גוניוס—קאוטש⁶, 1958; באואר—ליאנדר⁷, 1958). ומי עמד על הפלל הזה? הני, ברגשטרסר. אלו דבריו בדקדוקו, חלק ב⁸, n148 (בתרגומי, — יב"ד): "שם הפועל של בניין הקל) משניתוססה עליו סופית אין שְנָא

1. תלמוד בבלי, מסכת ברכות, ניקד על פי מסורת יהודי חימן יוסף הלוי, ירושלים תש"ס.
2. כגון: במחזור איטאליאני, חלק שני, ליורנו תרכ"א, דף מח, ע"א; בסידור בית יעקב שחיבר... יעקב מעמידן, למברג תרס"ד, עמ' 330; בתפאלל שיבת ציון ג', ערוך מתוקן ומוגה בידי יוסף קאפת, ירושלים תשי"ב, עמ' צב.
3. Heinrich Ewald, *Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache des Alten Bundes*, achte Ausgabe, Göttingen 1870.
4. Justus Olshausen, *Lehrbuch der hebräischen Sprache*, Braunschweig 1861.
5. Fr. Eduard König, *Historisch-kritisches Lehrgebäude der hebräischen Sprache*, zweite Hälfte, 1. Theil, Leipzig 1895.
6. Wilhelm Gesenius' *hebräische Grammatik*, völlig umgearbeitet von E. Kautzsch, 28. Auflage, Leipzig 1909.
7. Hans Bauer und Pontus Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testamentes*, Halle 1922.
8. G. Bergsträsser, *Hebräische Grammatik*, 2. Teil: Verbum, Leipzig 1929.

אלא מרחף. לפיכך אות בג"ד פפ"ת הסמוכה לו אחת דתה לרפות. במה דברים אמורים? בשאין הסופית פותחת בשנא. אבל אם הסופית פותחת בשנא, הפלל⁹: מדגשין בג"ד פפ"ת הסמוכה לה (כגון אָסְפָּקָם)."

ואף-על-פי-כן הרי שני שמות המחזיקים צורות עיצורים, ואין אותיות השניות שבצורות דגושות אלא רפות. אלו הם: יִקְדָּעָם (יהו' טו, נו), יִקְתָּאֵל (יהו' טו, לח), (יהו' טו, לח), יִקְתָּאֵל (מ"ב יד, ב).

כבר עמדו חכמי הלשון על קשי הניקוד שבשני שמות הללו, אבל אין בפייהם מענה לשון שיניח את הדעת. שלוש מידות הן בכתבי המדקדקים בסוגית יִקְדָּעָם, יִקְתָּאֵל:

(א) יש שתלו ריפויה של דל"ת ושל תי"ו באותיות הסמוכות להן משמאלן, הלוא הן עי"ן, אל"ף, כגון מנחת שי על יקתאל, יהו' טו, לח: "כשיהיו שני שְׁנָאִים באמצע המלה ויהיה השנא השני תחת אות בג"ד פפ"ת, השנית נעה ודגושה דגש קל, כמו בשבתך, יכתבו ודומיהם. ונמצאו אלו השנים רפים: יקתאל, יקדעם. ואולי מפני אחה"ע נרפו (מכלול, דף ק"צ). וכן יקתאל דמלכים ב' יד."

(ב) יש שתלו קושייה של דל"ת ושל תי"ו הרפות באות קו"ף הקודמת להן, כגון אנאלד³, עמ' 126. וקרא אנאלד לקו"ף גרונית למחצה, ומדד במידה זו גם בְּעֶקְבָּה (מ"ב י, יט)¹⁰, ומִיִּקְבָּךְ (דב' טו, יד; טז, יג).

(ג) ויש אומרים, הניקוד משובש הוא, כגון אולסהאון⁴, עמ' 124: "לעתים רחוקות ביותר חל נישוף של בג"ד פפ"ת כשאינן תנועה או שְׁנָא נע קודם לעיצור המנושף. כך בשמות המקומות יִקְתָּאֵל, יִקְדָּעָם, לפי הניקוד המסור. אלא דומה, הניקוד מוטעה ומשובש הוא, לפי שהוא סותר להם לחוקי ההגה של הלשון סתירה גמורה וחלוטה".

והנה כתב אולסהאון, עמ' 624: "השמות יִקְדָּעָם, יִקְמָעָם, יִקְנָעָם, יִקְתָּאֵל, יִקְרָעָם, ואפשר גם יִשְׁבָּקְשָׁה — תחילתם כמדומה מחזקת צורת אימפרפקט, אלא הקדימה וזזה התנועה ובאה על מקומה בסמוך ליו"ד. והתוצאה: יִקְמָעָם תמורת יִקְמָעָם (היינו: יָקָם עָם), יִקְתָּאֵל תמורת יִקְתָּאֵל (=יִקְתָּאֵל, השוה יִקְתָּאֵל)".

הקשה אולסהאון קושיה בעמ' 124, ולא חש שהדברים שכתב בעמ' 624 מחזיקים שוברה. שאם יִקְתָּאֵל ולדו של *יִקְתָּאֵל ויִקְדָּעָם ולדו של *יִקְדָּעָם, אין תמה שתי"ו דל"ת רפות הן. אף אין צמד שמותינו חריג בלשון. פיוצא בהם שמות

9. בלשוננו של ברגשטרסר, עמ' 82: "ist Dagesch die Regel". ותרגם מרדכי בן-אשר, וקדוק הלשון העברית, הוצאת מגנס, ירושלים תשל"ב, עמ' 449: "ניתן דגש בבגד"פ בדרך כלל!"

10. בכתר ארם-צובא, בכ"י לנינגראד, בכ"י קאהיר, במקראות גדולות (שוקן תש"ז), וגם במהדורות אחרות הרי הניקוד בְּעֶקְבָּה, ביי"ת דגושה אחר קו"ף. מודה אני לגב' נורית רייך, שהציעה לפניי להעיר עניין זה.

ולשונות אחרים שחרשו על גבם גלגולי לשונות דומים. וְלִרְאִיָּה הַלּוּחַ הַזֶּה.
 יְקוֹתִיָּאֵל <יְקוֹת אֵל> <יְקָת אֵל> <יְקָת־אֵל> <יְקָת־אֵל> <יְקָת־אֵל>
 <יְקוֹם עָם> <יְקָם עָם> <יְקָם־עָם> <יְקָמָעַם> <יְקָמָעַם>
 <יְשׁוּב עָם> <יְשׁוּב עָם> <יְשׁוּב־עָם> <יְשׁוּבָעַם> <יְשׁוּבָעַם>
 <יְכוֹן יְהוָה> <יְכוֹן יְהוָה> <יְכוֹן־יְהוָה> <יְכוֹנִיָּה> <יְכוֹנִיָּה>
 <יְרֵב בָּעַל> <יְרֵב־בָּעַל> <יְרֵב־בָּעַל> <יְרֵב־בָּעַל> <יְרֵב־בָּעַל>
 <יְרֵב עָם> <יְרֵב־עָם> <יְרֵבָעַם> <יְרֵבָעַם> <יְרֵבָעַם>
 <יְקָד עָם> <יְקָד־עָם> <יְקָדָעַם> <יְקָדָעַם> <יְקָדָעַם>
 <יְרָק עָם> <יְרָק־עָם> <יְרָקָעַם> <יְרָקָעַם> <יְרָקָעַם>
 <יְחָן אוֹתָדָה> <יְחָנָדָה> <יְחָנָדָה> <יְחָנָדָה> <יְחָנָדָה>
 ערבית היינו זן, כלכל. יְקוֹתִיָּאֵל תרגומו *יְוֹנִיָּאֵל; וְיְקָתִיָּאֵל —
 *יְוֹנִיָּאֵל¹¹.

בשם יְקָמָעַם נתגבש הניקוד הפבלי בחולית ביניים, והרחיק ללכת ניקודה של
 טבריה יותר משל בבל: *יְקָמָעַם <יְקָמָעַם> יְקָמָעַם. חילוף הדברים בשם יְרֵבָעַם. פאן
 נתגבש ניקודה של טבריה בשנים קדמוניות, ורץ ועבר ניקודה של בבל את של טבריה:
 *יְרֵב עָם <יְרֵבָעַם> <יְרֵבָעַם> אבל לשלב הבא, אל *יְרֵבָעַם, לא הגיע השם בשום
 שיטת ניקוד.

ואל השלב האחרון, אל *יְקָדָעַם, יְקָתִיָּאֵל, בדיגוש בג"ד פפ"ת, על דרך בְּשִׁכְבְּךָ,
 יְרֵבָתִי וכיוצא בהם, שראינו למעלה מן העניין, לא הגיע שם מן השמות הפרטיים.
 שעד שלא חל התהליך יְקָדָעַם <יְקָדָעַם> יְקָתִיָּאֵל <יְקָתִיָּאֵל> פסקו חוקי בג"ד פפ"ת
 להיות חיים ופעילים. לפיכך לא חל התהליך יְקָדָעַם <יְקָדָעַם> יְקָתִיָּאֵל <יְקָתִיָּאֵל> עבר
 זמנו ובטלה פועלתו.

הרי זה תהליך שָׁא נע—הברה סגורה < הברה סגורה—שָׁא נע. השוה מְהֻלָּכִים,
 מְחֻצָּרִים וכו'.¹² לְהִשָּׂאוֹת (יש' לו, כו) הרי מקבלתה לְהִשָּׂאוֹת (מ"ב יט, כה). מן הסתם
 כך נתגלגלה התיבה: לְהִשָּׂאוֹת <לְהִשָּׂאוֹת> *לְהִשָּׂאוֹת <לְהִשָּׂאוֹת> והביא הפרופ' יחזקאל קוטשר
 ראיה לדבר מן פ"י קאופמן שלמשנה, נזיר ה, ה: היו מְהֻלָּכִין בדרך¹³. ואוסיף אף אני
 על דברי מורי ורבי מאותו כתב-היד, טבול-יום ג, א: "ר' נְחֻמְיָה אומ'". אמנם לא
 כתב את הדף הזה והסמוכים לו הסופר שכתב ראשה ורובה של משנת קאופמן¹⁴.

11. אתה מוצא גיורון אחר לשם יְקוֹתִיָּאֵל במדרש דברי הימים של משה רבנו, לפי
 פ"י לונדון, בית המדרש לרבנים, 48, 4, דף רכט: "ואמו קראה לו יְקוֹתִיָּאֵל כי קיוותהו אל
 שדיה וישיבהו האלהים אליה". והביא א' שנאן, הספרות 24 (1977), עמ' 108, ה, לפי פ"י
 אוקספורד d11 (2797), דף 39: "כי קויתיהו אל שדיה" וכו'.

12. ר' רפאל קוטשר, מְהֻלָּכִים ואחיזתיה, לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 93–96.

13. לשוננו כו—כח (תשכ"ג—תשכ"ד), עמ' 188.

14. כתב הפרופ' ישראל ייבין ב"לשוננו לעם" לא (ה'תש"ם), עמ' 152, לאמור: "יש

רפיונה של דל"ת בִּיקְדָּצֶם ורפיונה של תי"ו בִּיקְתָּאֵל הרי זו ראייה חדשה לתהליך שָׂא נע-הברה סגורה < הברה סגורה — שָׂא נע, ורק בֹּ טמון פשר אותיות בג"ד כפ"ת בתוך צרור עיצורים המונעות שָׂא נע, ואף-על-פי-כן רפות הן¹⁵.

שמות פרטיים אחדים, המנוקדים במסורת הטברנית בצורה מעין סגולית (בשתי תנועות קצרות דומות) בתוך תיבה, ובמסורת הבבליה הם מנוקדים בשָׂא ובתנועה אחת. דרך משל: בִּרְכָּאֵל, בְּנִיקוּד בבלי: בִּרְכָּאֵל; בִּרְכָּיָה, בְּנִיקוּד בבלי: בִּרְכָּיָה. אם נניח שהשמות יִרְבְּעִם, יִשְׁבְּעִם מקבילים לאלו, הרי במסורת הבבליה נתנקדו בשָׂא ותנועה קצרה אחת — יִרְבְּעִם, יִשְׁבְּעִם — ואילו במסורת הטברנית בשתי תנועות קצרות דומות: יִרְבְּעִם, יִשְׁבְּעִם. אם הנחה זו נכונה, גם הקמץ הראשון בשמות אלו 'קמץ קטן' הוא."

השמות יִרְבְּעִם, יִשְׁבְּעִם אין בהם "שתי תנועות קצרות דומות". לפיכך לא נוכל להניח, שהם מקבילים לשמות בִּרְכָּאֵל, בִּרְכָּיָה. אם יִרְבְּעִם, יִשְׁבְּעִם, מנוקדים "בצורה מעין סגולית", הרי מקורם *יִרְבְּעִם, *יִשְׁבְּעִם, פשם שהשמות אֶהֱלֶךְ, אֶעֱלֶךְ, אֶשְׁלֶכֶם, אֶקְטֶבֶךְ, מקורם *אֶהֱלֶךְ, *אֶעֱלֶךְ, *אֶשְׁלֶכֶם, *אֶקְטֶבֶךְ. אם כן, יו"ד שורש היא, וכיכול נגזרו השמות מן *לִיב-עֵם, *לִשְׁב-עֵם. דבר ברי, אין במקרא לא לִיב ולא לִשְׁב, אבל שמות פרטיים שתחילתם יפעול וסופם שם-עצם יש במקרא הרבה מאוד.

דבר אחר. אין דרכו של משקל פָּעַל לפרק את צרור העיצורים לעשותו הברת עזר אלא פשהעיצור השני (או הראשון) גרוני הוא, כגון אֶהֱלֶךְ, אֶעֱלֶךְ, אֶשְׁלֶכֶם. לעניין זה דין קו"ף פדינה של גרונית (השונה: קָדָשִׁים, תְּקַדְּשִׁים, קָדֶל-עֵם, קָטָן, אֶלְקָטָה-נָא). וכך יובן קָטָבֶךְ. פיוצא בדבר שמות-הפועל של הקל דבוקי פינוי הנוכחים: מְאָסְכֶם (יש' ל, יב), קָרְבְּכֶם (דב' כ, ב). לא יִרְבְּעִם ולא יִשְׁבְּעִם בכלל זה. הִי, אין טעם לתהליך *יִרְבְּעִם < יִרְבְּעִם, *יִשְׁבְּעִם < יִשְׁבְּעִם.

הדעת נוחת, יו"ד של יִרְבְּעִם ושל יִשְׁבְּעִם תחילית הנסתר של יפעול בגזרת ע"ע (יפע) ובגזרת עו"י (יפול) היא, היינו, אין מוצאם של השמות אלא *יִרְבַּע עֵם, *יִשְׁבַּע עֵם, ואין במקור תנועת u קצרה סגורת שָׂא נח וסמוך לה שָׂא נע (ע"ד עֶרְפָּךְ, דב' לא, כז), אלא a בהברה פתוחה, לא קמץ קטן. והניקוד הבבלי אין ממנו ראייה לקראא yorob'am, yošob'am.

15. בכתוב אחד מצאנו במקרא שם אדם יִפְדָּיָה, דה"א ח, כה. כך ניקוד השם בדפוסים, במילונים ובדקדוקים, לרבות מהדורת גינצבורג, לונדון תרפ"ו. ולא הביא גינצבורג לתיבה פל חילוף גֶרסה. אבל בכתר ארם-צוּבא ובכ"י לנינגראד דל"ת רפה: יִפְדָּיָה. רפו ידיי ודלו עיניי לדלות פשר לחידת דל"ת הרפה. שהרי יִפְדָּיָה לכאורה במשקל השמות מגזרת ל"י שמקורם עתיד הנסתר בבניין קל ובסופם יָה, כגון יִחְדָּיָהוּ (דה"א כד, כ; כז, ל), יִחְזָיָה (עז' י, טו), יִרְמָיָהוּ (יר' א, א). והשוה יִבְנָיָה (דה"א ט, ח).

האוימנם השתמשה אשת איוב ב"לשון נקיה כלפי מעלה"?

בפועל "בָּרַךְ" שבדבריה של אשת איוב: "בָּרַךְ אלהים נְמַת" (איוב ב, ט) ראו פרשני המקרא הקדמונים והאחרונים פועל ציווי משורש בר"ך, המזדה על קללה, ובעובדה שאישה זו השתמשה בציווי "בָּרַךְ" ולא בציווי "קָלַל" ראו "שימוש בלשון נקיה כלפי מעלה" — כפי שכתב הפרשן א' כהנא: "ברך. לשון כינוי לקללה (ע' א' ה') הוה מטיח דברים כלפי שמים"; ובפירושו לפתוב "אולי חטאו כְּנִי וּבָרַכְו אלהים בלבכם", שפרשן זה הצביע עליו בסוגריים "ע' א' ה'") הנ"ל, הוא כתב כלהלן: "וברכו. לשון זה הוא כינוי סופרים כדי להשתמש בלשון נקיה כלפי מעלה, ועיקרו ענין קללה, השוה מל"א כ"א יג' ברך נבות אלהים נמלך".

הוראה דומה לפועל משורש בר"ך ייחסו הפרשנים הנ"ל בשישה מקראות נוספים והם: "בָּרַכְתָּ אלהים נמלך" (מל"א כא, י), "בָּרַךְ נבות אלהים ומלך" (שם יג), "ויבצע בָּרַךְ נאץ ה'" (תהילים י, ג), "וברכו אלהים בלבכם" (איוב א, ה). "אם לא על פניך יְבָרְכֶךָ" (שם, א, יא) ו"אם לא אל פניך יְבָרְכֶךָ" (שם ב, ה). כלומר, בכל ששת המקראות האלה וכן בדבריה של אשת איוב "בָּרַךְ אלהים נְמַת" (איוב ב, ט) ראו פרשני המקרא הנ"ל "שימוש בלשון נקיה כלפי מעלה" כדי שהשם "אלהים" לא יהיה מושא ישיר לפועל משורש קל"ל.

אבל סברה זו של פרשני המקרא הקדמונים והאחרונים קשה מאוד לקבלה, משום שבשני מקומות במקרא השם "אלהים" הוא מושא ישיר של פועל משורש קל"ל, ואלה הם: "אלהים לא תקלל" (שמות כב, כז) ו"איש איש כי יקלל אלהיו" (ויקרא כד, טו). ומה שמתמיה ביותר הוא, שאף אחד מפרשני המקרא הקדמונים והאחרונים לא שאל את עצמו לפני שכתב את פירושו לששת המקראות הנ"ל ולדבריה של אשת איוב אם ייתכן, שמחברי שני המקראות הנ"ל בשמות כב, כז ובויקרא כא, טו כתבו את השם "אלהים" כמושא של פועל משורש קל"ל, ואילו אשת איוב המיואשת אשר ודאי היה בלבה על אלוהים, שהכה את בעלה "בשחין רע מפך רגלו עד קדקדו", דוקא היא מצאה לנכון להשתמש בלשון נקיה.

אכן, אני סבור, כי פרשני המקרא הקדמונים והאחרונים טעו בפירושיהם לששת המקראות הנ"ל ולדבריה של אשת איוב, וכי לא היה כל צורך למנוע את הופעתו של השם "אלהים" כמושא ישיר של פועל משורש קל"ל, הואיל ורק שימוש בשם זה כמושא ישיר של פועל משורש קל"ל אפשר תיאור מדויק של הפעולה האסורה אשר בשני המקראות האלה.

גם אני סבור, כי הפעלים משורש בר"ך בששת המקראות הנ"ל ובדבריה של

אשת איוב מורים על פעולה המבוטאת על-ידי פועל משורש קל"ל, ואולם לא פיון שיש בהם משום "לשון נקיה כלפי מעלה" היו מורים על כך, אלא משום שבניינם של פעלים אלו משורש בר"ך אינו כבניינו של הפועל משורש זה במאות המקראות האחרים שפועל זה מצוי בהם. באותם מאות המקראות בניין הפועל משורש בר"ך שבהם הוא בניין פיעל, כגון בכתוב "פִּי בָרַךְ אֶבְרָכָה" (בראשית כב, יז), והוראת הפועל היא: אמר דברי ברכה, ואילו בניין הפעלים משורש בר"ך בששת המקראות הנ"ל ובדברי אשת איוב הוא, לדעתי, בניין קל, והוראת הפעלים היא: קילל, השפיל וכדומה. ניקודם של פעלים אלו בספרי המקרא שבידינו הוא אפוא ניקוד לא נכון, שכן ניקודם הנכון הוא כבניין קל, למשל: "בָּרַךְ אֱלֹהִים וְנָתַתָּ" בדבריה של אשת איוב, או "בָּרַכְתָּ אֱלֹהִים וְנָמַלְךָ" במל"א כא, י, וככה גם בחמשת המקראות האחרים. ולאחר שהובעה סברתי זו — הבה ניתן את דעתנו על ביסוס ההוראות "בָּרַךְ" = קילל, השפיל וכדומה, ו"בָּרַךְ" (או "בָּרַךְ") = אמר דברי ברכה

בשתי ההוראות האלה יש תפקיד חשוב לשם העצם "בָּרַךְ", שגם הוא משורש בר"ך: הפועל "בָּרַךְ", שבניינו בניין קל והוראתו: קילל, השפיל וכדומה, משמעו: השנה את מי שהוא בָּרַךְ לְבָרַךְ הנמצאת בשיפולי הגוף, ואילו הפועל "בָּרַךְ" (או בָּרַךְ). שבניינו בניין פיעל והוראתו: אמר דברי ברכה, משמעו: אמר דברי ברכה תוך הנעה מועטת ביותר של הראש כלפי הברך, ויש בכך משום אמירה: אני נכנע לך ואומר לך דברי ברכה. והרי גם בימינו, כשאנו מברכים מישהו, אנו מניעים את ראשו קצת כלפי מטה, כמביעים בכך היפנועות־מה לפני מי שאנו מברכים.

מקורו של בניין נופעל

כידוע, העדויות על הצורות הדקדוקיות של העברית העתיקה הגיעו אלינו במסורות שונות. המסורות האלה נבדלות זו מזו בתכונות לשון, ואף בכל מסורת ומסורת מתגלה תערובת של יסודות דקדוקיים. הבדלים אלו מקורם מן הסתם בדיאלקטים שונים וכן בהרפכת צורות מאוחרות יחסית על הטקסט העיצורי הקדום יותר. אין תמה אפוא, שחוקי ההגה העולים מן המסורות, אינם עקיבים בדרך כלל, ובתצורה יש צורות נרדפות בקאטגוריות רבות. מקובל ומוסכם, כי מקורות עבריים מתקופה מאוחרת יחסית עשויים לכלול אלמנטים הקדומים מבחינה טיפולוגית ממקבילותיהם שבמקורות קדומים יותר¹. בשל מצב דברים זה אפשר ששרידי צורות השייכות למערכת אחת יימצאו במסורות שונות או בחטיבות שונות של העברית העתיקה, ורשאים אנו לצרף את קטעי העדויות למערכת משוחזרת שהייתה קיימת אולי באיזה דיאלקט של העברית.

אחת התופעות החריגות במורפולוגיה של העברית היא קיומו של בניין נופעל בטקסטים מימי הבית השני ובעיקר בטקסטים מספרות התנאים. היה זה ח' ילון שהעמידנו על קאטגוריה זו²; אחרים רק הוסיפו דוגמות³. מוסכם כי בניין זה הוא וריאציה של בניין נפעל, אך החוקרים נחלקו בדבר מקורו⁴. בדעתי להציע פתרון לסוגיה הזאת. הפתרון מבוסס על שחזור מערכת משוערת של בניינים שהייתה קיימת אולי באיזה דיאלקט עברי, ונותרו ממנה שרידים בלבד במסורות העברית. כידוע, הסימן האופייני לפועל הסביל בעברית הוא תנועת U בהברה הראשונה. ומקובל שלכל בניין פעיל היה סביל פנימי, שתנועת הברתו הראשונה הייתה U (ותנועת הברתו השנייה הייתה A: לָקַח, שָׁבַר, הִגְדִּיל). והנה שרידים של סבילים פנימיים כאלה נמצאו גם בפניינים החוזרים: הִתְפַּקְדוּ (במד' א, מז; ב, לג; כו, סב; מ"א כ, כז), הִכְפֵּס (ויק' יג, נה, נו), הִשְׁמָאָה (דב' כד, ד; כך גם בניקוד הפבלי), הִדְשָׁנָה (ישע' לד, ו).

אם אמנם יש ללמוד מן השרידים האלה, כי העברית העתיקה ידעה סבילים

1. ראה למשל י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט, עמ' 50 ואילך.
2. ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 152–159.
3. מ' מורשת, על בניין נופעל בעברית הבתר-מקראית, מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת גן תשמ"מ, עמ' 126–139.
4. מורשת שם, עמ' 128–130.

פנימיים לא רק בפניינים הפעילים אלא גם בפניינים החוזרים⁵, הרי צורת נ ו פ ע ל מתפרשת סביל פנימי של נ פ ע ל שהוא בניין חוזר מעיקרו. בניין נ ו פ ע ל הוא החוליה החסרה להשלמת מערכת בניינים עתיקה שפללה בפניינים פעילים וחוזרים, ולכל אחד מן הפניינים היה סביל פנימי, כמודגם בטבלה הבאה:

הבניין הפעיל או החוזר	קל	פיעל	הפעיל	התפעל	התפעל	נפעל
מקבילו הסביל	סביל קל	פועל	הופעל	הותפעל	הותפעל	נופעל

שרידי הפניינים הפוזורים במסורות העברית ובחטיבותיה מעידים על קיום מערכת משוחזרת זו באיזה דיאלקט עתיק. מערכת זו התחילה מן הסתם להתערער כבר בימי הפית הראשון ונותרו רק שרידים ממנה. פפי שציינתי למעלה, אין מניעה, ששרידים ממערכת קדומה יימצאו דןקא בתקופה מאוחרת יחסית בזמן. אני מציע אפוא לראות בבניין נ ו פ ע ל סביל פנימי עתיק של בניין נ פ ע ל.

5. H. Bauer and P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache*, Halle 1922, p. 285.

ב י ק ו ר ת

יהושע בלאו

אוסף של טקסטים ארמיים מארץ-ישראל דיון בהיסטוריה של הארמית

Klaus Beyer, Die aramäischen Texte vom Toten Meer samt den Inschriften aus Palästina, dem Testament Levis aus der Kairoer Genisa, der Fastenrolle und den alten talmudischen Zitaten; aramaistische Einleitung, Text, Übersetzung, Deutung, Grammatik/Wörterbuch, Deutsch-aramäische Wortliste. Register, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1984, pp. 779.

נהניתי מספר מלומד זה, ובנדאי ייחנה ממנו הקורא, המעוניין בארמית, בכלשנות שמיית היסטורית ואף בתולדות העברית, שהרי תולדות הארמית והעברית אדוקות זו בזו (אם כי נדמה, שבייר הפריו בהשפעת הארמית על העברית, ועי' להלן). הטקסטים הארמיים, כפי שמכריז עליהם עמוד השער, אינם אלא חלק של ספר כולל זה, שנכתב במקורו כספר האביליטאציה עוד בשנת 1967 (עמ' 155–406: בעמ' 157–272 מובאים האפוקריפים המקראיים מקומראן, עמ' 273–300 קטעי תרגום משם ובעמ' 301–303 קטעים בארמית המקרא משם. בעמ' 304–318 ימצא הקורא מסמכים פרטיים מןאדי מורבעאת, ובעמ' 319–323 מסמכים כאלה מנחל חבר, ליד מובאות ממסמכים כאלה מן המשנה, התוספתא והתלמודים בעמ' 324–327. כתובות מתקופת החשמונאים מובאות בעמ' 328–330, תרגום בצורת פיוט בעמ' 331–334, ובעמ' 339–398 הכתובות, הקלפים והפאפירוסים היהודיים מארץ-ישראל. העמ' 399–401 מוקדשים לכתובות השומרוניות והעמ' 402–405 לכתובות ולפאפירוסים נוצריים. הכתובת הפאגאנית היחידה נמצאת בעמ' 406). בעמ' 23–76 מתאר בייר את הסתעפות הארמית לשכבותיה וְללהגיה, ובעמ' 77–153 את התפתחות הארמית, דיון היסטורי ממצה, בנדאי החלק המקורי של הספר שלפנינו. בעמ' 409–497 כלול תיאור דקדוקי של הטקסטים, במיעוטו תורת האותיות, ברובו המכריע תורת הצורות. המילון של הטקסטים, הכולל גם את הארמית המקראית (ואת המלים הארמיות שבפריית החדשה), הוא בעמ' 499–728, שמות העצם הפרטיים בעמ' 729–741, והמילון הגרמני-הארמי בעמ' 742–763. המפתחות מעמ' 765–779 מורכבים מן הציטטות מן המקרא (כולל הברית החדשה), ממפתח של שמות העצם הפרטיים, ממפתח המקומות וממפתח העניינים.

אולם למרות עושרו של הספר, הלמדנות המשתקפת בו וחרירות הניתוח הבלשני ההיסטורי, אין הקורא בספר יכול להשתחרר מהרגשת אי-נחת. דעותי של בייר על

התפתחות הארמית הן לא אחת פהררים התלויים בשערה. בייר מסיק את מסקנותיו בקיצוניות, מבלי לשעות לספקות אפשריים, ומציגן ללא תשומת לב לזריות אפשריות. טול לדוגמה את טשטושן והיעלמן של תנועות קצרות בהברות פתוחות לא-מוטעמות. לדעתו של בייר (עמ' 128 ואילך) הדבר לא קרה אלא במחצית הראשונה של המאה השלישית למנינם. הוא מסתמך באיחור תופעה זו על מציאות a במצב זה בתעתיקים, בייחוד בכתובת אורופ (שהוא מאחרה לאמצע המאה השנייה שלפני הספירה). אולם הוא אינו מתחשב באפשרות ששנא נע אינו צריך לשקף גִּןִן של סגול, אלא יכול (כמו אצל בעלי המסורה) להיות בעל גִּןִן של פתח! ובאמת יש תעתיקים בכתובות אורופ, שאכן מרמזים לטשטושן והיעלמן של התנועות הקצרות בהברות פתוחות (ע"י מש"כ ב"Israel Oriental Studies", 1, 1971, עמ' 27-29). במקרה אחד גִּבְרִי' (נסמך) נכתבת פעם בהיעלם התנועה ga-[a]b-ri-e (בשורה 12) ופעם בפתח ga-ba-ri-e (בשורה 37), כשהיא משקפת ככל הנראה פעם את המבטא המהיר של השנא הנע כגִּנִן a ופעם את מבטא האיטי יותר, כשגִּנִנו נוטה אל פתח. mi-ḥa-aš-še-e (שורה 28) 'משתיק' מכיל, כנראה, i בגִּנִן של שנא נע, שהרי התנועה המלאה הייתה צריכה להיות u או (לפי בייר עמ' 85) a. נוסף לזה מרמזת מציאות אל"ף קלה בטקסט האותיות!) של הארמית המקראית, שהתנועה הקצרה שבהברה הפתוחה שבראש המלה נשלה והאל"ף הקלה באה כדי לאפשר את המבטא: אָדָרַע 'זרוע'; ארכובה 'בֶּרֶךְ'. נכון, אל"ף קלה אינה מצומצמת לצרור תחילי, השוה למשל אשמורה, אולם מציאותה בפועל אֶשְׁתִּי 'שתה' ובמקבילותיו עוֹשֶׂה את הנחת צרור התנועות התחילי כמעט להכרחית, בגלל אחדיות המשקל השולטת בפועל. יוצא, שניתוח כתובת אורופ דוֹקָא מטה את לשון המאזניים בפיון להנחה, שהיא אכן כבר משקפת את טשטושן והיעלמן של התנועות הקצרות בהברות פתוחות לא-מוטעמות. אולם אין הדבר מונע את בייר מלהוסיף בכל!) מילונו תעתיק לועזי, המשקף את הישמרותן של תנועות אלו. והלוא אליבא דכולן זו מוטלת בספק לכל הפחות. ובכן, מדוע צריך להגביר את הזרות ולהוסיף תעתיק, שפשוט היה אפשר לנתר עליו?! והתעתיק מוזר עוד יותר, מפני שבייר מניח (ע' עמ' 138, ללא הנמקה), שבארמית נעתק חיריק לצירי וקיבוץ לחולם בכל מצב (אלא אם הם קודמים לחציתנועה הומוגרפית). ועל-פן למשל אימהתהון 'אמותיהן' מתועתקת emmahātōhūn, צורה שקיים לגביה לפחות ספק סביר, אם הייתה מעולם קיימת, כי בהחלט אפשרי, שפאשר החיריק והקיבוץ נעתקו לצירי ולחולם, לא נשתמרו עוד תנועות קצרות בהברות פתוחות לא-מוטעמות. ואידך זיל גמור.

אפילו על עמוד השער לא פסחו הזריות (אם כי פאן הן בעיקרן טכניות). הספר נקרא באותיות גדולות "הטקסטים הארמיים מים-המלח", ורק מלים אלו הודפסו על גב הספר. לפי רשימת הטקסטים אין צורך לומר, כמה מִטְעָה שם זה. באותיות בינוניות נוסף בשער "יחד עם כתובות ארץ-ישראל, צנאת לוי מגניזת קהיר, מגילת תענית והמובאות התלמודיות העתיקות". ובאותיות קטנות עוד יותר "הקדמה ארמיאסטית, טקסט, תרגום, הסבר, דקדוק/מילון, רשימה גרמנית-ארמית, מפתחות". כלום פותרת מעין "טקסטים ארמיים מארץ-ישראל" לא הייתה הולמת

יותר? אגב, מדוע נכללו בספר (עמ' 387) כתובות מאיטליה (גם אם לשונן מתאימה)? גם הביבליוגרפיה מוזרה. אינני סבור, שחייבים בספר מעין זה לשאוף לביבליוגרפיה שלמה, אולם פעמים שהספרות המובאת אצל בייר מכילה את הטפל וחסרה את העיקר. בעמ' 28 למשל, הע' 2 באשר להשפעת היננית מובא ספרו של שאול ליברמן *Greek in Jewish Palestine* בסוף ההערה, בין הספרים המובאים פ"השנה גם כן", ואילו ספרו על היננות *Hellenism in Jewish Palestine* אינו נזכר כלל! עמ' 60/1, הע' 2 בייר מביא את הספרות העוסקת בלשון הארמית הבבלית. בין המילונים חסר הערוך. מספריו של עמנואל לעף מובאים משום מה ספריו על הפלורה וכן על הפאונה והמחצבים, שאינם עוסקים בארמית דוקא, אולם דוקא ספרו הקרוב יותר לעניין של שמות הצמחים הארמיים לא יפירונו מקומו. מחיבורי י"ן אפשטיין מובא רק דקדוקן לארמית הבבלית. בעמ' 66, הע' 1 בדבר הארמית השומרונית דוקא ספרו של זאב בן-חיים "עברית וארמית נוסח שומרון" חסר! קשה למצוא סיבה, מדוע מפרסומיו החשובים של הלמוט ריטר על טוריו (עמ' 70, הע' 3) נזכר דוקא הפרך האחרון שיצא עד עתה, המילון, ואילו כרכי הטקסטים אינם נזכרים.

תולדות הארמית של ארץ-ישראל אדוקות בתולדותיה של העברית. בשנת 1968 פרסם בייר ב-Göttingen ספר דק של 68 עמודים בשם *Althebräische Grammatik*. שמטרתו המוצהרת לשחרר את העברית "מחיבוקה של מסורת המסורה ולשחזרה בצורתה המקורית שלפני גלות בבל" (עי' מש"כ בקרית ספר מז, תשל"ב, עמ' 642 ואילך). הוא החזיק בדעה (וממשיך להחזיק בה, עי' למשל בספרנו עמ' 49, הע' 1), שהעברית חדלה להיות מדוברת מאות שנים לפני הספירה המקובלת (בדקדוקן העברי, אחרי המאה השישית; בספרנו שם הוא טוען, שהעברית הצפונית נעלמה סביב 500, הדרומית סביב 400 לפני הספירה. אינני טוען, שמכתבי בר-פוכבא העבריים הוכיחו סופית, שלשון חכמים הייתה מדוברת בזמנו (כדעת מיליק וקוטשר. השנה סיכומו של י" קוטשר, *A History of the Hebrew Language*, ירושלים-ליידן 1982, עמ' 117). אפשר עדיין להציע מבנה של הלשון העברית, באותה העת, שלפיו העברית לא הייתה מדוברת כלל, ושתי לשונות ספרותיות התהלכו בקרב העם, לשון המקרא ו"לשון בית-המדרש", הלוא היא לשון חכמים, ובר-פוכבא חיקה במכתביו העבריים את לשון חכמים. אולם יש להודות, שמכתבי בר-פוכבא העבריים הטו את כף המאזניים לטובת התיאוריה, שלשון חכמים שיקפה לשון מדוברת (השנה גם את דברי קוטשר שם, עמ' 118). על רקע של עברית מדוברת, שונה מן הלהגים העבריים, שפרנסו את לשון המקרא, קל בהרבה להבין את צמיחתה של לשון חכמים ואת שימושה הן בבית המדרש, הן במכתבי בר-פוכבא. אולם שוב מגיע בייר לידי קיצוניות אף במינוח. במאה התשע-עשרה היה מקובל לכוון את לשון המקרא העברית העתיקה, ואת לשון חכמים העברית החדשה. היום מקובל לכנות את לשון חכמים עברית בינונית ואת לשוננו המחודשת עברית חדשה. בא בייר והופך את הקערה על פיה, במין שינויים לתיאבון (שם, עמ' 49, הע' 1). ספרי המקרא, שנתחברו אחרי 400/500 לפני הספירה, הזמן שלדעתו חדלה העברית להיות מדוברת בו, כתובים ב"עברית

בינונית¹ (הקורא בנדאי יזכור, שיחזקאל קוטשר ז"ל כינה את לשון חכמים בעת חיותה "לשון חכמים א" ובהיותה לשון ספרותית בלבד "לשון חכמים ב". אין צריך לומר, כמה עלול מינוחו הייחודי של בייר להטעות), ואילו הלשון הבתר-מקראית פפי שהיא משתקפת בכתבים, שנמצאו בקומראן, היא "עברית בינונית"². שפת המשנה, התלמודים וכו' עד המאה השביעית היא "עברית חדשה"¹, אשר המשכה בטקסטים הרבניים והליטורגיים הקדומים היא "עברית חדשה"². כתבי יד מאוחרים יותר והדפוסים הותאמו לעברית המקרא ובזה נוצרה "עברית חדשה"³. העברית החדשה של מדינת ישראל מבוססת על עברית חדשה³ בגוונה המזרח-אירופי. ולא זו בלבד שבסיסו העובדתי של אורך חיות העברית צר מאוד ושהמינוח החדש יותר ממה שהוא עוזר עשוי לבלבל, אלא התיאור של העברית המאוחרת אינו מדויק תמיד; חסרה למשל הקביעה הפוללת, שמאז נעשתה העברית לשון ספרותית בלבד, הושפעה משכבות הלשון הקדומות של העברית, בעיקר מן העברית המקראית, וכן מן הלשון המדוברת.

הערות בודדות:

עמ' 21, שו' 4 מלמטה: בייר מזכיר בין הטקסטים המובאים בספרו את הכתובות הנבטיות; אולם הן חסרות הן בטקסטים, הן במילון.

עמ' 23, הע' 1: חלוקת הלשונות השמיות מעניינת מאוד (אם פי בכגון אלו בקושי יימצאו שני חוקרים בעלי דעה אחת). ה"חמית" אינה משפחת לשונות אחידה, שאפשר לעמתה עם השמית. זו הסיבה, שבמחקר המודרני, יותר ממה שמדברים על לשונות חמיות-שמיות, מדברים על לשונות אפרו-אסיניות.

עמ' 24, הע' 4: קשה לטעון, שהארמית מצטיינת בפשיטות מיוחדת. שמא הכתב הפשוט (לעומת כתב-היתדות האכדי) היה מפין הגורמים המכריעים להתפשטותה. זה כמובן אינו מסביר, כיצד דחקה את רגלי הפנענית.

עמ' 26, הע' 1: לכתובת-בלעם השנה גם את ביקורתו של יונה גרינפילד JSS, 25, עמ' 248-252 (אשר מסקנתו על לשון הכתובת אינה רחוקה מזו של בייר. בייר, פיד המינוח הטובה עליו, מכנה אותה "גלעדית-פנענית", גרינפילד "דיאלקט פנעני, פפי הנראה עמוני"), וכן של ברוך לוי JAOS, 101, עמ' 195-205. — פאן ובעמ' 27, שורה 2 בייר טוען, שפתיב כתובת גוזן הוא בחינת תיקון. שוב דעה חריפה, אך לא-מוכחת. בייר סבור, שציון ש₂ ע"י ס משקף רפורמה אורתוגרפית, כדי להקל את ריבוי המשמעות של ש, שסימנה ש₁, ש₂ ו-ש שמאלית. אך האם לא פשוט יותר להניח, שכותב הכתובת, שישב מחוץ לתחום השפעת הפנענית, לא סימן עוד ש₂ ב-ש על-דרך הפנענית, אלא באות, שסימנה את ההגה הקרוב ביותר להגייה, ר"ל ב"ס?! והרי באשורית, שבתחומה נכתבה כתובתנו, מבוטאת ש₂, כולל ש₂, ב"ס. לא רפורמה אפוא לפנינו, אלא התפתחות טבעית. רפורמה רואה בייר גם בסימון צירי שבסוף המלה ב"י, ולא ב"ה, שוב מפני שהייתה רבת-אנפין. אולם אין ודאות אף לגבי פרט זה, שהרי פל צורות ל"י, המתועדות בכתובת גוזן, עתיד מקוצר הן, ואלי נכתבות

פידוע בארמית העתיקה בִּי שבסוף המלה. גם השימוש בִּי/ו לציון תנועות ארוכות אמצעיות אינו בחינת רפורמה מכוונת, ויעידו עליו למשל מקרי פתיב חסר בריבוי זכר (נ- במקום -ין). ולאחרונה, אין לראות בצורות מעין ילקח פתיב אטימולוגי בלבד של ה־ל, אלא מסתמא בוטאה ה־ל, ובנדאי אין להסיק, ש־מהנחת (שורה 2) משקף פתיב בלבד, שהרי שימור ה־נ לפני גרונית מתועד היטב (למשל בעברית של המקרא). — המסקנה, שלשון "יאוד" אינה ארמית ארכאית, בגלל מציאות צורה מעין ידיה, נמחרת ומקורה בראייה חד־סטריית של התפתחות הלשונות (על־דרך אילן היוחסין), ללא כל ניסיון של ראייה מציאותית מסובכת יותר (למשל על־דרך תיאורית הגלים). בנדאי אין לטעון, שדיאלקט ארכאי מכיל רק צורות קדומות. אגב, נראה לי, שבכתובות יאוד כל תקריות יפְעלו הן צורות עתיד מקוצר, עי' מש"כ קרית ספר נא עמ' 474.

עמ' 28, שו' 3 מלמטה: לא מובן לי, מדוע מייחס בייר את מקור הארמית הממלכתית לבבל ולא לאשור.

עמ' 32, סוף ההערה: חסרה הזכרת הטקסט הארמי בכתב דימוטי; עי' נימס-שטיינר JAOS, 103, עמ' 261–274, שטיינר-נימס, JNES, 43, עמ' 89–114 (עם ספרות נוספת).

עמ' 33, שו' 6 מלמטה: קשה להסכים עם בייר, שפתיב חסר של חולם מלא הוא דוקא פתיב מאוחר.

עמ' 69, שו' 6 מלמטה: רוסיה הנהיגה את "האלף־בית החדשה", המבוססת על הכתב הלאטיני, בשנות השלושים של המאה (עי' ח"י פולוצקי, כל כתביו (בלועזית), ירושלים 1971, עמ' 617), אולם בתחילת מלחמת העולם השנייה עברו לכתב המבוסס על אותיות קיריליות (עי' שם, עמ' 588).

עמ' 73, שו' 4: על סדר האלף־בית הערבית והשינויים שחלו בו עיין עכשיו במאמרו של G. Endress ב־Grundriss der arabischen Philologie, 1, ויסבך 1982, עמ' 176 ואילך.

עמ' 75, פסקה שנייה: אינני סבור, שצודק בייר, שמקום השיי"ן השמאלית(!) באלף־בית האוגריתית מוכיח, שבזמן התהוות האלף־בית האוגריתית הפנענים עדיין ביטאו ש' שמאלית. על אפשרויות הסבר אחרות עי' בספרי On Pseudocorrections in Some Semitic Languages, ירושלים 1970, עמ' 44, סעיף 3 והערה 8. מלבד זה, אין להניח, שתעתיק צ₃ לא רק ב־צ₁, אלא גם ב־צ₂ מוכיח, ש־צ₃ הייתה עוד בנמצא באוגריתית; ברקלמן (בס' היוכל לכבוד אייספלדט, הֶלָה 1947, עמ' 61–63) הניח, שבדיאלקט המרכזי של האוגריתית היא אכן נעתקה ל־צ₁, ואילו המעתק ל־צ₂ משקף להג שונה. אולי מסתבר עוד יותר להניח, שטקסט 75 (לפי מספור גורדון), המתעד את סימון צ₃ ב־צ₂, עשה זאת מתוך נטייה מכוונת לפתיב ארכאי (והשתמש לכן ב־צ₂ במקום צ₁), כפי שהיא משתקפת גם בשימוש באות השש־עשרה של האלף־בית האוגריתית לסימון ז₂ (במקום ה־ד הרגילה); פרטים עי' במש"כ JAOS, 88, עמ' 524/5.

עמ' 75, פסקה שלישית: גם כיוון דיפתונגים עשוי להסביר את השימוש באמות קריאה.

עמ' 76, הע' 1: חסר למשל ספרו של ג"ר דרייבר, *Semitic Writing*³, אוקספורד 1976.

עמ' 77/8, הע' 1, סוף: על מבטא צ כ־טס השנה עתה ר' שטיינר, *Affricated Sade in the Semitic Languages*, ניו-יורק 1982.

עמ' 79, 19–20 וגם עמ' 424: נראה לי, שלא נשתמרה תנועה ארוכה סופית בכינוי הנסתר דוקא אחרי תנועה ארוכה, אלא היה לחץ של מערכת לשמור על התנועה הסופית דוקא אחרי תנועה ארוכה, כדי להבדיל את הנסתר מן הנסתר. השנה מש"כ *Hebrew Annual Review*, 6, עמ' 61–67.

עמ' 81, שו' 5 מלמטה: דעה דומה על הסתעפות התנית ע"י דיסימילציה של עיצורים הביע א' אולנדורף, בספר היובל לכבוד הא"ר גיב, לידן 1965, עמ' 631/7. עמ' 85, שר' 6: תחילית הבינוני המתועתקת בינונית ב־אט עשויה לשקף מ"ם שנאית עם גון של פתח (והדבר מתאים לתעתיק בכתב היתדות במ"ם חרוקה, גון אחר של השנא).

עמ' 85, הע' 2: ההצעה (המובאת כרגיל כעובדה), שתחילית אית"ן בעתיד פיעל והפעיל בקיבוץ תניינית הן באפדית, הן בערבית(!) (בהשפעת תנועת המ"ם בבינוני), נראית נועזת מדי, במיוחד לאור העובדה, שבפנינים האחרים אותיות אית"ן הן בפתח, אך מ"ם הבינוני בקיבוץ.

עמ' 86, הע' 2: אכן תנן האקוסאטיבוס השתמר בערבית זמן לא כל-כך מועט, השנה מש"כ *The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*², ירושלים 1981, עמ' 167 ואילך. — אני מעדיף את הסברו של דים (מצוטט בסוף ההערה) על זה של ביר.

עמ' 92, הע' 2: אוסף את ספרי (המצוטט לעיל לעמ' 75, פסקה שנייה), עמ' 126.

עמ' 95, שו' 7: כדי לאחר את השמטת התנועות הקצרות בהברות פתוחות לא-מוטעמות, בייר מניח, שסופיות הנקבה at- ו־ז נבדלות מראשיתן. אולם עצם העובדה, שהוא מזכירה, שלפני סופיות אחרות גברה t-, מרמזת לכאורה, שאכן נשלו תנועות קצרות במצב זה.

עמ' 98, הע' 1: הרעיון, ש־שְׁדָּה דחק את רגלי שְׁדִי (ב־ש שמאלית), בגלל זהותו הגרפית של שדי עם שדי (ב־ש ימנית), נראה תמוה ביותר. הלא קנה למשל השתלט עד כדי כך, שאף זכר של *קני לא נשאר!

עמ' 101, הע', סוף: כבר ז' פרנקל, *ZDMG*, 56, עמ' 252, הוכיח, לדעתי בצורה משכנעת, ש"שבולת" אינה מתחילה ב־ש₂, אלא ב־ש₁ (עי' מה שכתבתי ב־*Hebrew Annual Review*, 1, עמ' 109; בניגוד לביסטון *JSS*, 24, עמ' 175, ברור, שגם בהוראת שבולת החיטה לפנינו ש, מקורית, כפי שהדבר מתועד באפדית, ולא ס, לפי לשונות דרום-ערב המודרניות, כי באלו, מסתמא בהשפעת הערבית, יש ש־ש₁ קדומה

משתקפת כ־ס; השנה למשל את המלים המקבילות לעברית שָׁבָה, שוה, תשע במילון הסוקוטרי של לסלאו).

עמ' 102, הע' 1, סוף: גם מלים ערביות שאולות המכילות ח₂ יכולות להיות מאוחרות, אם נשאלו דרך הנסטוריאנית.

עמ' 102, הע' 2: נגד דעתו של דים (אשר בייר מקבלה) עי' מש"פ ב-Hebrew Annual Review, 1, עמ' 100 ואילך.

עמ' 107, שו' 12: שָׁמַע ב־מ"ם חרוקה/צרויה מתועדת (פראשונית) בעברית (צורת הפסק), בערבית ואף בגעז (על-ידי היעלם התנועה).

עמ' 114, שו' 8: אולם אוריג'ינס המאוחר אינו קסמן את תנועת העזר, ושמא אין פתיבו אלא פונמטי?

עמ' 116–117: מעניין תיחוס הלהגים לפי התנהגות דו־התנועות: אולם יש לזכור, שפלהגים חיים אין הגבולות בין שימור דו־התנועות וכיוצאם ברורים תמיד, כפי שמראים למשל דיאלקטים ערביים, השנה ו' פישר–א' יסטרו, Handbuch der arabischen Dialekte, ויסבאדן 1980, עמ' 103; 140; 176.

עמ' 124, שו' 2: אם αθא משקפת ṯāṭ, הרי שוב לפנינו שנה עם גז של פתח. עמ' 125, הע' 1: הקביעה, שתנועות ארוכות סופיות חייבות להיפתח, מניחה אחדות בפתיב, אחדות שלא הייתה קיימת.

עמ' 127: אין ראיה מכתובת אורופ, שבנדפפת לא בוטאו ברפיון, פי הפתיב עשוי להיות מושפע מן האפדית (השנה את השימוש ב־ש ימנית במקום שמאלית, על־דרך האפדית) ולהיות פונמטי.

עמ' 129, שו' 11 מלמטה: אין להסיק מסקנות מצורות כמו עממין, פי התנהגות השנה בין עיצורים שווים עשויה להיות מיוחדת, השנה המצב במנדעית (המצוטט אצל ו' בן-חיים לשוננו יא, עמ' 90, המגיע אמנם למסקנות שונות).

עמ' 133–134, הע' 2: הארכה פְּרִיטוֹנִית משתקפת לדעתי דְּקָא בשבעים, עי' מש"פ בספר הזיכרון לפאול קהלה, ברלין 1968, עמ' 33–34.

עמ' 134, הע' 4: השנה כבר אישי ליד ישי, עי' בדקדוק העברי של פרגשטרסר א, סעיף t17.

עמ' 135, הע' 2: יש להניח, שמבטאו של הקמץ הבבלי היה כמבטא הקמץ הטברני; עי' ב' קלאר, מחקרים ועיונים, תל־אביב תשי"ד, עמ' 43. מבטא זה משתקף גם בטקסט ערבי־יהודי בניקוד, המושפע מן הבבלי, עי' י' בלאו — ס' הופקינס Jerusalem Studies in Arabic and Islam (1985), עמ' 439, הע' 19.

עמ' 138, שו' 5: חבל שאולה מן העברית.

עמ' 142, שו' 5 (וכן עמ' 97, פסקה 2): לא נראה, שחיריק מלא סופי מוטעם סתם נהפך לצירי בשמית המערבית. בעברית על כל פנים זה קרה כפי הנראה רק ע"י פיוץ דו־התנועה ay (ואילו iy נגרר אחריה על-ידי היקש, עי' מש"פ בספרי תורת ההגה והצורות, הדפסה שנייה, תל־אביב תשל"ד, עמ' 57, הערה וכן בייחוד עמ' 222, הע' 8).

עמ' 143, שו' 7 מלמטה: ספק, אם יש להחיל על סיום הנסמך את כללי

ההתנהגות של תנועות במצב סופי, שהרי אפשר שיש לראותו כנמצא במצב מְצַעֵי בגלל איחוד הנסמך עם הסומך.

עמ' 144, שו' 15: גם בגעז פניני המושא הוא *nī*-, ואילו של השמות *ya*-, וזה מקביל ל-*ni* לא-מוטעם לעומת *yi* מוטעם, כפי שהיא משתקפת בשמית צפון-מערבית (אם נניח הטעמה מלעילית פללית). לפי זה ההבדל הוא ראשוני, וזהות פניני המושא והשם בערבית (בשניהם נשתמר פתח סופי לפני נְצֻלָה) היא פרי היקש.

עמ' 152, שו' 5 מלמטה: על האפשרות, ש-נפעל, המשמש כצורת עתיד יחיד, נמצא בשיר השירים (מְשַׁכְנִי אחרֶיךָ נרוצה... — א, ד) עי' ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 453 (והשנה גם עמ' 108).

עמ' 154 ואילך נמצאים הטקסטים. מובן שחוקר מדרגתו של בייר יש לו מה להציע; כך הוא מתרגם 211, שו' 3 מלמטה, "ואחדִין עלי תגר" וקיימו משפט עליי, והדבר נראה לכאורה יותר מאשר פיצמייר-הרינגטון, *A Manual of Palestinian Aramaic Texts*, רומא 1978, עמ' 93, טקסט 23, שו' 11, "והיו אחוּזים בְּיִפְכּוּחַ" (והשנה למשל סורית "אחד קרבא/דרא" "ערך קרב"). אולם לעתים לא-רחוקות הצעותיו של בייר מפוקפקות, ובגלל היעדר תצלומים, אין לבדוק מתוך הספר. יתר על כן, אף כי בעמוד השער נאמר, שלתרגום נוסף הסבר (*Deutung*). אין כל הסבר, ואף כשנמצא הסבר פלשהו לסטייתו של בייר מן המקובל, אין לסמוך עליו תמיד. כך השלמותיו של בייר לתפילתו של נבונד (עמ' 223/4) מבוססות על ההנחה, שלפי הקטע השני הכילה כל שורה שלושים אותיות לערך. זאת היה אפשר לקבוע, לו נשתמר לא רק (בשורה 1) סוף השורה, אלא גם (בשורה 4) תחילתה. אולם מן התצלום, כפי שהובא בידי מיליק *RB*, 63, עמ' 704/11, ברור לחלוטין, שחסרה תחילת השורה הרביעית, ונמצאנו ללא אפשרות לקבוע את אורך השורות. אגב ייאמר, שניסיונו של בייר בקטע הראשון, שו' 4 להפריד את "וחטאי" מ-"שבק" אינו נראה, וכן השלמת "אסבר" בשורה 8.

עמ' 160, הע' 1: אין כל חידוש בכך, שההלכה היהודית לא הייתה מוֹנִלִיתית בתקופת התלמוד. — לא מובן, למה בייר מתכנן בטענתו, שאחרי 1000 דחק המבטא הבבלי את הטברני.

עמ' 176, A20, שו' 22: נראה, שאין מקום להשלמה חז[א כן].

עמ' 178, A21, שו' 5: "וכל נכסוהי עמה", מוטב לתרגמו "פּשְׁפֶּל עדריו עמו".

עמ' 178, A21, שו' 20: "כלמדנח" (וכן במקומות אחרים) אין משמעו 'בערך למזרח', כי אין כאן הוראת 'בערך' ל-'כ' (השנה למשל "פלקבל").

עמ' 181, A21, שו' 30: ההשלמה "עין דינא" אינה מתאימה למקור, כי לפי המקרא הם באו לעין משפט, אך לא הפו אותה.

עמ' 190, שו' 10-11: אינני מבין, מדוע אין בייר מתחשב באפשרות, שהאפסילון משקפת שָׁא.

עמ' 211, שו' אחרונה: אין נראה כלל לתרגם "במן מננא אנתה" 'למי מאתנו אתה שייך'. השלמת "בחר" 'בוחר' (עי' פיצמייר-הרינגטון, עמ' 92, שו' 12) מסתברת.

- עמ' 261, G4, שו' 14: הקריאה "אסירכוך" מפוקפקת.
- עמ' 273, פסקה ג: הדעה, שכוהנים ידעו עברית ועל כן לא נודקו לתרגום, אינה נראית מאוששת.
- עמ' 296, פרק מ, פסוק ט: קרא "או" במקום "אנ". — פסוק יא-יג: הצורות בלי תחיליות הן צורות ציווי, וגם הצורות בתחיליות מציינות פקודה.
- עמ' 307, שו' 7: "והן כן לא אעבד" מוטב לתרגם 'ואם לא אעשה כן'.
- עמ' 308, שו' 9, 22: פטריך 'הפסדים' אינו מובן לי.
- עמ' 353, טקסט ראשון: שוב נראה, שהאלפא עשויה לציין שָׁא.
- עמ' 354: לדאבונִי אין בייר מפרש, באיזה נוסח של מגילת תענית בחר.
- עמ' 360, טקסט xyPJ: השנה גם במהדורת התוספתא של ליברמן, וכן לעמ' 362, טקסט xyRS.
- עמ' 372, שו' 16: אם אמנם "ומרומה" כתיב פוניטי (כך בעמ' 371), הרי אין צורך להשלים מ' שנייה.
- עמ' 377, שו' 15 מלמטה: מדוע דָּקָא בהשפעה שומרונית ולא בהשפעה יִנִּית?!
- עמ' 419, שו' 4: גם טמר ליד טמן משקף מעבר נ' ל־ר', והשנה נילדקה, Neue Beiträge..., שטראסבורג 1910, עמ' 140. — שו' 10 מלמטה: לפי הטקסט בכתב דימוטי (ע'י לעיל הערתי לעמ' 32) JNES, עמ' 93 נשתמרה ההבחנה בין ע ל־ג, פנראה, במאה השנייה לפני הספירה.
- עמ' 485, אמצע (וכן 657, ערך עלל): אין הכרח, שצורה מַעִין "עלליך" תִּשְׁקַף כתיב אוטימולוגי, השנה את מה שהערתי לעמ' 129.
- עמ' 494, שו' 2 מלמטה: בדבר המקור 'בנא' השנה למשל י' קוטשר, תולדות הארמית א, ירושלים תשל"ב, עמ' 85–86 (וכן מוראוקה, Abr Nahrain (כרך 22, עמ' 98–99).
- עמ' 507, ערך אחידה: אך השנה אכדית hittu עם הפועל hiādum לפי חיים כהן, תעודה ב 319.
- עמ' 520: חסרה בשורש אצר רמיזה ל־אוצר.
- עמ' 522, ערך אריך: ההוראה המיוחסת נראית מוזרה.
- עמ' 537, ערך ברבי: המקום העיקרי, שמילונו של לוי דן בו ב־ברבי, הוא א עמ' 260.
- עמ' 537, שורה אחרונה: לא מובן לי, מה הניע את בייר לתעתק את "בר (מן)" כ־barrā.
- עמ' 548, שורה אחרונה: מסתבר לכאורה, ש־da אינו משקף היקש ל־ו, כ, ב, ל, אלא a־ משקפת שָׁא נע.
- עמ' 558, אחרי ערך דתא: חסר ערך דתך, ע'י עליו, C. F. Jean—J. Hoftijzer, Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'ouest (וגם אצל בייר, עמ' 432, אמצע).
- עמ' 574, ערך חוה: השנה גם חיה הערבית.
- עמ' 576, ערך חוה: עיקר הוראת "חוה" 'ראוי', והוראת 'רגיל' שולית לפי דעתי

אף דניאל ג, יט. "ראוי" העברית (כבר אסתר ב, ט) מעידה לכאורה על בינוני פעול, כמקובל. אולם אין לשפוח, כי מסורת בבלית-תימנית משתמשת בבינוני פועל בהוראה זו, עי' למשל ש' מורג, ספר דניאל, כתב-יד בבלי-תימני, ירושלים 1973, בתצלום של דניאל ג, יט (ואין לראותו כטעות הנקדן, שלא כנאמר בעמ' 34, שהרי כך גם בתרגום, עי' שפרבר, תרגום אונקלוס, למשל במדבר ט, ג).

עמ' 580, ערך חלצין: בערבית יש גם שיפול אותיות (ח'צר).

עמ' 582, ערך חנכה: "הסוכרניות" של פייר בענייני ניקוד מתגלה גם כאן, כשהוא מניח כאן כ' רפויה.

עמ' 585, ערך חרנה: בראון-דרייבר-בריגס מניחים ח, ואף בול מעדיפה, אף כי הוא מזכיר גם את האפשרות של ח₂. אולם קהר-באומגרטן² גוזרים שורש זה מן ח₂, כמו פייר, אך זה נראה פחות, כי ערבית ח₁ רג' קרובה יותר במשמעותה מאשר ח₂ רג'. עמ' 590, ערך טלל: הגיזרון אינו מאושש; והשנה גם את דבריו הזהירים של י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז, עמ' 9, סעיף 6.

עמ' 601, ערך ית: מן הראוי להזכיר את אית הפנענית.

עמ' 616, ערך לביש: מוטב לראות בו בינוני פעול (של פועל היוצא לשני מושאים, השנה לבוש העברי), מאשר שם תואר פועל.

עמ' 617, ערך לוי: בקטע מן התלמוד מדובר בהשתתפות בלוייה.

עמ' 622, ערך מטי: בדבר השורש השנה גם כן Israel Oriental Studies, כך

2, עמוד 67 ואילך.

עמ' 623, ערך מהי: מבחינה סינכרונית לפחות לא כאן מקומו של השורש.

עמ' 624, שורה 2: מתמיה קצת, שכאן (ובמקומות אחרים) מובאת השלמה כחלק של ערך (אף כי היא מצוינת כהשלמה).

עמ' 629, ערך מרה: הקשר הגיזרני בין מר 'אדון' לבין שורשו של מריאים אינו נראה מאושש.

עמ' 637, ערך נכסין: יש ערוב בין הוראת 'קניין' ל-'עדר'.

עמ' 645, ערך סיע: בערבית מקבילה לשורש הזה "שיעה", ר"ל ה'ס מקורה ב-

ש שמאלית.

עמ' 665, ערך ערק: לדעת פייר פועל זה בהוראת 'ברח', הקיים לדעתו גם בערבית, נהנה ע"י דיסימילציה מ-"ערק" שבארמית העתיקה. אם כן צריך להניח, שהערבית משקפת אף היא דיסימילציה באופן בלתי-תלוי מן הארמית המאוחרת יותר, ואין זה סביר כל-כך. י' גרינפילד JAOS, כרך 82, עמ' 291, הע' 9 הניח להפך ערק כצורה מקורית (מה שמתאים יפה ל-"ערק" 'ברח' הערבי המשוער) והסביר את ערק שבארמית העתיקה כמשקפת אסימילציה (אצל גרינפילד נדפס דיסימילציה, מסתמא טעות סופר, ונגרר אחריו בביטוי זה דגן, כשהתפלמס עמו; השנה להלן).

נראה, שלא טרחו גרינפילד ופייר אלא מפני "ערק" הערבי, שחשבו, שהוראתו גם כן 'ברח'. ולא היא. יש אמנם ל-"ערק" הערבי הוראות, שאפשר להגיע מהן לזו של 'ברח': האחת 'היה רטוב, הזיע', וז' פרנקל, Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen, ליינן 1886, הע' 1, יצא מ-"רק" והגיע ממנו ל-'זרם, הזיע'. הוראה

אחרת היא 'יצא, הלך' (במילונים הערביים "ד'הב פי אל-ארץ"), ואותה קשרו מילאו—פולק במהדורה הי"א של מילונו של גנויס עם 'ברח'. בול (במהדורה הט"ו של גנויס), בעקבותיהם של פרנקל ומילאו—פולק, קיצר בלשונו, וכתב, שהשבעים והתרגומים 'ברח' בעקבות הערבית והארמית (אני מקצר קצת את ההבאות) 'זרם, ברח'. ובמילונות המאוחרת (פרוקלמן במילון הסורי; בן-יהודה; קהלר-באומגרטנר³) הובן כאילו התפנן בול, שאכן קיימת בערבית "ערק", 'ברח', והרי איננה אלא אטימולוגיקים! ומאחר שיש קשיים (בגלל קרק) להניח "ערק" 'ברח' שמי קדום, צריך לומר, שאין כל קשר גיזרון בין ארמית "ערק" 'ברח' לבין ערבית "ערק", אשר הוראתה בין היתר 'היה רטוב, הזיע, יצא', אבל לא 'ברח'. ועל-כך, כדרך כל ק בארמית העתיקה, המקבילה ל-ע בארמית מאוחרת יותר, צריך להניח כשורשו של "ערק" 'ברח' צ'רק. זו דעתו של ר' דגן, Altaramäische Grammatik, ויסבאדן 1969, עמ' 37, הע' 25, ואכן יובל שנים לפניו (1919) הגיע לאותה המסקנה מורי ד"צ בנעט ז"ל במאמרו ב-OLZ, פרק 22, עמ' 55 ואילך (ובנעט הערפיסטן אכן ידע, שאין בערבית ההוראה 'ברח', שהרי לולא זה, לא היה טוען את אשר טען!).

עמ' 666, ערך עתש: טעות דפוס במקום עשת.

עמ' 667, ערך פגש: מחק "ערבית"!

עמ' 669, ערך פם: לכאורה קל יותר להניח, שה-פ בקיבוץ מאוחר והתהנתה בהידמות ל-מ.

עמ' 667, ערך צרו: על גיזורו השנה ג"כ מש"כ בספרי על תיקונים מדומים (מצוטט לעיל, בהערה לעמ' 75), עמ' 61–62.

עמ' 696, ערך רמי: קשה לטעון, שיש קשר גיזרון בין רמי = זרק לבין רמה = רימה.

עמ' 721, ערך תגר: הנחת השורש "אגר" אינה מאוששת. והשנה על מלה זו ת' נילדקה בדקדוקו המנדעי, עמ' 133, סעיף 112.

עמ' 723, ערך תלת: על הצעת גיזרון שונה עי' Israel Oriental Studies, פרק 2, עמ' 80.

מחקר חדש על הצבעים במקרא (ובעברית בכלל)

Athalya Brenner, *Colour Terms in the Old Testament*, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series, 21, Sheffield 1982, 296, x pp.

בשנת 1963 הופיע ספרו של רולאנד גראדוול על הצבעים במקרא, וביקורת על ספר זה ראתה אור בלשוננו לב, עמ' 402–406 (ע' שם פרטים ביבליוגרפיים). גראדוול התפנן להגיש לקורא מחקר מילוני, ללא עניין מיוחד בתורת השדות הסמנטיים, אף כי הצבעים בגלל יחסי הגומלין שביניהם מתאימים במיוחד להראות, שהמלים אינן מבודדות בהוראותיהן ושינוי בהוראת צבע אחד גורר אחריו שינוי בהוראותיהם של הצבעים האחרים.

בינתיים פורסמו מחקרים הן אשר לצבעי המקרא (פינס, פרונצארולי; פרטים ביבליוגרפיים ר' ברנר, עמ' 263 ואילך) והן לצבעים שבערבית ובשומרית-אפדית (פישר, לנדסברגר). אולם המחקר, שהשפיע ביותר על הספר שלפנינו וקבע פחות או יותר את מסגרתו, הוא המחקר האנתרופולוגי-הפלשני הפללי של ברלין-קיי (פרטים ביבליוגרפיים ר' ברנר, עמ' 263). בגלל חשיבותו של המחקר הזה לא רק לספר שלפנינו, אלא כללית, נביא בקיצור נמרץ את חלקי התיאוריה שלהם, החשובים במיוחד להבנת הספר שלנו בפרט והמעניינים בכלל (השנה גם ברנר, עמ' 14–16). על-סמך בדיקת 98 לשונות ממשפחות שונות הגיעו למסקנה, שכל הלשונות מציינות לפחות שני צבעים: שחור ולבן. אם נוסף עליהם צבע, הוא תמיד אדום; מובן שבלשונות בעלות שלושה צבעים בלבד, אדום מציין אף תפוז, את רוב גוני הצהוב, החום והנרוד. אם נוסף צבע רביעי, הוא תמיד ירוק או צהוב, אם חמישי, צהוב או ירוק (ר"ל הקשת בעלת חמישה צבעים מורפבת תמיד מ': לבן, שחור, אדום, ירוק, צהוב).

בניתוח בהיר ואינטליגנטי המחפרת מחילה את ממצאיהם של ברלין-קיי על הצבעים במקרא ומגיעה למסקנה, שהצבעים הראשוניים בתקופת המקרא, עד המאה השישית שלפני הספירה, היו מורפבים מארבעה: לבן, שחור, אדום, ירוק, ורק אחרי גלות בבל נוסף עליהם צהוב. ונוסיף לכך, שלכאורה מצביעה על התהוותו המאוחרת יחסית של צהוב העובדה, שהאדום עדיין יכול לציין גם את "הפרה האדומה", שהיא, כנראה, חומה-צהובה (אך בקוראן היא נקראת ב, סט בקרה צפרא פרה צהובה-חומה).

אולם נראה, שעצם טבעה של מסירת לשון המקרא אינו מאפשר לשחזר שדות סמנטיים בנדאות כלשהי. נתחיל בקל ונסיים בכבד. לשון המקרא לשון ספרותית מובהקת היא, המתבססת לא רק על מסירת דגמים ספרותיים, אלא גם על מטבעות לשון, החל בהעברת מטבעות לשון מן המורשת הפנונית וכלה בשימוש במטבעות לשון של רבדים קודמים. הזכרנו למשל לעיל, שלכאורה השימוש ב"פרה אדומה", לציון גונה הצהוב-החום, מעיד על איחורו של השימוש בצבע הצהוב. אך האומנם זו מסקנה הכרחית? הלא ייתכן, שהביטוי "פרה אדומה" מוצאו בתקופה קדמונית, אשר באמת לא שימש בה עדיין הצהוב. אולם בתקופת בית ראשון אפשר גם אפשר, שה"צהוב" כבר נתקבל בצבע ראשוני, אולם המסורת הספרותית המשיכה להשתמש ב"פרה אדומה"?!! הלא (עי' ברנר, עמ' 64) אף בתקופת המשנה המשיכה "פרה אדומה" לשמש! או טל את "ירקרק חרוץ" שבתה' סח, יד מזמור, שהמחברת חושבת אותו (בצדק) מזמור קדום (אגב, בעמ' 237, הע' 3 מן הראוי להזכיר גם את דיונו של קאסוטו, תרביץ יב 1–27 במזמור הזה). אך האם ביטוי זה בחינת הו כ ח ה הוא, שבעברית שלפני גלות בבל ירקרק שימש בעברית? כידוע (ועל זה המחברת מבססת את קביעת זמן המזמור, שם 100) מרובות במזמור הזה מטבעות לשון "אוגריתיות-פנוניות", ואכן "ירקרק חרוץ" חותם "הפנוניות" טבוע בו לא רק בגלל השימוש בשם הנדיר חרוץ במקום זהב, אלא בעיקר (עי' Israel Oriental Studies, ב, 1972, ער 77). מפני ששם התואר קדם בו למוגדר בדיוק כמו באוגריתית (פרת 126; 138; 269; 283) בִּירֶק חֶרֶץ (בניגוד לאכדית hurāsu arqu): אם כן מי לידנו יתקע, שבתקופת מזמור סח ירקרק כבר שימש בעברית כשם צבע?!? שמא שם הצבע ירקרק בתקופה זו היה מיוחד לדיאלקט פנוני (אוגריתית) ונשאל ממנו? אינני טוען, שאכן כך היה, אך גם את ההפך אי־אפשר לאשש: הוסף לכך את העובדה, שלעתים קרובות משוקעים בכתבים מאוחרים יסודות קדומים (השנה את הדרך, שבעל דברי הימים עיבד את מקורותיו), ואתה כמעט מתייאש מן האפשרות לשחזר שדות סמנטיים בכלל ואת אלו של הצבעים בפרט.

אולם רציני עוד יותר, שבגלל קוצרם ואופיים של כתבי הקודש אין בידנו אלא חלק מזערי מן הקורפוס הלשוני של העברית העתיקה. *argumentum ex silentio* הוא תמיד עיקרון מפוקפק (עי' מש"פ בלשוננו לב, עמ' 403). אולם לגבי אוצר המלים של המקרא פוחז של הפלל "לא מצאנו — אינה ראיה" חזק עוד יותר. בגלל אוצר המלים המצומצם שבכתבי הקודש אין בידנו לשחזר את שדותיה הסמנטיים של העברית העתיקה אלא חלקית בלבד. המחברת יודעת זאת כמוכן, אך לטעמי היא אופטימית מדי. המסקנה היחידה, שהסיקה מכך, היא רק, שאין לסמוך על תכיפות המלים ותפוצתן (עמ' 23). לדעתי פוגם אופיו המקוטע של אוצר המלים המקראי בעצם האפשרות להשתמש בממצאיהם של ברלין־קיי באופן משמעותי. במקום שהתיאוריה שלהם תיבדק באשר לאוצר המלים של המקרא, היא נעשתה בחינת מיטת סדום, שממצאי לשון המקרא מותאמים לה, ונמצאנו נותנים את דברינו לשיעורים. טל לדוגמה את הצבע הצהוב: מאחר ש(לפי ניתוחה של המחברת) אין

הצבע הזה בא אלא בפתויבים שאחרי גלות בבל (עמ' 105), נקבע, שרק אחרי גלות בבל נוסף הצהוב לצבעים (עי' גם לעיל). אולם גם השחור אינו מתועד מטקסטים שלפני גלות בבל לפי אותם הקריטריונים (עמ' 95); אך מפני שזה מנוגד לתיאורית ברלין-קיי, המחברת מסיקה, שלמרות הפול השחור קדום הוא, ואכן הדבר סביר. אולם בדיוק באותו האופן ייתכן (אם כי לא הכרחי), שאף הצהוב נעשה צבע עוד לפני גלות בבל. אין זאת אלא שהחומר המקוטע אינו מאפשר לשחזר את התהליך ההיסטורי ואף לא לבנות את השדות הסמנטיים.

הערות בודדות: בעצם ספרנו מבטיח פחות משהוא מקיים. הוא נקרא "מונחי הצבע בתנ"ך", אולם הוא עוסק גם בצבעים שבלשון חכמים (עמ' 175–203) ואף בעברית המודרנית (עמ' 209–218). מאחר שהספר ראה אור בסדרה המוקדשת לתנ"ך, נוסחה פנראה פותרתו כפי שנוסחה.

עמ' 99: קביעתם של ברלין-קיי, שלשחור ולבן אין גיזרון, אינה נכונה לגבי הערבית באשר ללבן (אביץ', הקשור ב-ביצה' ביצה'; ייתכן כמובן, שאין אביץ' המונח המקורי). על כן איני משוכנע כמו המחברת, שגזירת גראדוול באשר ללבן (= חֶלֶב) אינה נכונה (השנה עמ' 81; 94).

עמ' 105, סעיף 5: קרא or the postexilic במקום or the pre-exilic, השנה עמ'

95.

עמ' 106 ואילך: את הצבעים במשקל פֶּעֶלְעֵל יש לראות כגזורים מן הצבע הבסיסי, ועל כן פמציניים דבר שונה ממנו. "אדמדם" נגזר מאדום, ועל כן מציין משהו שונה ממנו. אם אדום הוא צבע חזק, יהיה אדמדם צבע חלש, אך אם אדום הוא צבע חלש יהיה אדמדם צבע חזק. דומה מעמדה של סיומת הנקבה, שהיא צורה גזורה מן הזכר. אם הזכר מציין קיבוץ, תציין הסיומת יחידה (שער — שְעֵרָה), אך אם הזכר מציין יחידה, תציין הסיומת קיבוץ. (דג — דגה).

עמ' 271: קרא U. Weinreich במקום V. Weinreich.

ספר יובל לכבוד שמואל עברי

A. Kort — S. Morschauer, editors, Biblical and Related Studies presented to Samuel Iwri, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 1985, pp.XVII, 274.

מאמריהם של חכמי מדעי הרוח שכיחים בשני סוגי אכסניות: בכתבי עת מצד אחד ובספרי יובל וזיכרון מצד אחר. לכל אחת מאכסניות אלו יתרונותיהן וחסרונותיהן. בכתבי עת מפרסמים לא־אחת מלומדים וזוטרים, אשר יש בהם שפותבים את מאמריהם בלחץ הזמן, פי קרב "פרסם או היעלם" מונחת על צנארים. כנגד זאת, לכתב עת פשלעצמו אין עת יעודה. עקרונית כל עתותיו של המלומד בידו, הוא יכול לדחות את הגשת מאמרו וללטשו פאות נפשו. בספרי יובל וזיכרון לעומת זה חייבים המאמרים להיות מוכנים עד עת יעודה. וכל מי שערך ספר מן הסוג הזה יודע, שעל העורך מוטל התפקיד הלא־נעים להכריח את המשתתפים להכין את מאמריהם בעוד מועד. ואל יהא זה קל בעיניך! בספרי יובל וזיכרון בולט מספרם הגדול של מחברים, שהם מלומדים בכירים, שהרי בעל היובל (או הנפטר) מטבע הדברים מבוגר הוא, ונמצאים גם רוב חבריו, המוזמנים לכבודו, בני אדם מבוגרים, לרוב בשיא הקריירה המדעית שלהם. זה כמובן יתרונם של ספרים אלו על פני כתבי עת, אך מאידך גיסא קשה להכריח בכירים לקבל על עצמם מגבלות של זמן (ולפעמים אף של מקום) ולצמצם את מאמריהם למסגרת הדרושה). ואכן פעמים יוצאים קבצים אלו באיחור רב, ובהם לא אחת מאמרים, המעוררים את הרשם, שמחבריהם לא נתפנונו אלא לצאת ידי חובתם.

הרהורים אלו עולים בי, בעת שאני מעיין בספר היובל לכבוד שמואל עברי. אכן שורה ארוכה ומכובדת של מלומדים ידועי שם מארצות הברית ומן הארץ מקשטת את הקובץ. גילם הגבוה יחסית של המשתתפים משחקף גם בכך, ששלושה מהם לא זכו לראות את תרומתם בדפוס, ואחד אף לא הספיק לכתוב את מאמרו המיועד (עמ' X—IX). מסתבר, שהכנת הקובץ נתמשכה, נלכאורה זו נראית הסיבה, שהוא לא הוגש לבעל היובל לתאריך מסוים; התאריך המקורי עבר, ובצדק לא רצו העורכים לדחות עד תאריכו של יובל אחר. ושמה לכן בהקדמות רמזים בלבד לחייו ולחיבוריו של בעל היובל, אך אין תולדות חיים מסודרות, ואין רשימת פרסומים פלשהי בספר. ואכן נאמר במפורש (עמ' IX), שמאמרים רבים נשלמו ב־1982 וב־1983. לפחות במקרה אחד (עי' להלן לגבי מאמרו של משה הלל ז"ל) איחור הופעת הספר גרם, שחוקר אחר הקדים לפרסם את העניין; במקרה אחר מאמר מאוחר של מחבר, הדין

בנושא קרוב, פורסם לפני המאמר שבספר היובל (עי' עמ' 163, הע' 1), ומאמר אחר אף ראה אור באכסניה אחרת ומתפרסם כאן ברשותה של אותה אכסניה (עי' בהערה שבעמ' 219).

בין משחתי הספר בולטים עמיתיו של שמואל עברי באוניברסיטת ג'ון הופקינס, ששימש בה פרופסור במחלקה ללימודי המזרח הקרוב, ובקולג' העברי של בלטימור, שעברי היה דקן בו, מצד אחד, וחוקרים מן האוניברסיטה העברית מצד אחר. כפי שכותב שמריהו טלמון, מנתיקי חוקרי המקרא שבאוניברסיטה העברית, בתחילת אחת משתי ההקדמות שבראש הספר (עמ' XII; ההקדמה השנייה נכתבה בידי ד"ר הילרס, שאף תרם מאמר משלו), היה מן הראוי שדברי הברכה לעברי ייפתחו בעברית, שאך תעתועי הגורל מנעו ממנו להשתקע בארץ ולתרום בה לתרבות העברית. אך מאחר שהקובץ פולו על טהרת האנגלית, אָמנָה בקצרה לפני הקורא העברי את המאמרים הפלולים בספר, עם הערות פה ושם. מאליו יובן, שארחיב את הדיבור פעניינים הקרובים ללפי (ומסתמא גם ללב קוראי "לשוננו") ואקצר באחרים. בספר עצמו ערוכים המאמרים לפי סדרם האלף-ביתי של מחבריהם, אולם אני אציגם מקצועות, מקצועות, ואתחיל פענייני בלשנות.

א. לבלשנות טהורה (להבדיל מפילולוגיה) מוקדש רק מאמר אחד, הוא מאמרו של ת"א למבדן בדבר עיון מחודש בחוק פיליפי (עמ' 135–145). המאמר הזה כתוב מתוך גישה מתודית למופת: למבדן מבחין בין מעתקי הגאים, המשותפים לכל מסורות העברית, לבין אלו המיוחדים למסורות מסוימות ושהתפתחו בהן. אולם הלכה למעשה הִתְלַת השיטה אינה מושלמת. למבדן מבחין בין מסורת המשושה, המשקף את מעתק i - e פתוחה בהברה סגורה ומוטעמת במצב מלעילי וכן בפעלים גם במצב מלרעי (משוים-מה אין למבדן דן בנסמך). את השלב הזה עברו גם המסורות הפבילית והטברנית (שתי המסורות האחרות, שלמבדן מבחין בהן). במסורת הפבילית נתמזגו a - e פתוחה, ואילו בטברנית, בנוסף למעתקים אחרים, נעתק הסגול בהברה מלעילית סגורה ומוטעמת לפתח. חבל שלמבדן לא הרחיב את מעגל המסורות לשומרונית ולשבעים. את מציאות חוק פיליפי במסורת השומרונית אפשר ללמוד היום, על נקלה, מספרו המונוגרפטי של ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ירושלים תשי"ז–תשל"ז, כרך ה' (לשון תורה), עמ' 57. למסורת השבעים הנראית לכאורה קרובה למשושה, אכן חשיבות גדולה במיוחד, פי אפשר למצוא בה עקבות למעתק שלנו, ראיה שלפחות במסורת זו מעתק i - a פעל לפני המאה השלישית שלפני הספירה. המעתק משתקף בשם חצרמנת באלפא אחרי הסיגמא, המעידה על המעתק בנסמך, לעומת האֵיטא בתעתיק חצרות. וכן אולי מרמזת בכיוון זה האלפא שבשם צלפחד, אם אכן = צַל של פַּחַד (אך דוֹקא בצלאל מתועתק באפסילון אחרי הסיגמא). לפי תפיסתו של למבדן יוצא, שבכל מסורות העברית, הידועות לנו, נעתקה i בהברה סגורה ומוטעמת ל- a , בעטיו של חוק פיליפי, ורק לפי מסורת המשושה נעצרה ההתפתחות לחלוטין ב- e פתוחה (ר"ל בתעתיק אפסילון ולא אלפא). יש

להודות, שאכן לא מעטים הרמזים, שזה המצב. למשל התעתיק הקבוע של ההברה השנייה הסגורה והמוטעמת בעבר גוף ראשון ושני בפנינים פיעל והפעיל הוא אפסילון לעומת אלפא בבניין קל. אך עם זה אין לשפוח, שגם אפסילון, ולא רק אלפא, מקבילה ל-a מקורית, ויש אף שאלפא ואפסילון מתחלפות (קִשְׁת מתועתקת הן באלפא, הן באפסילון). השאלה, אם משקפת מסורת המשושה את המעחק לפתח ממש אם לאו, נשארת אפוא לדעתי תלויה ועומדת ועל כן גם הפרונונולוגיה שמציע למבדין. אך לכאורה נדמה, שמאחר שמעתק ל-a לפי חוק פיליפי מתועד בכל מסורות העברית, זקוקים אנו לראיות חזקות, כדי שנפקיע דיאלקט אחד של העברית ממנו, ונראה, שתעתיק באפסילון במסורת המשושה אינו בחינת ראיה פזאת.

ב. ארבעה-עשר מאמרים פילולוגיים הם (במובן המצומצם):

2-1. ד"נ פרידמן (עמ' 49–62, מאמר שנתיישן במקצת, פפי שהעיר פרידמן בתחילת מאמרו, ע"י מאמרם של אנדרסן-פורבס, שיצא דִּקְא בספר היובל לכבוד פרידמן עצמו!) דן בנדירותן של שלוש המליות אשר, את (המושא) וה"א (הידיעה) בשירת המקרא הקדומה. אין ספק, שאכן נדירות מליות אלו בשירה הקדומה, אך נדמה, ששלילה קיצונית של מציאותן אינה מתחשבת בעובדה, שפפי הנראה בעת התהוות שירת המקרא הקדומה כבר שימשו מליות אלו בפרוזה, והשירה הארכאית נמנעה משימושן כנזהג ספרותי. לא היעדר מציאות מליות אלו אפוא לפנינו, אלא קונבנציה בלבד, ועל-כן, לדעתי, היה עשוי הפייטן, אמנם שלא בטובתו, להשתמש בהן. לגבי השימוש בה"א הידיעה, וגם שימושה אחרי בכ"ל, מן הראוי להפנות למאמרו החשוב מאוד של מ' למבר (ואכן משנתו של למבר קב ונקי, מועט המחזיק את המרובה) על ה"א הידיעה בשירת המקרא REJ 37 (1898, לפני כמעט מאה שנה!), עמ' 203–209, הן גם בניקוד בכ"ל, שנבלעה התנית בהן, וכן בעובדה, שגם פרידמן מזכירה (אך פרידמן עיסוקו בשירה הארכאית בלבד, ואילו למבר בשירה כולה), שה"א הידיעה רגילה לפני בינוני. זוהי בעצם השגתי על מאמרו של א' הורביץ, המשוה ש"א ב א-י עם תה' קיג ה-ט (עמ' 115–121) ומטיל ספק בקדמות המזמור, מפני ש-הַמְּגִבִּי, הַמְּשִׁילִי חברו יחד ה"א הידיעה עם יו"ד נספחת, וזו תופעה פסודו-קלסית לדעתו. נדמה לי, שמציאות התנית עם הבינוני דִּקְא מפקיעה את הצורות האלה מחזקת פסודו-קלסיות.

3. למאמרו של משה הלד המנוח (עמ' 93–103) שני חלקים. חלקו הראשון דן ב-חֹד, חידה ומקביל להן את hittu, hādu האפדיות. פפי שרמזתי לעיל, אחד מתלמידיו המובהקים של הלד, חיים בהן, הגיע לפניו לאותן המסקנות, אולם בגלל איחור הופעת ספר היובל ומותו ללא עת של הלד לא היה סיפק בידו לעמוד על כך (עי' תעודה ג, עיונים במקרא. ספר זכרון ל"מ גרינץ, תל-אביב תשמ"ב, 315–324). לרוב קשרו את חידה העברית עם *אחידה שבארמית המקראית, וכעת כשניתק הקשר הזה, נפתרה בעיה בלשנית עתיקה, כיצד תיחכן שאילה מן הארמית בתקופה כה

קדומה. אין אפוא קשר כלשהו בין חידה לאחידה, ודמיון החיצוני הגדול וקרבנות הסמנטית אך מקרה הם. מחציתו השנייה של המאמר, בעצם הרחבה של הערה, שפרסם ה'לד ב-JAOS 79 (1959), עמ' 171, הע' 45, דנה במש' ל, לג: "פי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ-אף יוציא דם ומיץ אפים יוציא ריב". ה'לד מסביר מיץ חלב 'חיבון חלב' לפי māṣu 'חיבון' האפדית. המאמר פולו, כמאמריו של משה ה'לד, בדרך-כלל, גדוש מובאות חשובות מלשונות רבות, המובאות מתוך למדנות עמוקה.

4. יונה גרינפילד (עמ' 81–85) דן במלה תכונה, מלה עברית השאולה בתעודות הארמיות של יב, וקובע בשבילה על-סמך נחום ב, י "ואין קצה לתכונה" (= 'אוצר') את ההוראה 'נדוניה' (בצורת מטילים יצוקים או מטבעות, שערפם נקבע לפי משקלם). אוסיף רק, שלפי מילון בן-יהודה, ערך א. תכונה, הערה 1 "על פי הפתוח בנחום יש שמשתמשים במלה היום אף במשמעות פלים ובגדים, שהפלה מביאה אותם אתה מבית אביך". איני מפיר שימוש זה, אך מעניין, כיצד חוזרות על עצמן התפתחויות סמנטיות.

5. ה' גידיקה (עמ' 73–76) מעלה את האפשרות, שבניית חנה מצלעו של אדם מקורה בהומונים imw המצרי, המציין הן טיט, הן צלע: בניית חנה מטיט הייתה עשויה להיות מובנת כבנייתה מצלע.

6. ש' רוזנבלט ז"ל (עמ' 219–266) אסף פירושי פסוקים מן התנ"ך שבתוספתא, המשקפים תפיסה לשונית בכיוון זה או זה. כפי שמעיר רוזנבלט בתחילת מאמרו, אין הבדל עקרוני בין התוספתא למשנה בענייננו, ועל-כן אני תוהה, אם מן הראוי לבדוד את הדיון בתוספתא מן המקורות התנאיים האחרים פולל מדרשים. בתוספתא שבת פ"ח מובא הלימוד, שהמאדים בשבת חייב על-פי הפסוק "עורות אילים מְאָדָּמִים". "מְאָדָּמִים" נתפס בו כפועל ממש (= אשר אידמו אותם) ולא כתואר (= אדומים). רוזנבלט מדבר על transitivity, ביטוי שאיננו הולם את העניין. לגבי ההוראה הסתמית של דבר בפיטוי עֲרֹנָת דָּבָר (דב' כד, א; עמ' 222) פחות מְשִׁישׁ להשוות את מא הסתמית הערבית, הפאה אחרי שם ב נ פ ר ד, יש להשוות דָּבָר מה במ' כג, ג, שקודם בו נ ס מ כ למלה הסתמית (אך יש להודות, שהוראת דבר מה מפוקפקת). זכר ונקבה בראם (בר' ה, ב; עמ' 226) אינו מבואר כזכר או נקבה, אלא הן זכר, הן נקבה, מבלי שהזכר בהכרח יקדם לנקבה.

7. ה"מ אורלינסקי (עמ' 183–192) מפתח את השקפתו על ארבע תקופות בתרגום המקרא ומגיע לדעה המעניינת, שבעקבות תרגום השבעים המילולי, שמקורו בהשקפה, שהתורה שימרה את דברי אלהים כמות שהם, אימצה לעצמה הפנסייה הנוצרית את שיטת התרגום המילולי, ואילו תרגומים יהודיים מילוליים לא צמחו אלא במאוחר ובהשפעת העולם הנוצרי הסובב. אולם דעה חריפה זו נסתרת גם על-ידי מציאותם של תרגומים יהודיים מילוליים לערבית, כגון תרגומו של יפת בן עלי.

8. פ"מ קרוס (עמ' 41–47) מציע פירוש חדש לחלק של מכתב ג' ממכתבי לכיש. אולם קשה מאוד לקבל את דעתו, ש-אל. מאומה בשורה 13 משמעו 'לא מאומה'. אַל לפני שמות (פמוכא בהערה 5) מצטמצם לאיסור, להוציא בסגנון מליצי מש' יב, כח, איוב כד, כה, וקשה להניחו בסגנון מכתבים רגיל. אף פי את כל הדוגמאות, שמביא Z. Zevit, *Matres Lectionis in Ancient Hebrew Epigraphs*, Cambridge 1980, עמ' 31 לכתיב מלא ה"א של עבר נוכח צריך או אפשר לפרש כמסתיימות בכינוי נסתר, נראה לי, שאכן במכתבנו בשורה 8 ידעתה משקפת פתיב מלא כזה (ואין לומר, שהדבר מפליא, לאור מציאות אֶם-הקריאה הזאת בנסתר עבר של פועלי ל"י, מעין עשה) = לא ידעת קרוא ספר, פפי שהציעו גם בעבר. על-פלפנים הבנתו המדויקת של מכתבנו עדיין מעורפלת.

9. ג' קרוטקוף (עמ' 123–134) דן במלים ניאוארמיות מפורדיסטן העירקית.

10. ד"ר הילרס (עמ' 105–107) מנסה להסביר ביטוי קשה באוגריתית. הישגי מחקר האוגריתית גדולים מאוד, ואתה משתאה לנוכח מה שאנו מבינים בנדאות. אך לפי מצב ידיעתנו נשארו ויישארו ביטויים לא-מעטים שתומים, ואתה תוהה, מה ערך מחקרים-ניחויים לגביהם; והוא דין הביטוי הנידון כאן.

11–12. א' ברלין (עמ' 17–22) עוסקת ברטוריקה של מזמור קמה, ול"ג רנינג (עמ' 227–235) מראה, שההתרגום הסורי של ירמ' יח נעשה ישירות מן העברית ושהשפעת השבעים עליו הייתה זעירה.

13–14. מאמר פילולוגי-ארכיאולוגי הוא מאמרו של יגאל ידין המנוח (עמ' 259–274) על אופיו של רשף. פן מאמרו של ב"מ גיטלן (עמ' 63–72), הקושר חמישה קברים ליד עפז עם מקרה רצח, שנוצר במכתב שמונה של אל-עמרנה.

ג. שישה מאמרים נושאים המקדש, פולחן, מוסדות ודת:

1–2. י"מ באומגרטן (עמ' 5–15) דן במעשר ראשון ושני במגילת המקדש, ור"ג פולינג (עמ' 23–32) מגיש, בהסתמכו על הדיקרטציה של ג"ל פטרסון (עי' הע' 16), ניתוח ביקורתי של רשימת ערי הלויים יהושע פרקים כ וכ"א, אגב שימוש בארכיאולוגיה.

3–6. י' מלגרום (עמ' 159–161) דן בקרבנות יחזקאל בעת חנופת המקדש המטוהר, מ' הרן (עמ' 87–92) בפולחן ותפילה, ג"א מנדלהל (עמ' 147–158) בפולחן בעל ואשרה, כ"ה גורדון (עמ' 77–79) בבעיית עשיית אלהים אחרים במזרח הקדמון ובעשרת הדיברות. אגב, אני מניח, שרק בטעות מדובר לגבי אֶבְלָה על מונותאיזם במקום הַנוֹתִיאִיזם.

ד. שני מאמרים עוסקים בהיסטוריה. משה אורבך (עמ' 1–4) דן בשאלה, אם

אלכסנדר ינאי נשא ונתן על ברית עם הפרתים. ל' סמולר (עמ' 237–257) מציג את פירושו של א' רנאן להיסטוריה של המקרא על רקע עמדותיו הפוליטיות לגבי שאלות זמנו.

ה. שלושה מאמרים עוסקים בטיפולוגיה. ה"ב הפמון (עמ' 109–113) מציג את קין כסובל יהיר וג"ס קופר (עמ' 33–39) דן בטיפולוגיה של התגשמות חלומות אצל סרגון ויוסף, ואילו ו"ל מורן מתנגד, לדעתי בצדק, לסברתו של ליבראני, ש-ריב-חד הוא כעין איוב מגבל.

ו. שני מאמרים עוסקים בישעיהו: ג"מ רוברטס (עמ' 193–203) כותב על ישעיהו וילדיו, וא' רופא דן ביש' סו, א-ד ובכיתות המשתקפות בו. לעומת זה עוסק ק"א מור במגילת אסתר ובוחן את המחקרים, שנכתבו עליה בעשור האחרון. הגהת הקובץ נעשתה מתוך קפדנות ראויה לשמה. עמ' XVII, שורה 13 תקן Oreints ל-Orients; עמ' 84, אמצע העתק bozzû במקום bozû; עמ' 94, הע' 11 קרא חידה במקום חיאה; ועמ' 103, שורה 1 חסרות הנקודות הדיאקריטיות על ה-כ וה-ץ ב-מכץ.

מיכאל שורץ

יהודה רצהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר ר' סעדיה גאון. רמת גן, הוצאת אוניברסיטה בר-אילן תשמ"ו/1985, 151 עמ'. מפתחות, ביבליוגרפיה. (שער לוועזי: *A Dictionary of Judaeo-Arabic in R. Saadya's Tafsir*, by Yehuda (Katzaby).

התרגום שתרגם הרב סעדיה גאון את המקרא (או חלקים ממנו) לערבית והפירוש — הפתוב אף הוא ערבית — שצירף לתרגום זה מצא לו מהלכים בכל התפוצות של יהודים דוברי ערבית. אצל יהודי תימן הוא קיבל מעמד כמעט שווה לתרגום אונקלוס, אך גם יהודי הארצות האחרות הדוברות ערבית מרבים להודקק לו. בלשון התרגום ניכרת שאיפתו של רס"ג למסור את דברי המקרא בלשון גבוהה, מליצית שתהא ראויה לקדושת הפתוב המתורגם. בולטת מאוד מגמתו של רס"ג — אשר מחבר הספר עומד עליה בהרחבה — להשתמש בערבית בשורשים דומים (קוגנטיים) לשורש המלה העברית שבמקור, גם כאשר שימוש בשורש הנידון בהוראה זו נדיר מאוד בערבית או לא-מחועד כלל. דבר זה קשה לתרגום אופי מיוחד במינו. הפירוש המתלח לעתיד, פתוב לעומת זאת בלשון רהוטה. עם זאת אין ספק שהן התרגום והן הפירוש פתובים בלשון הערבית-היהודית, על אף השוני ביניהם מבחינת הרמה הלשונית. (פידוע הראה יהושע בלאו, כי יצירות הספרות הערבית-היהודית שונות זו מזו במידת קרבתן אל הערבית הספרותית או ריחוקן ממנה. ראה למשל בספרו הערבית היהודית של ימי הביניים, התהוותה ורקעה הלשוני, ירושלים תשמ"א [אנגלית, להלן "התהוות"] עמ' 24-25). אכן, בלאו כתב בשעתו, כי רק בכתביו של "סעדיה בן יוסף אלפיומי (882-942) יוצאת הספרות הערבית-היהודית אל מלוא אורה של ההיסטוריה" (התהוות, עמ' 22, הע' 2). למרות זאת סבור בלאו (התהוות עמ' 19 ואילך), כי הלשון הערבית הפיונית, ובעקבותיה הלשון הערבית-היהודית, שהיא ענף של הערבית הפיונית, התפתחו סמוך לכיבוש המזרח התיכון בידי הערבים, כלומר כמעט מאתיים שנה לפני שהגאון כתב את יצירותיו. היום מונחת לפנינו — במהדורה מדעית מופתית — לפחות יצירה אחת, אשר לפי עדותה של החוקרת, שההדירה אותה, פתובה בלשון הערבית-היהודית ואשר נכתבה, כנראה, שניים או שלושה דורות לפני יצירותיו של רס"ג. הפונה לעשרון מקאלה של התיאולוג דאוד אבן מרואן אלמקמץ, אשר הוצא לאור במסגרת עבודת הדוקטור של ד"ר שרה סטרומוזה, שהוגשה לאוניברסיטה העברית בשנת תשמ"ג.

פירוש הדבר, שקיימת האפשרות, שקדמו לפעילותו הספרותית של רב סעדיה גאון יצירות אחרות בשפה הערבית-היהודית, יצירות אשר אבדו ולא הגיעו לידנו. מכאן שבפגשנו ביצירותיו ביטוי זה או זה, אשר אנו נוטים מאוד לראותו כחידוש שחידש רס"ג לצורך תרגומו — לעולם לא נוכל לדעת אם אמנם מדובר ב"חידוש" שרס"ג חידש, או שמא הוא ביטוי שמצא באותה ספרות שקדמה לו ואבדה לנו. לכן כל מה שהחוקר יכול לעשות הוא לרשום ביטויים כאלה מפלי להדביק להם את התווית המפורשת של "חידוש". גם מילון היסטורי לא יציע לנו אל מעבר לנקודה זו. מילון היסטורי יתבסס לעולם רק על יצירות קיימות. אנו נדע מתוכו — לכשייכתב — שמלים המתועדות ביצירות שקדמו לגאון לא הוא "חידשן". אך לגבי שאר המלים שבשפתו של הגאון — יישאר סימן השאלה בעינו. מסיבה זו שום מילון של אוצר לשון כתבי הרס"ג, בקי יהיה מיוחד ללשון התפסיר כמילון הנסקר כאן, ובין יקף גם את שאר יצירותיו, לא יוכל לשמש מכשיר לקביעה ודאית אם קטע אנונימי נתון נכתב בידי אדם לאו. נראה שדבר זה יהיה נתון, לצערנו, תמיד לתחושתו, ל"חושו השישי" של החוקר הבקי.

הפרופסור יהודה רצהבי, מאוניברסיטת בר-אילן, מגיש לנו בספר הנסקר כאן מילון שימושי המקיף את אוצר המלים שבהן השתמש הגאון בתרגומו ובפירושו למקרא.

המחבר ערך את המלים מסודרות בכ-1500 ערכים בקירוב לפי שורשיהן על-פי סדר האל"ף-בי"ת הערבי. ליד כל מלה ערבית מופיע תרגומה לעברית, הפסוק, או המשפט מן הפירוש, שבו היא מופיעה, הערות מסבירות ואפגיה למילונים אחרים שבהם המלה מופיעה.

יהושע בלאו לימד אותנו שהשפה הערבית-היהודית כוללת בכל רובד מרבדיה יסודות מן הערבית הספרותית. אין פלא אפוא שבמילון שלפנינו כלולות גם מלים מן הלשון הערבית הספרותית בגוף:

אכ"ד — כתרגום ל"אחז" בפסוק "חיל אחז ישבי פלשת" (שמ' טו, יד) —
השנה קוראן, סורת אלענכפות (29), 40: אכ"ד-תהם אלציהה

אדמיון — בני אדם (ראה בדקדוק הערבי של Wright, סעיף 302, תח-סעיף d)
בעג'את — דקירות (Wright, סעיף 303, תח-סעיף f)
בעידון — רחוקים (Wright, סעיף 302, הערה a)

בבואנו לסוג מלים כספרותיות או כלא-ספרותיות מתעוררת, כמובן, שאלת קנה-המידה. האם נגדיר כערבית ספרותית רק את הביטויים שהבלשנים הערביים בימי הביניים כללו במושג "ערבייה" (ראה על-כך הספר J. Fück, *Arabiya*, Berlin 1950)? האם נציין כלא-קלסיות מלים ערביות רק מפני שבלשן כת'עלב, הידוע בפוריזם המופלג שלו (כעדותו של Fück, שם, עמ' 78-79), פוסל אותן (ערך

אפלאג', ניצחון בעמ' 1110 — הפועל אפלאג', "לנצח", "להתגבר" מופיע במילון אלמנג'ד? האם נציין פלא-ספרותיות מלים המופיעות בשירתו של משורר פאלמתנפי (אחאד, "יחידות", "יחידים", עמ' 41)*, או בכתביו של סופר פאלג'אחט' (טברוזין, "חנית", עמ' 93)? או שמא נרחיב את המושג "ערבית ספרותית" כך שיכלול גם את השפה שבה כתבו גדולי אנשי הספרות בחקופה העבאסית? — מדוע בלי, "בלה (הפגד)", זהד פי, "מאס ב-", "כ'לף", "השאיר אחריו", שגף פ, "אהב את, חשק ב-" אינן ספרותיות? מדוע צורת הריבוי אפרה "איכרים" לא תיחשב ספרותית?

כבר עמדנו על כך שהגאון מרבה להשתמש במלים קוגנטיות, "שורשים דומים" פלשונו של רצהבי, כגון אפל לציון אפלה, חפן לציון חופן, חנן בהוראת התחנן, גם כאשר השימוש במלה זו נדיר בערבית או אף אינו מתועד כלל. אולי יש לצרף לכאן גם את חאשי במשמעות "לחוס על" (עמ' 55). אך ספק אם חאכ'י, "שאף ל-" (עמ' 41) שייך לכאן, שהרי אין זו אלא ואריאנטה של תוכ'י (מילון אלמנג'ד רושם צורה זו הן בערך אכ'י והן בערך וכ'י. נראה שכאן קרתה תופעה הפוכה לזו המתוארת אצל י' בלאו, דקדוק הערבית היהודית, ירושלים, תש"ס, סעיף 91).

בתחום הזה של שורשים דומים אנו יכולים ללמוד ממילוננו של רצהבי על תופעה מעניינת ביותר: בעמ' 41 אנו למדים, כי המלה אג'אם משמשת כתרגום ל"אגמים" בתרגומיו של הגאון. המחבר הוסיף שם מובאה מן הרסאלה של אבן קריש (מהדורת דן בקר, ח"א, חשמ"ד, עמ' 228-229) המגדיר אג'אם כ"מקומות צמחי קני הסוף והגומא על מים ובוכ". מכאן נראה, שמלה זו נכנסה מעברית לערבית-יהודית פעמיים, פעם בהוראת "אגמים" פלשון מקרא (ימה, lake) ופעם בהוראת "אגמים" פלשון חכמים (אחו או ביצה שבה גדלים צמחי אגמון, סוף וגומא, marshland, reedland) (ויש לציין, כי כבר בערבית הקלסית קיימת אג'מה בהוראה קרובה למשמעות שהוזכרה אחרונה, דהיינו המשמעות מקום סבך ושיחי בר).

מעניינת לא פחות היא התופעה של הרחבת משמעותה של מלה ערבית ספרותית בהשפעת העברית, כפי שהיא באה לביטוי, למשל, במלה פשרי, ובריבוי: פשריון (רצהבי, עמ' 45). בר' ז, כא "ויגנע כל-בשר הלמש על-הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל-השרץ..." מתרגם רס"ג תופא פל פשרי. ברור, כי בהשפעת המלה העברית "בשר" מקבלת כאן המלה הערבית פשרי, אשר בערבית קלסית מציינת "אנושי", את המשמעות "בעל-חיים" בכלל. (חבל שרצהבי לא ציין פסוק זה, אשר בו התופעה ברורה ומובהקת יותר מפפסוקים שהוא מציין. מן הדוגמאות שהוא מביא רק המובאות מן ויקרא יז ותהלים קלו מוכיחות את התופעה בצורה חד-משמעית. — רצהבי אינו מסביר את אופייה של התופעה.) במשמעות חדשה זו מופיעה המלה הזאת גם אצל רבנו בחיי, בחובות הלבבות, מהדורת הרב קאפח, ירושלים תשל"ג,

* אגב, המשפט המובא בערך הזה מתאג' אלערוס אומר שצורה זו היא ריבוי של ואחד ולא של אחד. דבר זה אינו מובן מתרגומו העברי של המשפט.

עמ' קי"ד, שורה 6; שם, עמ' קט"ו, אפאראט ערבי, הערה 40; שם, עמ' קט"ז, שורה 6.

פרשה מעניינת היא המונחים הלקוחים מן המינוח הדתי המוסלמי לציון משמעויות יהודיות מובהקות כגון אמאם (פהן), פקה (משנה, תלמוד, הלכה). (וראה במבואו של המחבר, בעמ' 32–34). לכאן שייכת גם שראיע (מצוות) אשר משום מה לא ייחד לה המחבר ערך לעצמו אף-על-פי שהזכירה בערך תשריע בעמ' 85. כפי שמעיר המחבר בערך פקה (עמ' 110) נגע בלאו בנושא הזה בלשוננו, כ"ב, תשי"ח, עמ' 134, והתהוות, עמ' 158–160.

רס"ג לעתים קרובות מוציא בתרגומיו את המקרא מפשרטו. למשל, כאשר רס"ג מתרגם "ואת מחשבתו אשר חשב על היהודים" (אסתר ח, ג) ותדבירה אֶלְדִּי דברה עלי אליהוד ("האמצעים אשר נקט נגד היהודים") אין זה תרגום אלא פירוש. לכן ספק אם צודק רצהבי בהביאו תרגומים כאלה כהוראות מילוניות (כגון בעמ' 63: תדביר, "מחשבה").

למילון, המשתרע על מאה עמודים, קודם מבוא מפורט. הספר מסתיים ברשימת שורשים דומים, רשימת מלים פרסיות ופקסימילה של תאג' תימני, כלומר חומש אשר בו משופץ אחרי כל פסוק מן המקור העברי הפסוק המתאים מאונקלוס ואחריו הפסוק המתאים בתרגום רס"ג.

לפנינו ספר אשר יהיה לעזר רב לקוראי תרגומיו ופירושו של רס"ג, ולקוראי ספרות ערבית-יהודית בכלל. הספר הוא גם תרומה חשובה למילון הפללי של הספרות הערבית היהודית, אשר מורי ורפי פרופ' יהושע בלאו מכין אותו.

תיקון

בעקבות טעות מצערת הושמטה הביבליוגרפיה מן המאמר של י' צדקה על השורש 'קרה' (לשוננו נא, תשמ"ז, א-ב).

Aronson—Berman, Ruth, (1978) Modern Hebrew Structure,
Tel-aviv University

טרומר פנינה (האן) (1983), פועלי התנועה בעברית בת-ימינו, עיון סמנטי ותחבירי, חלקים א, ב; עבודת מחקר לקבלת תואר דוקטור, הוגש לסנאט של אוניברסיטת ת"א, תשמ"ג.

Lyons, John, Introduction to Theoretical Linguistics, C.U.P. (1968)

Lyons John, Semantics (1977)

צדקה יצחק (1978), תחביר המשפט, הוצ' אקדמון, ירושלים.
"הפועל "היה", דיון מחודש באוגד", בלשנות חפשית, חוב' 16, תש"ס:
רובינשטיין אליעזר (1983), "פעלים שנושאים מימוש פרופוזיציה",
לשוננו, פרך מז, חוב' ב', טבת תשמ"ג.

Rosenbaum Peters. (1967) The Grammar of English
Predicate Complement Constructions
M.I.T.

תיקון

להלן תיקונים למאמר "היסודות העבריים בניב האלוסי-היהודי" (לשוננו נא, א-ב, ה'תשמ"ז).

עמ' 110 שורה 7 — צריך להיות pséya

עמ' 111 שורה 4 — צריך להיות móuʃəf

עמ' 112 שורה 3 צריך להיות ʕsəl, gəwəl, rədə

שורה 33 צריך להיות pfisə

LÊSONÉNU

Quarterly for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects
Jerusalem P.O.B. 3449, Israel 91034

Editor: Prof. J. Blau

Editorial Secretary: M. Medan

Vol. 52, 5748/1987

ENGLISH SUMMARIES

T. Ilan: NOTE ON THE SPELLING OF NAMES IN THE SECOND TEMPLE PERIOD

In Palestinian Jewish inscriptions of the last two centuries BCE and the first century CE, the very common names John, Jonathan, Joseph and Jesus appear in a certain transcription: *YHWHNN*, *YHWNTN*, *YHWSP* and *YŠW'*. In literary sources dating from the same period their transcription is: *YWHNN*, *YWNTN*, *YWSP* and *YHWS'*. The difference can be explained as a chronological one, since the Hebrew literary sources were committed to writing many years after the events to which they refer. We explain this change in spelling as the result of a return to the original Biblical orthography.

Shoshana Arbeli-Rave: *SAL:É.GAL* = ša ekalli = שגל

As the reading *ša ekalli* for the Sumerogram *SAL:É.GAL* was not immediately recognized, so the meaning of the term was not always clear. From the outset various possibilities were suggested for the reading of this combination and there was no consensus of scholarly opinion about its interpretation. There now is sufficient evidence that the title *SAL:É.GAL* in the Neo-Assyrian period was in fact applied to the king's primary wife, viz., the queen. Besides Sammuramat and Naqi'a-Zakûtu, wives of other kings also bore this title. During this period they effectively achieved the status of queen, but the title "Queen" was not officially applied to them.

The personages and officials surrounding the *SAL:É.GAL* provide further confirmation that she was indeed the top-ranking lady of the palace, or queen. She had her own senior officials and her own palace. Among the officials available to her one may mention a scribe, a palace supervisor or administrator, a chariot driver, a weaver, an administrator of the palace household and a war-chariot commander.

One may not ignore the parallel between the Hebrew term *šegal* and this Sumerio-Akkadian expression. At first, several possibilities were suggested for the origin of this word and its etymology, but it seems that despite phonetic difficulties, a borrowing on the part of Hebrew and Aramaic from Akkadian is a near certainty. We accept that the identity in meaning between the Akkadian word and

those in Hebrew and Aramaic cannot be merely coincidental. The borrowing was apparently from the Babylonian pronunciation of the word. Examination of the Biblical references indicates that the word *šegal* meaning “queen” appears in two passages, Psalms 45:10 and Neḥemiah 2:6.

Y. Avishur: יוש אלי מי בעל משפטי (Is. 50:8) – A STYLISTIC FEATURE OF BIBLICAL HEBREW OR A TRANSLATED AKKADIAN PHRASE?

The phrase **מי יריב אחי** is a biblical hapax legomenon; yet there is no difficulty in explaining it in its context: it appears with the parallel expression **מי יריב אחי**. In other constructions the phrase would be given a different meaning, such as “he who shall judge me”, implying “God” (Mic. 7:9; Mal. 2:17; Ps. 35:13).

There seem to be two possible ways of forming this expression: (1) as an internal biblical stylistic phenomenon, based on interchanging synonyms, where **בעל משפטי** parallels **איש ריבי** (cf. Is. 41:11; Job 31:32); or, by using an already existing text and changing it somewhat (Exodus 24:4), and (2) as a “calque” of the Akkadian expression *bēl dīnī* (CAD, B, s.v. *bēl*), and the Aramaic **בעיל דיני** (see dictionaries by Levi and Jastrow).

N. Netzer: BIBLICAL HEBREW IN LIGHT OF MISHNAIC HEBREW: THE CONTRIBUTION OF R. SHELOMO PARḤON, THE AUTHOR OF MAḤBERET HE'ARUCH

Shelomo ibn Parḥon, a Spanish grammarian, was one of the disseminators of the Spanish grammatical school in Italy. While in Salerno, in 1160, he wrote his work, *Maḥberet Hē'Aruch*, which is mainly a dictionary of Biblical Hebrew, though it also includes an introduction to Hebrew grammar.

From this introduction we learn that the Jews of Italy knew of Menaḥem b. Saruq's *Maḥberet*, but were unfamiliar with the classical works of the Spanish grammarians composed in Arabic. For this reason he decided to translate them into Hebrew.

While the influence of Janah's *Kitab al-Uṣūl* is especially noticeable on his work, it appears that Parḥon made a considerable contribution of his own to the elucidation of Biblical Hebrew in light of Mishnaic Hebrew. Parḥon cites Mishnaic Hebrew (= MH) 340 times in elucidating Biblical Hebrew (= BH). Of these 220 are taken from Ibn Janah, though not all are quoted verbatim.

The remaining 120 references — comprising over one-third of the total — are to be regarded as Parḥon's contribution to the Biblical lexicon in light of Mishnaic Hebrew, amongst those of Medieval grammarians. The Mishnaic Hebrew words cited in elucidating Biblical Hebrew may be divided into the following categories:

1. Words in MH originating in BH (verbs and nouns).
2. New words in MH (verbs and nouns).
3. Synonyms in BH and MH (verbs, nouns, particles and idiomatic expressions).

4. Semantic changes from BH to MH.

5. Comparisons accompanied by an explanation of the linguistic phenomenon concerned.

Obviously, most of the BH lemmata for which MH is helpful are either hapax legomena or rare words, such as כרכם, כרפס, לעט, מוח, מְשִׁרָה, עגם, פימה, צבט — as is the case with the other Medieval grammarians.

Without doubt, the large number of comparisons with MH appearing in Parḥon's writings comes to fill the gap left by his inability to make use in Italy of the other exegetical tool utilized by the Spanish grammarians in elucidating BH, viz., the comparison with Arabic.

*J. Garfunkel: THE MEANING OF THE WORD *MPQD* IN THE TEL 'IRA OSTRACON*

A Hebrew ostrakon, discovered in Tel 'Ira, was published in the 115th issue of the Palestine Exploration Quarterly (Beit-Arieh 1983). Five words, arranged in four lines, appear on this ostrakon: *mpqd brkyhw / gbh / mwqr / šlmyhw*. Beit-Arieh understood the word *mpqd* (*mipqad*) as "roll-call", "census", or "counting of people", followed by the names of four persons. However, some difficulties arise from this explanation. Why, for example, are no numbers mentioned to indicate census activity?

The occurrence of the word *mpqd* in a few Biblical passages: *mpqd hbyt* (Ez. 43:21), *š'r hmpqd* (Neh. 3:31) and *mpqd yḥzqyhw* (2 Ch. 31:13), and in a Phoenician inscription found in Cyprus (CIS, I:88), makes it possible to interpret this word in another way. As shown in the article, the word *mpqd* can be interpreted as the equivalent of *mšmr*, meaning "guard". The roots *pqd* and *šmr* are interchangeable in Biblical Hebrew. Examples of this phenomenon are offered by the synonyms of the terms: prison, God's commandments, priestly divisions and to leave under guard.

The Arad ostraca, as background for the Tel 'Ira ostraca in general and ostrakon 24 in particular, deal with the organization of military manpower on the southern periphery of the Kingdom of Judea. It is thus reasonable to interpret the word *mpqd* in the Tel 'Ira ostrakon as *mšmr* — meaning "a guard". We understand the first line as a term in a genitive form, meaning Berekiahu's guard, a military unit under Berekiahu's command. This first line is the title describing the contents of the list which follows. Our translation is thus:

Berekiahu's guard: Gibbeah, Mokir, Shelemiah.

E. Borochofsky: DISCUSSION ON SYMMETRIC LOCATIVE VERBS

The group of symmetric locative verbs, which has until now seemed homogenic, can be divided into sub-groups, substantially differentiated from each other:

a) Verbs such as: *assemble*, *gather*, have the basic meaning of causing a

situation whereby several objects which were not previously together, should join together, such that each becomes the locus of the other. The *meeting place* of these objects is not inferred in the meaning of these verbs.

This is also the case in verbs featuring the proposition of negation of symmetric locativity, such as: *divide* and *scatter*.

b) Verbs such as: *add*, *touch*, *hit*, also express entering into a situation whereby objects that were previously separated will now be together, however, the meeting place is the previous location of one of the objects, *i.e.*, one of the objects changes its location and moves to a point where the other object is located. (The objective location of this meeting place is unknown in both groups).

This is also the case in verbs featuring the proposition of negation of symmetric locativity, such as *pick*, *amputate*, etc.

The above-mentioned difference in meaning is expressed in the different syntactic structures relevant to the verbs in both groups and also in the different transformations that may apply to the syntactic structure of the verbs in each group.

c) the group of verbs such as: *tie*, *join*, *attach*, which may appear in syntactic structures of the verbs in *both groups* (a and b) and their meaning *varies* accordingly.

Many symmetric locative verbs differ from each other in their varying propositions which cause the symmetric locative proposition. For example, the difference between *attach* and *tie* is that in the former attaching activities are performed in order to bring about a situation whereby the objects would be together, whereas in the second case tying activities are performed in order to reach the same state.

In the case of some of the verbs a particular instrument is used at the time the causing action is executed, *e.g.*, *cut* — the action is carried out by a sharp instrument such as a knife, *tie* — the action is performed with the aid of strings etc.

Y. Lerner: THE USE OF תָּנִיחַ AS IT DEVELOPED IN BIBLICAL HEBREW

After summing up the major uses of תָּנִיחַ (mainly, to mark the determined direct object), this paper goes on to consider the fact that תָּנִיחַ is often missing in syntactical contexts normally requiring its use. A statistical analysis of this phenomenon indicates that (a) the use of תָּנִיחַ was originally conditioned by the theme (פְּנִינִי) of the verb governing it; (b) that this thematic conditioning underwent changes as the language developed; (c) that Aramaic strongly influenced this aspect of Hebrew in the Second Temple period texts.

The paper raises the possibility of the distribution of תָּנִיחַ being used to date Biblical texts of uncertain “vintage”.

J. Dana: RECENT PROBLEMS IN HEBREW-ARABIC AND ARABIC-HEBREW LEXICOGRAPHY

Two bilingual dictionaries of Hebrew and Arabic have appeared in the past year: the *Hebrew-Arabic Dictionary of the Contemporary Hebrew Language* by David Sagiv, and *A New Arabic-Hebrew Dictionary* by R. Rejwan.

David Sagiv's Hebrew-Arabic dictionary appears in four volumes and is the most comprehensive and modern dictionary of its kind published to date. According to the author, the dictionary contains 80,000 entries. He has laid particular stress on Jewish subjects. But it would be too much to expect that a work of this scope be entirely without blemish. And, indeed, the dictionary does contain errors of editing, vowelization, and the classification and selection of material. There are instances where rare non-Hebrew words are employed instead of perfectly serviceable words with the same meaning that are available in ordinary Hebrew spoken today. Sometimes the same entry appears in two different places and is translated differently in each of them. The work also includes proverbs and encyclopedic entries at excessive length which do not properly belong in a dictionary. On the other hand, very important and basic entries have been omitted. In addition, there are scores of errors in vowelization, spelling, and translation. The dictionary would gain considerably were it reduced in quantity and improved in quality.

Rahamim Rejwan's one-volume Arabic-Hebrew dictionary adds almost nothing new to the dictionary of Ayalon-Shin'ar which came out almost forty years ago. The Hebrew in Rejwan's dictionary is printed in both plene and defective spelling, with no rule being observed in the choice of orthography. Frequently, the Hebrew vowel signs are left out altogether. The work also contains quite serious misspellings and mistakes in vowelization. The editing, too, is very faulty, with verbs and nouns being treated in jumbled fashion; entries appearing out of alphabetical order; and translations being duplicated and rendered differently in various places. A number of pages are marred by technical errors, such as faulty correspondence between the columns of Arabic and its Hebrew translation. Occasionally the translations are wrong, and essential entries have been omitted.

J. Bazak: WORD PAIRS OF DIFFERENT NUMBER AS A LITERARY ORNAMENT IN BIBLICAL PARALLELISM.

Parallelism in biblical poetry is frequently characterised by the use of parallel word pairs. This article deals with word pairs of different number, *i.e.*, word pairs containing one singular term and one plural one. Examples from the Book of Psalms are grouped in two main categories: 1 – A singular noun or verb in the first colon (or in the first verse) matched by a plural noun or verb in the second; 2 – A plural noun or verb in the first colon (or verse) matched by a singular noun or verb in the second.

In most verses, however, the noun is of the same number in both parts, *i.e.*,

both parts of the word pair are either in the singular or in the plural. We are therefore entitled, in every specific verse where a word pair of different number is used, to look for an additional, interpretative, explanation for it.

Y. *Yahalom*: THE PALESTINIAN VOCALIZATION – ITS INVESTIGATION AND ACHIEVEMENTS
INSTEAD OF A SUMMARY

The English version of this article will be published in the introduction to *Palestinian Vocalized Piyyuṭ Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections*, which will be part of the Cambridge University Genizah Series, edited by Dr. Stefan C. Reif, the Director of the Taylor-Schechter Genizah Research Unit.

I hereby express my thanks to Dr. Reif for permitting me to make use of the material and to publish it. I would similarly like to express my thanks for being permitted to examine and to use the anthologies of manuscripts from the important Genizah collections from Oxford, Manchester, the Theological Seminary in New York, and the Hebrew Union College in Cincinnati. I actually saw some of the manuscripts, but had to settle for the microfilm photographs of the others from the Institute of Manuscript Photographs at the National and University Library. I would like to thank them here as well.

N. *Kinberg*: SOME SYNTACTIC NOTIONS OF JUDAH ḤAYYŪJ (10th Century A.D.)

In his biblical exegesis *Kitāb an-Naṭf* Judah Ḥayyūj incorporates syntactical discussions along with morphological analyses and lexicographical interpretations. The present paper presents this scattered syntactical material in an organized framework under the following headings: the sentence and its components; the syntax of the noun and the verb; prepositions and particles.

Previous studies dedicated to the grammatical teachings of Ḥayyūj (e.g., W. Bacher, *Die grammatische Terminologie des Jehūdā Ḥayyūj*, Wien [1882]) drew their information mainly from his treatises on the Hebrew verbs. In these works the author's interest in syntactic issues is quite marginal. Hence most studies emphasize Ḥayyūj's contribution to the development of Hebrew morphological theory in general, and particularly to the introduction of the perception that all verbal roots are at least triliteral. His syntactic perceptions thus did not get the attention they deserve. The need for such a study becomes even more evident in view of the fact that medieval Hebrew grammarians, unlike their Arab contemporaries, mainly emphasized the morphological and phonological aspects, largely neglecting the syntactical structures of the language.

The present paper shows that in his syntactical conceptions Ḥayyūj was greatly influenced by the Arab grammarians of his time. This influence is most evident in his terminology: he often uses common Arabic terms such as *mubtada*, *xabar*, *badal*, *istiṭnā*, *idāfa*; on the other hand, his syntactical analyses do not attest to irregular terms which cannot be traced in the works of medieval Arab grammarians. Yet a closer examination of his syntactical notions shows that he has adjusted these concepts and terms to the different structures characteristic of

Biblical Hebrew. In some cases he even uses the Arab terms not according to the way commonly followed by the Arab grammarians. Finally, the study of the syntactic analyses in *Kitāb an-Natf* shows that the author, hitherto known as the founder of Hebrew morphology, deserves a prominent place among the founders of Hebrew syntactical thinking as well.

M. Gil: YOĦANAN THE HIGH PRIEST AND THE PRIESTLY DUES

There is a section of the Mishnah, *Ma'aser Shen*i 5:15 and *Soṭa* 9:10, which Danby translated as follows (in accordance with the accepted interpretation of the text at the time): "Yoĥanan the High Priest did away with the avowal concerning the tithe; he too made an end also of the 'awakeners' and the 'stunners'; until his days the hammer used to smite in Jerusalem; and in his days none needed to inquire concerning *demai*-produce".

This section expresses a very ancient tradition, the real meaning of words and terms in which having been forgotten by the days of the *amora'im*. An attempt is made in this article to explain these terms, relying on parallel texts and sometimes on what is found in other Semitic languages, and assuming some Greek influence, as well. Thus *hodaya* is explained as a synonym of *teruma*, the two percent of the crop given to the priests (synonyms: *waday*, *widuy*, *toda*). *Me'orerim* and *noqefim* were the collectors of these priestly dues (closely connected with the *noqefim* are the roots *qwf* and *qfh*, as well as the terms *quppa* and *miqpē*, meaning the shares of the crops set apart to represent the priestly dues). *Demai* is shown to be a synonym of *dema'*, representing the "small *teruma*", i.e., one percent of the crop. As for the "smiting hammer", the term *paṭiṣh makke* is explained as an apparent corruption of the Greek *epithysika*, meaning "offerings". The meaning of this tradition would thus be that Yoĥanan the High Priest abolished the *teruma* (= *hodāyat ha-ma'aser*, *widuy*, *wadāy*) and discharged its collectors; the offerings ceased in his days, and even the *demay* (= *dema'*, the small *teruma*) was abolished. This tradition is thus shown to be echoing the account by Josephus (*Ant.*, xiv, par. 14 et sqq.) of the events under Yoĥanan Hyrkanos II, around the year 63 B.C.E., i.e., the conquest of Jerusalem by the Romans under Pompeius and the vicissitudes that befell the Temple and the priesthood throughout Palestine at that time.

J. Blau: ON THE ALLEGED VESTIGES OF DUAL PRONOUNS AND VERBS IN BIBLICAL HEBREW

The use of the masculine plural of pronouns and verbs referring to feminine duals has to be interpreted as reflecting the general supersession of feminine plurals by the masculine ones (as amply attested), rather than as vestiges of the dual of pronouns and verbs (*pace* G. Rendsburg, 'Dual Personal Pronouns and Dual Verbs in Hebrew' *JQR* N.S. 73.38–58). This interpretation is buttressed by the occurrence of the pseudo-dual (as Is. 6:2) *shesh kenāfayim le'eḥād*, which, as demonstrated by Neo-Arabic dialects, does not typologically coexist with dual forms of pronouns and verbs.

I. Ben-David: NE'EḤAZ, NOḤĀZŪ

In "The Tractate 'Mourning', translated from the Hebrew, with introduction and notes by Dov Zlotnick, the Hebrew text... vocalized by Eduard Y. Kutscher, New Haven and London 1966", p. 215; Prof. Y. Kutscher vocalized וְשָׂאֲחָזוּ רַבֵּן שְׁמַעוֹן וְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל. Most Hebrew dictionaries adduce *ne'eḥzū* under *ne'ēḥaz*, and together with the concordances of the Bible they list *nōḥazū* under *nōḥaz*.

Ne'eḥzū is erroneous because a guttural letter following an auxiliary syllable can not be vocalized either with a *šewa quiescens* or with a *šewa mobile*. That is why, in the Bible, we find *ye'eḥōz*, *wayyōḥāzū*, but not *wayya'ahzū*; *te'ēhav*, *te'ēhāvū*, but not *te'ehvū*.

The declension of the following four nouns revived in Modern Hebrew is problematic, as their first and second consonants are gutturals: *ma'āhav*, *ma'āhal*, *ma'ahāz*, *ma'ahēz*; it should be decided upon by the proper institution.

I. Ben-David: יְקַדְעִים, יְקַתְּאֵל

In consonant clusters, the letters *b, g, d, k, p, t* are written with *dagēs* following a medial *šewa*, as in *בְּשִׁכְבּוֹ*, *בְּשִׁכְבָּהּ* compared to *יִרְכְּתִי* compared to *יִרְכְּתוּ*, *יִרְכְּתִים*. The names יְקַדְעִים, יְקַתְּאֵל violate this rule since their "d" and "t" lack *dagēs*. This can perhaps be explained by assuming the following development:

יְקַתְּאֵל > (יְקוֹת אֵל) < (יְקַת אֵל) < (יְקַתְּאֵל) < (יְקַתְּאֵל) < יְקַדְעִים < (יְקַדְעִים) < (יְקַדְעִים) < יְקַדְעִים

When יְקַתְּאֵל and יְקַדְעִים came into being, the rules for *b, g, d, k, p, t*, were no longer operating. Therefore, the *t* and *d* in these names remained aspirated.

M. Rotenberg: DID JOB'S WIFE REALLY USE A EUPHEMISM IN JOB 2:9?

E. Qimron: THE ORIGIN OF THE NUF'AL CONJUGATION

Internal passive conjugations relate in Hebrew not only to active conjugations, but also to reflexive ones, e.g., הִתְפַּקְּדוּ (Num. 1:47), הִשְׁמָאָה (Deut. 24:4). It appears that the *nuf'al* conjugation is an internal passive of the reflexive *nif'al*.

J. Blau: REVIEW OF KLAUS BEYER, DIE ARAMAISCHEN TEXTE VOM TOTEN MEER SAMT DEN INSCRIFTEN AUS PALÄSTINA, DEM TESTAMENT LEVIS AUS DER KAIROER GENISA, DER FASTENROLLE UND DEN ALTEN TALMUDISCHEN ZITATEN; ARÄMAISCHE EINLEITUNG, TEXT, ÜBERSETZUNG, DEUTUNG, GRAMMATIK / WÖRTERBUCH, DEUTSCH-ARÄMAISCHE WORTLISTE, REGISTER, GÖTTINGEN, VANDENHOECK & RUPRECHT, 1984, pp. 779.

Though this work is very learned, replete with ingenious suggestions, it often propounds extreme views without proper foundation (such as postponing the disappearance of short vowels in open unstressed syllables till the third century A.D., without taking into consideration the possibility of *shwa na'* being marked

by *a*; the view that Hebrew had become a dead language at a very early stage; etc.). The edition of the texts is not always accurate either (on p. 223 he assumes that the lines of Nabonid's prayer contained 30 letters, basing this assumption on the second fragment; yet the beginnings of all its lines are mutilated, including line 4, *pace* Beyer, so that nothing at all can be inferred). Despite the claim of the title page ("Deutung"), no interpretation of the texts is offered; no photographs are presented, either. The bibliography is partial, often lacking central items. On the other hand, every Aramaist and Semitist will read this stimulating book with pleasure.

J. Blau: ATHALYA BRENNER, COLOUR TERMS IN THE OLD TESTAMENT, JOURNAL FOR THE STUDY OF THE OLD TESTAMENT, SUPPLEMENT SERIES, 21, SHEFFIELD 1982, pp. 296, x.

This intelligent and lucid analysis of the colour terms in the Old Testament (and in Mishnaic Hebrew, as well as in Modern Hebrew) is based on Berlin-Kay's hypothesis as to the emergence of colour terms. Yet, because of the fragmentary state of Biblical vocabulary, the very possibility of reconstructing the semantic field of colours in Ancient Hebrew and testing them according to the Berlin-Kay hypothesis is questionable.

J. Blau: BIBLICAL AND RELATED STUDIES PRESENTED TO SAMUEL IWRY; edited by Ann Kort and Scott Morschauser, Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana, 1985, pp. xvii, 274.

This *Festschrift* contains twenty nine papers; in the review they are grouped according to subject and enumerated, in certain cases with critical remarks. We shall mention a few remarks in this abstract. As to Philipp's law (T.O. Lambdin, pp. 135–45), it is attested in Samaritan Hebrew and in the transcriptions of the Septuagint as well (cf. *Asarmôth* as against *Asêrôth*), so that the claim that it was absent from Hexaplaric tradition sets this tradition in opposition to all the others. One wonders whether such a far-reaching claim can be based on the occurrence of *epsilon* (as against *alpha*), since, on principle, *epsilon* can reflect *a*. As to the use of the definite article in poetry (D. N. Freedman, pp. 49–62; A. Hurvitz, pp. 115–121), I would refer to M. Lambert's excellent paper, *REJ* 37.203–209 (1898). On principle, one should bear in mind that the "prose particles", rare in ancient poetry, already existed, in all probability, in ordinary speech and prose at the time of the composition of the poems, so that their rareness is to be attributed to style, rather than to their non-existence. H. M. Orlinsky's claim (pp. 183–192) that word by word translations of the Bible are primarily characteristic of Christian translators, is contradicted by literal Judaeo-Arabic Bible translations, dating both from the Middle Ages (e.g., Japheth ben Eli) and modern time. The negation of *me'ûmâ* by *al* can hardly occur in ordinary epistolary style (*pace* F. M. Cross, p. 46, n. 5).

M. Shwartz: A JUDAEO-ARABIC DICTIONARY IN R. SAADYA'S TAFSIR, BY YEHUDA RATZABY

Rav Saadya Gaon's translation of the Bible into Arabic, together with his commentary (also written in Arabic), has been in constant use by Jews in the various Arabic-speaking countries.

While the commentary is written in a style common to most Judaeo-Arabic philosophical or quasi-philosophical works, it is evident that Saadya endeavored to write his translation in a kind of higher or elated language, full of unusual expressions. Here he makes extensive use of Arabic roots cognate with the Hebrew words they stand for. Many of these appear to be the Gaon's inventions, but since it is impossible to establish what expressions were used by earlier Judaeo-Arabic works no longer extant, this will forever remain undecided, all the more so as Professor J. Blau, the founder of Judaeo-Arabic linguistics, holds that Middle Arabic, of which Judaeo-Arabic is a branch, emerged almost two hundred years before the Gaon's time.

Hence it also follows that no list of the Gaon's vocabulary can be considered an infallible criterion in deciding the attribution of anonymous fragments to the Gaon.

Professor Y. Ratzaby has provided us with a practical dictionary of the vocabulary of both the Gaon's Translation and his commentary.

Since any stratum of the Judaeo-Arabic language includes elements from Classical Arabic, some of the vocables and expressions listed turn out to be strictly Classical, or at least Literary Arabic. The classification of Arabic works as non-Classical is rendered difficult by the extreme purism and whims of traditional lexicographers. Several statements made by the compiler in his introduction to the work as well as several of the linguistic remarks spread out throughout the dictionary are debatable.

To sum up, the work under discussion will be a useful tool to readers of the Gaon's Bible-translations and commentaries, as well as to readers of other Judaeo-Arabic works. It is also an important contribution to the General Dictionary of Judaeo-Arabic literature, which Professor J. Blau has been preparing.

I. Sadka: CORRECTION (Lesonénu Vol. 51, 1-2, 1987).

M. Catane: CORRECTION (Lesonénu Vol. 51, 1-2 1987).